

Univerzitet u Novom Pazaru

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 4, Broj 7

Novi Pazar, jul 2016. godine

Reč urednika

Poštovani čitaoci,

čast nam je i zadovoljstvo da Vam predstavimo sedmi broj časopisa "Pravne teme". Ono što ovaj broj časopisa čini posebnim u odnosu na prethodna izdanja jeste rekordan broj autora koji dolaze iz prakse. Naime, u ovom broju časopisa imamo autore iz Poreske uprave Republike Srbije, Osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu, Tužilaštva Bosne i Hercegovine, Državne agencije za istrage i zaštitu Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i Javnog preduzeća „Pošta Srbije“. Na ovaj način časopis

Pravne teme na jednom mestu okuplja teoretičare i praktičare iz oblasti prava i kriminalističko-bezbednosnih nauka, na šta smo izuzetno ponosni. Sedmi broj časopisa sadrži i jedan broj radova koji su prezentovani na međunarodnoj naučno stručnoj konferenciji „Savremene tendencije u obrazovanju budućih pravnikâ“ koja je u organizaciji našeg Departmana održana u periodu od 30. do 31. oktobra 2015. godine na Kopaoniku. Takođe, i u ovom broju smo nastavili sa praksom objavljivanja prikaza najnovijih izdanja autora sa prostora bivše Jugoslavije. Na ovaj način, želimo da približimo naučnoj i stručnoj javnosti u Srbiji i regionu najnovije monografske i udžbeničke publikacije koje su objavljene od strane autora sa prostora bivše Jugoslavije. Tako u ovom broju imamo prikaz knjige rođenog Mostarca, gospodina Envera Đulimana, koordinatora Odeljenja za edukaciju o ljudskim pravima Norveškog Helsinškog Komiteta, pod naslovom „*Forsoning – skilt langs veien*“ koja je na norveškom jeziku objavljena u Oslu. Prikaz je uradio prof. dr Lars Petter Soltvedt sa Univezitetkog koledža Jugoistočna Norveška (*University College of Southeast-Norway*). Veliki broj autora koji dolaze iz renomiranih institucija sa prostora bivše Jugoslavije, pa i šire, samo govori u prilog da je naš časopis već postao regionalno prepoznatljiv. Na kraju koristimo priliku da uputimo poziv zainteresovanim autorima da pošalju svoje radove na adresu Redakcije našeg časopisa.

S poštovanjem,

Novi Pazar, 30.07.2016. godine

Aleksandar R. Ivanović

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

- Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
- Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor
- Redakcija: **Aleksandar R. Ivanović**, *glavni i odgovorni urednik*
Eldar Šaljić, *zamenik glavnog i odgovornog urednika*
Samra Dečković, *sekretar redakcije*
- Uređivački odbor: **Velimir Rakočević**, *Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore*
Mile Matijević, *Fakultet pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka*
Miodrag Simović, *Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*
Nevzet Veladžić, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Suad Hamzabegović, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Lars Petter Soltvedt, *University College of Southeast-Norway*
Habi Nikolett, *Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju*
Nótári Tamás, *Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte*
Antalóczy Péter, *Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte*
Predrag Ilić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Aleksandar R. Ivanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Aleksandar B. Ivanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dragan Mitrović, *Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici*
Miodrag Jović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Vasko Stemeovski, *Međunarodni slavjanski univerzitet „Gavrilo Romanović Deržavin“ Sv. Nikole i Bitola*
Dragana Ranđelović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Eldar Šaljić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ljiljana Dapčević-Marković, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dragan Arlov, *Univerzitet u Novom Pazaru*

- Izdavački savet: **Amela Lukač-Zoranić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Sefer Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Nebojša Teofilović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Zlate Dimovski, *Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“*
Petar Vejić, *Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci*
Hana Korać, *Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku*
Suad Bećirović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Hajdú József, *Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet*
Drinóczi Tímea, *Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet*
Enver Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ergin Hakić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Rejhan Kurtović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Muamer Nicević, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ferid Bulić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dženis Šaćirović, *Tehnički urednik*
Maida Bećirović-Alić, *Prevod na engleski*
Sead Hasanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Lektor: **Jelena Lekić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Korice: **Elvis Nokić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Tiraž: 300 primeraka
- Štampa: **MEGRAF**, Beograd
- ISSN: 2334-8100
- Adresa redakcije: *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 315 346
E-mail: d.prava@uninp.edu.rs

Sadržaj / Contents**NAUČNI ČLANCI / SCIENTIFIC ARTICLES**

ZASTUPLJENOST POLICIJSKIH I SRODNIH NAUKA NA PRAVNIM FAKULTETIMA I AKADEMIJAMA	7
Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković	
KLINIČKO PRAVNO OBRAZOVANJE – NUŽNI DEO OBRAZOVANJA PRAVNIKA	22
Doc. dr Dragana Ranđelović	
ZAŠTITA UZBUNJIVAČA - POTREBA DONOŠENJA I CILJ PRAVILNIKA O PROGRAMU STICANJA POSEBNIH ZNANJA U VEZI SA ZAŠTITOM UZBUNJIVAČA	34
Mr Vesna Bilbija	
TUMAČENJE PRAVA – PRAVNA HERMENEUTIKA	49
Doc. dr Rejhan Kurtović	
STICANJE PRAVA SVOJINE STRANACA NA NEPOKRETNOSTIMA U REPUBLICI SRBIJI.....	63
Doc. dr Ferid Bulić	
TUŽBA U PARNIČNOM POSTUPKU (POJAM, VRSTE I ELEMENTI).....	70
Doc. dr Dragana Ranđelović	
ANDRAGOŠKI PRISTUP U POLICIJSKOM OBRAZOVANJU	89
Mr Goran Blagojević	
ANALIZA KRIVIČNIH DELA PRIVREDNOG KRIMINALITETA U SRBIJI I DELIKATA KORUPCIJE U PRIVREDI	103
Dr Stanimir Đukić	
MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO: HISTORIJSKA POZADINA, IZVORI I OSNOVNA PRAVILA	132
Mr Ajla Škrbić	
USPOSTAVLJANJE KANCELARIJE EVROPSKOG JAVNOG TUŽIOCA PREMA LISABONSKOM UGOVORU	150
Doc. dr Aleksandar R. Ivanović	
KONCEPT TUŽILAČKE ISTRAGE I RESTORATIVNA PRAVDA.....	166
MSc Zlatana Lečić	
STRUKTURA NEZAKONITE EVAZIJE U REPUBLICI SRBIJI	178
Dr Miodrag Todorović	
Dr Slobodan Radonjić	

EVROPSKI STANDARDI STATUSA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA.....	193
<i>Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković</i>	
TUŽILAČKA OCJENA DOKAZA PRIBAVLJENIH U ISTRAZI KAO OSNOV ZA PODIZANJE OPTUŽNICE.....	204
<i>Mr Dragica Glušac</i>	
OBRAZOVANJE MLADIH PRAVNIKA U FUNKCIJI OPŠTEG PROGRESA PRAVNE NAUKE I PROFESIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA KRIVIČNIPRAVNU NAUČNU OBLAST.....	218
<i>Doc. dr SADMIR KAROVIĆ</i>	
OPRAVDANOST IZUČAVANJA LATINSKOG JEZIKA NA PRAVNIM FAKULTETIMA	230
<i>Prof. dr Hivzo Gološ</i>	
<i>Doc. dr Ahmed Bihorac</i>	
MALOLJETNIČKE BANDE	245
<i>Doc. dr Enver Međedović</i>	
<i>MSc Bahra Plojović</i>	
PRAVNO-SOCIOLOŠKI ASPEKT PRIMJENE SUVREMENIH MODELA POLICIJSKOG RADA I RIZICI UGROŽAVANJA LJUDSKIH PRAVA.....	255
<i>MSc Dženis Šaćirović</i>	
UVID U DARKNET I NJEGOV NAČIN FUNKCIONISANJA.....	267
<i>MSc Enver Biševac</i>	
<i>Doc. dr Muzafer Saračević</i>	
<i>MSc Edin Korićanin</i>	
<i>Mirza Delić</i>	
PRIKAZI / REVIEWS	
BOOK REVIEW „FORSONING – SKILT LANGS VEIEN“ by author Enver Djuliman.	275
<i>Prof. dr Lars Petter Soltvedt</i>	

351.74:378(4)
378.147::34(4)

ЗАСТУПЉЕНОСТ ПОЛИЦИЈСКИХ И СРОДНИХ НАУКА НА ПРАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА И ПОЛИЦИЈСКИМ АКАДЕМИЈАМА

Проф. др Љиљана Дапчевић-Марковић*

Анстракт:

Правни и полицијски позив је деликатан и високо захтеван, везан за обављање послова из домена извршне власти те носи специфичности политичког, економског, правног и безбедносног система националне државе. Међутим, са процесом глобализације, укидањем граница и стварањем европске зоне високог образовања, пред правне факултете, на једној, и образовне институције полицијског школства, на другој страни, постављен је задатак хармонизације наставних садржаја, наставног процеса и његовог исхода. Рад се бави анализом заступљености полицијских и сродних наука у наставним плановима и програмима појединих европских правних факултета и институција полицијског школства, наставног процеса, те покушајем да се утврди да ли постоје одређени правни стандарди у систему образовања за обављање послова у полицији, или се ради о стандардима у ширем смислу, односно прихваћеној доброј пракси.

Кључне речи: полицијска наука, правни стандарди, прихваћена добра пракса.

КОНЦЕПТУАЛНА И ДРУШТВЕНА ЗАСНОВАНOST ПОЛИЦИЈСКЕ НАУКЕ

Да бисмо објаснили теоријску и друштвену заснованост полицијске науке, потребно је поћи од генезе њеног формирања и постепеног развоја и интеграције у постојеће научне области.

Једна од најчешћих теоријских расправа односи се на структуру полицијске науке и њен однос са другим наукама, нпр. криминалистичким или правним. Ако се у разматрању пође од улоге полиције у друштву, онда би полицијска наука припадала групи наука које се баве безбедносним проблемима – безбедносним наукама. Овим концептом се подвлачи значај безбедности у модерном друштву, као и комплексност самог феномена. На креирање система безбедности у једној земљи утичу економски, политички, друштвени услови, индивидуална култура, развој науке и технологије,

* Ванредни професор за ужу научну област јавно право на Департману за правне науке Универзитета у Новом Пазару, е-маил: lj.dapcevic@uninp.edu.rs.

геополитика и геостратегијска ситуација. Безбедносне науке баве се безбедношћу државе и грађана, те, такво одређење подразумева заштиту људских живота, здравља, имовине, животне средине, људских права, територијалног интегритета државе, а што је предмет изучавања војних наука, теорије дипломатије, цивилне заштите, противпожарне заштите и др. У литератури која се бави питањима безбедности, она се обично дели на унутрашњу и спољну безбедност, па се спољна безбедност проучава са становишта војних наука и дипломатије, а унутрашња са становишта полиције, судства, заштите од пожара, цивилне заштите и сл. Полиција у том систему јесте један од елемената система националне и јавне безбедности.

Полицијске науке се могу дефинисати као систем научних сазнања о полицији: полиција као институција, њена улога, методи рада, организација и управљање, као и професионална обука и усавршавање. Ово прати одговарајућа методологија и специфична терминологија.

Предмет полицијске науке је: *полиција* - њен историјат, организација, улога у друштву, вредности и понашања њених припадника, управљање и руковођење у полицији; *послови полиције* - полицијске активности, ефикасност и ефективност рада полиције, правни оквир за поступање, употреба силе и полицијска етика; *професионална обука запослених-селекција, организација обуке, њени садржаји и методи*.¹

Полиција користи знања других наука, првенствено правних, затим економских наука, науке о управљању, организационих наука, психологије, социологије и др. Предмет истраживања полицијске науке јесу и послови безбедности које је полиција делегирала другим субјектима ван система државне управе, тзв. приватним субјектима безбедности.

СТАНДАРДИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНА ДОБРА ПРАКСА

Израз „стандард“ потиче од енглеске речи *standard* која означава „сваку законом утврђену меру, нормалну меру, мерило, законску новчану стопу и сл., нешто што важи као узор, образац, што је признато као класично.”²

Појам *правног стандарда* везује се за појам нормативног поретка, тј. „таквог постојећег система људских, друштвених односа (понашања људи једних према другима), који је регулисан нормама, на који норме врше одређени утицај”³. Једно одређење правног стандарда даје проф. Лукић, тако

¹ Опширније о овом концепту. Порада, В., Ернекер Ј., Холцр, К. Т., Холомек Ј., *Теоријска заснованост полицијских наука, The Theory & Practice of police Research in Europe* (between 2003-2005), Presentations and Contributions from CEPOL Po+lice Research and Science Conferences 2003-2005, Bramshill/ Vienna, may 2006. стр. 17 и даље (доступно на: www.cepol.europa.eu/knowledge/k_rs_publications.php)

² Према: Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1980, стр.869.

³ *Ibidem*.

што одређује да су то „појмови који мењају своју конкретну садржину зависно од сваког конкретног случаја, а ипак остају у суштини исти.“⁴

Некада се један стандард садржи у више различитих прописа, чијом анализом се утврђује суштина стандарда.⁵ Правни стандарди подразумевају правна правила која могу да важе на подручју једне земље, те су националног карактера, као и правила која су утемељена у разним међународним актима, било да су непосредно прописана или произлазе из тих аката.

Шире одређење појма стандарда полази од тога да сваки систем почива на различитим вредностима и процедурама, те да је прихватање заједничких вредности и стандарда условљено специфичним потребама, организационом културом и окружењем сваке државе. Овакве заједничке вредности, иако нису правно дефинисане и њихов извор није правна норма, због *општег прихватања* као *добре праксе*, због почивања на „довољно широкој сагласности“ имају фактички карактер стандарда. Снага и вредност ових стандарда је управо та широка сагласност о њиховој вредности, свест о њиховој ефективности и побољшањима у раду која се њиховом применом постижу, њихово добровољно прихватање утемељено на вредности коју поседују. Овакви стандарди нису резултат неорганизованог друштва, већ управо супротно- они настају у све повезанијим образовним системима, у условима ширег повезивања и свести о неопходности сарадње. Формирање оваквих стандарда је неминовност у условима образовања без граница, при чему се не дира у садржај и домаћај правних стандарда, већ се они допуњају и ствара једна мрежа прихваћених заједничких вредности образовања за потребе правне и полицијске струке.

Боравак аутора у више различитих образовних институција европских земаља наметнуо је један закључак: *не постоји стандард образовања правника за рад на полицијским пословима у погледу дужине трајања, наставног плана и програма, али се развијају и прихватају неке суштинске карактеристике тог система које указују на флексибилност у организацији образовања, сличне наставне планове и програме, најсавременију методологију и успостављање јединствених принципа у њиховој организацији.* При томе је запажено да образовне институције како правног, тако и уско полицијског усмерења настоје да усвојену добру праксу прилагоде својим друштвено-економским, историјским и културним системима и расположивим капацитетима.⁶

⁴ *Ibidem*, стр.184.

⁵ Тако је један од стандарда у раду полиције обавеза поштовања и заштите људских права при полицијском поступању, што је садржано у више међународних аката, као и у одредбама националног права које се односе на полицију.

⁶ Тако, Декларација о полицији Савета Европе (1979), у делу који се односи на статус полиције и њене припаднике, говори да ће припадник полиције *добити темељну општу обуку, професионалну обуку и обуку у служби као и адекватну обуку у вези са друштвеним проблемима, демократским слободама и људским правима, а нарочито са Европском*

Будући да се тема овог рада односи на систем образовања полицајаца, те је потребно разграничити појмове *обука* и *образовање*. Под *обуком (training)* се подразумева стицање посебних полицијских знања и вештина што се практикује пре, на почетку или током службе, док *образовање (education)* подразумева вишегодишње стицање посебног теоријског знања и извесних вештина које води формалној квалификацији. Међутим, све више се уочава појмовна неусклађеност ових појмова,⁷ њихова конвергенција у смислу постојања полицијских школских установа које су на граници између обуке и образовања.⁸ У оквиру универзитетског образовања све већа пажња се поклања одређеним практичним знањима и савладавању вештина, и, обрнуто, у програмима обуке све је већи фонд теоријских знања. Стога, је разлику између ова два облика образовања некада могуће утврдити само на основу екстерно валидне дипломе после образовног циклуса, или интерно валидног сертификата о завршеној обуци.

Правни стандарди у систему правног и полицијског образовања дефинисани су следећим међународним актима: Болоњском декларацијом, Сорбонском декларацијом и Конвенцијом о европским институцијама високог образовања из Саламанке.

Када су европски министри образовања 19. јуна 1999. године потписали *Болоњску декларацију* којом је створена *европска зона високог образовања*, приступило се хармонизацији наставних планова и програма и уведена двостепеност студија, они који се баве образовањем правника за рад у унутрашњим пословима нашли су се пред потребом и процесом прилагођавања овако постављеним стандардима. При томе се мора нагласити да се ради о систему стицања специфичних знања и обављању посебне делатности која припада јавној служби и део је извршне функције. Стога, све предности идеја Болоњске декларације, а пре свега мобилност у оквиру европског образовног система, нису могле бити у потпуности заступљене у систему правног образовања, а посебно када се ради о усмерењу за обављање полицијских послова. Анализом система право, односно полицијског образовања у неким европским земљама нисмо се уверили да су ове идеје нашле своје место, нити да је заживела „европска зона високог правног/полицијског образовања“.⁹ Болоњска деларација пружа извесна

конвенцијом о људским правима. Декларација се не бави системом високог образовања полиције.

⁷ Тако се под појмом „полицијска академија“ негде подразумевају полицијски курсеви, а негде образовање полицајаца на универзитетском нивоу.

⁸ Национална полицијска академија Шведске настоји да акредитује свој програм како би добио академски степен .

⁹ На међународној конференцији „Савремено полицијско образовање“ која је одржана у Македонији (Скопљу) јуна 2007. године позитивно искуство у погледу успостављања зоне „високог полицијског образовања“ изнела је Турска, на чијој Полицијској академији се, сагласно принципу мобилности студената, школује изванредан број студената (до 30) из других

практична решења, али њих је требало и треба усагласити са унутрашњим вредностима. Сфера културе и образовања је остала у надлежности националног законодавства, а правна и полицијска струка нису укључене у пакет професија коју државе чланице ЕУ непосредно признају, као што су то нпр. лекари, стоматолози, фармацеути, ветеринари и грађевински инжењери.

Правна професија, као и систем образовања, почивају на одређеним практичним знањима, па се разумљиво поставља питање конвертирања на националне прописе и праксу, што се никако не уклапа у идеју мобилности коју заступа Болоњска декларација. Правни и полицијски позив је деликатна и високо захтевна струка. Она подразумева одређене моралне стандарде у раду и тражи поред стручности и одговорност, доследност, непристрасност, општу културу, тактичност у раду и опхођењу, као и одређени ниво опште културе.

Сорбонска декларација (мај 1998.) истиче да „отворен Европски простор високог образовања доноси читаво мноштво позитивних перспектива, уз пуно поштовање наших различитости, али истовремено захтева и напор да се уклоне препреке и развије оквир за наставу и учење које ће подстакнути покретљивост и још ужу сарадњу". Оно што је већ прихваћено у правној и полицијској струци у свету, па и код нас, јесте усвајање обавезности *доживотног образовања*, а шта, такође, потенцира Сорбонска декларација.

Поред наведених декларација, за развој институција високог образовања значајна је и *Конвенција о европским институцијама високог образовања из Саламанке* (март 2001. године), којој су присуствовали представници преко 300 европских институција високог образовања. На овом скупу основано је Удружење европских универзитета и у завршном документу позване владе европских земаља да у својим националним и европским контекстима „олакшају и подстакну промене и да обезбеде оквир за сарадњу и саветовање према конвергенцији.

Две године након потписивања Болоњске декларације и три године након Сорбонске декларације, европски министри задужени за високо образовање сусрели су се у *Прагу* како би оценили учињени напредак. Праг је изабран као место одржавања овог скупа како би се на симболичан начин указало на жељу да у овом процесу учествује цела Европа, па и земље које су тада биле на путу ка прикључењу ЕУ. Коначно, 2005. године у Бергену су утврђени европски стандарди квалитета високог образовања и формиран *Европски консултативни форум за гаранцију квалитета високог образовања*.

Стандарди које су утврдили претходно наведени међународни документи, а тичу се целокупног високог образовања, па и образовања правника на високошколским установама, спадају у групу правних стандарда и прихваћени су или се тек прихватају (нпр. Стандарди квалитета и израда Стратегије обезбеђења квалитета, а на бази Стандарда и упутства за

земаља. Сличан захтев у нашем правцу је учињен од стране Полицијске академије у Скопљу, који још увек није реализован.

осигурање квалитета у европском простору високог образовања (ENQA). Међутим, они се односе на целокупан систем високог образовања, те, због своје општости, не одражавају специфичности правног, односно полицијског образовања.

Образовање за обављање полицијских послова треба да има следећи исход: усвајање *знања, стицање вештина и одговарајућих ставова*. Све ове компоненте треба да буду у корелацији, јер се само тако осигурава темељ за квалитетан полицијски рад.

ЗАСТУПЉЕНОСТ ПОЛИЦИЈСКИХ И СРОДНИХ НАУКА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА И ПОЛИЦИЈСКИХ АКАДЕМИЈА НЕКИХ ЕВРОПСКИХ ЗЕМАЉА

Истраживање аутора у погледу заступљености полицијске науке започето на *Правном факултету на Кембрицу, у Великој Британији*. На основним студијама заступљени су следећи предмети, који спадају у корпус наука које су значајне за унутрашњу безбедност, те стечана знања итекако користе полицајци у свом раду: Кривично право, Управно право, Криминологија и пенологија, Кривично процесно право, Правда и људска права, Морал и кривично право. На мастер студијама заступљени су наставни садржаји из области Кривичног и Кривично процесног права, Међународног кривичног права, Ратног права, употребе силе и одржања мира.¹⁰ Током студија од студената се очекује да развије интелектуалне вештине, истраживачке вештине, вештину комуникација и писменог изражавања, интерперсоналне вештине (креативност, флексибилност, уважавање туђег мишљења и ставова, стално учење) и организационе вештине (развој мотивације, самоусмерења, дисциплине, иницијативности, управљање временом, размишљање и рад под притиском и роковима). Исход овако конципираног наставног процеса јесте стицање способности да се разуме, анализира и интерпретира комплексна правна материја, укључујући студију случаја, примена правних норми на конкретне ситуације, формирање критичких и независних ставова о појединим правним принципима и институтима.

У оквиру Правног факултета на Кембрицу формиран је *Институт за криминологију*, основан пре педесет година од стране господина Леона Радзиновица (Sir Leon Radzinowicz), који је као један од првих института те врсте у Европи допринео развоју криминологије, и чији чланови су стекли светску репутацију у истраживању и настави. Тако је познати криминолог, професор Лоренс Шерман (Lawrence Sherman) током 2010. године спровео дуготрајни и систематски експеримент, први те врсте у Манчестеру у намери да промени приступ полиције у сузбијању криминалитета у Манчестеру.¹¹

¹⁰ Опширније: www.law.cam.ac.uk

¹¹ Опширније: *Forensics and criminology*, www.lib.cam.ac.uk

Оно што посебно треба нагласити јесте постојање посебне библиотеке из области криминологије и заступљеност уџбеника и чланака везаних за полицијско право и поступање полиције, и то од старих издања сврстаних у одељење ретких књига¹² до најновијих издања.¹³

Правни факултет у Глазгову на основним студијама (LLB-the bachelor of laws) осим основних правних дисциплина има уврштен и предмет Форензика као и предмет Кривично право и доказивање. На постдипломским мастер студијама (LLM) заступљен је новији курс "Међународно право и међународна безбедност", где се изучавају: Ратно право, Међународно кривично право, Правни систем УН, Људска права, Међународна безбедност и међународни односи, Решавање међународних сукоба.

Како бисмо стекли комплетну слику о сличностима и разликама образовања за потребе полиције, даћемо у кратким назнакама систем образовања полицајаца у Великој Британији, ван правних факултета.

Промене у начину образовања полицајаца у Уједињеном Краљевству догодиле су се почетком овог века, а као потреба прилагођавања изазовима који су постављени: оријентација ка клијенту, инсистирање на квалитету полицијских тренера и професора, измена у стилу, садржају и методологији образовања, као и брижљива евалуација образовног процеса.

Маја 2000. године, на иницијативу тадашњег министра унутрашњих послова дошло је до следећих промена у овом сегменту:

- реорганизовано је Веће за полицијску обуку (*Police Training Council*) као извршно тело одговорно за полицијске тренинг аранжмане у Енглеској и Велсу;
- основана је полицијска Национална организација за обуку (*National Training Organization- NTO*) са задатком да успостави професионалне стандарде и минимум стандарда обуке;
- замењена је Национална полицијска обука (*National Police Training-NPT*) Централном полицијском агенцијом за обуку и развој (*Central Police Training and Development Agency-CPTDA*);
- CPTDA је постала одговорна као јавно тело и није више у саставу Министарства унутрашњих послова;
- успостављено је *доживотно учење* у оквиру полицијске службе;
- успостављен је систем осигурања квалитета и посебни систем провере и инспекције образовања полиције.¹⁴

¹² Moriarty, Cecil, C.H., *Police Law: an arrangement of law and regulations for the use of police officers*, 1931,(књига је доживела 21 издање); или Wharton, J. J. S., *The Police Law of the city of London and Metropolitan District, under the recent statutes*, 1841; Vincent, sir Howard, *The Police Code and General Manual of The Criminal Law*, 1912.

¹³ English, John, Card, Richard, *Police Law* (уџбеник је имао 13 издања до сада) ; Merritt, Jonathan, *Law for students police officers* , 2009.

¹⁴ Изнети подаци, као и они који следе, коришћени су из саопштења које је на Деветој конференцији Међународног удружења шефова полиције (ИПЕС) која је била посвећена полицијском образовању и обуци у глобалној перспективи , одржаној маја 2002. године у

Централна полицијска агенција за обуку и развој (*CPTDA*) основана је 1. априла 2002. године, а позната је под називом *CENTREX – Centre of Excellence*, која треба да буде „водећа организација за учење и развој полиције, која промовише доприносе професионалног квалитета и проширује оперативну ефективност полицијске службе у Уједињеном Краљевству и интернационално”.¹⁵ *CENTREX* је основан као ванресорско јавно тело, одвојено од Министарства унутрашњих послова, са задатком да помаже и влади и полицији да остваре реформу полиције и напредак. Тим телом управља Одбор састављен од угледних личности из академске средине, са разноврсним претходним искуством и из различитих средина.

CENTREX обједињава неколико тела:

- Међународни факултет- *The International Faculty*
- Национални криминалистички и оперативни факултет-*The National Crime and Operations Faculty*
- Национални факултет за полицијске руководиоце-*The National Police Leadership Faculty*
- Национални специјалистички полицијски центар-*The National Specialist Law Enforcement Centre*
- Национални центар за обуку за научну подршку-*The National Training Centre for Scientific Support*
- Основна обука-*Foundation Training*
- Сервиси за учење-*Learning Services*
- Национална полицијска библиотека-*National Police Library*.

На Правном факултету у Берлину (Универзитет Хумболт, основан 1810. године), на кривично правном смеру, студенти изучавају кривични поступак, казнено право, људска права, криминологију и девијантно понашање, међународно кривично право, саобраћајно право и филозофију кривичне правде и задовољења. На смеру јавно право студенти, поред управног права, заштите људских права, изучавају и међународно право у области безбедности, те се кроз такве наставне садржаје припремају за рад у полицији.¹⁶

Међутим, ако желимо да направимо поређење са полицијским образовањем учавачемо да је веза између полицијске организације и институција полицијског школства условљена и сложеношћу полицијског система у Немачкој, као последице федеративног уређења и постојања посебних федералних полицијских снага и полицијских снага федералних

Анталији, поднео Mark Haythorne, координатор међународне сарадње на Међународном факултету у Брамсхилу (Chief Superintendent-International Training Co-ordinator –International Faculty Centrex, Bramshill, United Kingdom) –опширније о овом саопштењу: преведен текст „Обука полиције у Великој Британији”, Безбедност, бр. 6/04, стр. 982-998.

¹⁵ *Ibid*, стр. 993.

¹⁶ www.jura.fu.berlin.de (коришћен 28.09.2015.).

јединица. Како би се сачувало јединство и остварио континуитет у питањима од интереса за савезну државу, формирано је неколико заједничких тела: Стална конференција министара савезних држава-ИМК, *Колеџ за полицијско особље* у Минстеру – PFA¹⁷ и Технички институт. Рад полицијског колеџа надзире Стална конференција министара савезних држава. Министар унутрашњих послова савезне државе одговоран је Парламенту за рад целокупне полицијске организације, па и за систем полицијског школства.

На **Правном факултету у Москви**, у оквиру департмана за кривично право и криминалистику, за кривични поступак и пенологију и за криминологију, студенти се припремају за рад у полицији, а поред општих курсева специјализација укључује форензику и судску психијатрију.¹⁸ На московском **Кутафин државном Правном факултету**¹⁹ двогодишње мастер студије имају следећа усмерења: форензика, управно право и извршна власт, превенција криминалитета, кривично право-теорија и пракса. У саставу факултета налази се и Форензички институт.

На **Правном факултету у Ослу**, на основним и мастер судијама, како на смеру Право, тако и на смеру Криминалистика и правна социологија, заступљени су бројни садржаји који припремају студенте за евентуални рад у полицији, након дипломирања. Тако студенти на смеру Право, на нивоу основних студија изучавају Право азила и избеглица, Право на приватност и заштиту података, Међународно хуманитарно право. На мастер студијама студенти изучавају Криминологију, Људска права и тероризам, Право азила и избеглица, Међународно хуманитарно право. На смеру Криминологија изучавају се предмети: Тортура, злостављање и људска права, Глобализација и криминалитет, Полна и сексуална припадност и криминалитет, Међународна кривична правда и масовно насиље, Еколошки криминалитет, Криминалитет и медији, Утицај културе и говора на криминалитет.²⁰ Након наставе, студенти приступају полагању испита који је најчешће у писменој форми, израдом есеја дужине до 2400 речи (око 6 страна), који се пише у одређеном року (најчешће пет дана), и брани пред предметним наставником.²¹

Поред Правног факултету, заинтересованим за рад у полицији на располагању је школовање и на *Норвешком полицијском универзитетском колеџу*, који се налази се у Ослу и у његовом саставу су и два центра за обуку

¹⁷ Опширније о овом полицијском колеџу: www.pfa.nrw.de и Дапчевић-Марковић, Љ., *Немачки систем образовања полицијца*, Зборник радова наставника ВШУП, бр.8/05.

¹⁸ www.msu.ru/en (коришћен 28.09.2015.).

¹⁹ www.msal.ru (коришћен 28.09.2015.).

²⁰ Тако нпр. будући правници у оквиру наставних садржаја предмета Утицај културе и говора на криминалитет изучавају на који начин култура (нпр. филм и музика) и говор утичу на криминалитет, која врста говора мотивише на чињење акта тероризма или масовно убиство, како политички говор утиче на пораст криминалитета (опширније: www.uio.no).

²¹ На пример "Објасни и продискутуј о сличностима и разликама између тортуре и тероризма"-једнаод тема на завршном испиту мастер студија у 2014. години (опширније: www.uio.no).

полиције, а који се користе за обуку и стицање практичних вештина полазника (вожња полицијских возила, употреба средстава принуде, увежбавање задатака униформисане полиције и др.). Норвешки полицијски универзитетски колеџ је у саставу Националног полицијског директората, који је део Министарства правде и полиције. Полицијска структура је централизована и све функције полиције су обједињене у наведеном директорату-поред Полицијског колеџа ту су и Национални криминалистичко-истраживачки центар, Национална служба за истраге, Национална мобилна полиција, одговорна за контролу саобраћаја и Национална полицијска рачунарска служба и полицијска служба за опрему, као и 27 полицијских дистрикта.

Норвешки полицијски универзитетски колеџ²² основан је 1992. године, када је полицијско образовање подигнуто на виши ниво и примењени стандарди који важе у другим образовним институцијама у Норвешкој. У питању је трогодишње образовање основног нивоа, а поред тога организују се разни курсеви за униформисани и цивилни део запослених у полицији. Колеџом руководи директор и одбор од 11 чланова који заступају интересе јавности. Већина њих је ван полицијског састава, а у саставу су и наставници, административно особље и полазници Колеџа. Одбор се бави стратешким планирањем, разматрањем и планирањем буџета и развојем наставних активности Колеџа.

НАСТАВНО ОСОБЉЕ И НАСТАВНИ ПРОЦЕС- ПРИХВАЋЕНА ДОБРА ПРАКСА

За разлику од наставног особља на правним факултетима, где се захтева одговарајући академски ниво и доказана посвећеност научном раду, сталност обављања послова наставника, у систему полицијског школства, који је у већини европских земаља везан за послове полиције (организационо или функционално), положај наставног особља одређен је правилима о државним службеницима. Углавном се под наставним кадром подразумевају *стално запослени наставници, ангажовани наставници и гостујући наставници*.

Стално запослени наставници се ангажују за реализацију општих наставних предмета који немају карактер уже стручних полицијских области.²³ Однос стално запослених и ангажованих наставника из праксе

²² www.phs.no. Јуна 2004. године Национална полицијска академија је променила назив у Норвешки полицијски универзитетски колеџ (Norwegian Police University College)

²³ На *Норвешком полицијском универзитетском колеџу* наставу изводе стално запослени и ангажовани наставници. Стални наставници предају правне дисциплине (предност је уколико имају полицијско искуство) и одређене друштвене науке, док полицијске предмете предају ангажовани наставници који долазе из полицијских структура. Они су ангажовани на период од две године и могућност продужења ангажовања за још две године. С друге стране, стално ангажовање и овако продужено ангажовање наставника – полицајаца има предности јер омогућава континуитет и лакше организовање наставног процеса, као и добру сарадњу са

креће се и до 60% гостујућих према 40 % стално запослених наставника,²⁴ и то представља прихватљив модел, који се оправдава могућношћу и потребом успоставља добрих односа и корелације теоријских и практичних знања.

Ангажовани наставници из полицијских организација изводе наставу из уже стручних полицијских предмета Они, обично, долазе из полицијских организација и уз теоријска пружају и практична знања. Обично се ангажују на одређени период како не би трајним ангажовањем изгубили континуитет професионалног полицијског рада у полицијским организацијама. У *Великој Британији* су до пре неколико година на свим нивоима наставу изводили искључиво полицајци. Ова ситуација се последњих година променила, уз аргументацију да коришћење предавача изван службе доноси могућност да се искуству приступи у широј академској и образовној арили, те да се створи „непристраснија и квалитетнија равнотежа“.²⁵

Гостујући наставници ангажују се за реализацију појединих тема, а посебно на специјалистичким студијама и курсевима. Обично долазе из других организација и институција – из правосуђа, са универзитета и др.²⁶

Оно што се намеће као закључак проучавања наставног процеса у различитим европским системима правног и полицијског образовања јесте да *нема униформности по питању наставних планова и програма*. Образовање на правним факултетима, као и на полицијским академијама одликује мултидисциплинарност, а посебно се инсистира на развоју комуникацијских и аналитичких способности, логичког закључивања, интерпретирања, учовања разлике између битног и небитног, формирање сопствених ставова на критички и непристрасан начин, на шта указује и сам начин полагања испита.

Када је у питању образовање на полицијским образовним институцијама, пажња се посвећује информатичким и знањима страних језика, менаџерским знањима и вештинама. Како би се то постигло, наставни садржаји се прилагођавају специфичностима обављања одређених конкретних полицијских послова.

сталним наставницима. Поред тога, наставници полицијских предмета имају могућност да једном у пет година затраже (и добију) распоређивање од шест месеци до једне године у неку полицијску организацију, како би стекли новија знања и да се након тога врате у Колеџ, који им за то време обезбеђује плату.

²⁴ Опширније: Спахић, Т., *Полицијска обука у Европи, јединство у разноликости*, Holzkirchen, 2005, стр.141.

²⁵ Према: Mark Haythorne, *ibid*, стр. 982 и даље.

²⁶ Тако, нпр у *Полицијској академији Краљевине Шведске* наставници раде у мултидисциплинарним тимовима, које сачињава 10-15 наставника са знањима из различитих области (право, полицијски послови, криминалистичке истраге, заштита јавног реда и мира и др). Овакви тимови треба да створе позитивну климу за учење. Полази се од тога да студент сам треба да трага за информацијама, што подразумева продубљено знање и способност и вољу да се рамишља на нов начин – у реалном полицијском животу обично постоји више могућих решења једног проблема, стога наставник и има, између осталог, и задатак да саслуша, сачека идеју, анализу или решење студента.

У методологији наставе како на правним факултетима, тако и у полицијским образовним институцијама, заступљена је тзв. „*нова педагогија*“ где је акценат на очигледној настави, самоучењу и активној улози студената и на проблемском учењу (*problem based learning*), а случајеви који се при томе анализирају потичу углавном из реалног живота. Овај начин учења посебно је заступљен код изучавања криминалистичких истрага и превенције криминалитета, форензике и сл. Од полазника се не очекује да пасивно слушају своје наставнике, већ се захтева њихово активно учешће. Теоријска знања се проверавају практичним вежбама, које укључују самосталне анализе, примену знања на случајевима из реалног живота. На полицијским образовним институцијама рад се одвија у малим групама²⁷

Оно што није у довољној мери заступљено на правним факултетима јесте **менторство**. То је и разумљиво јер је однос теоријске и практичне наставе у корист теоријских садржаја, те се менторство везује углавном за израду завршних радова. Менторство има за циљ да се студентима помогне у примени стечених теоријских знања. За разлику од правних факултета, где се ментори одређују или бирају из реда предметних наставника, на полицијским академијама се обично бира из реда полицијских службеника и ставља се на располагање наставном процесу, тако што непосредно ради са полазником, а истовремено сарађује са образовном институцијом, директно или преко координатора за практичну наставу. Ментор има задатак да усмерава полазнике ка постизању циљева образовног процеса, да организује практичну наставу, подучава полазнике о полицијским пословима, полицијској етици, савладавању стреса при полицијском раду и др. Ментор треба да буде посебно мотивисан за рад са полазником, што није само новчана надокнада, већ, пре свега, могућност даљег напредовања у каријери и често се у полицијским структурама сматра личним престижом.

Посебно треба нагласити да када се ради о образовању на полицијским академијама, добру праксу креирају и посебни **европски програми и тела који доприносе стандардизацији полицијског образовања и обуке: CEPOL (Европски полицијски колеџ), АЕРС (Асоцијација европских полицијских колеџа),**

²⁷ у Шведској и Норвешкој наставна група састављена од 24 полазника, који се током интерактивног рада деле на четири групе са по шест полазника и просторије за наставу су томе и прилагођене), наставник прати рад сваког студента, оцењује га током читаве године, тако да целокупни наставни процес карактерише висока динамичност. Тако је у Шведској однос теоријске-кабинетске наставе према ситуационој 2/3 :1/3. Однос теоријске према практичној наставина Полицијској академији у Барселони изражено бројем часова током целокупног школовања јесте 993 часа теоријске према 1764 часа практичне наставе. У Норвешкој, на њиховом полицијском колеџу, трогодишња настава је тако конципирана да на првој години студија полазници изучавају правне и друштвене дисциплине и стичу знања и вештине неопходне за извршавање разних полицијских послова. Друга година је посвећена практичној настави на терену, која се не одвија само у полицији него и у организацијама које сарађују са полицијом – институције које брину о деци, социјалне установе, затвори, службе које се баве лицима на условној слободи.

МЕРА (*Средњеевропска полицијска академија*) и НВРА (*Севернобалтичка полицијска академија*).

Одлуком савета Европске уније од 22. децембра 2000. године формиран је *Европски полицијски колеџ (СЕРОЛ)* који окупља полицијске колеџе земаља чланица ЕУ и земаља кандидата, са циљем да организује разне обуке и семинаре за више полицијске службенике, у намери да повећа знање припадника полиције, а посебно у области сузбијања тероризма, илегалних миграција, граничне контроле, трговине људима, као и да развије инструменте сарадње у тим областима. Стога су и главни циљеви и задаци СЕРОЛ-а тако дефинисани: повећавање нивоа знања националних полицијских система и структура држава чланица о ЕОРОПОЛ-у, граничној полицији и сарадњи у оквиру ЕУ, упознавање са међународним инструментима ЕУ и сарадњом у спречавању криминала; обезбеђивање одговарајуће сарадње са другим институцијама полицијског школства.²⁸ Када је у питању сарадња са земљама кандидатима, програм обухвата четири области: полицијска етика, полицијски системи ЕУ, контрола миграција и полицијски менаџмент. Одлуком Европског савета 2005/681/ЈХА од 20. 09.2005. године СЕРОЛ је постао агенција ЕУ.²⁹

Асоцијација европских полицијских колеџа (АЕРС) је мрежа националних полицијских колеџа која окупља 42 колеџа из 34 европске земље са циљем подршке развоју институција полицијског школства у читавој Европи. Ова институција, настала пре 11 година, иницирана је од стране тадашњих директора полицијских колеџа у Немачкој, Холандији, Белгији, Великој Британији и Француској. Прва идеја била је стварање институције која би допринела бољој размени информација и праксе. За разлику од СЕРОЛ-а,

Асоцијација европских полицијских колеџа отворена је и за европске земље које нису постале чланице ЕУ, те ужива потпуну аутономију у предузимању активности и уобичајених процедура. АЕРС сачињава свој годишњи календар обука и курсева за припаднике полицијских академија које су чланице ове асоцијације, те на тај начин кроз систем размене знања, искустава и прихваћене добре праксе, настоји да утиче на успостављање стандарда у полицијском раду.³⁰

ЗАКЉУЧАК

Анализа заступљености полицијских и сродних наука на правним факултетима и институцијама полицијског образовања у појединим европским земљама показала је да не постоји утврђени стандард образовања

²⁸ Види: Завршни документ Конференције „Европски модел полиције“ (Софија, 30. 09.-1. 10 2004.), часопис Наука, безбедност, полиција, бр.2-3/04, стр.265.

²⁹ СЕРОЛ сваке године организује 80 до 100 курсева, семинара и конференција и располаже буџетом од 7,5 милиона еура на годишњем нивоу.

³⁰ Опширније: www.aepc.net

на правним факултетима нити на полицијским академијама за потребе обављања полицијских послова, а у погледу наставног плана, наставног процеса, одабира наставника, односа теоријске и практичне наставе. Болоњска, Лисабонска, Сорбонска декларација и Конвенција о европским институцијама високог образовања из Саламанке утврдиле су одређене правне стандарде који се односе на област високог образовања уопште, па тиме и на област високог образовања за потребе полиције. Међутим, конципирање таквих стандарда који би били применљиви у различитим друштвеним заједницама веома је тешко, имајући у виду да степен њихове прихватљивости зависи од одређених објективних чинилаца: друштвеног уређења, економског развоја, историјског развоја, културе и сл., те стога, можемо закључити да није заживела зона високог образовања за потребе полиције. Прихваћена добра пракса формира се у делу наставног процеса који се односи на наставне садржаје, методику наставе, однос практичне и теоријске наставе, избор наставног кадра, улогу ментора, и то изразитије у институцијама полицијског школства, него на правним факултетима. Са друге стране, евидентна је заинтересованост правних факултета да своје наставне садржаје усмере ка стицању знања из области безбедности и унутрашњих послова, отварањем смерова на основним и постдипломским студијама, посебно у области сузбијања криминалитета, криминалистике, форензике, тероризма и сл. Такође, при правним факултетима се формирају институти који се баве истраживањима разних безбедносних и појава криминалитета, формира се библиотечки фонд, који све наведено треба да подржи. У таквим условима за очекивати је успостављање мобилности студената и професора између правних факултета и полицијских академија, размена практичних и теоријских знања, заједничка истраживања, осмишљавање практичне наставе и сл.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1-Вујаклија, Милан., 1980, *Лексикон страних речи и израза*, Београд,
- 2-Дапчевић-Марковић, Љиљана., 2005, *Немачки систем образовања полицајаца*, Зборник радова наставника ВШУП, бр.8/05,
- 3-Јањевић, Милутин, 2003, *Трећи стуб Европске уније (сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова)*, Београд,
- 4-Кавран, Драгољуб, 1991, *Наука о управљању, организација, кадрови, руковођење*, Београд,
- 5-Комитет министара Савета Европе, 2001, *Европски кодекс полицијске етике*, Препорука 10,
- 6-Крбек, Иво, 1948, *Лица у државној служби*, Загреб,
- 7-Миловановић, Добросав, Ничић Јован, Давинић, Марко, 2011, *Стручно усавршавање државних службеника у Републици Србији*, Београд,

- 8-Миглич, Гоздана, 2007, *Проналажење и избор кадрова за државну управу*, Београд,
- 9-Мишчевић, Тања, 2008, *Мадридски критеријум: административни капацитети као услов чланства у Европској унији*, Изазови европских интеграција, Часопис за право и економију европских интеграција Службени гласник, ГТЗ, 2008/1,
- 10-Порада, В., Ернекер Ј., Холцр, К. Т., Холомек Ј., 2006, *Теоријска заснованост полицијских наука*, *The Theory & Practice of police Research in Europe* (between 2003-2005),
- 11-Спахић, Т., 2005, *Полицијска обука у Европи, јединство у разноликости*, Holzkirchen,
- 12-Науторне, Марс, 2004, *Обука полиције у Великој Британији*, Безбедност, бр. 6/04,
- 13-Завршни документ Конференције „Европски модел полиције“ (Софија, 30. 09.-1. 10 2004.), часопис Наука, безбедност, полиција, бр.2-3/04.

PRESENCE OF POLICE AND RELATED SCIENCES IN THE CURRICULUMS AND SYLLABUSES OF CERTAIN EUROPEAN LAW FACULTIES AND POLICE EDUCATIONAL INSTITUTIONS-STANDARDS AND ACCEPTED GOOD PRACTICE

PhD Ljiljana Dapčević-Marković

Abstract

Legal and police profession is delicate and highly demanding, related to doing jobs within the domain of executive authority, and therefore has specific characteristics of political, economic, legal and security system of a state. However, due to the process of globalization, abolition of borders and formation of European zone of higher education, law faculties on one, and police educational institutions on the other side, are faced with a task of harmonization of curriculums, educational process and its outcome. This paper deals with analysis of presence of police and related sciences in the curriculums and syllabuses of certain European law faculties and police educational institutions, analysis of educational process, and also it attempts to determine if there are certain law standards in the educational system dealing with police jobs or they are general standards i.e. accepted good practice.

Key words: police science, law standards, accepted good practice.

378.147::34

KLINIČKO PRAVNO OBRAZOVANJE – NUŽNI DEO OBRAZOVANJA PRAVNIKA

Doc. dr Dragana Randelović*

*„Suština znanja je da ga primeniš, ako ga imaš!
Ako ga nemaš, priznaj i uči.“*

Confucius

Apstrakt:

U ovom radu, autor nastoji da kroz kratak prikaz pojma, obeležja, metoda i predmeta kliničko pravno obrazovanje ukaže na njegov značaj i razloge uvođenja u nastavni plan i program pravnih fakulteta. Naime, teorijsko znanje koje studenti stižu tokom studija, ma koliko ono bilo kvalitetno i višeslojno, nije dovoljno da im omogući samostalno obavljanje pravničkog poziva nakon dobijanja diplome. Uspešno i kvalitetno obavljanje pravničke profesije iziskuje posedovanje brojnih veština, kao što su veština intervjuisanja, savetovanja, pisanja pravnih akata i dr., a upravo one su predmet izučavanja kliničko pravnog obrazovanja. Na većini pravnih fakulteta jesu oformljene pravne klinike, međutim one imaju samo fakultativan karakter. U radu autor nastoji ukazati i na neminovnost uvođenja kliničko pravnog obrazovanja kao obaveznog predmeta, čime se svim studentima pruža kvalitetno i kompletno teorijsko i praktično znanje, koje će im omogućiti da stručno, savesno, odgovorno, kvalitetno, profesionalno i samostalno obavljaju svoj budući poziv.

Ključne reči: pravne klinike, kliničko pravno obrazovanje, pravni intervju, pravna etika, simulacije suđenja

UVOD

Na prvi pogled, pojam kliničko pravno obrazovanje više asocira na oblast medicine nego na samo pravo, i možda dovede do zabune pravne laike. Međutim, veza nije potpuno slučajna, a pravo i medicina, iako dve neuporedive naučne discipline, po svom značaju, mogu „stati rame uz rame“ jedna uz drugu. A. Ljublinski i V. Rou, istaknuti profesori, još početkom 20. veka, razmišljajući o

* Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, docent za užu naučnu oblast građansko pravo, e-mail: d.randjelovic@uninp.edu.rs.

konceptu pravne klinike, napravili su poređenje sa tradicijom lekarske profesije po kojoj studenti učeći, istovremeno rade na klinici pružajući pomoć pacijentima pod nadzorom iskusnih lekara. (Kovačević, Kuštrimović, 2003:8) Kao što su lekari neophodni za održanje ljudskih života, isto tako su pravnici neophodni za održanje ljudi kao pravnih subjekata i nužni za ostvarivanje njihovih osnovnih ljudskih prava. Pravo je jedna živa disciplina i za njeno istinsko poznavanje i primenu nije dovoljno slepo poznavanje teorije i propisa. Pravo je mnogo više. Kao što se ne može zamisliti lekar specijalista bez specijalističke prakse u toku koje primenjuje stečeno znanje na žive pacijente, i stiče mnoga druga znanja i veštine koje knjige nisu u stanju da pruže, isto važi i za pravnike.

Tradicionalni način studiranja na našim pravnim fakultetima svojim studentima, po završetku školovanja, pruža samo diplomu, koja ih ne čini stručnjacima već jalovim pravicima nesposobnim da primene svoje stečeno znanje na konkretne slučajeve. Oni će svoje praktično znanje steći, kroz nekoliko godina, ali učeći na sopstvenim greškama koje su neminovne za sve one koji se upuste u rešavanje konkretnih životnih problema potkovani samo teorijskim znanjem. Veliki je rizik da će u tom dugom procesu sticanja prakse izgubiti svoj ugled.

Naravno, naš obrazovni sistem predviđa polaganje pravosudnog ispita kao uslov za bavljenje advokaturom, pozivom sudije ili tužioca. Kao uslov za polaganje ispita jeste stečeno radno iskustvo na poslovima radne struke i to:

- dve godine u sudu, javnom tužilaštvu, javnom pravobranilaštvu i advokaturi;
- tri godine u organu za prekršaje, drugom državnom organu, organu teritorijalne autonomije i lokalne samouprave;
- četiri godine u preduzeću, ustanovi ili drugoj organizaciji.¹

Međutim, ceo ovaj sistem zaslužuje kritiku, kojom se šire nećemo baviti na ovom mestu. Naime, diplomirani pravnici koji su svoju praksu obavljali u preduzećima i ustanovama ne mogu steći veštinu pisanja pravnih akata, kao što su krivične prijave, rešenja, tužbe, molbe, presude, ugovori. Umesto stavljanja težišta na praktičnom znanju, kandidati za polaganje pravosudnog ispita su opterećeni besomučnim nastojanjem da obnove celokupno znanje stečeno na fakultetu.

Poziv pravnika je izuzetno značajan. Da bi pravnik kvalitetno, dostojno, profesionalno obavljao svoj poziv nije dovoljna samo slepa, mehanička primena propisa. Da bi neko bio dostojan ovog poziva, pored znanja treba posedovati brojne druge kvalitete i veštine kao što su pravna etika, profesionalna odgovornost, profesionalna moralnost, veština pisanja pravnih akata, intervjuisanja, savetovanja i dr. Upravo su ove veštine predmet izučavanja predmeta kliničko pravno obrazovanje. U dosadašnjoj uporednoj praksi, pravne klinike su formirane na dva načina:

- kao samostalne institucije, sa statusom pravnog lica ili

¹ Čl. 2. Zakona o polaganju pravosudnog ispita, „Službeni glasnik RS“, br. 16/97.

- pri pravnim fakultetima – kao organizacioni deo fakulteta (institut) ili kao nastavni predmet – obavezni, izborni ili fakultativni. (Lazić, 2003:7)

Na većini pravnih fakulteta, u zemlji ali i inostranstvu, osnovane su pravne klinike, kao organizacioni deo fakulteta (institut), pri čemu one predstavljaju fakultativan oblik nastave. Na Departmanu za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru, kliničko pravno obrazovanje pionirski je uvedeno u nastavni plan i program studijske 2014/2015 godine kao obavezan predmet na trećoj godini osnovnih akademskih studija. U okviru ovog predmeta studentima se pruža kompletno teorijsko i praktično znanje, čime se uspešno zaokružuje njihov obrazovni proces. Ovo im omogućava da nakon dobijanja diplome, stručno, profesionalno, odgovorno, uspešno, a pre svega samostalno obavljaju svoj poziv. Opredivši se za kliničko pravno obrazovanje kao obavezni predmet ovaj vid nastave je, dobijajući obavezujuću snagu, podignut na viši, kvalitetniji nivo.

KLINIČKO PRAVNO OBRAZOVANJE – POJAM I OBELEŽJA

Kliničko pravno obrazovanje (clinical legal education) je interaktivni metod edukacije studenata prava, koji ima za cilj da ih obuči određenim pravnim veštinama, neophodnim kako bi svoj budući poziv obavljali stručno, savesno, samostalno i uz visoku profesionalnu odgovornost i moralnost.² To je program pravničkog školovanja koji obezbeđuje neposredno pravničko iskustvo studentima pravnih fakulteta, a istovremeno i pruža besplatnu pravnu pomoć ugroženim kategorijama stanovništva, čime ostvaruje značajnu društvenu funkciju. Rad pravnih klinika baziran je na primeni tzv. kliničkih metoda proučavanja, koji predstavljaju niz interaktivnih metoda rada koji se kombinuju, dopunjuju i prepliću čineći tako kompletnim ovaj složeni proces. Kliničko pravni metod je zasnovan na novoj koncepciji prema kojoj se praktično znanje stiče primenom metoda učenja zasnovanog na principu „learning by doing“ (učenje kroz činjenje). Radi se o specifičnom procesu iskustvenog učenja, koje uključuje niz sukcesivnih aktivnosti: preduzimanje određene radnje ili niza povezanih radnji, diskusija i analiza delatnosti, uopštavanje i izvođenje zaključaka i primena naučenog. (Matijević, 2014:33)

Studenti u okviru tradicionalnog načina studiranja obavljaju praksu u brojnim institucijama, sudovima, policijskim upravama, centrima za socijalni rad, zavodima za izdržavanje kazne, mentalno zdravlje i brojnim drugim, gde se upoznaju sa načinom njihovog rada i funkcionisanja. Međutim, prilikom obavljanja prakse u ovim institucijama oni su samo pasivni sakupljači informacija, bez ikakve mogućnosti aktivnog učešća u procesu njihovog rada i pružanja usluga. Za razliku od ovih, tradicionalnih vidova sticanja teorijskog i praktičnog znanja, u okviru kliničko pravnog obrazovanja, primenjuju se aktivni i interaktivni metodi učenja. Aktivni metodi rada podrazumevaju individualni kontakt i dijalog koji student

² <http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>, pristup dana 28.03.2015. godine

uspostavlja sa nastavnikom prilikom rešavanja pojedinačnih zadataka, pri čemu on aktivno učestvuje u procesu učenja. (Petrušić, 2003:16) Interaktivni metodi rada podrazumevaju zajedničko delovanje, odnosno učešće nastavnika i studenata u simulacijama i drugim oblicima zajedničkog rada. Osnovna karakteristika ovog oblika učenja jeste to da su i nastavnik i studenti subjekti učenja, odnosno partneri u ovom procesu razmene informacija i znanja. (Lazić, 2003:22)

Kliničko pravno obrazovanje obuhvata dva ciklusa obuke:

1. Program opšte obuke – koji obuhvata četiri centralne teme : pravni profesionalizam i pravna etika, veština intervjuisanja, savetovanje, veština pisanja pravnih akata;
2. Program praktične obuke – simulacije suđenja i pružanje besplatne pravne pomoći u okviru Pravnih klinika.³

PRAVNI PROFESIONALIZAM I PRAVNA ETIKA

Moral i pravo su dve srodne i povezane oblasti, a samo pravo ima svoj osnov u moralu. Moral označava skup pravila ponašanja koja se dugo vremena ponavljaju u široj ili užoj zajednici i koja on prihvata, kao pravna pravila. Moral je društvena norma koja konkretizuje dobro kao vrhovnu ljudsku vrednost. Odnos između prava i morala je dvosmeran, s jedne strane moral utiče na stvaranje prava, ugrađuje se u pravo, a s druge strane i pravo ima uticaj na moral. (Beljanski,2010:15) Moralnost je osećaj dužnosti koji predstavlja pokretačku moć da se deluje na osnovu moralnog stava. (Beljanski,2010:21)

Profesionalizam označava stručno ponašanje, odnos prema nekom poslu kao profesiji. Profesija se definiše kao glavno zanimanje sa odgovarajućom stručnom spremom, kojom neko zarađuje za život.

Etika je grana filozofije u kojoj se ispituju merila za vrednovanje moralnog delovanja i izvori, smisao i ciljevi morala. Pravna etika je grana primenjene etike koja ima za cilj primenu standarda ponašanja na moralne dileme, koje se reflektuju u praksi. (Stojanović, 2010:60) Pravna etika sadrži pravila o ponašanju pripadnika pravničke profesije, kada primenjuju pravo. Ova pravila sadržana su u kodeksima profesionalne etike.

Zbog čega je neophodno u toku samog studiranja usaditi studentima u znanje i osnovne etičke kodekse. U profesijama kao što su pravničke, u kojima su odluke prepuštene pretežno sudu savesti veća je opasnost od zloupotreba. One su još češće kada je pružalac pomoći u mogućnosti da, lišen spoljne kontrole, iskoristi tuđu nevolju, neukost ili lakovernost korisnika kako bi nametao svoje usluge, disreditovao konkurenciju ili se preporučivao lažnim obećanjima, podržavanju neosnovanih očekivanja, ohrabrivanju u posezanju za neregularnim ostvarivanjem prava i stavljanjem u izgled korišćenja nedozvoljenih ili nečasnih sredstava. (Beljanski,2010:21) Savet Advokatskih komora i pravničkih udruženja Evropske

³http://www.prafak.ni.ac.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=376&Itemid=469&lang=lat, pristup dana 28.03.2015. godine

unije (CCBE) u svojoj preambuli o ulozi advokata navodi sledeće: „Advokat mora služiti interesima pravde kao i onima čije slobode mu je povereno da dokazuje i brani, a njegova obaveza je ne samo da zastupa predmet njegovog klijenta već i da bude njegov savetnik. Funkcija advokata ga stoga izlaže raznim moralnim i pravnim obavezama prema klijentu, sudovima i drugim organima“. (Moliterno, 2006:17) Zbog toga profesije poput advokatske, sudijske ili tužilačke, imaju posebne etičke kodekse koji im nameću određene standarde ponašanja i koji ih stalno podsećaju da moraju odoleti sopstvenim slabostima i brojnim iskušenjima. Pravila advokatske etike imaju svoj izvor u dva pravna dokumenta: Statut advokatske komore Srbije i Kodeks profesionalne etike advokata. Etički kodeksi su doneti i za sudije i tužioce, i oni sadrže detaljna pravila u skladu sa kojima oni moraju da vrše svoju dužnost. Međutim, kodeksi profesionalne etike nisu samo moralni apeli i smernice čije je poštovanje prepušteno samo savesti subjekata na koje se odnose već njihovo nepoštovanje povlači brojne sankcije. (Beljanski,2010:21) Zakonom o advokaturi⁴ je propisana dužnost advokata da pravnu pomoć pruža stručno i savesno ,u skladu sa zakonom, statutom i kodeksom advokatske komore, a nepoštovanje ovih akata povlači sankcije među kojima može biti i brisanje iz imenika advokata (čl. 77. Zakona o advokaturi). Zakon o sudijama⁵, predviđa takođe obavezu poštovanja Etičkog kodeksa pod pretnjom primene sankcija koje mogu biti u vidu umanjenja plate ili zabrane napredovanja u službi (čl. 91. Zakona o sudijama).

PRAVNI INTERVJU

Intervju se definiše kao profesionalnim ciljem usmereni razgovor dve osobe koje imaju međusobno komplementarne uloge. Intervju predstavlja jednu od ključnih metoda u radu stručnjaka mnogih profila, naročito kod tzv. pomažućih profesija koji su po prirodi svog posla u konstantnom direktnom kontaktu sa ljudima. (Srna, 2011:22) Bez obzira da li će obavljati poziv sudije, advokata, tužioca, ili će raditi u centrima za socijalni rad ili drugim institucijama, pravnici će se stalno susretati sa ljudima, različitog profila sa kojima će biti u svakodnevnom odnosu intervjuer-klijent. U ovim intervjuima, prevashodni značaj neće imati njihova potkovanost teorijskim znanjem, već posedovanje određenih veština i njihova primena u cilju uspešno vođenog razgovora u svakom konkretnom slučaju. U ove veštine spadaju pre svega veština slušanja, veština tumačenja verbalnih i neverbalnih poruka, veština uspostavljanja odnosa poverenja sa klijentom i dr. Savremeni način života, moderni vidovi komunikacija, otuđenost, nedostatak vremena, doveli su do toga da mladi ljudi ne umeju da uspostave dobar prvi kontakt i da razviju komunikaciju pri neposrednom kontaktu. Savremeno komuniciranje se svelo na slanje poruka i virtuelne odnose, a slušanje, kako u

⁴ „Sl. glasnikRS“, br. 31/2011 i 24/2012 – odluka US.

⁵ „Sl. glasnik RS“, br. 116/2008, 58/2009 – odluka US, 104/2009, 101/2010, 8/2012 – odluka US, 121/2012, 124/2012 – odluka US, 101/2013, 111/2014 – odluka US i 117/2014.

poslovnim tako i privatnim odnosima, svodi se samo na neke od oblika neslušanja.⁶ Međutim, pravnička profesija, uprkos modernizaciji, bazira se na neposrednom kontaktu ljudi. Brojni vrsni mladi stručnjaci, uprkos izuzetnim akademskim uspesima, ne umeju da uspostave odnos poverenja sa klijentima, ne ostavljaju dobar prvi utisak, ne obraćaju pažnju na neverbalne poruke. Ovo rezultira gubljenjem klijenata, neblagovremenoj zaštiti žrtava i nezadovoljavajućim rezultatima u svim oblastima njihove profesionalne orijentacije. U okviru kliničko pravnog obrazovanja, studenti uče ove veštine, a kasnije kroz simulacije suđenja i vežbaju njihovu primenu na konkretne slučajeve čime se postepeno oslobađaju straha od javnog nastupa, stiču samopouzdanje i samouverenost.

Od uspešno vođenog intervjua zavisiće i ostvarenje profesionalnih ciljeva i zadataka. Najvažniji ciljevi pravnog intervjua su prikupljanje relevantnih informacija, uspostavljanje odnosa poverenja sa klijentom, pružanje pouzdanih pravničkih informacija i pružanje saveta klijentima. Bez dobro obavljenog intervjua nije moguće razumeti problem, a samim tim ni pružiti odgovarajuće rešenje. Zbog toga je veština intervjuisanja jedna od centralnih tema kojima se poklanja velika pažnja u okviru kliničko pravnog obrazovanja.

SAVETOVANJE

Savetovanje se javlja kao logičan nastavak pravnog intervjua. Ovde se, takođe, mladi pravници susreću sa brojnim problemima. Naime, kako primeniti stečeno znanje prilikom rešavanja konkretnog pravnog problema. U praksi preovladava stanovište da je advokat osoba koja će rešiti klijentov slučaj, a da on treba samo da iznese svoj pravni problem. Neretko, klijenti su pravno neuka, često i neobrazovana lica, koja u advokatu vide rešenje svih svojih pravnih problema. Oni očekuju da je dovoljno da advokatu samo izlože svoj problem, ali zato, kasnije i svaljuju svu odgovornost na njega, jer uglavnom imaju i nerealna očekivanja. Međutim, uloga advokata je nešto drugačija. Advokat, kao savetodavac, treba klijentu da posle sprovedenog intervjua i identifikacije problema, predloži moguća rešenja i njihove posledice. (Stojanović, 2003:203) On treba samo da jasno predloži sve pravne aspekte klijentovog problema, da mu predloži moguća rešenja, i da, eventualno, imajući u vidu njegov socijalni, ekonomski, psihološki položaj predloži najbolje od mogućih. Na klijentu je da, krajnje, odluči kojim će putem advokat krenuti u rešavanju svog pravnog problema, a advokat je tu samo da mu pomogne u donošenju odluke. Nekada će to možda biti i put koji advokat ne smatra najboljim, ali mora poštovati želju svog klijenta. Sam naziv, savetovanje, ukazuje da je reč samo o davanju mišljenja o određenom pitanju. I u ovoj fazi, može se uočiti sličnost sa medicinom, jer i lekari samo ukazuju svom pacijentu na moguće vidove lečenja, a pacijent je taj koji treba da odluči i da svoj pristanak. U okviru kliničko pravnog obrazovanja, mladi pravници uče da izbegnu zamke koje nosi neiskustvo,

⁶ O oblicima neslušanja više kod , J. Vlajković, Psihološke komponente uspešnog razgovora, Veštine komunikacije – pravni intervju, str. 11.

želja da se pomogne dugima, ali i da se pridobije što veći broj klijenata. Kao i za intervju, i ovde je potrebno ovladati veštinom savetovanja, nije dovoljno poznavanje prava, pravnih propisa i prakse. Savetovanje mora uslediti nakon intervjua, i to nakon izvesnog vremena. U tom periodu, advokat mora izvršiti odgovarajuću pripremu: analizu odgovarajućih zakona, pomno ispitivanje svih činjenica, sintezu činjenica i zakona, identifikaciju mogućih rešenja i utvrđivanje pravnih posledica svakog od njih, moguće ekonomske, ali i lične posledice. (Živković, 2003:207) Tek nakon što jasno sagleda sve aspekte klijentove pravne situacije i uspešno odgovori na ova pitanja, advokat može ugovoriti sastanak sa svojim klijentom radi davanja saveta. Prilikom savetovanja, on mora jasno odražavati stav da je konačna odluka na klijentu. Postoje i izvesna pravila kojih se mora pridržavati: advokat mora kratko, jasno, tačno, razumljivo izložiti moguće opcije rešenja klijentovog problema, u konačno rešavanje može krenuti tek kada bude siguran da je klijent spreman i da to zaista želi, proces savetovanja se mora odvijati u uslovima uzajamnog uvažavanja i poštovanja klijenta i advokata.

Iako klijentu treba prepustiti donošenje konačne odluke, u slučaju da on zatraži od advokata da umesto njega izvrši izbor između ponuđenih rešenja, advokat to treba učiniti. Nakon zavšetka ove faze, kada stekne uvid i u ciljeve koje klijent želi postići, njegove poglede na moguća rešenja, viđenje potencijalnih posledica predloženih rešenja, advokat može predložiti rešenje, i pri tome mora voditi računa da ono odražava stavove klijenta a ne njegove.

VEŠTINA PISANJA PRAVNIH AKATA

Jedan od najvećih problema sa kojima se diplomirani pravnici susreću na početku svoje profesionalne karijere, kada treba primeniti stečeno znanje u praksi, svakako jeste pisanje pravnih akata. Ovome se, takođe, posvećuje veoma mala, iz mog ličnog iskustva i nikakva pažnja, a reč je o veštini koja se mora izučiti. Samo poznavanje slova zakona nikako nije dovoljno. Veliki deo pravnih akata, njihovi primeri iz prakse, mogu se naći u raznim zbirkama, a dostupni su i na internetu. Naravno, ovo može biti korisno, međutim, svaki građanskopravni odnos, svaka krivičnopravna situacija je specifična, a formulare za najznačajnije akte iz oblasti građanskog i krivičnog prava – ugovore, presude, tužbe, žalbe nije moguće sačiniti. Sa ovim problemom se naročito susreću pravnici koji svoju praksu ne obavljaju kod advokata ili u sudu, već u nekoj privrednoj organizaciji, jer se sa ovim aktima ne susreću, a za polaganje pismenog dela pravosudnog ispita se upravo zahteva posedovanje veštine njihovog sastavljanja. Ukoliko je i moguće sastaviti ugovor uz pomoć nekog primera i poznavanja propisa obligacionog prava; ukoliko je i moguće sačinjavanje raznih zapisnika, naredbi, jer se njihovi obrasci nalaze u kompjuterima u svakoj policijskoj upravi, sačinjavanje presuda, svakako nije moguće. Presuda je veoma značajan pravni akt koji sublimira čitav postupak, predstavlja njegov logičan završetak i jasno, nedvosmisleno i bez ikakve sumnje iskazuje i brani zaključke do kojih je sudija došao ocenom dokaza. Sve što je do

tada urađeno ostaje bez smisla ukoliko ono što je napisano u presudi ostane nedovoljno ili nedostojno prethodno obavljenog posla. Presuda mora biti kvalitetna jer predstavlja krunu celog postupka i ona mora jasno, precizno i logično prikazati zaključke do kojih je sud došao nakon opsežno sprovedenog postupka. Nije dovoljno da presuda bude pravno korektna, već mora biti i jezički i gramatički pravilna, lako čitljiva i razumljiva. Ono što sud kaže i način na koji kaže, podjednako je važno kao i ono što odluči. Za kvalitetnu presudu neophodno je kombinovanje veštine pisanja i pravnog znanja. Svaki sudija ima svoj stil pisanja, i taj stil on prenosi na nove mlađe generacije koje svoj pripravnički staž provode pod njegovim mentorstvom. Ukoliko je njegov stil dobar, a pelceri akata koje sastavlja, a koje mladi pripravnici prikupljaju, kvalitetni, biće takvi i njihovi akti kada krenu sa samostalnim radom. Međutim, pripravnici i kasnije stručni saradnici, moraju zadržati samostalnost i izvesnu kritičnost prema aktima svojih mentora. U okviru kliničko pravnog obrazovanja, studentima se ukazuje da se moraju truditi da, kada krenu sa samostalnim pisanjem akata, formiraju sopstveni stil koji će biti lišen nepravilnosti i grešaka koje su se potkradale njihovim mentorima i koji će biti otvoren za konstantnu samokritiku i usavršavanje.

SIMULACIJE SUĐENJA

Na pravnim fakultetima studenti su najpre primorani da uče teorijske postulate, a da sami naslućuju kada su oni neophodni i kako da ih primenjuju. Sa konkretnim pravnim problemima, živim klijentima, suđenjima oni se susreću tek kada izađu sa fakulteta. Kao što je već napomenuto u radu, praksa koju oni obavljaju u sudovima ili policijskim upravama, pri čemu su samo pasivni posmatrači, za njih nema gotovo nikakav praktični značaj. Da bi diplomirani pravnici, odmah po dobijanju svoje diplome, postali „upotrebljivi“ stručnjaci, neophodno je obrnuti proces edukacije na fakultetima, koji po pravilu ide od teorije ka praksi. Ukoliko se studenti, već u toku studiranja, suoče sa pravim, realnim životnim situacijama, čak i onim najjednostavnijim, i ako im se da zadatak da ih reše, oni će shvatiti šta je potrebno da nauče kako bi uspešno rešavali konkretne pravne probleme. Neophodno je okrenuti proces obrazovanja od prakse ka teoriji, i onda iznova ka praksi, ali na jedan kvalitativno drugačiji nivo. (Baikov, Vasiliev, 1999:5)

U okviru predmeta kliničko pravno obrazovanje, kada studenti steknu neophodno teorijsko znanje i ovladaju svim veštinama, kao kruna njihovog rada, učestvuju u simulacijama suđenja. U okviru simulacije suđenja, u manjim grupama od desetak studenata, podeljeni po ulogama, oni dobiju određenu životnu situaciju i u veštačko stvorenim uslovima učestvuju u rešavanju konkretnog pravnog problema. Počev od samog faktičkog odnosa poput krađe, ubistva ili poremećenih odnosa u bračnoj zajednici, preko izvođenja dokaza, samog postupka, donošenja akata u prvom, drugom stepenu i poslednjoj instanci, studenti učestvuju i proživljavaju svaki aspekt jednog pravnog problema, od rađanja do pravnog

okončanja. Oni veoma realno učestvuju u kompleksnom procesu oživljavanja zakonskih propisa, koji su do tada, za njih, bili samo mrtvo slovo na papiru. Ovo za njih ima veoma dragocen značaj.

Iz ličnog iskustva, posmatrajući studente kako učestvuju u simulacijama koji su organizovane na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru, moram reći da je znanje koje su studenti na ovaj način stekli nadmašilo sva očekivanja brojnih teoretičara koji su se bavili ovim pitanjem, ali i moja lična.

Do sada, u okviru građanskopravne materije studenti su učestvovali u simulaciji razvoda braka. Na ovaj način, oni su gotovo dobrovoljno i samoinicijativno savladali Porodični zakon, Zakon o parničnom postupku i mnoge druge propise i na jedan zanimljiv način uspeali da samostalno shvate i razreše osetljive odnose između bračnih supružnika, ali i da reše brojna pitanja koja se tiču vaspitanja i izdržavanja njihove zajedničke dece. Studenti su imali ulogu i socijalnih radnika, tako da su na ovaj način pored propisa iz oblasti prava morali da se upoznaju i sa brojnim drugim.

U okviru krivičnopravne materije, studenti su rešili krivično delo teške krađe. U toku simulacije, oni su sačinili desetak akata, počev od naredbi za pretresanje stana, brojnih izveštaja veštaka, optužnog predloga, presude pa sve do žalbe, ali i učestvovali u raznim dokaznim radnjama, uzimanja otisaka, saslušanja svedoka i dr.

Znanje koje su studenti usvojili, u toku ovih simulacija suđenja, naučeno je sa razumevanjem, a ne napamet. Takođe, ono što studenti sami shvate, saznanja do kojih sami dođu, ostaju dugo urezani i njihovom pamćenju, za razliku od onoga na šta su primorani da uče, radi dobijanja ocena.

PRUŽANJE BESPLATNE PRAVNE POMOĆI U OKVIRU PRAVNIH KLINIKA

Od samog početka osnivanja pravnih klinika osnovna ideja bila je da jedan od ciljeva njihovog rada bude pružanje besplatne pravne pomoći. Nemački prof. Frommgold se zalagao da se na pravnim fakultetima formiraju pravne klinike na kojima bi se studenti, radeći sa „živim“ klijentima na lakšim slučajevima, pod nadzorom profesora i/ili advokata, učili praktičnim znanjima i veštinama. Skoro istovremeno, u mnogim drugim zemljama, istaknuti profesori, zalagali su se za potpuno istu ideju. Tako su se i ruski prof. Ljublinski i američki prof. Rou zalagali za otvaranje pravnih klinika na kojima bi studenti, pod nadzorom profesora, pružali besplatnu pravnu pomoć siromašnim građanima. (Lazić, 2003:3) Pružanjem besplatne pravne pomoći najugroženijim kategorijama stanovništva, studenti razvijaju osećaj empatije, jačaju svoje samopouzdanje, povećavaju nivo „socijalnog senzibiliteta“, razvijaju toleranciju, razumevanje i poverenje i razvijaju sposobnosti i veštine koje povećavaju njihovu profesionalnu kompetenciju. U interakciji sa iskusnim pravnicima praktičarima angažovanim na klinici, studenti usvajaju etičke standarde i vrednosti pravne struke, pravila profesionalizma i lične odgovornosti. (Petrušić, 2003:18)

Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju razvoja sistema besplatne pravne pomoći u Republici Srbiji⁷ u kojoj je istaknuto da postoje ozbiljne slabosti i ograničenja u ostvarivanju prava na pristup pravdi, što je pored ostalog, posledica neadekvatnog zakonskog okvira i oskudnih finansijskih sredstava namenjenih pružanju besplatne pomoći. Za prevazilaženje ovih slabosti neophodno je uspostavljanje celovitog, funkcionalnog i efikasnog sistema besplatne pravne pomoći, koji otklanja prepreke i obezbeđuje jednakost u pristupu pravdi. Strategijom su utvrđene smernice i ključni principi budućeg zakonskog i institucionalnog okvira sistema besplatne pravne pomoći. Iako Ustav Republike Srbije u čl. 67. st. 3. jemči besplatnu pravnu pomoć, celovito uređen sistem pružanja pravne pomoći ne postoji. Odredbe o pravnoj pomoći sadržane su u više zakona, koji regulišu samo pojedine vidove pravne pomoći: Zakon o parničnom postupku, Zakon o krivičnom postupku, Zakon o azilu, Porodični zakon, Zakon o advokaturi.

U Republici Srbiji potreba za pružanjem besplatne pomoći je izuzetno velika, a na ovakav zaključak upućuju podaci o broju, strukturi i socio-ekonomskom položaju stanovništva kao i trend porasta potrebe za sudskom zaštitom. Uprkos svemu ovome, Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, koji je donet, još uvek nije usvojen. Ovim Nacrtom predviđeno je da i pravne klinike imaju pravo na pružanje besplatne pravne pomoći. Do njegovog donošenja, ne postoji zakonska smetnja da studenti, u okviru pravnih klinika pružaju besplatne savete svojim sugrađanima i pomažu im u sastavljanju pravnih akata.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Cilj ovog rada bio je da kroz kratak prikaz metoda i predmeta kliničko pravnog obrazovanja ukažem na njegovu neminovnost uvođenja u nastavni plan i program pravnih fakulteta. Kao što je već ukazano u radu, pravne klinike imaju fakultativan karakter, a mogućnost sticanja veština koje se uče na njima dostupna je samo ograničenom broju studenata. Neophodno je, pre svega, podignuti pravne klinike na nivo obaveznog predmeta kako bi postale dostupne svim studentima. Jedino na ovaj način pružilo bi se kompletno obrazovanje budućim pravnicima.

Da rezimiram. Prednosti kliničko pravnog obrazovanja su višestране i izuzetne:

- sticanje praktičnih znanja i veština koje su neophodne za obavljanje pravničke profesije;
- usvajanje kodeksa pravne etike;
- razvijanje pravnog morala i pravnog profesionalizma;
- razvijanje empatije;
- građenje mosta između teorije i prakse;
- razvijanje analitičkog i kritičkog načina mišljenja;

⁷ „Sl. glasnik RS“, br. 74/2010.

- jačanje samopouzdanja studenata i oslobađanje od „hladnih nogu“ (straha od javnog nastupa);
- pružanje besplatne pomoći najugroženijim kategorijama stanovništva;
- razvijanje društvene svesti i odgovornosti kod studenata;
- interakcija u radu, odnosno uzajamnost uticaja nastavnik – student doprinosi rušenju barijera i uspostavljanju boljih odnosa između njih;
- ublažava mešavinu osećanja različitog intenziteta počev od treme, neizvesnosti, nesigurnosti koji ide sve do straha, a koji studenti neminovno osećaju kada dođe do sudara teorije i stvarnosti;
- pruža veliku pomoć studentima pri odabiru budućeg poziva.

Najvažniji cilj, čije ostvarivanje pravne klinike omogućuju, a koji je ujedno i svrha samog postojanja pravnih fakulteta jeste osposobljavanje pravnika da stručno, profesionalno, odgovorno i pre svega samostalno obavljaju svoj budući poziv. Jer, suština znanja je u njegovoj primeni.

LITERATURA

- 1.) Baikov, A., Vasiliev, A., Voskobitova, L., Douglass, Patricia, Zykina, T., Kolessov, P., Kuras, T., Lopukhina, N., Mikhailova, L., Nemytina, M., Sukhova, I., Talantsev, N., Tumanova, L., Shagapova, R., Sharygin, V. 1999. *Legal clinics: An experiment in the practical training of lawyers*. Saint Petersburg.
- 2.) Beljanski, Slobodan. 2010. *Pravna etika – uvod*, u: *Pravna etika*. 2010. Mreža univerzitetskih pravnih klinika, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).
- 3.) Kostić, Miomira 2014. *Pravna klinika kao metod nastave*, u: *Mobilna pravna klinika – od institucija ka žrtvi*, Niš. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- 4.) Lazić, Miroslav. 2011. *Pravni intervju*, u: *Pravna klinika za zaštitu prava žena – praktikum za rad studenata*. Niš. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- 5.) Matijević, Mile. 2014. *Pravne klinike – praktikum*. Banja Luka. Fakultet pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije.
- 6.) Moliterno, Džejms. 2006. *Projekat „Vladavina prava u Srbiji“ – materijal za kurs pravna etika*. Beograd. Američka agencija za međunarodni razvoj/Nacionalni Centar za državne sudove, Projekat vladavina prava u Srbiji.
- 7.) Petrušić, Nevena. 2011. *Sastavljanje podnesaka*, u: *Pravna klinika za zaštitu prava žena – praktikum za rad studenata*. Niš. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

- 8.) Srna, Jelena. 2010. Intervju sa decom i mladima, u: *Veštine komunikacije – pravni intervju*. Mreža univerzitetskih pravnih klinika, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).
- 9.) Stojanović, Nataša. 2014. *Profesionalna etika advokata, sudija i javnih tužilaca*, u: Mobilna pravna klinika – od institucija ka žrtvi. Niš. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- 10.) Zakon o polaganju pravosudnog ispita, „Službeni glasnik RS“, br. 16/97.
- 11.) Živković, Mirko. 2003. Savetovanje i davanje saveta, u: *Praktično obrazovanje pravnika*. Niš. Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- 12.) <http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>
- 13.) http://www.prafak.ni.ac.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=376&Itemid=469&lang=lat

CLINICAL LEGAL EDUCATION – NECESSARY PART OF THE LAWYERS EDUCATION

PhD Dragana Randelović

Abstract:

In this paper, the author will try, through a brief review of the concept, characteristics, methods and subjects of clinical legal education to point out its significance and the reasons for the introduction in the curriculum of Facultys of Law. The theoretical knowledge that students gain during their studies, as much as good and multilayered it was, it is not enough to allow them to independently perform juristic call after obtaining a diploma. Successful and efficient performance of the legal profession requires the possession of a number of skills, such as interviewing skills, counseling, writing legal documents, etc., and just those skills are subject of clinical legal education. At most law schools has been set up legal clinics, but they have only an optional character.. In this paper, the author tries to prove the necessity of introducing clinical legal education as a compulsory subject, allowing all students to provide quality and complete theoretical and practical knowledge that will enable them to professional, conscientious, responsible, high-quality, professionally and independently perform their future profession.

Key words: legal clinics, clinical legal education, legal interviews, legal ethics, moot courts.

343.85:343.352(497.11)

342.726-057.1:343.353(497.11)

ЗАШТИТА УЗБУЊИВАЧА - ПОТРЕБА ДОНОШЕЊА И ЦИЉ ПРАВИЛНИКА О ПРОГРАМУ СТИЦАЊА ПОСЕБНИХ ЗНАЊА У ВЕЗИ СА ЗАШТИТОМ УЗБУЊИВАЧА

Мр Весна Билбија*

Апстракт:

Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције и Законом о потврђивању Грађанскоправне конвенције о корупцији, Република Србија се обавезала да на свеобухватан начин законом уреди питање заштите лица која пријављују сумњу на корупцију и друго незаконито поступање. Опредељење Републике Србије за одлучну борбу против корупције које подразумева стварање уређеног нормативног оквира, системску изградњу и јачање институција као предуслов за ефикасну борбу против корупције, потврђено је доношењем Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године и пратећим Акционим планом.

На послетку, Народна скупштина Републике Србије усвојила је 25. новембра 2014. године дуго најављивани Закон о заштити узбуњивача. Закон је објављен у Службеном гласнику РС", бр. 128/2014, ступио је на снагу осмог дана од дана објављивања, а примењује се по истеку шест месеци од дана ступања на снагу. Прецизније, Закон о заштити узбуњивача се примењује од 05. јуна 2015. године.

Министар правде је на основу чл. 17. и чл 25. ст 3. Закона о заштити узбуњивача донео следеће подзаконске акте: Правилник о начину унутрашњег узбуњивања, начину одређивања овлашћеног лица код послодавца, као и другим питањима од значаја за унутрашње узбуњивање код послодавца који има више од десет запослених и Правилник о Програму стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача.

У поводу стицања посебних знања и стручно усавршавање лица која поступају у вези са заштитом узбуњивача, Министар правде донео је подзаконски акт којим је уређен Програм стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача који има за циљ да судије добију додатна теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача и стекну вештине потребне за стручно и ефикасно суђење у поступцима у вези

* Магистар, Јавно предузеће „Пошта Србије“, Арбитар/миритељ код Републичке агенције за мирно решавање радних спорова, е-маил: vesna_bilbija@yahoo.com.

са заштитом узбуњивача, као и да добију и потребна стручна знања из других области која ће им помоћи да боље разумеју појам узбуњивања и штетне последице које трпи узбуњивач, односно лице које има право на заштиту као узбуњивач.

Без протекла времена, оцена домаћаја његових одредби је у домену (неправедног) нагађања, али додатна теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача, доприносе бољој симбиози теорије и практичне примене знања у конкретним професионалним ситуацијама.

Кључне речи: узбуњивање, узбуњивач, заштита узбуњивача, закон, правилник.

Увод

Упоредно право протеклих неколико деценија све већу пажњу посвећује заштити узбуњивача (енг. *Whistleblower*) и признању права запосленог на “дување у пиштаљку” (енг. *Right to whistleblow*)¹. Посебна заштита је неопходна како би се подстакли запослени на борбу против корупције, на заштиту јавног интереса, који је и правно и морално супериорнији у односу на приватни интерес (добит) послодавца². Другим речима, заштита узбуњивача-запосленог је вид охрабтивања културе отворености организација (послодавца), доброг управљања, наменског коришћења средстава (посебно у јавном сектору), законитости пословања и рада послодавца, те заштите јавног интереса. Организациона култура налаже да се не сме толерисати спровођење злостављања узбуњивача (*victimisation for whistleblowing is not tolerated*), због чега је у упоредном праву последњих пар деценија дошло до законског уређивања посебне заштите узбуњивача-запослених, нпр. америчко, британско, холандско, јужноафричко законодавство³. У транзиционом друштву као што је случај наше, један од највећих проблема је проблем корупције, а Закон о заштити узбуњивача је, према речима предлагача, такав да, са једне стране, пружа заштиту лицима која пријављују сумњу на корупцију у пуном обиму, а са друге, њиме се, на посредан начин, штити јавни интерес, кроз заштиту оних који корупцију пријављују.

У периоду пре доношења Закона, одређена питања из области заштите узбуњивача била су парцијално регулисана.

¹ О заштити запосленог узбуњивача у упоредном праву видети више: Бранко Лубарда, Посебна заштита запосленог узбуњивача, *Правни живот*, бр. 11/2011., стр. 439-449.

² *Ibid.* стр. 442.

³ *Ibid.* стр. 443.

Као закон којим се уређују права и дужности државних службеника и поједина права и дужности намештеника, Закон о државним службеницима⁴, садржи одредбе којима у одређеној мери уређује област заштите узбуњивача. Тако, одредбе чл. 23. регулишу чување службене и друге тајне, док је одредбама чл. 23а прописана дужност обавештавања о сумњи постојања корупције. Наиме, државни службеник или намештеник је дужан да писмено обавести непосредно претпостављеног или руководиоца ако у вези са обављањем послова радног места дође до сазнања да је извршена радња корупције од стране функционера, државног службеника или намештеника у државном органу у којем ради, а заштиту у складу са законом ужива од дана подношења писменог обавештења.

Потом, Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја⁵, у одредбама чл. 38., који носи назив "овлашћено лице органа власти и заштита информација од јавног значаја", прописује, између осталог, да се не може позвати на одговорност, нити трпети штетне последице запослени у органу власти који омогући приступ информацији од јавног значаја за коју се не може ограничити приступ на основу поменутог закона, као и информацији за коју је орган власти већ омогућио приступ на основу истог закона, под условом да информација указује на постојање корупције, прекорачење овлашћења, нерационално располагање јавним средствима и незаконити акт или поступање органа власти. Запослени има право на заштиту под условом да је имао разлога да верује у тачност информације, да није тражио нити примио неку корист у вези са омогућавањем приступа информацији, као и да је пре него што је омогућио приступ информацији, обавестио о неправилностима надлежно лице у органу власти, које није предузело мере за решавање неправилности. Запослени који супротно наведеном буде позван на одговорност или претрпи какву штету, има право на накнаду штете од органа власти у којем је запослен итд.

У практичној примени, од највећег значаја био је рад Агенције за борбу против корупције која је пружала у одређеним ситуацијама заштиту кроз давање "статуса узбуњивача", а сходно одредбама Закона о Агенцији за борбу против корупције⁶, и нарочито одредбама Правилника о заштити лица које пријави сумњу на корупцију⁷. Између осталог, заштита од одмазде, обустава од заштите и одговорност руководиоца за одмазду прописани су одредбама чл. 8-15 Правилника. Одмазда је Правилником дефинисана као свако чињење или нечињење према узбуњивачу које доводи до штетних последица у виду психичког или физичког узнемиравања или злостављања; покретања

⁴ "Сл. гласник РС", бр. 79/2005, 81/2005 - испр., 83/2005 - испр., 64/2007, 67/2007 - испр., 116/2008, 104/2009 и 99/2014.

⁵ "Сл. гласник РС", бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.

⁶ "Сл. гласник РС", бр. 97/2008, 53/2010, 66/2011-одлука УС, 67/2013-одлука УС, 112/2013-аутентично тумачење и 8/2015-одлука УС.

⁷ "Сл. гласник РС", бр. 56/2011, даље у тексту и у фуснотама: Правилник.

дисциплинског поступка, премештаја на ниже радно место и задржавање у напредовању; доношења решења о престанку радног односа или отказа уговора о раду; предузимања или изрицања мере која неповољно утиче на радно правни статус и радне услове, те озбиљне и стварне претње да ће бити предузета било која од наведених мера. Када на основу пријаве и захтева узбуњивача утврди да постоје услови за пружање заштите узбуњивачу, Агенција упућује допис руководиоцу органа јавне власти којим тражи да се испита случај корупције из пријаве и прикупе све релевантне информације и документа која се односе на опис чињеничног стања случаја корупције, изјашњење руководиоца у вези са описаним чињеничним стањем, поступак и радње које треба да предузме у предметном случају, списак лица која су дала изјаве у поступку испитивања случаја и позиције на којима раде и друга документа која су од значаја за разјашњење околности случаја корупције. Такође, обавештава руководиоца да ће се као одмазда због учињене пријаве корупције сматрати свака мера која је предузета у вези са радно-правним статусом или радним условима узбуњивача, противно вољи узбуњивача у периоду од дана давања заштите до највише две године. Агенција упознаје узбуњивача са информацијама и документима које је доставио орган јавне власти, на које он може да се изјасни, а уколико, пак, орган јавне власти Агенцији достави информације и документа која не садрже све потребне елементе сматраће се да нису ни достављени. Уколико, поступајући по пријави, установи да иста није основана, Агенција о томе обавештава узбуњивача и орган јавне власти на који се односи пријава. С друге стране, обуставља пружање заштите у случају да је узбуњивач злоупотреби у остваривању права и вршењу дужности радног места на коме је запослен.

Недостатак кохерентног регулисања овог питања кроз више различитих закона, од којих ниједан није на целовит начин обухватио сва питања у вези са заштитом узбуњивача, представљао је велику мањкавост у досадашњем приступу овој материји. Почевши од дефинисања лица које ужива заштиту, обима заштите и случајева у којима се заштита даје, па до одсуства регулисања санкција за оне који спроводе одмазду, те питања надокнаде штете и награђивања узбуњивача, непостојање системске заштите је отежавало примену прописа и тиме заштиту узбуњивача, до мере да су негативне последице биле исто толико присутне, као и у амбијенту одсуства било какве правне заштите.

Закон о заштити узбуњивача - основне напомене

Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције и Законом о потврђивању Грађанскоправне конвенције о корупцији, Република Србија се обавезала да на свеобухватан начин законом уреди питање заштите лица која пријављују сумњу на корупцију и друго незаконито поступање. Опредељење Републике Србије за одлучну борбу

против корупције које подразумева стварање уређеног нормативног оквира, системску изградњу и јачање институција као предуслов за ефикасну борбу против корупције, потврђено је доношењем Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године и пратећим Акционим планом.

На послетку, Народна скупштина Републике Србије усвојила је 25. новембра 2014. године дуго најављивани Закон о заштити узбуњивача. Закон је објављен у Службеном гласнику РС⁸, бр. 128/2014, ступио је на снагу осмог дана од дана објављивања, а примењује се по истеку шест месеци од дана ступања на снагу. Прецизније, Закон о заштити узбуњивача се примењује од 05. јуна 2015. године. Законом о заштити узбуњивача уређује се узбуњивање, поступак узбуњивања, права узбуњивача, обавеза државних и других органа и организација и правних и физичких лица у вези са узбуњивањем, као и друга питања од значаја за узбуњивање и заштиту узбуњивача⁸.

Сем предмета, садржај Главе I чине и значење појединих израза: „узбуњивање” је откривање информације о кршењу прописа, кршењу људских права, вршењу јавног овлашћења противно сврси због које је поверено, опасности по живот, јавно здравље, безбедност, животну средину, као и ради спречавања штете великих размера, а „узбуњивач” је физичко лице које изврши узбуњивање у вези са својим радним ангажовањем, поступком запошљавања, коришћењем услуга државних и других органа, носилаца јавних овлашћења или јавних служби, пословном сарадњом и правом власништва на привредном друштву. Наведеним одредбама одређена су и значења израза „послодавац”, „одговорно лице”, „радно ангажовање”, „овлашћени орган” и „штетна радња”.

Општим одредбама о узбуњивању и праву на заштиту (Глава II) забрањено је спречавање узбуњивања, одредба општег акта или појединачног акта којом се спречава узбуњивање је ништава и забрањено је предузимање штетне радње. „Штетна радња” је свако чињење или нечињење у вези са узбуњивањем којим се узбуњивачу или лицу које има право на заштиту као узбуњивач угрожава или повређује право, односно којим се та лица стављају у неповољнији положај.

Општим одредбама одређен је и персонални опсег, односно које категорије лица могу имати заштиту у случају узбуњивања. Ту су, пре свега, узбуњивачи, затим повезана лица, лица која су погрешно означена као узбуњивачи, службена лица као и лица која прикупљају информације, тј. потенцијални узбуњивачи. Узбуњивач има право на заштиту, у складу са законом, ако изврши узбуњивање код послодавца, овлашћеног органа или јавности на начин прописан законом; ако у року од једне године од дана сазнања за извршену радњу због које врши узбуњивање, а најкасније у року од десет година, открије информацију о кршењу прописа, кршењу људских

⁸ Чл. 1 Закона о заштити узбуњивача

права, вршењу јавног овлашћења противно сврси због које је поверено, опасности по живот, јавно здравље, безбедност, животну средину, као и ради спречавања штете великих размера и треће, ако би у тренутку узбуñивања, на основу расположивих података, у истинитост информације, поверовало лице са просечним знањем и искуством као и узбуñивач.

Овде се не ради о року за подношење тужбе суду за остваривање заштите, већ о року у коме је потребно извршити узбуñивање да би се касније, у случају евентуалне штете, могла потражити заштита. Према томе, откривање информације, односно узбуñивање, узбуñивач треба да изврши у року од једне године од дана сазнања за извршење радње (која је релевантна за узбуñивање), а уколико постоје околности због којих није у могућности да то учини у једногодишњем року, узбуñивач то може учинити у року од десет година од дана извршења релевантне радње. Десетогодишњи рок је одређен објективно, од дана извршења радње, а не од дана сазнања за њу. С друге стране, судска заштита се остварује подношењем тужбе за заштиту у вези са узбуñивањем надлежном суду, у року од шест месеци од дана сазнања за предузету штетну радњу, односно три године од дана када је штетна радња предузета.

Заштита узбуñивача и накнада штете регулисане су у Глави IV Закона о заштити узбуñивача, а пре тога је, у Глави III, уређен Поступак. Наиме, узбуñивање може бити унутрашње, спољашње или узбуñивање јавности. Унутрашње узбуñивање је откривање информације послодавцу, спољашње узбуñивање је откривање информације овлашћеном органу, а узбуñивање јавности је откривање информације средствима јавног информисања, путем интернета, на јавним скуповима или на други начин којим се обавештење може учинити доступним јавности.

У глави V која носи назив Казнене одредбе предвиђени су прекршаји послодавца-правног лица као и одговорног лица у правном лицу за повреду материјалних одредби Закона, а глава VI је резервисана за прелазне и завршне одредбе којима се у чл. 39. Предвиђа рок за доношење неопходних подзаконских аката, као и ступање Закона на снагу - чл. 40.

Кључне одреднице судске заштите узбуñивача

Узбуñивач према коме је предузета штетна радња у вези са узбуñивањем има право на судску заштиту, која се остварује подношењем тужбе за заштиту у вези са узбуñивањем надлежном суду, а то је виши суд према месту предузимања штетне радње или према месту пребивалишта тужиоца. Судска заштита се остварује подношењем тужбе за заштиту у вези са узбуñивањем надлежном суду, у року од шест месеци од дана сазнања за предузету штетну радњу, односно три године од дана када је штетна радња предузета. Поступак за судску заштиту у вези са узбуñивањем је хитан, прописана је сходна примена закона о парничном поступку које уређују

поступак у радним споровима. Ради сигурније и потпуније заштите узбуњивача предвиђено је да је ревизија као ванредно правно средство увек дозвољена

Тужбом за заштиту у вези са узбуњивањем може се тражити:

- 1) утврђење да је према узбуњивачу предузета штетна радња;
- 2) забрана вршења и понављања штетне радње;
- 3) уклањање последица штетне радње;
- 4) накнада материјалне и нематеријалне штете;
- 5) објављивање пресуде донете по тужби поднетој из нгоре наведених разлога у средствима јавног информисања, о трошку туженог.

Тужбом се не може побијати законитост појединачног акта послодавца којим је решавано о правима, обавезама и одговорностима запосленог по основу рада. Ипак прописана су права узбуњивача у посебним поступцима. Наиме, у тужби за оцену законитости појединачног акта послодавца којим је решавано о правима, обавезама и одговорности узбуњивача по основу рада, по посебним прописима, узбуњивач може истаћи навод да појединачни акт послодавца представља штетну радњу у вези са узбуњивањем. Овај навод се може истаћи у тужби или на припремном рочишту, а после тога само ако подносилац навода учини вероватним да без своје кривице није могао раније да га изнесе. У посебном поступку суд оцењује основаност навода да појединачни акт послодавца представља штетну радњу у вези са узбуњивањем, у складу са Законом о заштити узбуњивача.

Једна од кључних одредница судског поступка је – усвојено законско решење у погледу терета доказивања. Ако је у току поступка тужилац учинио вероватним да је према њему предузета штетна радња у вези са узбуњивањем, на туженом је терет доказивања да штетна радња није у узрочној вези са узбуњивањем. Под утицајем антидискриминационих закона, класично правило о терету доказивања, *actori incumbit probatio*, које значи да странка која тврди да има неко право, сноси терет доказивања чињенице која је битна за настанак или остваривање права, трпи све више изузетака. Према чл. 231 важећег Закона о парничном поступку⁹, ако суд на основу изведених доказа не може са сигурношћу да утврди неку чињеницу, о постојању чињенице примениће правила о терету доказивања. Странка која тврди да има неко право, сноси терет доказивања чињенице која је битна за настанак или остваривање права, ако законом није другачије прописано. Странка која оспорава постојање неког права, сноси терет доказивања чињенице која је спречила настанак или остваривање права или услед које је право престало да постоји, ако законом није другачије прописано. Правило о терету доказивања (*onus probandi*) даје одговор на питање која ће странка сносити ризик недоказаности одређене чињенице, а можда и тужбеног захтева у целини. Међутим, након што су решење по коме је терет доказивања преузели новији национални прописи о забрани дискриминације, у складу са

⁹ „Службени гласник РС”, бр. 72/2011 и 55/2014,

начелом хуманизације радног права и начелом *in favor laborem*, изузетак од *actori incubit probatio* преузео је Закон о спречавању злостављања на раду, а на опредељење за системски приступ у изградњавању законодавног и институционалног миљеа који подразумева ефикасан механизам заштите од дискриминације, укључујући и дискриминацију у области рада, указују и измене и допуне Закона о раду из јула месеца 2014¹⁰, које утврђују да је терет доказивања у поступцима поводом дискриминације на раду на туженом тј. на послодавцу¹¹. Сви делотворни начини прибављања доказа у грађанским поступцима, тако у онима који су покренути ради заштите узуњивача, у истој мери служе циљу који је важан у сваком судском поступку без изузетка-начелу материјалне истине које значи да у поступку треба утврдити све чињенице и околности које су битне за доношење законите и правиле одлуке. Тако, у поступку за заштиту у вези са узуњивањем суд може утврђивати чињенице и када оне међу странкама нису спорне, а може и самостално истраживати чињенице које ни једна странка није изнела у поступку, ако оцени да је то од значаја за исход поступка¹². Ако тужени не дође на рочиште за главну расправу, а уредно је позван, суд може да одржи рочиште и без присуства туженог, као и да одлучи на основу утврђеног чињеничног стања на рочишту¹³.

На крају, у поступку заштите у вези са узуњивањем, односно у посебном поступку оцене основаности навода да појединачни акт послодавца представља штетну радњу у вези са узуњивањем, суд који води поступак може одредити привремену меру¹⁴ у складу са законом којим се уређује извршење и обезбеђење¹⁵. Предлогом за одређивање привремене мере може се захтевати да суд одложи правно дејство акта, забрани вршење штетне радње, као и да наложи отклањање тако проузрокованих последица. Предлог се може поднети пре покретања, за време трајања, као и по окончању судског поступка, све док извршење не буде спроведено, с тим да привремену меру може одредити и суд по службеној дужности. Предлогом за одређивање привремене мере може се захтевати да суд одложи правно дејство акта, забрани вршење штетне радње, као и да наложи отклањање последице проузроковане штетном радњом. О предлогу за одређивање привремене мере суд ће одлучити у року од осам дана од дана пријема предлога, а против одлуке о одређивању привремене мере није дозвољена посебна жалба.

¹⁰ „Службени гласник РС”, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13 и 75/14.

¹¹ Видети више: Весна Билбија, Терет доказивања (*onus probandi*) у споровима о дискриминацији и злостављању на раду, *Избор судске праксе*, бр. 4/2015, стр. 14-18.

¹² Чл. 30 Закон о заштити узуњивача

¹³ Чл. 31 Закон о заштити узуњивача

¹⁴ Привремена мера-надлежност, привремена мера пре покретања судског поступка, предлог за одређивање и жалба против одлуке о одређивању- регулисани су чл. 32-35 Закона о заштити узуњивача.

¹⁵ Закон о извршењу и обезбеђењу, „Сл. Гласник РС”, бр. 31/2011, 99/2011-др. закон, 109/2013-одлука УС, 55/2014 и 139/2014.

Правилник о Програму стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача

Министар правде је на основу чл. 17. и чл 25. ст 3. Закона о заштити узбуњивача донео следеће подзаконске акте: Правилник о начину унутрашњег узбуњивања, начину одређивања овлашћеног лица код послодавца, као и другим питањима од значаја за унутрашње узбуњивање код послодавца који има више од десет запослених¹⁶ и Правилник о Програму стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача¹⁷. За доношење подзаконских аката прописан је рок од три месеца од дана ступања на снагу овог закона¹⁸.

Први позаконски акт уређује начин унутрашњег узбуњивања, начин одређивања овлашћеног лица код послодавца, као и друга питања од значаја за унутрашње узбуњивање код послодавца који има више од десет запослених. Доношењем Правилника и прописивањем обавезе за послодавца који има више од десет запослених да општим актом уреди поступак унутрашњег узбуњивања, који мора бити у складу и са Законом о заштити узбуњивача и са Правилником, обезбеђује се једнообразно поступање послодаваца, које с једне стране, олакшава послодавцу примену одредби новодонетог закона, а са друге, на тај начин поступак унутрашњег узбуњивања постаје разумљивији и лакше доступан узбуњивачу. Прописивањем минимума стандарда на које ће бити обавезани послодавци подићи ће степен испуњености обавеза које стоје на њиховој страни, те примену одредби Закона о заштити узбуњивача и спровођење у дело замисли којом се законодавац водио приликом доношења.

У поводу стицања посебних знања и стручно усавршавање лица која поступају у вези са заштитом узбуњивача, а са позивом на чл. 25. став 3 Закона о заштити узбуњивача, Министар правде донео је Правилник о Програму стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача.

У парничном поступку по тужби у вези са узбуњивањем у првом степену суди судија појединац, а у другом степену веће састављено од троје судија. Судија који поступа по тужби у вези са узбуњивањем или у посебним поступцима мора бити лице које је стекло посебна знања у вези са заштитом узбуњивача. Стицање посебних знања и стручно усавршавање лица која поступају у вези са заштитом узбуњивача спроводи Правосудна академија, у сарадњи са министарством надлежним за послове правосуђа.

Донетим подзаконским актом уређен је Програм стицања посебних знања у вези са заштитом узбуњивача који има за циљ да судије добију додатна теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача и стекну вештине потребне за стручно и ефикасно суђење у

¹⁶ „Службени гласник РС”, бр. 49/2015.

¹⁷ „Службени гласник РС”, бр. 4/2015.

¹⁸ Чл. 39. ст. 1, Закона о заштити узбуњивача

поступцима у вези са заштитом узбуñивача, као и да добију и потребна стручна знања из других области која ће им помоћи да боље разумеју појам узбуñивања и штетне последице које трпи узбуñивач, односно лице које има право на заштиту као узбуñивач.

Програм садржи три тематске целине, од којих се у оквиру прве обрађују међународни стандарди и принципи садржани у Конвенцији Уједињених нација против корупције, Грађанскоправној Конвенцији о корупцији и препорукама Групе држава за борбу против корупције Савета Европе и другим међународним докуменатима који се односе на област узбуñивања, као и однос ових докумената према домаћим прописима. Друга тематска целина су основни појмови прописани Законом о заштити узбуñивача. Обрада ове целине подразумева упознавање са ближим значењем основних појмова прописаних Законом, те врстама узбуñивања. Трећа тематска целина се тиче заштите узбуñивача и накнаде штете, предвиђених казних одредби, те односа Закона према општим правилима парничног поступка и примене закона који уређује радне односе.

Обрађивањем прве тематске целине постиже се упознавање са међународним стандардима и принципима који се односе на област узбуñивања: обрађују се међународни стандарди и принципи садржани у Конвенцији Уједињених нација против корупције, Грађанскоправној Конвенцији о корупцији и препорукама Групе држава за борбу против корупције Савета Европе (ГРЕКО) и другим међународним докуменатима који се односе на област узбуñивања, као и однос ових докумената према домаћим прописима који уређују област узбуñивања.

Упознавање са ближим значењем основних појмова прописаних Законом, врстама узбуñивања и њиховим међусобним односом, постиже се обрађивањем друге тематске целине. Правилником је прописано да се тим поводом реализују следећи садржаји: објашњење основних појмова прописаних Законом и појашњење које категорије лица могу имати право на заштиту у вези са узбуñивањем; објашњење услова за остварење права на заштиту у складу са Законом, као и заштита података о личности узбуñивача; врсте узбуñивања и њихов међусобни однос (унутрашње узбуñивање, спољашње узбуñивање, узбуñивање јавности), као и поступак узбуñивања, ако су у информацији којом се врши узбуñивање садржани тајни подаци, као и поступање у случају анонимне пријаве.

Обрађивањем треће тематске целине постиже се упознавање са правилима о праву на судску заштиту у складу са Законом, утицају одредаба Закона на правила поступка у споровима из радних односа, праву узбуñивача на накнаду штете настале у вези са узбуñивањем, као и о условима за пружање привремене заштите, а реализују се следећи садржаји: објашњење прописане забране стављања узбуñивача, односно лица које ужива заштиту као узбуñивач у неповољнији положај због узбуñивања; право на накнаду штете због узбуñивања; упознавање са правилима поступка судске заштите

узбуњивача (садржина тужбе, надлежност и састав суда, права узбуњивача у посебним поступцима); објашњење посебних права узбуњивача у споровима из радних односа и примена посебних правила из Закона у споровима из радних односа; посредовање у поступку за заштиту у вези са узбуњивањем; пружање привремене заштите кроз одређивање привремене мере (надлежност и састав суда, услови за одређивање, садржина, трајање) и објашњење обавеза послодавца у вези са поступком узбуњивања, за чије су повреде предвиђени прекршаји.

Тематске целине се реализују у току једног радног дана тако што су распоређене у пет часова у трајању до 60 минута, при чему се прва обрађује један час, а друга и трећа тематске целина обрађују се по два часа. Након реализације тематских целина обавља се практична вежба кроз симулирани случај, ради примене стечених знања.

Додатна теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача - допринос бољој симбиози теорије и практичне примене знања

„Узбуњивачи су моји најбољи учитељи о животу”, речи су Тома Дивајна, водећег америчког стручњака за заштиту узбуњивача који је узбуњивање видео као борбу Давида против Голијата, а одлуку грађанина о узбуњивању као тешку и опасну, али увек вредну труда. Сарађивао је са више од шест хиљада узбуњивача и помогао им не само да се заштите од одмазде, већ и да буду признати као људи који доносе промене¹⁹. Априла месеца, тачније 09. и 10. априла, 2015. године, у Паризу је од стране University Paris X Nanterre la Défense и у сарадњи са University Paris I Sorbonne организована конференција на тему узбуњивача и њихових основних права, на којој је, после бројних открића о скандалима и корупцији које су се догодиле последњих година, међу њима неки и директно повезани са институцијама ЕУ, поново покренута расправа о узбуњивачима и лику узбуњивача. Истакнуте су бројне студије и примери који су показали важност узбуњивача и ефикасност узбуњивања у циљу сузбијања превара и корупције.

Законом о заштити узбуњивача, у Републици Србији се први пут уређује узбуњивање и заштита узбуњивача. Отуда се не може порећи допринос у области људских права, индивидуалних слобода и правде. Без протекла времена, оцена домашаја његових одредби је у домену (неправедног) нагађања, али је сасвим сигурно да додатна теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача, доприносе бољој симбиози теорије и практичне примене знања у конкретним професионалним ситуацијама.

Међу првим питањима је које категорије лица имају право на заштиту у

¹⁹ Dostupno na internet stranici <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Uzibunjivaci-mogu-promeniti-svet.lt.html>, 23.06.2015. године.

случају узбуñивања? То је, пре свега, узбуñивач, тј. физичко лице које изврши узбуñивање у вези са својим радним ангажовањем, поступком запошљавања, коришћењем услуга државних и других органа, носилаца јавних овлашћења или јавних служби, пословном сарадњом и правом власништва на привредном друштву, али су то и повезана лица, лица која су погрешно означена као узбуñивачи, службена лица, као и лица која прикупљају информације²⁰

У случајевима доношења штете због узбуñивања, узбуñивач има право на накнаду штете, у складу са законом који уређује облигационе односе. Наведено подразумева да право на накнаду штете у случају доношења штетних последица услед узбуñивања „извире“ у одредбама Закона о заштити узбуñивача, а питања врсте, обима и друга питања у вези накнаде штете остварују се сходно одредбама Закона о облигационим односима²¹.

Према томе, ко другоме проузрокује штету дужан је накнадити је, уколико не докаже да је штета настала без његове кривице²².

Код накнаде материјалне штете, штетник је дужан успоставити стање које је било пре него што је штета настала. Уколико реституција не уклања штету потпуно, одговорно лице дужно је за остатак штете дати накнаду у новцу, а уколико успостављање ранијег стања није могуће, или кад суд сматра да није нужно да то учини одговорно лице, суд ће одредити да оно исплати оштећенику одговарајућу своту новца на име накнаде штете. Такође, суд ће оштећенику досудити накнаду у новцу кад он то захтева, изузев ако околности датог случаја оправдавају успостављање ранијег стања²³. У погледу обима материјалне штете²⁴, правило је облигационог права да оштећеник има право како на накнаду обичне штете (*damnum emergens*), тако и на накнаду измакле користи (*lucrum cessans*). Такође је правило облигационог права да суд, узимајући у обзир и околности које су наступиле после проузроковања штете досуђује накнаду у износу који је потребан да се оштећеникова материјална ситуација доведе у оно стање у коме би се налазила да није било штетне радње или пропуштања, док при оцени висине измакле користи, узима у обзир добитак који се могао основано очекивати према редовном току ствари или према посебним околностима, а чије је остварење спречено штетниковом радњом или пропуштањем.

Материјална штета нанета узбуñивачу се може јавити у најразличитијим облицима. Имајући у виду дефиницију штетне радње и законом наведену листу најчешћих ситуација у вези са којима лице које ужива заштиту као узбуñивач ставља у неповољнији положај, а која није затворена, јер се под

²⁰ чл. 5-9 Закона о заштити узбуñивача.

²¹ Закон о облигационим односима, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Сл. лист СРЈ", бр. 31/93 и "Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља, даље у тексту и у фуснотама ЗОО.

²² чл. 154, ст. 1, ЗОО.

²³ чл. 185, ЗОО.

²⁴ чл. 189-192, ЗОО.

општу забрану могу подвести и многе друге ситуације у којима се узбуњивач ставља у неповољнији положај, онда је јасно и да материјална штета која настаје као последица истих, може имати различите видове. Поред тога, за претрпљене физичке болове, за претрпљене душевне болове због умањења животне активности, наружености, повреде угледа, части, слободе или права личности, смрти блиског лица као и за страх суд ће, ако нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдава, досудити правичну новчану накнаду, независно од накнаде материјалне штете као и у њеном одсуству.²⁵ За разлику од института материјалне штете који штити имовинске интересе једног лица, институт нематеријалне штете штити његове моралне, идеалне интересе. Имовинска добра се могу тачно изразити у новчаној противвредности, имају тржишну вредност, заменљива су, могу бити у правном промету, јер су за та добра заинтересована и друга лица, док се неимовинска добра, супротно томе, не могу изразити у новцу, незаменљива су и имају вредност само за свог титулара²⁶.

У случајевима накнаде нематеријалне штете се не ради о обештећењу у класичном смислу, већ о сатисфакцији оштећеном којом му се жели омогућити прибављање неких задовољстава и ужитака помоћу којих ће он покушати да ублажи све оне неугодности које је због претрпљене штете имао. Несумњиво је да су физичка и психичка бол, те страх, појаве које су настале у унутрашњем психичком животу оштећеног и њихова садржина је често субјективна, па се о њима сазнаје на основу исказа или пак одређених симптома у његовом понашању. Познато је да људи веома различито реагују у психичко-емоционалној сфери, а са друге стране, нема дилеме да се при утврђивању нематеријалне штете не може поћи само од субјективног доживљава оштећеног и његове прецепције, већ се морају имати у виду и друштвена схватања и третирања таквог стања које постоји у одређеним приликама.²⁷ Уз то, правичност као особен начин примене права, који значи да се конкретан случај не расправља (само) са аспекта строге законске регулативе, него првенствено у светлу владајућег поимања правде у друштву²⁸, може да допринесе бољој индивидуализацији случаја и инструментализацији правде и правичности, поготово у области заштите узбуњивача.

²⁵ чл. 200, ст. 1, ЗОО.

²⁶ Илија Бабић, Претпоставке одговорности за штету, Зборник радова Осигурање, накнада штете и нови грађански поступци, *Intermex*, Београд, 2011, стр.186.

²⁷ Видети више: Душко Медић, Накнада нематеријалне штете за претрпљене душевне болове, Зборник радова Осигурање, накнада штете и нови Закон о парничном поступку, *Intermex*, Златибор, 2012, стр. 249.

²⁸ Душко Медић, *op. cit.*, стр. 250.

Закључак

Парцијално регулисање је представљало ограничавајући фактор најпре за узбуњиваче и њихово право на заштиту, али и за оне који ту заштиту треба да пруже, те за послодавце. Хармонизован закон има ауторитет, даје јасне и недвосмислене смернице које производе очекивано правно дејство и за послодавце врло важно - стварају се јачи зидови заштите од евентуалних злоупотреба.

У овој ствари незаобилазно је питање етике, нарочито ако постоји намерно лажно узбуњивање, односно злоупотреба права на заштиту узбуњивача. Због значаја које има узбуњивање, односно откривање информације о кршењу прописа, кршењу људских права, вршењу јавног овлашћења противно сврси због које је поверено, опасности по живот, јавно здравље, безбедност, животну средину, као и ради спречавања штете великих размера; треба спречити и санкционисати сваки вид лажног узбуњивања, што је и предвиђено чланом 11. Закона о заштити узбуњивача, којим је забрањена злоупотреба узбуњивања. Злоупотребу узбуњивања врши лице које:

- 1) достави информацију за коју је знало да није истинита;
- 2) поред захтева за поступање у вези са информацијом којом се врши узбуњивање тражи противправну корист.

Као још једно етичко питање јавља се и питање етичности предвиђања финансијског подстицаја узбуњивачима, односно питање могу ли награда узбуњивачу и његов мотив и морал заједно. На поменутој Париској конференцији указано је и на потребу будућег законодавства да обезбеди подстицаје у овој области, те је као мерило узето истраживање из 2013. године према коме би инсајдери требали бити награђени са 25% од изречене новчане казне која је резултат њиховог откривања. Уколико је захваљујући реакцији узбуњивача, остварен приход, који је због планиране коруптивне радње могао да изостане, награђивање узбуњивача делује праведно.

Сасвим је реално очекивати да ће се у области заштите узбуњивача јавити још питања и дилема, како за законодавца, тако и за оне који закон спроводе, примењују одредбе, пружају заштиту. Пуко преузимање решења из западних правних система заслужује и наилази на критички осврт. Пресађивање („правни транспланти“) правних правила других култура који немају корен у култури нашег друштва, а тиме ни претпоставки за успешно функционисање, те у вези с тим слабост постојећих институција и некритичко пресађивање или калемљење институција из другог окружења - имају слабе гаранције успеха у новом окружењу²⁹. Наведено упућује наопрез и у области заштите узбуњивача.

Право је позвано да успостави деликатан баланс између правичног обештећења жртвама психичких штета до којих је активно довео тужени, док

²⁹Васиљевић Мирко, Реформа права у привреди, Право и привреда, бр. 4-6/2014, стр. 15.

у исто време покушава да задовољи политички засноване ставове да треба избећи могућност неограничене одговорности према неограниченој врсти индивидуа³⁰. Због тога, стручно и ефикасно суђење у поступцима у вези са заштитом узбуњивача, подразумева теоријска и практична знања из области узбуњивања и заштите права узбуњивача, као и вештине и стручна знања из других области која пружају боље разумевање појма узбуњивања и штетне последице које трпи узбуњивач.

THE PROTECTION OF WHISTLEBLOWERS - THE NEED AND THE PURPOSE OF REGULATIONS ON THE PROGRAMME TO ACQUIRE SPECIALIZED KNOWLEDGE CONCERNING THE PROTECTION OF WHISTLEBLOWERS

Vesna Bilbija MA,

Abstract:

The commitment of the Republic of Serbia for the resolute fight against corruption which includes creation of the normative framework, systematic construction and strengthening of institutions as a precondition for the efficient fight against corruption, was confirmed by passing the National Strategy for combating against corruption for the period from year 2013 until 2018 and the accompanying Action Plan. By passing the Law on Protection of Whistle-blowers, the Republic of Serbia has taken the necessary steps towards the establishing of the normative framework and capacity for determined combat against corruption and at the same times it realizes the obligations undertaken from the international acts, and above all the recommendations of the Group of states for the combat against corruption of the Council of Europe (GRECO).

Based on the Act 17 and Act 25 paragraph 3 of the Law on Protection of the Whistle-blowers, the Minister of Justice has passed the following sub-legal documents: Regulations on the manner of internal alert, on the manner of choosing the person in charge with the employer, and also concerning other matters of importance for internal alert with the employer with more than ten employees and the Regulations on the Programme to acquire specialized knowledge concerning the protection of whistle-blowers.

Key words: Alert, Whistle-blower, Protection of Whistle-blowers, Law Regulations.

³⁰ Хајрија Мујовић-Зорнић, Право, ментално здравље и накнада штете, Зборник радова Осигурање, накнада штете и нови Закон о парничном поступку, Intermeх, Зкатибор, 2012, стр. 356.

340.12/.13

TUMAČENJE PRAVA – PRAVNA HERMENEUTIKA

Doc. dr Rejhan Kurtović*

Apstrakt:

Tumačenje prava ili pravna hermeneutika je delatnost kojim se utvrđuje značenje tj. smisao pravne norme. Tumačenje prava ima veoma dugu tradiciju, i pravnici se bave tumačenjem prava od pojave prvih pisanih pravnih dokumenata do današnjih dana. Ova pravna delatnost uvek ima novi značaj i predstavlja novi izazov, jer, primeni prava prethodi tumačenje prava. Prvo je potrebno protumačiti pravo, a potom ga primenjivati. Autor se u ovom radu bavi pitanjem pravne hermeneutike i njenog značaja u primeni prava uopšte.

Ključne reči: tumačenje prava, primena prava, sredstva tumačenja, vrste tumačenja, cilj tumačenja.

Uvod

Tumačenje je složen misaoni proces koji se može odnositi na različite pojave i odnose u društvu. Tumačenjem se bave različite nauke i različiti subjekti, tumačeći svakodnevne pojave i društvene procese. Iz toga, možemo zaključiti, da postoje različite vrste tumačenja koje se javljaju u različitim sverama i oblastima života, i da se kao subjekti tumačenja mogu javiti različite kategorije stanovništva (stručnjaci, laici, obrazovani, neobrazovani, starti, mladi i dr.). Međutim, tumačenje prava nije uobičajeno tumačenje, ono predstavlja posebnu vrstu tumačenja i složen misaoni proces koji se odnosi na utvrđivanja smisla i značenja pravne norme. Zbog toga, pravo kao skup pravnih normi, zahteva primenu posebnog tumačenja koje se razlikuje od drugih vrsta tumačenja, i koje podrazumeva posebne metode i sredstava tumačenja. Primeni prava prethodi jedna logička operacija kojoj je cilj da utvrdi pravi smisao pravne norme pre nego što njene zamisli, kroz ponašanje ljudi, ili primenu sankcija postanu stvarnost. Ta operacija naziva se tumačenje prava, i kada i ona bude završena, smatra se da je norma podobna da bude i praktično realizovana. Zbog neprocenjive važnosti za pravo uopšte, kao i njegovu primenu i egzistenciju, razvijena je i posebna teorija tumačenja i razmevanja prava, tj. pravna hermeneutika. Reč hermeneutika potiče od grčke reči *hermeneus*, što u prevodu znači: iznaći, izreći, izraziti, objasniti, razložiti i učiniti nešto razumljivim.

* Docent za teorijsko-istorijsku užu naučnu oblast na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: r.kurtovic@uninp.edu.rs.

1. Pojam tumačenja prava

Kada govorimo o tumačenju pravnih normi, najpre se postavlja pitanje kako dolazimo do toga da je potrebno jednu normu tumačiti, zar pravna norma nije jasna sama po sebi, odnosno, da li je izlišno takvo tumačenje. Ipak, nameće nam se sledeći odgovor, da je tumačenje pravnih normi u mnogim slučajevima neophodno, jer, postoji često nesavršenost i ne preciznost jezika kojim se zakonodavac služi, ali, i raznovrsnost mnogih životnih i drugih odnosa koje pravne norme treba da obuhvate. Cilj svakog tumača je saznanje i otkrivanje pravnog smisla pravne norme. Pravilno tumačenje prava je neophodan uslov za njenu pravilnu primenu, čime se ostvaruje cilj radi koga je norma doneta. Tumačenje prava i primena prava su u neraskidivoj vezi, pa svaki pravnik pre primene prava mora izvršiti tumačenje prava, jer od pravilnog tumačenja prava zavisi i njegova pravilna primena. Heremeneutika nam omogućava da pravilno razumemo pravo, odnosno ona predstavlja postupak izbegavanja pogrešene primene prava.

Tumačenje prava je složen proces, u kome raznim sredstvima treba protumačiti pravnu normu, doći do njenog značenja i utvrditi pravo istinito značenje, značenje koje odgovara cilju pravne norme. Tumačenje prava je neophodna stalna delatnost, bez koje se postojanje prava uopšte ne bi moglo zamisliti. To posebno važi za razvijena prava koja su pretežno izražena formalnim izvorima, i kao takva, uvek su jedan korak iza života, kao dinamične i stalno promenjive kategorije.

Svaki pravni poredak ima postojanu potrebu za tumačenjem svojih pravnih normi. Sve norme jednog pravnog poretka mogu se pravilno tumačiti imajući u vidu njihovu međusobnu vezu, uz nepostojanje protivurečnosti između njih. Međusobne veze i moguće protivurečnosti između pravnih normi mogu se spoznati tumačenjem prava, to otklanja određene probleme koji se mogu javiti u jednom pravnom sistemu i u samoj primeni prava. Tumač uvek mora da ima na umu krajnji ishod tumačenja, primenu protivurečnih normi, kojim se ispunjava njihov smisao i cilj. Shodno tome, pravo se ne tumači zbog intelektualne radoznalosti, već zbog praktične primene.

2. Teorijska shvatanja tumačenja prava

U pravnoj teoriji su se od davnina javljali različiti teorijski stavovi i mišljenja o tumačenju prava, što je uslovalo pojavu različitih škola i teorijskih pravaca o istom. Pojedini istaknuti pravni teoretičari imali su i svoja shvatanja ovog pojma, odnosno, poseban pristup istom. Sve to je dovelo do toga, da o tumačenju prava dobijemo široku teorijsku opservaciju i posebna znanja koja su nam omogućila lakše tumačenje i primenu prava.

U pravnoj doktrini razvile su se i izdvojile dve posebne teorije o tumačenju prava, subjektivna i objektivna teorija. Ove dve teorije pokušale su da objasne kako se u procesu interpretacije otkriva pravni sadržaj i smisao pravne norme.

Subjektivna teorija kojoj su pripadali Savinji, Girke, Vindšajd, težila je da vraćajući se u periodu kada je nastajao zakon, odgonetne pravu volju zakonodavca. Po shvatanju pristalica ove teorije, za tumačenje zakona merodavna je samo volja zakonodavca, koja je u zakonu došla do izražaja, pa tumačenjem treba utvrditi tu volju zakonodavca.

Objektivna teorija tumačenja pojavljuje se u delima Bindinga, Wacha i Kohlera, koji tvrde da zakon ili svaka napisana ili izgovorena reč, ima ono značenje koje im je pridao autor. Ali, nije jedino merodavno šta je zakonodavac mislio, već u zakonu treba tražiti i objektivno, imanentno značenje. Suštinu objektivne teorije daje Julius Binder. Za utvrđenje sadržine i dometa jedne pravne norme ne dolazi isključivo predstava o njenom cilju, koji je zakonodavac u vreme donošenja imao, već je zadatak tumačenja da shvati pravnu normu u vezi sa živom stvarnošću, sa empirijskim odnosima i idejama cilja neposredne sadašnjosti. Samo onda ostaje pravna norma u skladu sa idejom prava, pojavljuje se kao izvor objektivnog razuma.¹

Koliko je tumačenje prava važno teorijsko pitanje, govori nam činjenica da su se o tumačenju prava razvile posebne pravne škole sa svojim vrstama tumačenja. Karakteristične škole tumačenja mogu da se podele u dve osnovne grupe.

Prvoj grupi pripadaju škole koje zagovaraju „fetišizam pisanog kodifikovanog zakona“ uz odgovarajuće varijante izražene aforizmima: „na osnovu kodeksa, ali ne dalje od njega“ (Alojz fon Brinc), „na osnovu kodeksa, ali dalje od njega“ (Anri Kapitan) i „dalje od kodeksa, ali na osnovu njega (Rejmon Salej). Takav dogmatski pozitivizam počiva na naivnom uverenju njegovih pristalica da je u normi potpuno jasno jezički izražena zakonodavčeva volja, zbog čega tumačenje prava nije ništa drugo do obična mehaničko-silogistička primena pravne norme u konkretnom slučaju, tj. jedan pasivan *vox legis*.

Drugoj grupi pripadaju škole prema kojima zakon nije jedini formalni izvor prava. One, umesto monizma, zastupaju pluralizam izvora prava sa varijantama: „bez kodeksa, ali dalje od njega“ (Fransoa Ženi) i „bez kodeksa, pa čak i protiv njega“ (Johan Hajnrh Lamber, Marsel Ferdinand Planjol, Borisav Blagojević). Takav pristup tumačenju prava nagovestio je već Toma Akvinski postavkom o primeni prirodnih normi njihovim dopunjavanjem *per modum determinationis*, a mnogo vekova posle njega sociološko-pozitivistički usmerene pristalice škola interesne jurisprudencije i slobodnog shvatanja prava, tvrdeći da svaka opšta pravna norma, ima „tehničke praznine“, koje treba popuniti pozivajući se na zahteve života, a ne prava. U novije vreme je Hans Kelzen ustvrdio kako je svaka primena pravne

¹ Stojanović, D., Antić, O., *Uvod u građansko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004, str. 119.

norme istovremeno i njeno stvaranje, dok je Herman Kantorović otišao još dalje, ustvrdivši da koliko ima reči, toliko ima i praznina u pravnoj normi.²

Hermeneutika logike posebno dolazi do izražaja kod Georga Misa, Gustava Špeta i Hansa Lipsa. Za nemačkog filozofa Hansa Georga Gadmera hermeneutika je univerzalni aspekt filozofije i njeno osnovno ontološko načelo glasi: „Jezik je bitak koji se može razmeti“. Ono što se može razmeti jeste jezik. Jezička univerzalnost, univerzalnost hermeneutičkog fenomena zapravo je razmevanje sveta na osnovu govora, kojim se „svet i otvara“ jer je jezička sredina ono odakle se razvija celokupno iskustvo sveta.

Veliki doprinos pravnoj hermeneutici u poslednja dva veka dali su brojni filozofi, logičari i pravnici, među kojima možemo izdvojiti Đajermahera, Ditaja, Hadegera, Gadmera i Kaufmana.

Savremene rasprave u okviru hermeneutike se dobrim delom vode oko dve grupe pitanja. Prva grupa se odnosi na pitanja koja se tiču vrste tumačenja, s obzirom na prikaze tekstova koji se tumače. Druga grupa pitanja odnosi se na složenu problematiku izgradnje hermeneutičke pravne ontologije.³ Što se tiče prve grupe oblasti tumačenja savremeni hermeneutičar Emilio Beti uporno insistira na neophodnosti razlikovnja tri glavna tipa tumačenja i to: rekognitivno, prezentaciono, i normativno tumačenje.

Druga grupa pitanja oko kojih se vode brojne rasprave odnosi se na izgradnju hermeneutičke pravne ontologije. Najpoznatiji pobornik ove ideje je nemački pravni filozof Artur Kaufman. Po njemu tumačenje prava jeste pitanje obnove celokupnog koncepta jurisprudencije u duhu hermeneutike, tj. zasnivanje jedne hermeneutičke jurisprudencije.

Moderne teorije o tumačenju počele su s školom egzegeze koja se, početkom 19. veka, pod uticajem velikih kodifikacija razvila u u Francuskoj, odnosno školom pojmovne jurisprudencije, kako se nazivala u Nemačkoj. Tadašnji pravnici, držeći novo kodifikovano pravo potpunim i pravednim, smatrali da se u njemu mogu jezičko-logičkim metodama naći rešenja za svaki spor, a zadatak sudije su svodili na što iscrpniju primenu u njima iskazane volje zakonodavca, i na čisto-mehaničko zaključivanje.

Hans Kelzen u svom delu „Čista teorija prava“ navodi: „ Shvatanje da je tumačenje saznanja pozitivnog prava i kao takvo postupak da se već iz važećih normi dobiju nove norme jeste osnova takozvane pojmovne jurisprudencije koju Čista teorija takođe odbacuje“. On dalje navodi, da se pored pravnih praznina, ponekada razlikuju i tehničke praznine koje smatraju mogućim čak i oni koji sa pozitivističkog stanovišta osporavaju egzistenciju pravnih praznina i čije se popunjavanje putem tumačenja proglašava dopuštenim. One treba da postoje onda kada zakonodavac propusti da normira nešto što je morao da normira. Takođe,

² Mitrović, D., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012, str. 280-281.

³ Jež., Z., *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o državi i pravu*, Privredna akademija, Novi Sad, 2006, str. 219.

ovaj veliki pravni stručnjak, ovim pitanjem se široko bavio i dao znatan doprinos na ovom polju.

Nikola Visković je jedan od najminentnijih pravnih teoretičara bivše Jugoslavije, i on bavio problematikom tumačenja prava. Prema Viskoviću, svako tumačenje pravnih pojava, mora polaziti od nekih značenjskih osnova ili izvora koje tumači zatiču oko sebe i u sebi, a iz kojih oni crpe i selekcionišu značenja koja će pridati, odnosno, neće pridati datim pojavama. Tri su vrste izvora značenja od kojih polazi svako tumačenje pravnih poruka: društveni kodovi, priroda objekta i situacije pošiljalaca i primalaca. Zavisno od izvora od kojeg se polazi, pojedine faze toka tumačenja možemo nazvati: kodno tumačenje (dekodiranje), objektno tumačenje i situacijsko ili subjektivno tumačenje. Visković ističe da je tumačenje pravnih odredaba (pravnih normi) duhovna delatnost koja otkriva moguća značenja pravnih odredaba i u njima hipoteze, traženja, određenja delikta i sankcije, te odlučuje koje od tih značenja je najbolja.

Naš veliki pravni teoretičar i pisac Radomir Lukić objavio je 1961. godine monografiju pod nazivom „Tumačenje prava”. U to vreme, ova monografija je postavila čvrste i kvalitetne teorijske osnove, koji su imali i poseban značaj za tumačenje prava. Za Lukića je tumačenje stvaralačka delatnost, ali ipak delatnost kojoj granice postavljaju jezički izrazi prava. Lukićev doprinos strukturiranju polja značenja je taj što ga svestrano osvetljava klasičnim sredstvima tumačenja, kao što su jezičko, logičko, sistematsko, istorijsko, ciljno (teleološko) tumačenje. Sva sredstav su u principu jednako vredna, a zadatak svakog od njih je da otvori onaj ugao gledanja za koji je kao sredstvo najpodesnije. Zatim te različite uglove gledanje treba međusobno dijalektički povezati. Po prirodi stvari, prioritet imaju jezičko tumačenje, koje ograničava polje razumevanja i značenja, i ciljno teleološko tumačenje, koje među više mogućih značenja ukazuje na ono jezičko značenje koje najviše odgovara cilju norme. Ako tako postupamo, tumačimo *lege artis* i time garantujemo ili barem pokušavamo da garantujemo da je značenje norme verno jezgru (tj. središtu značenja). Tamo gde te vrednosti nema – nema ni tumačenja prava. Jer tumačenje prava izvan granica polja značenja više i nije tumačenje.⁴

3. Predmet tumačenja prava

Jedno od polaznih pitanja u tumačenju prava jeste predmet njegovog tumačenja. Predmet tumačenja je neophodno odrediti kako bi imali jasnu predstavu na šta se tumačenje odnosi, tj. šta sve obuhvata. Predmet tumačenja prava imao je svoj razvojni put, od uskog do širokog shvatanja, i nije uvek bio isti.

U početku predmet tumačenja bila je samo pravna norma, i to samo zakonska pravna norma, budući da je celokupno pravo zapisano u zakonu. Međutim, ovako shvatanje predmeta pravne norme bilo je i prviše restriktivno, i nije moglo poslužiti cilju koji se tumačenjem zeli postići. Zbog toga, predmet

⁴ Pavnik, M., *Naučno nasleđe Radomira D. Lukića - Knjiga sažetaka*, O Lukićevom tumačenju prava, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2014, str. 3.

tumačenja je proširen na sve opšte pravne norme, ne uključivajući i pojedinačne pravne norme. Pojedinačne pravne norme u početku nisu bile predmet tumačenja, da bi kasnije i one postale.

Isto tako, smatralo se da su predmet tumačenja samo pisane pravne norme, ne i običajne. Ovakav pristup nije bio dobar, previše je bio isključiv i jednostran, naročito zbog onih zemalja u kojima običajne pravne norme predstavljaju veoma važan izvor prava.

Danas se u pravnoj nauci smatra da glavni predmet tumačenja mogu da budu sve pravne norme (opšte i pojedinačne, uslovne i безусловne, državne i autonomne, pisane i nepisane, više i niže itd.), a izuzev kao sporedni predmet tumačenja, i ljudske radnje (psihičke ili telesne, saglasne pravu ili prekršaji) pod uslovom da su pogodne za tumačenje.⁵

Prilikom tumačenja pravnih normi treba imati u vidu da nijedna norma nema potpuno tačno određen smisao, izuzev možda tehničkih pravnih normi. One taj smisao stiču tek kada se dovedu u vezu sa drugim normama, njihovim skupovima, pa čak i sa celokupnim sistemom prava čiji su deo, što znači, da je konkretna norma kao neposredan predmet tumačenja samo povod za tumačenje sistema prava posrednog predmeta. Stoga je predmet tumačenja uvek dvostruk: ili jedna norma, tj. njihov manji ili veći skup, ili cele pravne oblasti i ceo pravni sistem. Na taj način se dobijaju takozvani krugovi tumačenja, gde prvi krug čini jedna ili više normi koje su neposredan predmet tumačenja, drugi krug čine sa njima tesno povezane norme, treći krug jedan ili više užih ili širih skupova srodnih normi, itd., sve do samog sistema prava. To u određenoj meri važi za ljudske radnje i skupove radnji zasnovanih na pravu.⁶

4. Vrste tumača

Ranije se smatralo da tumačenje prava mogu vršiti samo državni organi (autentično tumačenje zakonodavca i sudsko tumačenje) i pravne nauke (doktrine). Danas, broj tumača je mnogo veći, pa pravne norme mogu tumačiti i pojedinci, odnosno privatna lica. Međutim, sve vrste tumačenja nemaju istu pravnu snagu i značaj. Shodno tome, pravimo i razliku između tumačenja koje vrše državni organi, nedržavni subjekti i privatna lica.

Kada norme tumače subjekti koji vrše pravnu vlast, zbog čega njihovo tumačenje predstavlja deo postupka stvaranja pravnih normi, takvo tumačenje je obavezno. Isto tako, kada državni organi tumače pravo vršeći svoju nadležnost, njihovo tumačenje uvek ima veću obaveznu pravnu snagu od nedržavnih subjekata. U slučaju da norme tumače subjekti koji nemaju pravnu vlast, kao na primer građani ili lica koja se bave pravnom naukom, njihovo tumačenje ne predstavlja deo postupka stvaranja pravnih normi ili deo postupka obavezne primene prava, takvo tumačenje je neobavezno.

⁵ Mitrović, D., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012, str.266.

⁶ Paund, R., *Jurisprudencija*, knjiga II, Beograd (Podgorica), 2000, str. 264-265.

S obzirom na karakter i sposobnost tumača, kao i posledice njihovog tumačenja, tumače možemo podeliti na tri vrste: državne organe, nedržavne subjekte i pravnu nauku.

4.1. Tumačenje državnih organa

Tumačenje državnih organa vrše državni organi prilikom svakodnevnog obavljanja svojih poslova. Svi državni organi su dužni da vrše tumačenje prava, od ustavotvorca do sudije. Zbog toga se kaže da je tumačenje državnih organa uvek obavezno, tj. autoritativno. Zakonodavac prvenstveno donosi pravne norme, a samo ih izuzetno tumači. Međutim, dešava se da zakonodavni organ kao tumač, odredi kako se treba tumačiti određena norma, odnosno da posebnim normama odredi tumačenje i pravo značenje pravne norme. Ovo tumačenje nazivamo autentičnim tumačenjem, s obzirom na to da ga je dao organ koji je i doneo tu normu.

I drugi državni organi, pored stvaranja normi, imaju važne zadatke u oblasti tumačenja prava. Upravni i sudski organi više od zakonodavnih učestvuju u tumačenju prava, stim da treba posebno izdvojiti ulogu sudskih organa. Sudski organi imaju važnu ulogu u tumačenju prava jer rešavaju sporove i daju tačno tumačenje pravnih normi. Tumačenje suda je konačno, to jest ono tumačenje za koje sud smatra tačnim postaje i konačno.

Važnost tumačenja koje daje zakonodavac i sud, ne umanju važnost tumačenja upravnih organa. Tumačenje upravnih organa ima obaveznu snagu koja je srazmerna snazi upravnog akta čije se tumačenje vrši. Tumačenje upravnih organa nije konačno, jer u slučaju upravnog spora i ono na kraju podpada pod sudsko tumačenje.

4.2. Tumačenje nedržavnih subjekata

Pored državnih organa, pravne norme mogu tumačiti i nedržavni subjekti, razne društvene organizacije i privatna lica. Oni mogu tumačiti svoje norme, tj. norme čiji su tvorci (statut, pravilnike, ugovore itd.), a mogu tumačiti i tuđe norme, norme koje su stvorili ili doneli drugi organi (ustav, zakone, uredbe, upustva, naredbe i sl.). Kada nedržavni subjekti tumače pravne norme, to može biti ili sa ciljem primenjivanja neke norme koju je neko drugi stvorio ili, pak, kao jedna vrsta autentičnog tumačenja sopstvenih normi. Samo u drugom slučaju takvo tumačenje obavezuje odnosne tumače, zavisno od pravne snage akta kojim se ono daje.

Tumačenje pravnih normi od strane fizičkih i pravnih lica vrši se mnogo češće od tumačenja državnih organa. Razume se da tumačenje pravnih normi u svrhu njihove primene od strane privatnih lica nije ni izdaleka onako tačno i

savršeno kao što je tumačenje državnih organa, a osobito onoga koji je u neku ruku specijalizovan za tumačenje – suda.⁷

4.3. Doktrinarno tumačenje

Od momenta kada se pravo počelo izučavati imamo i značajne napore pravne nauke da da svoje naučno tumačenje istog. Naučno proučavanje prava, naročito pozitivnog prava, nije ništa drugo do tumačenja prava shvaćenog u najširem smislu. Međutim, ako tumačenje shvatimo i u užem smislu, tumačenje radi neposredne primene, može se govoriti o naučnom tumačenju, kao npr. izvesno komentarisanje zakonskih tekstova, davanje mišljenja o značaju pojedinačnih pravnih normi, instituta i propisa.⁸

Doktrinarno tumačenje ili tumačenje koje daje pravna nauka je neautoritativno i neobavezno tumačenje koje ima veliki značaj, iako nema za cilj neposredu primenu prava. To je tumačenje koje daje pravna nauka kada se ispituje značenje pravnih normi vezano za konkretne odnose.⁹ Tumačenje prava proučava zasebna naučna disciplina, pravna dogmatika, iako u širem smislu celokupno znanje pravne nauke predstavlja sredstvo tumačenja. Pravna nauka je davno shvatila značaj i ulogu tumačenja, kako u stvaranju, tako i u primeni prava. Pitanjima tumačenja prava bavila su se velika imena u teoriji prava, pravnici praktičari kao i drugi stručnjaci iz oblasti prava, koji su posedovali velika predhodna znanja. Zbog toga, dela iz oblasti tumačenja prava, predstavljaju vrhunac pravne nauke.

Naučna tumačenja mogu svojom stručnošću i uverljivošću znatno uticati i na tvorce zakona, ali i na one koji se bave njihovom primenom. Međutim, pravna nauka ne može da odlučuje koje je značenje pravne norme najispravnije, već tu odluku mora da prepusti drugim zainteresovanim subjektima. Hans Kelzen je u svom delu „Čista teorija prava“ zaključio: „Tumačenje koje vrši pravna nauka ne može ništa drugo nego da utvrdi moguća značenja neke pravne norme“.

5. Vrste tumačenja

Kako bi se jedna pravna norma protumačila što bolje, tumač mora upotrebljavati razna sredstva. Pomoću tih sredstava tumači se pravna norma. Ta sredstva su mnogobrojna i raznovrsna, pa se prave razne kvalifikacije, gde se kao najvažnija sredstva izdvajaju: jezik, logika, sistem prava, istorija, cilj pravne norme i dr. S obzirom na to, koje se sredstvo prilikom tumačenja koristi možemo razlikovati sledeće vrste tumačenja:

- Jezičko tumačenje;

⁷ Lukić, R., Košutić, B., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006, str. 376.

⁸ Đorđević S., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta PIM u Lukavici, Sarajevo, 2015, str. 265.

⁹ Mandić, O., *Sistem i interpretacija prava*, Zagreb, 1971.

- Logičko tumačenje;
- Sistematsko tumačenje;
- Ciljno tumačenje;
- Istorijsko tumačenje;
- Ekstenzivno i restriktivno tumačenje.

5.1. Jezičko tumačenje

Pravne norme se po pravilu izražavaju jezikom. Jezičkim tumačenjem utvrđuje se smisao pravne norme na osnovu pravila jezika. Svako tumačenje pravne norme po pravilu počinje vrednovanjem smisla reči, utvrđivanjem značenja određenih reči, ili rečenica u okviru pravne norme. Jezičkim tumačenjem treba utvrditi smisao reči koje proizilaze iz zakonodavčeve specifične upotrebe jezika. Zakonodavac upotrebljava izraze koji pored svog običnog značenja u društvenom saobraćaju imaju i svoje posebno značenje. Prema orijentaciji na pojedine delove teksta norme, jezičko tumačenje može biti leksičko (kada se odnosi na pojedine reči), morfološko (kada istražuje oblike reči), pragmatično (kada se udubljuje u celishodnost upotrebe pojedinih reči i znakova), semantičko (kada izučava značenja reči), semiotičko (kada se bavi značenjem znakova uopšte), interpunkcijsko (kada otkriva ulogu rečeničkih znakova u strukturi rečeničkog sklopa i odnosa među rečenicama), stilsko, gramatičko i sl.¹⁰

Jezičko tumačenje se ne vrši samo korišćenjem elemenata jezika, već i odgovarajućih jezičkih pravila. Prvo osnovno pravilo jezičkog tumačenja jeste da svaki jezički znak ima svoje sopstveno značenje i da nije suvišan u normi. Drugo osnovno pravilo jeste da svakom jezičkom znaku koji ima više značenja treba dati značenje koje on normalno ima po zakonu značenja, i to ono koje je prvo ili glavno. Pored ova dva, postoje i brojna tehnička pravila za tačno utvrđenje jezičkog značenja: jezičkim znacima ne treba bez dovoljno osnovanih i čvrstih razloga pridavati poseban pravni smisao; znacima koji imaju posebno pravno značenje treba pridavati prvo opšte, a tek zatim posebno pravno značenje; prilikom određivanja posebnog pravnog značenja mora se voditi računa o značenju sličnih znakova; treba se strogo pridržavati izričito određenog značenja pojedinih znakova; istim znacima ne treba bez dovoljno razloga davati različita značenja, itd.¹¹

Jezičko tumačenje predstavlja tumačenje prava na osnovu elemenata i pravila jezika i logike, u meri u kojoj je sam jezik logička tvorevina. U teoriji se zbog povezanosti jezika i logike takođe koristi izraz jezičko-logičko tumačenje. Jezičko tumačenje je početan, pripreman način tumačenja prava budući da se jezičkim tumačenjem često dolazi samo do nekih od mogućih značenja pravne norme. Zbog toga se može reći da je jezičko tumačenje neophodno, da se od njega uvek mora

¹⁰ Muhić, F., *Teorija države i prava*, Editio iuristica, Sarajevo, 1998, str. 341.

¹¹ Tucaković, M.D., *Škole interpretacije prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, str. 543-559.

poći, ali da ono u mnogo slučajeva nije dovoljno, zbog čega se uporedo sa ovim tumačenjem koriste i druga tumačenja.

5.2. Logičko tumačenje

Jezičko tumačenje se najčešće dopunjava i nastavlja logičkim tumačenjem. Logičkim tumačenjem se iz propisa izvlači poseban smisao pravne norme koji prevazilazi bukvalno značenje reči. Logičkim tumačenjem vrši se tumačenje pravne norme na osnovu zakona logike. Logička analiza koja se primenjuje pri logičkom tumačenju nastoji da dodje do značenja koja nisu neposredno sadržana u jezičkom tumačenju.

U osnovi logičkog tumačenja nalazi se ideja da tvorac prava nije imao nameru da stvori protivurečne, logički kontradiktorne pravne odredbe. Dakle, logičko tumačenje ima za cilj da se izbegnu logičke protivrečnosti u okviru pojedine pravne norme. Međutim, razrešavanje logičkih protivrečnosti proširuje se i na veće celine, grupe normi, cele pravne akte, pa u krajnjoj liniji i na ceo pravni sistem. Smatra se da pravni sistem čini jednu logički neprotivurečnu celinu, tako da se i pojedini pravni propisi moraju tumačiti u skladu sa tom celinom.¹²

Tradicionalna pravna teorija izgradila je jedan broj pravila koja se uvršćuju u pravila logičkog tumačenja, kao što su: analogija (*analogia*), razlog suprotnosti (*argumentum a contrario*), argument od većeg ka manjem (*argumentum a maiori ad minus*), argumentum od manjeg ka većem (*argumentum a minori ad maius*).

5.2.1. Analogija (*analogia*), tj. razlog sličnosti ili zaključivanje po sličnosti, predstavlja glavno sredstvo pomoću koga se popunjavaju pravne praznine prilikom tumačenja u širem smislu. Njena primena se sastoji u tome što se na jedan slučaj koji nije regulisan opštom pravnom normom, koji predstavlja pravnu prazninu, primenjuje pravna norma predviđena za neki drugi slučaj sličan slučaju koji predstavlja pravnu prazninu. Osnovni nedostatak analogijskog zaključivanja je njegova nepouzdanost.

Analogija se obično deli na zakonsku i pravnu. Zakonska analogija predstavlja primenu konkretne norme, a pravna analogija primenu opšteg načela na slučaj koji predstavlja pravnu prazninu. Zakonskoj analogiji ima mesta kada je zakon nejasan, a pravnoj kada postoji praznina u zakonu.

5.2.2. Argumentum a contrario ili tumačenje po suprotnosti predstavlja drugo važno sredstvo za popunjavanje pravnih praznina na način koji je suprotan analogiji. Na sve slučajeve koje neka norma ne obuhvata (a koji su međusobno slični) primenjuje se suprotna norma. Na primer, ako jedna pravna norma glasi: „svi punoletni muškarci obavezni su da služe vojni rok“, zaključuje se da takvu obavezu nemaju maloletni muškarci i žene. Kod razloga suprotnosti tumačenje se obavlja obrnutim tokom od onog kod analogije: prvo se utvrđuje da pravna norma obuhvata izvesne slučajeve, ali ne i slučaj koji predstavlja pravnu prazninu; drugo,

¹² Vranjanac, D., Dajović, G., *Osnovi prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2009, str. 200.

utvrđuje se da slučaj koji predstavlja pravnu prazninu nije obuhvaćen normom zato što je različit od slučajeva koji su normom obuhvaćeni; i najzad, zaključuje se da norma ne može da se primeni na slučajeve koje ne obuhvata, odnosno da na slučaj koji predstavlja pravnu prazninu treba da se primeni neka druga norma, suprotna pravnoj.¹³

5.2.3. *Argumentum a maiori ad minus* (argument od većeg ka manjem) sastoji se u tome što u slučaju da jedna norma predviđa, na primer veću obavezu, podrazumeva se da predviđa i manju, odnosno, ovaj oblik tumačenja ide od zahteva većeg (šireg) na zahtev manjeg (užeg). Ovde važi pravilo „kome je dopušteno više, smatra se da mu je dopušteno i manje“.

5.2.4. *Argumentum a minori ad maius* (argumentum od manjeg ka većem) je takav oblik tumačenja koji ide od manjeg, užeg, dogmatskog opsega na zahtev većeg-šireg dogmatskog opsega. Smatra se da su manja ovlašćenja, odnosno obaveze, logički uključena u veća.

5.3. Sistemsko tumačenje

Norma kao predmet tumačenja ne može se tumačiti potpuno odvojeno i izolovano od ostalih pravnih normi. Samo povezana u sistemu sa drugim pravnim normama ona dobija svoje pravo značenje. U tom kontekstu, Feliks Šolmo navodi: „Ne postoje nikakve pojedinačne pravne norme za sebe, već samo pravne norme koje važe u svojoj povezanosti“.

Sistemsko tumačenje je utvrđivanje pravog značenja pravne norme putem njenog mesta u celokupnom sistemu prava, odnosno, putem povezivanja pravne norme koja se tumači sa drugim normama. Samo u takvoj povezanosti može se iznaći pravi smisao pravne norme.

Vremenom su se izdvojile dve osnovne vrste sistemskog tumačenja: prvo – koje se vrši pomoću mesta koje norma zauzima u opštem sistemu pravnih normi, i drugo – koje se izražava pomoću smisaonog povezivanja normi.

5.4. Ciljno (teleološko) tumačenje

Ciljno tumačenje, ili tumačenje po cilju, jeste glavni način razumevanja pravnih normi – onaj kojim se konačno dolazi do zaključka o najboljem značenju pravnih normi. Uslovno bi se moglo reći, da su sva ostala pravila tumačenja podređena i služe njemu. Ciljno tumačenje je povezano sa svim drugim tumačenjima. Sva se tumačenja ogledaju, proveravaju u ciljnom tumačenju. Ciljno tumačenje, kao završno, razrešava nedoumicu koje je od svih mogućih značenja norme njeno pravo značenje. Ovo tumačenje polazi od društvenih ciljeva koje norma koja se tumači treba da ostvari.

Svaki pravni propis je sredstvo za ostvarenje određenog cilja. Pri tumačenju propisa taj se cilj, sasvim logično, mora pronaći da bi propis bio pravilno

¹³ Mitorvić, D., *Osnovi prava*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008, str. 265.

primenjen. Objektivni cilj norme koji stoji iza nje služi da se pomoću njega izvrši korektura i ograničenje svake druge moguće interpretacije. U cilju norme koji se interpretacijom mora pronaći sadržani su klasni, etički i pragmatički osnovni zakoni. Norme mogu imati različite ciljevi, koji ne moraju uvek biti čisto pravni, već mogu biti i: politički, nacionalni, ekonomski, kulturni, pa sve do širokog spleta drugih interesa i ciljeva.

Prilikom ciljnog tumačenja osnovno je da tumač iznađe ono tumačenje koje će najbolje ostvariti interese države. To se naročito postavlja ako se dobije veći broj značenja pravne norme. Tada je važno da se ocenom svih elemenata odredi kao prvo ono značenje kojim će se najbolje ostvariti navedeni interesi.

5.5. Istorijsko tumačenje

Pravo nastaje u određenom istorijskom trenutku. Svaki pravni sistem, pa i svaka pravna norma je jedna istorijska kategorija, u smislu da ima svoju istoriju, vremenski trenutak nastanka i svoj razvojni put. Kao takva, pravna norma se mora posmatrati i sa istorijskog aspekta, kako bi što bolje razumeli okolnosti i razloge zbog kojih je ona nastala, uslove pod kojim se razvijala, odnosno, društvene činoce i faktore koji su usloveli njen nastanak, razvoj i dalje funkcionisanje.

Istorijsko tumačenje je postupak kojim se traži značenje jedne pravne odredbe, ispitivanjem istorijskih okolnosti koje su predhodile i uslovile donošenje takve norme ili su bile povod za njeno donošenje. Istorijsko tumačenje ulazi u društvenu stranu norme i omogućava da se uviđanjem svih društvenih okolnosti odredi pravo značenje norme. Primenom istorijskog tumačenja tumač stiče saznanja o dokumentovanom stanju koje je postojalo u vremenu koje je prethodilo samom činu donošenja i o vremenu donošenja pravne norme.

Ovo tumačenje se ustaljeno upotrebljava kao pomoćno sredstvo subjektivnog ciljnog tumačenja, i služi se tzv. pripremnim ili predhodnim materijalom koji doprinosi tumačenju pravnog pravila. Ono sa subjektivnim tumačenjem deli njegove nedostatke s gledišta aktuelnih društvenih potreba, ali ponekad omogućuje otkrivanje (osim subjektivnih i prevladanih ciljeva normotvorca) i nekih dubljih i trajnijih, pa i za objektivno ciljno tumačenje korisnih izvora društvenih interesa i vrednosti.

5.6. Ekstenzivno i restriktivno tumačenje

Poseban značaj u tumačenju prava imaju ekstenzivno i restriktivno tumačenje. Nekada se ovim tumačenjem bliže određuje jezički smisao određene reči ili rečenice u normi. U svakodnevnom govoru svaka reč nije statična, nije čvrsto određena, i često se može protumačiti na više načina, tj. šire ili uže. Ekstenzivno ili široko tumačenje postoji onda kada se pri utvrđivanju smisla pravne norme daje rečima šire značenje. Na primer, reč "dete" može biti

protumačena na različite načine. Prema širokom značenju reč "dete", tumačimo kao dete rođeno u braku, vanbračnoj zajednici, usvojeno dete, itd.

Nasuprot ekstezivnom, nalazi se restriktivno ili usko tumačenje, kojim se daje jedno uže značenje normi. Tako, ako uzmemo istu reč "dete", prema restriktivnom tumačenju smatraćemo da je to samo dete koje je rođeno u braku. Prema tome, kada se radi o uskom tumačenju zakona, rečima tu tekstu se daje najuži smisao od mogućeg, jer to uže značenje ne ide odgovara volji i nameri zakonodavca. Pravilo je da se izuzeci uvek usko tumače.

Zaključak

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da bez tumačenja prava nema ni prava u pravom smislu. Tumačenje prava ima veoma važnu ulogu u postojanju i primeni prava. Bez tumačenja prava pravna norma ne bi mogla da se primeni, ostala bi da postoji kao nefunkcionalna celina, i njom se ne bi mogao postići cilj zbog koga je doneta. U pravu se tumače pravne odredbe kao jezički oblici koji nose sadržaje pravnih normi, ali, isto tako, tumače se i sve pravne radnje – materijalne i jezičke, radnje izvršavanja pravnih obaveza, tužbe i žalbe, izjave svedoka, delikti itd. Teorija je izdvojila četiri osnovna razloga zbog čega postoji potreba za tumačenjem prava; izuzetno složena društvena stvarnost; nepostojanje jedinstvenih i preciznih jezičkih izraza; dinamika i stalne promene u društvenim, ekonomskim, političkim, kulturnim, verskim i drugim odnosima; brze promene vrednosti, stavova i ideologije koji uslovljavaju sadržinu jedne pravne norme. Zbog ovih, ali i drugih razloga neophodno je stalno tumačenje prava. Pred svim koji se bave tumačenjem prava, stoji jedan veliki izazov, kako pravilno i tačno protumačiti pravnu normu, odnosno kako ostvariti pravilnu primenu prava. Primena prava je uslovljna tumačenjem prava, i dobar pravnik mora biti i dobar tumač prava, tj. on mora imati na umu da jedna pravna norma nije statična celina koja se ne treba tumačiti i koja ima samo jedno značenje. Tumač prava treba imati na umu sva sredstva tumačenja i na osnovu njih iznaći prvi smisao pravne norme. Bez toga, pravna norma se ne može primeniti na kvalitetan način, odnosno ona neće ispuniti svrhu svog postojanja.

Literatura

1. Đorđević S., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta PIM u Lukavici, Sarajevo, 2015.
2. Jež., Z., *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o državi i pravu*, Privredna akademija, Novi Sad, 2006.
3. Kelzen, H., *Čista teorija prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.

4. Lukić, R., Košutić, B., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006.
5. Mitorvić, D., *Osnovi prava*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
6. Mitrović, D., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
7. Muhić, F., *Teorija države i prava*, Editio iuristica, Sarajevo, 1998.
8. Paund, R., *Jurisprudencija*, knjiga II, Beograd (Podgorica), 2000.
9. Pavnik, M., *Naučno nasleđe Radomira D. Lukića - Knjiga sažetaka*, O Lukićevom tumačenju prava, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2014.
10. Stojanović, D., Antić, O., *Uvod u građansko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004.
11. Vranjanac, D., Dajović, G., *Osnovi prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2009.

INTERPRETATION OF LAW - LEGAL HERMENEUTICS

PhD Rejhan Kurtovic

Abstrakt:

Interpretation of the law or legal hermeneutics is an activity that defines the significance ie. meaning of legal norms. Interpretation of the law has a very long tradition, and lawyers dealing with the interpretation of the law since the first written legal documents to this day. This legal activity always has new meaning and a new challenge, because the implementing of law precedes to the interpretation of law. As a first it does need to interpret the law and then implement of it. The author of this paper deals with the issue of legal heremeneutike and its importance in the application of law in general.

Keywords: interpretation of the law, the application of law, means of interpretation, the type of interpretation, the goal of interpretation.

35.078.11:347.235-054.6(497.11)

STICANJE PRAVA SVOJINE STRANACA NA NEPOKRETNOSTIMA U REPUBLICI SRBIJI

Doc. dr Ferid Bulić*

Apstrakt:

Sticanje prava svojine na nepokretnim stvarima regulira Ustav Republike Srbije, a bliže uslove uspostavlja zakon ili međunarodni ugovor kako za domaća tako i za strana fizička i pravna lica. Stranac, kada je subjekt u nekom privatnopravnom odnosu povodom stvari odnosno sticanja prava svojine na nepokretnostima, to sa sobom nužno povlači niz pitanja u pogledu granice zakonskih odredbi u pogledu ostvarenja tog prava. Svojtvo stranca korespondira sa pravom da može ili ne može da stupa u privatnopravne odnose u stranoj državi i koje će se mjerodavno pravo primjeniti po pitanju nepokretnih stvari, u načelu se nužno postavlja i pitanje reciprociteta.

Ključne riječi: nepokretnost, stranac, stvar, strani državljanin, svojina, reciprocitet.

Uvod

Pitanje rješavanja sticanja prava svojine stranaca ne pokretnim i nepokretnim stvarima je dugo vremena aktualno pitanje kojima se bavi međunarodno pravo. Potrebno je na samom početku napomenuti prije nego što postavim centralno pitanje rada, šta je to biti stranac, svojina, pokretna i nepokretna stvar te na kraju koja su prava rezervisana za strance u stranoj državi po osnovu sticanja prava svojine na nepokretnostima? Na osnovu općeg određenja stranac bi bilo svako fizičko lice koje nema državljanstvo Republike Srbije. U današnjem savremenom dobu najizraženija je tendencija izjednačavanja međunarodnog standarda sa većinom nacionalnih prava prema čemu bi se dostupnim učinila jednako stvarna prava na nepokretnim stvarima po gotovo istim principima ili uz određena ograničenja domaćim i stranim fizičkim ili pravnim licima. U načelu postoji unificirano pravo sticanja prava svojine stim što nacionalna zakonodavstva mogu u granicama zaštite unutrašnjeg javnog poretka ograničiti sticanje prava svojine na nepokretnim stvarima u pogledu stranaca. Migracije stanovništva protok roba i usluga nužno nameću potrebu rješavanja ovog pitanja.

* Docent za užu naučnu oblast građansko pravo na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: ferid.bulic@uninp.edu.rs.

Iako postoji stalna borba unifikacije prava i obaveza pitanje je da li se suštinski do toga došlo. U ovom radu ćemo pokušati dati odgovor na postavljena pitanja posebno u odnosu na sticanje prava svojine na nepokretnostima za strane državljane u Republici Srbiji.

Pojam svojine

„Pravo svojine je najšire, u granicama zakona, pravo držanja, korišćenja i raspolaganja jednom stvari, koje se može isticati prema svim trećim licima“¹. Pravo svojine je najviša pravna i faktička vlast na stvari, suštinsko subjektivno stvarno pravo. „Rimljani svojinu nazivaju *proprietas* ili *dominium*“². Subjekti prava svojine na pokretnim i nepokretnim stvarima su fizička i pravna lica. Sadržina prava svojine je u tome da je vlasnik stvari ovlašćen da stvar: - drži (*ius possidendi*) – što podrazumijeva faktičku vlast na stvari; - koristi – upotrebljava stvar u skladu sa potrebama (*ius utendi*), odnosno radi ubiranja plodova, koje stvar daje (*ius fruendi*); - raspoláže (*ius disponendi*) – koje obuhvata dvije mogućnosti – faktičko i pravno raspolaganje. Stvar je u građanskopravnom smislu dio materijalne prorode koji se nalazi u ljudskoj vlasti i na kojem postoji pravo svojine ili neko drugo stvarno pravo. Stvarno pravo predstavlja odnos između lica i povodom stvari. Stvari su objekt pravnog odnosa na kojim titular (*nosilac*) stvarnog prava direktno ostvaruje svoja ovlašćenja. Stvarno pravni odnos nastaje između titulara stvarnog prava i svih drugih lica koja dolaze u dodir sa stvari gdje titular ima određena pravna ovlašćenja povodom te stvari. Osnovno obeležje prava svojine jeste da je ono apsolutno pravo – djeluje prema svima (*erga omnes*), ono je neograničeno i najapsolutnije pravo u granicama zakona koje pravni poredak poznaje. Pravo svojine je najznačajniji institut prava uopće i najvažnije građansko pravo koje titularu omogućava najpotpunije raspolaganje nekom stvari. Ograničenje prava privatne svojine se odnosi na subjekte, objekte i sadržinu ovog prava. U pogledu subjekta ograničenje se odnosi na mogućnost da jedno lice može postati titular određenog prava svojine s obzirom na svoja svojstva. U pogledu objekta ograničenje se odnose na stvari koje mogu postati predmeti privatne svojine (odnosi se na nepokretne stvari). U pogledu sadržaja prava ograničenje se odnosi na zloupotrebu, tj. titular može koristiti svoje pravo na način da ga ne zloupotrebljava. Postoje i neka ograničenja u pogledu raspolaganja stvarima, što je naznačeno u tzv. pravu preče kupovine (ponuditi prilikom prodaje stvar prvo suvlasnicima, a nakon toga trećim licima).

Pokretne i nepokretne stvari

„Podjela stvari na pokretne i nepokretne je nužnost u zemljama u kojima postoji privatna svojina na zemlji, jer je pravni režim nepokretnosti drugačiji od

¹ Obren Stanković, Midrag Orlić, Stvarno pravo, Beograd 2001. godine, str.56.

² Obrad Stanojević, Rimsko pravo, godine, str.188.

pravnog režima na pokretnim stvarima. S obzirom na činjenicu da se kod nas zemlja nalazi sada pretežnim dijelom u privatnoj svojini, kategorizacija stvari na nepokretne i pokretne je značajna za naše pravo“³. Pokretne stvari su one stvari koje se mogu premeštati sa jednog mjesta na drugo bez oštećenja njihove suštine. Stvari koje su po svojim fizičkim osobinama pokretne postaju pod određenim uslovima pripadak nepokretnosti i to su nepokretnosti po namjeni. Nepokretne stvari su one koje se ne mogu premeštati sa jednog mjesta na drugo bez oštećenja njihove suštine (zgrade, stanovi kao posebni dijelovi zgrade). Po pitanju nepokretnih stvari to su zemljište, zgrade i druge stvari koje sa zemljom imaju čvrstu vezu. „U rimskom pravu važno je načelo *superficies solo cedit*, prema kome sve ono što je ugrađeno u zemlju, zgrade i sve što je ukopano, organski ili mehanički pričvršćeno za zemlju, deli pravnu sudbinu zemljišta, odnosno nalazi se u svojini vlasnika zemljišta“⁴. Pravo poznaje i nepokretnosti po namjeni. To su: pokretne stvari u funkciji pripadka nepokretnosti. Da bi jedna pokretna stvar postala nepokretnost po namjeni potrebno je da se stekne više uslova:

1. Da je pokretna stvar namenjena da služi nepokretnosti i da je stvarno dovedena u takav fizički odnos da je služi;
2. Da je ovu namjenu odredio vlasnik nepokretnosti;
3. Da je vlasnik nepokretnosti i vlasnik pokretne stvari te da joj je odredio ovakvu namjenu.

Sticanje prava svojine na nepokretnim stvarima

„Nasuprot stvarnim pravima na pokretnim stvarima, stvarna prava (a naročito svojina) na nekretninama u uporednom pravu se po pravilu tretiraju kao relativno rezervisana prava, a ponegde i kao apsolutno rezervisana prava, mada je sve širi krug zemalja koje proglašavaju nacionalni tretman“⁵. Sticanje prava svojine se u načelu može podijeliti na derivativan i originaran način. Derivativno sticanje prava svojine postoji onda kada sticalac (titular) prava svojine svoje pravo izvodi iz prava prethodnika. Pravo svojine na ovaj način može se steći onda kada su ispunjeni određeni uslovi i to:

- a) da je prethodnik vlasnik stvari – vodeći se načelom da niko ne može na drugoga prenijeti više prava, nego što ga on sam ima;
- b) da postoji punovažan pravni osnov (*iustus titulus*) što znači da prenosilac prava svojine svojom voljom na sticaoca prenosi pravo svojine na nekoj stvari;
- c) da postoji (*modus acquirendi*) odnosno da je izvršen odgovarajući način sticanja gdje se razlikuje način sticanja prava svojine na nepokretnim u odnosu na pokretne stvari.

³ Dragoljub D. Stojanović, Uvod u građansko pravo, , str.390.

⁴ Ibid , str.391.

⁵ Tibor Varadi, Bernadet Bordaš, Gašo Knežević, Vladimir Pavić, Međunarodno privatno pravo, str.470.

Za sticanje prava svojine na nepokretnim stvarima, pored postojanja punovažnog ugovora a koji mora biti zaključen isključivo u pisanoj formi i ovjeren kod javnog beležnika, potreban je i odgovarajući način sticanja. A potpuno pravo svojine na nepokretnostima stiće se upisom u javnu knjigu ili na drugi odgovarajući način koji je prije svega određen zakonom. Originarno sticanje prava svojine na nepokretnostima postoji onda kada pravni sledbenik svoje pravo ne izvodi iz prava prethodnika, nego iz činjenica, određenih zakonom koje se uspostavljaju. Prema Zakonu o svojinskopравnim odnosima Republike Srbije pravo svojine, originarnim putem se stiće: stvaranjem nove stvari primarno, spajanjem i miješanjem, građenjem na tuđem zemljištu, održajem, sticanjem od nevlasnika, okupacijom, odvajanjem plodova kao i drugim slučajevima koje zakon predviđa.

Pravo stranca da stiće nepokretnosti u Republici Srbiji

„Ustav Srbije garantuje strancima sticanje nepokretnosti pod uslovima predviđenim zakonom ili međunarodnim ugovorom. Ni jedan domaći propis u ovoj materiji ne nabroja koja su to stvarna prava, a Zakon o osnovnim svojinskopравnim odnosima uređuje samo osnove prava svojine“⁶ Uzajamnost u pogledu sticanja prava svojine na nepokretnostima je osnov postojanja prava u stranoj državi. Država u cilju zaštite javnog poretka mehanizmima zaštite određenih standarda ograničana sticanje prava svojine strancima na nepokretnostima u Republici Srbiji. „Pravo stranih lica (fizičkih i pravnih) da stiču pravo svojine na nepokretnostima na teritoriji Republike Srbije, pravnim poslovima kao što su ugovor o kupoprodaji, ugovor o poklonu, ugovor o doživotnom izdržavanju i sl. ili pravnim poslovima čije dejstvo nastupa poslije smrti (mortis causa) regulirano je pod uslovom postojanja reciprociteta“⁷. Po pitanju sticanja prava svojine na nepokretnostima među živima (inter vivos) zakonodavac je propisao da strana fizička i pravna lica koja obavljaju djelatnost u našoj zemlji mogu pod uslovima uzajamnosti (reciprocitet) sticati pravo svojine na nepokretnostima koje su im neophodne za obavljanje te djelatnosti a u slučaju da je u pitanju strano fizičko lice koje ne obavlja djelatnost u Republici Srbiji ono takođe može pod uslovima uzajamnosti sticati pravo svojine na stanu i stambenoj zgradi kao i drugi državljani Republike Srbije. U slučajevima kada postoji strano fizičko lice koje ne obavlja djelatnost u Republici Srbiji ono ne može sticati pravo svojine na zemljištu, osim ukoliko je u pitanju zemljište na kome se nalazi stan ili stambena zgrada na kojoj ta lica stiču pravo svojine, odnosno zemljište koje služi za redovnu upotrebu stana ili stambene zgrade. „Od ovog principa postoji izuzetak kada je u pitanju poljoprivredno zemljište jer je zakonom izričito propisano da strano fizičko, odnosno pravno lice ne može biti vlasnik poljoprivrednog zemljišta. Takođe je definisano da se pod poljoprivrednim zemljištem podrazumijeva zemljište koje se koristi za poljoprivrednu proizvodnju

⁶ Marija Krvavac, Međunarodno privatno pravo , str 323,324.

⁷ Zakon o osnovama svojinskopравnih odnosa (Sl. list SFRJ br. 6/80 i 36/90, Sl. list SRJ br. 29/96 i Sl. glasnik RS br. 115/2005).

(njive, vrtovi, voćnjaci, vinogradi, livade, pašnjaci, ribnjaci, trstici i močvare) i zemljište koje se može privesti namjeni za poljoprivrednu proizvodnju“⁸. U slučaju da se postavi pitanje uzajamnosti sud ili drugi državni organ koji ostupa u određenom predmetu, ukoliko već nema saznanja o tome, potrebno objašnjenje o uzajamnosti treba da zatraži od ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa, u konkretnom slučaju Ministarstva pravde. Pitanje vrste uzajamnosti koja je potrebna za sticanje nepokretnosti nije regulisano navedenim Zakonom, te se polazi od stava da za ovo sticanje nije nužno postojanje ugovorne (diplomatske) uzajamnosti sa odnosnom stranom državom, već je dovoljno da zakonodavstvo te države dozvoljava mogućnost sticanja nepokretnosti za strana lica pod uslovima koji nisu bitno teži od uslova koje propisuje domaći Zakon, kao i da se u praksi dozvoljava državljanima Republike Srbije da stiču nepokretnosti na teritoriji odnosne države (faktički reciprocitet). Republika Srbija ima uspostavljenu ugovornu uzajamnost u pogledu sticanja prava svojine na nepokretnostima putem pravnih poslova inter vivos od strane fizičkih lica samo sa malim brojem država, i to po osnovu ugovora o trgovini i plovidbi, zaključenih u još prvoj polovini dvadesetog veka. U nekim od njih je uzajamnost izričito ugovorena, a sa nekima od njih uzajamnost postoji primenom klauzule najpovlašćenije nacije. To su sledeće države Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države, Kraljevina Holandija i Japan. U pogledu ostalih država sa kojima uzajamnost nije ugovorena, Ministarstvo pravde je, na osnovu zakonskih propisa odnosnih država kojima je regulisana ova materija, odnosno razmenom nota, utvrdilo postojanje uzajamnosti sa mnogim državama. Po pitanju sticanja prava svojine na nepokretnostima pravnim poslovima mortis causa situacija je nešto drugojačija, pomjenutim zakonom propisano je da strana fizička lica mogu, pod uslovima uzajamnosti, sticati pravo svojine na nepokretnostima koje se nalaze na teritoriji Republike Srbije nasleđivanjem pod istim uslovima kao i domaći državljani. Sticanje nepokretnosti je sa jednim brojem zemalja uređeno bilateralnim ugovorima o pravnoj pomoći koji sadrže klauzulu nacionalnog tretmana, odnosno predviđaju da državljani jedne strane ugovornice mogu nasleđivati imovinu na teritoriji druge strane ugovornice pod istim uslovima i u istom obimu kao i domaći državljani.

Zaključak:

Pravo svojine je najveće pravo koje poznaje pravni poredak uopće. Sticanje određenog prava strancu tumači se u međunarodnom pravu nezavisno od unutrašnjeg prava kao opće pravo. Pravo stranaca da stupaju u određene odnose prema dostupnosti tih prava strancima u Srbiji i uopće mogu se podijeliti u tri kategorije i to:

a) Apsolutno rezervisana prava – to su ona prava koja su strancu u Srbiji nedostupna jer se za njih vezuje državljanstvo kao preduslov subjektu da bi

⁸ Zakon o poljoprivrednom zemljištu („Sl. glšnik RS“, br. 62/2006, 65/2008 – dr. zakon i 41/2009).

posjedovao određeno pravo ili status (ovo pravo se vezuje uglavnom za obavljanje javnih funkcija);

b) Relativno rezervisana prava – to su ona prava koja su dostupna i strancima ali pod određenim uslovima (ti uslovi mogu biti reciprocitet, domicil itd);

c) Opća prava – to su ona prava koja su dostupna pod istim uslovima kako domaćim tako i stranim državljanima. Suštinsko razmatranje jeste da je pravo sticanja svojine na nepokretnostima u Republici Srbiji relativno rezervisano pravo, odnosno isto je strancima dostupno pod uslovima uzajamnosti (reciprociteta). Iako postoji intencija ujednačavanja međunarodnog poretka otvaranja granica, država, posebno na tlu Evrope, ipak države pa i članice Evropske unije u cilju zaštite sopstvenog suvereniteta ograničavaju sticanje prava svojine na nepokretnostima. U praksi je uspostavljeno načelo da iako ne postoji definisan reciprocitet između državi već samo postoji faktički reciprocitet u praksi naša država strancima koji dolaze iz tih država uspostavlja pravo svojine na nepokretnostima. Međutim postojanje ograničenja po pitanju nepokretnosti predstavlja barijeru za uspostavu apsolutnog raspolaganja pravom svojine na nepokretnostima što se kosi sa općim načelima prava svojine.

LITERATURA

1. Avramov, S., Kreća, M., „Međunarodno javno pravo“, Beograd 2003.godine
2. Đorđević, V., Kreća M., Etinski R, I. Čukalović I, Ristić M., „Građa međunarodnog javnog prava“, Novi Sad 1988.
3. Kovačević, R., Kuštrimović, Miroslav Lazić, „Uvod u građansko pravo“, Niš 2011. Godina
4. Krvavac, M., „Međunarodno privatno pravo“, Kosovska Mitrovica 2010. godine
5. Stanković, O., Orlić, M. „Stvarno pravo“, Beograd 1999 godine.
6. Stanković, Vodinelić, „Uvod u građansko pravo“, Beograd 2007.godine,
7. Stojanović, D., „Uvod u građansko pravo“, Beograd
8. Varadi, Bordaš, Knežević, Pavić, „Međunarodno privatno pravo“, Beograd 2012.godine,
9. Zakon o strancima Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 97/2008).
10. Zakonom o osnovama svojinskopravnih odnosa (Sl. list SFRJ br. 6/80 i 36/90, Sl. list SRJ br. 29/96 i Sl. glasnik RS br. 115/2005).

ACQUISITION OF PROPERTY RIGHTS OF FOREIGNERS IN THE REAL ESTATE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

PhD Ferid Bulic

Abstract:

The acquisition of title to immovable property regulates the Constitution of the Republic of Serbia, and the detailed requirements established by law or international agreement for both domestic and foreign natural and legal persons. The stranger, when the subject is in a private law regarding the fact that acquisition of title to real estate properties with this necessarily entails a series of questions regarding the limits of the legal provisions with regard to the realization of this right. Property stranger corresponded to the law that may or may not enter into private law in a foreign country and that will be the applicable law apply in terms of immovable property, in principle, necessarily raises the question of reciprocity

Keywords: real assets, alien, thing, a foreign citizen, property, reciprocity.

347.922.1

TUŽBA U PARNIČNOM POSTUPKU (POJAM, VRSTE I ELEMENTI)

Doc. dr Dragana Ranđelović*

Apstrakt:

Tužba je veoma značajan pravni akt koji predstavlja inicijalnu parničnu radnju kojom se pokreće parnični postupak. Bez tužbe nema parnice (nemo iudex sine actore). Međutim, samo pokretanje postupka zavisice pre svega, da li je tužba uredno sastavljena. Ukoliko je tužba nepotpuna ili nerazumljiva sud će da je odbaci. Sa druge strane, tužilac određuje u tužbi granice tužbenog zahteva, odnosno određuje granice raspravljanja i odlučivanja u postupku pred sudom. Zbog toga je neophodno da tužba sadrži sve zakonom propisane elemente. Međutim, nije dovoljno njihovo mehaničko navođenje. Bitni su način i stil kojim se to čini, kako bi ona bila razumljiva. U ovom radu, autor nastoji da analizira zakonom propisanu sadržinu tužbe, odnosno njene obavezne i fakultativne elemente. Analizu prati i navođenje karakterističnih primera iz prakse, u cilju boljeg razumevanja i primene zakonskih odredbi.

Ključne reči: tužba, sadržina tužbe, podela tužbi, parnični postupak.

UVOD

Tužba je inicijalna parnična radnja kojom se pokreće parnični postupak. Bez tužbe nema parnice (nemo iudex sine actore). Pokretanje parnice zavisi isključivo od volje tužioca. Podnošenjem tužbe, lice koje je to učinilo postaje parnična stranka – tužilac. Ona predstavlja pravno sredstvo kojim tužilac kreće u borbu za zaštitu svog povređenog, ugroženog ili osporenog građanskog subjektivnog prava.

Motiv za podnošenje tužbe leži u tvrdnji tužioca da je tuženi povredio ili ugrozio neko tužiočevo subjektivno pravo, pa se tužbom traži njegova zaštita. Tužba je dvostruko adresovana. Najpre na sud, jer jedino on može da pruži traženu pravnu zaštitu. Tužba je adresovana i na tuženog, jer mu mora biti pružena mogućnost da se o njoj izjasni.¹Takođe, on može da ispuni svoju obavezu, ili da na drugi način udovolji tužbenom zahtevu, čime će učiniti suvišnim dalje vođenje postupka.

U formalnom smislu, tužba predstavlja pismeni podnesak u kome tužilac ističe zahtev za pružanje određene pravne zaštite.

* Docent za užu naučnu oblast građansko pravo na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: d.randjelovic@uninp.edu.rs.

¹ B. Poznić, V. Rakić-Vodinelić, Građansko procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 294.

U materijalnom smislu, predstavlja parničnu radnju tužioca koja sadrži određeni zahtev za presudu, odnosno kojom traži od suda da tuženog osudi na određenu činidbu, da donese odluku određene sadržine, da utvrdi da postoji ili ne postoji određeni pravni odnos, subjektivno pravo ili materijalnopravni zahtev, ili da proizvede promenu u pravnim odnosima.

Tužba je veoma značajan pravni akt. Bez nje se ne može pokrenuti parnični postupak. Najsazetije, njen značaj iskazuje latinska sentence *Nemo iuris sine actore* – Bez tužbe nema parnice. Međutim, samo pokretanje postupka zavisice pre svega, da li je tužba uredno sastavljena. Sud najpre ispituje da li su ispunjene procesne pretpostavke za pružanjem pravne zaštite. Ukoliko je tužba nepotpuna ili nerazumljiva sud će da je odbaci. Zbog toga je od izuzetnog značaja, pored pravilnog poznavanja propisa procesnog prava i posedovanje veštine pisanja pravnih akata. Nije dovoljno mehaničko navođenje svih zakonom propisanih elemenata. Bitni su način i stil kojim se to čini, kako bi ona bila razumljiva. Ukoliko je tužba uredna, sadrži sve zakonom propisane elemente, sud će se upustiti u ispitivanje njene materijalnopravne osnovanosti. Tužilac određuje u tužbi granice tužbenog zahteva, odnosno određuje granice raspravljanja i odlučivanja u postupku pred sudom. Tužbeni zahtev mora biti određen i subjektivno i objektivno. Subjektivno određenje znači da tužilac i tuženi moraju biti precizno identifikovani. Objektivna identifikacija se odnosi na sadržinu i obim pravne posledice čije se izricanje traži. U parničnom postupku sud odlučuje u granicama zahteva koji su postavljeni u postupku, on ne može osuditi, odnosno obavezati na određeno ponašanje nikoga ko nije bio označen u tužbi kao tuženi, niti može suditi preko ili mimo postavljenog zahteva. Stoga, ostvarivanje i zaštita prava tužioca zavisice od same tužbe, odnosno od toga kako je formulisan tužbeni zahtev, od činjenica na kojima zasniva zahtev i dokaza koje je naveo a kojima se može proveriti njihova istinitost.

FORMA TUŽBE

Tužba je jedna od parničnih radnji za koje zakon izričito predviđa da mora da bude u pismenoj formi. Pismenu formu ispunjavaju i podnesci upućeni sudu telegramom i elektronskom poštom, u skladu sa posebnim zakonom. (čl. 98. st. 2. ZPP).

Elektronski dokument jeste skup podataka sastavljen od slova, brojeva, simbola, grafičkih, zvučnih i video zapisa sadržanih u podnesku, pismenu, rešenju, ispravi ili bilo kom drugom aktu koji sačine pravna i fizička lica ili organi vlasti radi korišćenja u pravnom prometu ili u upravnom, sudskom ili drugom postupku pred organima vlasti, ako je elektronski izrađen, digitalizovan, poslat, primljen, sačuvan ili arhiviran na elektronskom, magnetnom, optičkom ili drugom mediju (čl. 2. Zakona o elektronskom dokumentu²) Elektronskom dokumentu ne može se osporiti punovažnost ili dokazna snaga samo zato što je u elektronskom obliku.

² „Službeni glasnik RS“, br. 51/2009.

Ako je propisom utvrđen pismeni oblik kao uslov punovažnosti pravnog akta, pravnog posla ili druge pravne radnje, odgovarajući elektronski dokument potpisuje se kvalifikovanim elektronskim potpisom, u skladu sa zakonom kojim se uređuje elektronski potpis. (čl. 4. Zakona o elektronskom dokumentu)

Kvalifikovani elektronski potpis je elektronski potpis kojim se pouzdano garantuje identitet potpisnika, integritet elektronskih dokumenata, i onemogućava naknadno poricanje odgovornosti za njihov sadržaj, i koji ispunjava uslove utvrđene Zakonom o elektronskom potpisu³ (čl. 2. Zakona o elektronskom potpisu).⁴

Elektronski dokument izrađuje se primenom bilo koje dostupne i upotrebljive informaciono-komunikacione tehnologije.

Tužba izrađena kao elektronski dokument dostavlja se sudu putem elektronske pošte na adresu elektronske pošte koja je od strane organa vlasti određena za prijem elektronske pošte. Sud koji je primio elektronski podnesak dužan je da, bez odlaganja, potvrdi stranci prijem podneska (čl. 10. Zakona o elektronskom dokumentu). Potvrda o prijemu elektronskog dokumenta je dokaz da je taj dokument primljen od strane primaoca. Potvrda o prijemu može biti, takođe sačinjena u formi elektronskog dokumenta.

SADRŽINA TUŽBE

Tužba najpre treba da sadrži sve elemente koji su propisani kao obavezni za sve podneske. Ipak, neki posebni zahtevi o sadržaju tužbe, prvenstveno preciznost i rigoroznost određivanja, opredelili su donošenje nekih specijalnih pravila o sadržaju tužbe. Na jednim zakonodavac insistira da moraju da budu navedeni u tužbi i oni imaju karakter *obaveznih elemenata*. Druge prepušta volji same stranke u cilju efikasnijeg i za nju povoljnijeg vođenja postupka i oni imaju karakter *fakultativnih elemenata*.

A. Obavezni elementi tužbe

Obavezni elementi tužbe predstavljaju minimalnu sadržinu tužbe i bez njih sud neće uzeti tužbu u razmatranje već će ona biti odbačena. U njih spadaju označenje:

1. Stvarno i mesno nadležnog suda kome se kao adresatu obraća tužilac;
2. Stranaka i njihovih zakonskih zastupnika;
3. Predmeta spora;
4. Vrednosti predmeta spora;
5. Činjenica na kojima tužilac zasniva svoj zahtev;
6. Dokaza kojima se ove činjenice potvrđuju;
7. Pravnog osnova zahteva;

³ „Službeni glasnik RS“, br. 135/2004.

⁴ Više čl. 7-9. Zakona o elektronskom potpisu.

8. Tužbenog zahteva;
9. Potpis tužioca.

1. Stvarna i mesna nadležnost suda

Da bi tužba bila adresovana na stvarno nadležni sud, neophodno je konsultovanje Zakona o uređenju sudova.⁵ Osnovni sud u prvom stepenu sudi u građanskopravnim sporovima ako za pojedine od njih nije nadležan drugi sud i vodi izvršne i vanparnične postupke za koje nije nadležan neki drugi sud. Osnovni sud u prvom stepenu sudi u stambenim sporovima; sporovima povodom zasnivanja, postojanja i prestanka radnog odnosa; o pravima, obavezama i odgovornostima iz radnog odnosa; o naknadi štete koju zaposleni pretrpi na radu ili u vezi sa radom; sporovima povodom zadovoljavanja stambenih potreba na osnovu rada (čl. 22. st. 2. i st. 3. Zakona o uređenju sudova).

Viši sud u prvom stepenu sudi u građanskopravnim sporovima kad vrednost predmeta spora omogućuje izjavljivanje revizije; u sporovima o autorskim i srodnim pravima i zaštiti i upotrebi pronalazaka, industrijskog dizajna, modela, uzoraka, žigova, oznaka geografskog porekla, topografije integrisanih kola, odnosno topografije poluprovodničkih proizvoda i oplemenjivača biljnih sorti ako nije nadležan drugi sud; u sporovima o osporavanju ili utvrđivanju očinstva i materinstva; u sporovima za zaštitu od diskriminacije i zlostavljanja na radu; u sporovima o objavljivanju ispravke informacije i odgovora na informaciju zbog povrede zabrane govora mržnje, zaštite prava na privatni život, odnosno prava na lični zapis, propuštanja objavljivanja informacije i naknade štete u vezi sa objavljivanjem informacije; u sporovima povodom štrajka; povodom kolektivnih ugovora ako spor nije rešen pred arbitražom; povodom obaveznog socijalnog osiguranja ako nije nadležan drugi sud; povodom matične evidencije; povodom izbora i razrešenja organa pravnih lica ako nije nadležan drugi sud (čl. 23. st. 7. i st. 8. Zakona o uređenju sudova).

Mesna nadležnost određena je Zakonom o parničnom postupku. Za suđenje je opšte mesno nadležan sud na čijem području tuženi ima prebivalište. Ako tuženi nema prebivalište u Republici Srbiji niti u nekoj drugoj državi, opšte mesno nadležan je sud na čijem području tuženi ima boravište. Ako tuženi pored prebivališta ima i boravište u nekom drugom mestu, a prema okolnostima može da se pretpostavi da će tu duže vreme da boravi, opšte mesno nadležan je i sud boravišta tuženog. Za suđenje u sporovima protiv Republike Srbije, autonomne pokrajine, jedinice lokalne samouprave i njihovih organa, opšte mesno nadležan je sud na čijem se području nalazi sedište njene skupštine. Za suđenje u sporovima protiv pravnih lica, opšte mesno nadležan je sud na čijem se području nalazi njihovo sedište, prema izveštaju Agencije za privredne registre. Za suđenje u sporovima protiv državljanina Republike Srbije koji stalno živi u inostranstvu, gde

⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011-dr. zakon, 78/2011-dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015 i 40/2015-dr. zakon.

je upućen na službu ili na rad od strane državnog organa ili pravnog lica, opšte mesno nadležan je sud njegovog poslednjeg prebivališta (čl. 39-41 ZPP). Zakonom su propisana i pravila o posebnoj mesnoj nadležnosti.⁶

Označenje stvarno i mesno nadležnog suda vrši se na samom početku tužbe. Na primer, Osnovnom sudu u Nišu, Osnovnom sudu u Novom Pazaru.

2. Označenje stranaka i njihovih zakonskih zastupnika

Označenje stranaka sa svim elementima neophodnim za njihovu identifikaciju vrši se odmah nakon označenja stvarno i mesno nadležnog suda. U tužbi je moguća subjektivna kumulacija, odnosno suparničarstvo. Suparničarstvo može biti aktivno, kada na strani tužioca ima više lica, i pasivno, kada na strani tuženih ima više lica. Više lica mogu jednom tužbom da tuže, odnosno da budu tuženi, ako:

- su u pogledu predmeta spora u pravnoj zajednici, ili ako njihova prava, odnosno obaveze proističu iz istog činjeničnog i pravnog osnova;
- su predmet spora zahtevi, odnosno obaveze iste vrste koji se zasnivaju na bitno istovrsnom činjeničnom i pravnom osnovu i ako postoji stvarna i mesna nadležnost istog suda za svaki zahtev i svakog tuženog;
- je to zakonom propisano (na primer, tužba protiv glavnog jemca i dužnika).

Tužilac može tužbom da obuhvati dva ili više tuženih i na način što će da traži da tužbeni zahtev bude usvojen prema sledećem tuženom za slučaj da bude pravnosnažno odbijen prema tuženom koji je u tužbi prethodno naveden. (čl. 206. ZPP) Ovakvo suparničarstvo sa eventualno tuženim se najčešće javlja u parnicama za naknadu štete u kojima tužilac nije siguran ko je od tuženih prouzročio štetu.

Suparničarstvo može biti i nužno, ukoliko po zakonu, ili zbog prirode pravnog odnosa tužbom moraju da se obuhvate sva lica koja su učesnici materijalnopravnog odnosa. Ukoliko tužilac ne obuhvati tužbom sve nužne suparničare, sud će da odbije tužbu kao neosnovanu. (čl. 211. st.1-2. ZPP)

Ako po zakonu ili zbog prirode pravnog odnosa spor može da se reši samo na jednak način prema svim suparničarima (jdinstveni suparničari), oni se smatraju kao jedna parnična stranka, tako da kad pojedini suparničari propuste neku parničnu radnju, dejstvo parničnih radnji koje su izvršili drugi suparničari odnose se i na one koji te radnje nisu preduzeli. (čl. 210. ZPP) Na primer, tužba javnog tužioca da se poništi brak mora biti podignuta protiv oba bračna druga.

Ukoliko je u pitanju pasivno suparničarstvo, tužilac mora jasno i precizno u tužbenom zahtevu navesti šta traži u odnosi na svakog suparničara.

⁶ Više čl. 42-65 ZPP.

Tužilac koji ima prebivalište ili boravište, odnosno sedište u inostranstvu dužan je da u tužbi imenuje punomoćnika za prijem pismena. Ukoliko ne označi punomoćnika za prijem pismena, sud će odbaciti tužbu.

3. Označenje predmeta spora

Građanskopravni spor nastaje kada dođe do neslaganja strana u građanskopravnom odnosu u pogledu samog građanskopravnog odnosa, građanskopravnog subjektivnog prava ili građanskopravnog zahteva. Nastaje tako što se dva subjekta ne slažu o postojanju ili nepostojanju nekog građanskopravnog odnosa, građanskopravnog subjektivnog prava ili građanskopravnog zahteva, kada jedna strana iznosi jedno tvrđenje, a druga strana ga negira ili osporava, u celosti ili delimično. Predmet građanskopravnog spora može da bude činjenično (faktičko) pitanje, pravno pitanje ili neko drugo. Predmet spora je faktičko pitanje kada je među stranama u sporu sporna neka činjenica, odnosno to je spor o činjenicama. Pravno pitanje je predmet spora kad neslaganje izaziva to što svaka strana u sporu za istu činjenicu, o čijem se postojanju slažu, vezuje različita dejstava ili kad postoji neslaganje o posledicama koje objektivno pravo vezuje za neku činjenicu.⁷

Predmet spora se označava nakon označenja stranaka, u desnom uglu.

4. Vrednost predmeta spora

Tužilac je dužan da u tužbi navede vrednost predmeta spora ukoliko predmet tužbenog zahteva nije novčani iznos, a nadležnost ili pravo na izjavljivanje revizije zavise od vrednosti predmeta spora. Revizija nije dozvoljena u imovinskopравnim sporovima ako vrednost predmeta spora pobijenog dela ne prelazi dinarsku protivvrednost od 40.000 evra po srednjem kursu Narodne banke Srbije na dan podnošenja tužbe (čl. 403. st. 4. ZPP). Vrednost predmeta spora je od značaja i prilikom određivanja sudske takse, obračuna nagrade advokatu i određivanja da li će se postupak voditi po pravilima postupka o sporovima male vrednosti. Sporovi male vrednosti jesu sporovi u kojima se tužbeni zahtev odnosi na potraživanje u novcu koje ne prelazi dinarsku protivvrednost 3.000 evra po srednjem kursu Narodne banke Srbije na dan podnošenja tužbe (čl. 468. st. 1. ZPP).

Kao vrednost predmeta spora uzima se samo vrednost glavnog zahteva. Kamate, ugovorna kazna i ostala sporedna traženja, kao i troškovi postupka ne uzimaju se u obzir ako ne čine glavni zahtev (čl. 28. ZPP).

Ako se zahtev odnosi na buduća davanja koja se ponavljaju, vrednost predmeta spora računa se po njihovom zbiru, ali najviše do iznosa koji odgovara zbiru davanja za vreme od pet godina (čl. 29. ZPP). Buduća davanja koja se ponavljaju su sporovi o zakonskom izdržavanju, o naknadi štete u vidu novčane rente i dr.

⁷ [http://pravopedia.rs/index.php?title=Parnica i parni%C4%8Dni postupak](http://pravopedia.rs/index.php?title=Parnica_i_parni%C4%8Dni_postupak), pristup dana 27.02.2016.

Ako je tužbom protiv istog tuženog obuhvaćeno više zahteva koji se zasnivaju na istom činjeničnom i pravnom osnovu, nadležnost se određuje prema zbiru vrednosti svih zahteva. U pitanju su, najčešće, slučajevi naknade nematerijalne štete kada tužilac ističe više zahteva za više oblika nematerijalne štete.

Ako se tužbenim zahtevom traži utvrđenje prava svojine ili drugih stvarnih prava na nepokretnostima, utvrđenje ništavosti, poništaj ili raskid ugovora, koji ima za predmet nepokretnost, vrednost predmeta spora se određuje prema tržišnoj vrednosti nepokretnosti ili njenog dela.

Ako se spor vodi o postojanju zakupnog odnosa, vrednost se računa prema jednogodišnjoj zakupnini, osim ako se radi o zakupnom odnosu zaključenom na kraće vreme. Ovo pravilo se primenjuje u tužbama za utvrđenje postojanja, odnosno nepostojanja zakupnog odnosa. Ako se tužbom traži plaćanje dospele zakupnine, vrednost predmeta spora se određuje prema ukupnom iznosu dospele zakupnine, a ne prema visini jednogodišnjeg iznosa zakupnine.

Ako se tužbom zahteva samo davanje obezbeđenja za izvesno potraživanje ili ustanovljenje založnog prava, vrednost predmeta spora određuje se prema iznosu potraživanja koje treba da se obezbedi. U drugim slučajevima, ako se tužbeni zahtev ne odnosi na novčani iznos, merodavna je vrednost predmeta spora koju je tužilac označio u tužbi.

Ako je tužilac očigledno suviše visoko ili suviše nisko označio vrednost predmeta spora, sud će, najkasnije na pripremnom ročištu, a ako pripremno ročište nije održano onda na glavnoj raspravi, pre početka raspravljanja o glavnoj stvari, brzo i na pogodan način da proveri tačnost označene vrednosti i utvrdi vrednost predmeta spora. Iz ove zakonske formulacije proizilazi da je sud dužan po službenoj dužnosti da vodi računa o pravilnosti označene vrednosti spora. Sud će prilikom provere ceniti postavljeni tužbeni zahtev, činjenice na kojima se on temelji. Dešava se u praksi da tužilac označi manji tužbeni zahtev u cilju plaćanja manjeg iznosa sudskih taksi.

5. Činjenični osnov tužbe

Tužilac je dužan da u tužbi navede sve činjenice na kojima zasniva svoj zahtev. Činjeničnim osnovom tužilac iznosi i predstavlja sudu stanje stvari u jednom životnom odnosu u kome je došlo do spora a za koji smatra da mu daje osnova da postavi određeni zahtev za donošenjem presude. Istovremeno, iznošenjem činjenica, tužilac obrazlaže svoj zahtev za presudu. tužilac iznosi i pravno relevantne činjenice i činjenice koje su izazvale spor.⁸ Neophodno je koristiti legalistički stil pisanja, poštovati gramatička i pravopisna pravila, stil mora biti sažet i jednostavan, a rečenice kratke i jasne. Činjenice moraju biti iznete hronološki, u logičnom redosledu koji će brzo odvesti do suštine. One moraju biti dovoljno precizno opisane i u obimu koji omogućava konkretizaciju i

⁸ G. Stanković, Građansko procesno pravo, Niš, 2004, str. 320.

individualizaciju spornog odnosa. Činjenični osnov mora da bude postavljen tako da tužilac u potpunosti saopšti sudu stvarni događaj. On mora da bude izložen na način koji omogućava sudu da oceni, samo na osnovu navoda u tužbi, da li je dopušteno pružanje pravne zaštite u konkretnoj pravnoj stvari i da li da odluči da otvori postupak za rešavanje tog odnosa.⁹

6. Označenje dokaza

Tužilac je dužan da navede i dokaze kojima se može proveriti i utvrditi istinitost iznetog činjeničnog osnova. Kao dokazna sredstva mogu se navesti isprave, saslušanje svedoka, saslušanje stranaka, uviđaj i veštaci. Ukoliko su pojedina dokazna sredstva isprave, one se prilažu uz tužbu. Dokazi moraju biti navedeni tako da jasno upućuju na koje se činjenice odnose. Ovo se nesumnjivo postiže tako što se ispod svake činjenice navodi i dokaz kojim se ona dokazuje. U daljem tekstu izneti su primeri kako izgleda navođenje jednog činjeničnog navoda i dokaza kojim se on potvrđuje.

Primer 1.

TUŽBA za razvod braka

Stranke su zaključile brak u Subotici, 12. marta 2005. godine. Iz tog braka imaju jedno maloletno dete, sina Milana rođenog 2007. godine.

DOKAZ:

- Izvod iz matične knjige venčanih br. 25/2005. od 12. marta 2005. godine;
- Izvod iz knjige rođenih za Milana Jovanovića od 9. decembra 2007. godine.

.

Primer 2.

TUŽBA za povraćaj duga

Tuženi Miroslav Janković je 15. januara 2010. godine uzeo u zajam iznos novca od 5.000,00 evra od tužioca Jovana Jankovića, sa rokom vraćanja od mesec dana.

DOKAZ:

- priznanica o dugu od 15. januara 2010. godine. na iznos od 5.000,00 evra, potpisana od strane tužioca i tuženog;
- saslušanje stranaka.

⁹ G. Stanković, Građansko procesno pravo, Niš, 2004, str. 321.

7. Tužbeni zahtev

Tužbeni zahtev je najvažniji deo tužbe kojim tužilac formuliše svoj predlog kako bi trebalo da glasi dispozitiv presude, odnosno formuliše kako bi trebalo da glasi pojedinačna pravna norma koju sud treba da izrekne presudom ukoliko usvoji tužbeni zahtev.¹⁰ U parničnom postupku sud odlučuje u granicama zahteva koji su postavljeni u postupku (čl. 3. ZPP). Da bi tužba bila dopuštena tužbeni zahtev mora biti jasno i precizno određen - subjektivno i objektivno. Tužbeni zahtev je određen subjektivno ukoliko su tužilac i tuženi identifikovani na propisan način kojim se otklanja svaka sumnja. Tužbeni zahtev je određen objektivno ukoliko je tačno određena vrsta pravne zaštite koja se od suda traži, odnosno sadržina i obim pravne posledice čije se izricanje traži. Sud je vezan za postavljeni tužbeni zahtev u subjektivnom i objektivnom smislu. Postupkom ne sme biti obuhvaćen niko ko u tužbi nije označen kao stranka, niti sud može dosuditi mimo i preko tužbenog zahteva.¹¹ Usvajanjem tužbenog zahteva on se sadržinski prenosi u pojedinačnu pravnu normu formulisanu u izreci presude.¹²

Tužbeni zahtev sadrži traženje tužoca u pogledu glavne stvari i sporednih traženja (kamate, ugovorne kazne i dr.) Tužilac u tužbi može istaći jedan glavni zahtev (na primer, da se isplati kupoprodajna cena, da se vrati dug, da razvede brak), a može istaći i više tužbenih zahteva (na primer, jednom tužbom može zahtevati razvod braka, poveravanje dece na čuvanje i izdržavanje). U jednoj tužbi tužilac može da istakne više zahteva protiv istog tuženog (objektivna kumulacija) ako su svi zahtevi povezani istim činjeničnim i pravnim osnovom (na primer, tužilac jednom tužbom traži naknadu različitih vidova štete koji su prouzrokovani istim događajem). Ako zahtevi nisu povezani istim činjeničnim i pravnim osnovom, oni mogu da se istaknu u jednoj tužbi protiv istog tuženog samo kada je isti sud stvarno nadležan za svaki od ovih zahteva i kada je za sve zahteve određena ista vrsta postupka (na primer, ne može se u istoj tužbi zahtevati razvod braka i deoba zajedničke imovine). Zakonom je izuzetno dopuštena kumulacija bračnih i alimentacionih parnica, bračnih parnica sa parnicama o poveravanju dece na čuvanje i vaspitavanje, ili paternitetskih, odnosno maternitetskih parnica sa alimentacionim parnicama.

Tužilac može dva ili više tužbenih zahteva u međusobnoj vezi da istakne u jednoj tužbi (eventualna kumulacija), na način da sud usvoji sledeći od tih zahteva, ako nađe da prethodni zahtev nije osnovan. Na primer, tužilac tužbom zahteva ispunjenje ugovora, a istovremeno postavi i eventualni zahtev za vraćanjem kupoprodajne cene i naknadom štete, za slučaj da sud utvrdi da je ugovor ništav. Eventualna kumulacija je moguća samo ako je sud stvarno nadležan za svaki od tih zahteva i ako je za sve zahteve određena ista vrsta postupka. (čl. 197. ZPP) Razlozi ekonomičnosti, racionalnosti, pravne sigurnosti i efikasnosti opravdavaju

¹⁰ G. Stanković, *Građansko procesno pravo*, Niš, 2004, str. 322.

¹¹ V. Rajović, *Građansko procesno pravo*, Projuris, 2009, str. 78.

¹² R. Keča, B. Starović, *Građansko procesno pravo*, Novi Sad, 2004., str. 208.

dopuštenost objektivne kumulacije, naročito eventualne kumulacije jer se na ovaj način predupređuje vođenje novih parnica.

Tužilac koji u tužbi traži da mu se dosudi ispunjenje dugovane činidbe može da predloži da tuženi umesto dugovane činidbe plati određeni novčani iznos ili da ispuni neku drugu činidbu (alternativno ovlašćenje tuženog). Sud nije dužan da ispituje da li novčani iznos koji je tužilac prihvatio da primi umesto dugovane nenovčane činidbe odgovara vrednosti nenovčane činidbe. (čl. 196. ZPP)

Sadržina tužbenog zahteva zavisi od vrste pravne zaštite koja se traži. U zavisnosti od sadržine pravne zaštite koja se tužbom traži izvršena je podela tužbi na tužbu za osudu na činidbu (kondemnatorna tužba), tužbu za utvrđenje (deklarativna tužba) i preobražajna (konstitutivna) tužba.

a) Tužba za osudu na činidbu (kondemnatorna)

Tužba za utvrđenje predstavlja najzastupljeniju tužbu u praksi. Najčešće, tužilac zahteva od suda da tuženog primora da učini nešto što je dužan a on dobrovoljno neće. Činidba se može sastojati u činjenju, nečinjenju, uzdržavanju ili trpljenju. Na primer, tužba kojom se zahteva vraćanje duga, tužba kojom se traži da se prekine sa daljim uznemiravanjem tužioca u mirnom korišćenju poseda, tužba kojom se zahteva od tuženog da ne sprečava prelaz preko svog zemljišta, tužba kojom se zahteva da se u određenom vremenu uzdrži od obavljanja svoje delatnosti kako ne bi ometao susede.

U zavisnosti od toga šta se tužbom za osudu na činidbu traži, razlikuju se : tužba za osudu na dospelu činidbu, tužba za osudu na buduću činidbu i tužba za osudu na propuštanje.

Tužba za osudu na dospelu činidbu je najčeši tip kondemnatorne tužbe. Ovom tužbom tužilac zahteva da sud osudi tuženog na ispunjenje činidbe koja je u momentu podizanja tužbe dospelu. Dospelost činidbe predstavlja materijalnopravnu pretpostavku za uspeh ove tužbe. Zakon o parničnom postupku propisuje da sud može da naloži tuženom da izvrši određenu činidbu samo ako je ona dospelu do zaključenja glavne rasprave (čl. 343. st. 1. ZPP). Iz ovoga proizilazi da nedospelost činidbe u vreme podnošenja tužbe nije smetnja za pokretanje i vođenje postupka.

Tužba za osudu na buduću činidbu. Zakon o parničnom postupku je propisao situacije kada je moguće tražiti i osudu na činidbe koje nisu dospеле do zaključenja glavne rasprave.

1. Ako je u pitanju zahtev za izdržavanje;
2. Ako se tužbom zahteva naknada štete u vidu rente zbog izgubljene zarade ili drugih prihoda po osnovu rada ili zbog izgubljenog izdržavanja (čl. 343. st. 2. ZPP).
3. Tužbom kojom se zahteva predaja ili preuzimanje stvari koje su date u zakup može da se podnese i pre prestanka zakupodavnog odnosa, odnosno pre dospelosti obaveze (čl. 343. st. 3. ZPP).

U kondemnatornoj tužbi se mora navesti i rok u kome je dužna da izvrši činidbu. Rok za izvršenje činidbe je 15 dana, ukoliko posebnim propisom nije drugačije predviđeno. U meničnim i čekovnim stvarima rok za izvršenje je osam dana.

Tužba za osudu na propuštanje. Tuzba na osudu na propustanje je upravljena na osudu tuzenog da propusti vrsenje odredjene radnje kojom se vrsi povreda ili ugrozava kakvo subjektivno pravo tuzioca.. Kondemnatorna tuzba za propustanje je najvazniji oblik zastite tuzioca od neloyalne utakmice na trzistu, monopola i povrede prava konkurencije.

Primer kondemnatorne tužbe,

OSNOVNOM SUDU U BUJANOVCU

TUŽILAC: Milovanović Srđan iz Bujanovca, ul. Vojvode Mišića 2/12

TUŽENI: Petrović Dragan iz Bujanovca, ul. Vojvode Mišića 4/12

Predmet spora: povraćaj duga

Vrednost: 50.000,00 dinara

TUŽBA

Tužilac Milovanović Srđan je 12. marta 2012. godine pozajmio tuženom Petrović Draganu iznos od 50.000,00 dinara.

DOKAZ:

- priznanica o dugu od 12. marta 2012. godine na iznos od 50.000,00 dinara napisana i potpisana od strane tuženog,
- saslušanje svedoka Petrović Ane, supruge tuženog,
- saslušanje stranaka.

Tužilac i tuženi su dugogodišnje komšije i prijatelji. Tužilac je tuženom pozajmio novac, jer mu je hitno trebao za plaćanje rate za stan. Novac je trebao da mu vrati nakon mesec dana.

Međutim, nakon isteka dogovorenog roka, uprkos brojnim podsećanjima od strane tužioca na postojanje duga, tuženi nije vratio pozajmljenu sumu novca. S obzirom da je prošlo više od sedam meseci od kada je tuženi trebao da vrati pozajmicu, i kako je očigledno da ne pokazuje spremnost da svoju obavezu dobrovoljno ispuni, tužilac predlaže sudu da ovu tužbu uzme u postupak, izvede predložene dokaze i donese sledeću

PRESUDU

Usvaja se tužbeni zahtev i obavezuje se tuženi Petrović Dragan iz Bujanovca da tužiocu Milovanović Srđanu isplati iznos od 50.000,00 dinara sa zakonskom zateznom kamatom počev od 13. aprila 2012. godine, kao i da mu naknadi troškove spora, sve u roku od 15 dana od dana prijema opravka ove presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja.

U Bujanovcu, dana 5. novembra 2013. godine

Tužilac,

b) Tužba za utvrđenje (deklarativna)

Tužbom za utvrđenje tužilac zahteva od suda da utvrdi postojanje, odnosno nepostojanje nekog prava ili pravnog odnosa, povredu prava ličnosti ili istinitost, odnosno neistinitost neke isprave. Njome se otklanja neizvesnost u pravnim odnosima. Na primer, da je zaključen ugovor o zakupu, da tužilac ima pravo nužnog prolaza na nepokretnosti tuženog,

Tužba za utvrđenje može da se podnese ako tužilac ima pravni interes da sud utvrdi postojanje, odnosno nepostojanje nekog spornog prava ili pravnog odnosa, pre dospelosti zahteva za činidbu iz istog odnosa ili istinitost, odnosno neistinitost neke isprave, ili ako tužilac ima neki drugi pravni interes. Na primer, kod ugovora o kupovini celog ovogodišnjeg roda nekog ploda, u slučaju da tuženi osporava ovo pravo tužioca, tužilac može i pre njihovog sazrevanja zahtevati da se utvrdi njegovo pravo. Tužilac je dužan da u tužbi dokaže postojanje pravnog interesa za podizanje ove tužbe. Tužilac će imati pravni interes ukoliko postoji neizvesnost u pogledu budućeg ostvarenja nekih njegovih prava što može rezultirati sporom u budućnosti. Ukoliko tužilac ne navede okolnosti iz kojih proizilazi njegov interes, sud će odbaciti tužbu. Tužba za utvrđenje može da se podnese radi utvrđivanja postojanja, odnosno nepostojanja činjenice, ako je to predviđeno zakonom. Tužba za utvrđenje povrede prava ličnosti može da se podnese bez obzira da li je postavljen zahtev za naknadu štete ili drugi zahtev (čl. 194. ZPP). Na primer, često se dešava u sudskoj praksi da tužilac samo zahteva deklarativnom tužbom da sud utvrdi postojanje diskriminatornog ponašanja tuženog, bez postavljanja zahteva za naknadu štete. Presuda koja se donosi na osnovu deklarativne tužbe nije podobna za izvršenje. Ukoliko tuženi ne ispuni svoju obavezu koja proističe iz odnosa za koji je sud utvrdio da postoji, tužilac će morati da podnese kondemnatornu tužbu kojom će sud da osudi tuženog na činidbu.

Primer deklarativne tužbe,

OSNOVNOM SUDU U NIŠU

TUŽILAC: Fejzić Danijela iz Niša, ul. Moravska br. 14/5, koju zastupa adv. Živković Slađan Milena iz Niša, po priloženom punomoćju

TUŽENI: Šabanović Zlatan iz Niša, s. Balajinac br. 17, opština Merošina

Prilozi: 2

Predmet spora: utrdivanje očinstva

TUŽBA

Tužilja i tuženi su se upoznali januara 2004. godine kada je tuženi počeo da radi u kafani "Stari kum" gde je kao kuvarica radila i tužilja. Njihovi odnosi su vrlo brzo postali veoma bliski. Tuženi je dolazio u kuću roditelja tužilje, kojom prilikom je često isticao svoje ozbiljne namere da sa njom zaključi brak čim zaradi dovoljno novca za iznajmljivanje kuće. Obećanja da će zaključiti brak sa tužiljom tuženi je davao i u prisustvu ostalih zaposljenih u kafani. Majka tužioca i tuženi otpočeli su da održavaju intimne odnose, pa je začeta i rođena Fejzić Mirjana 11. marta 2005. godine.

DOKAZ:

- Izvod iz matične knjige rođenih za Fejzić Mirjanu od 15. marta 2005. godine, fotokopija
- Saslušanje svedoka: 1. Fejzić Mirela, majka tužilje iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 2. Fejzić Hasan iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 3. Mitić Slaviša iz Niša, ul. Koste Stamenkovića br. 2/7
- Saslušanje stranaka

Kada je tužilac saznao za trudnoću tužene, najpre je pokazivao da je radostan. Učestvovao je u planovima za započinjanje zajedničkog života sa tužiljom i njenim roditeljima. Častio je i kolege koji su radili u kafani.

DOKAZ:

- Saslušanje svedoka: 1. Fejzić Mirela, majka tužilje iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 2. Fejzić Hasan iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 3. Mitić Slaviša iz Niša, ul. Koste Stamenkovića br. 2/7
- Saslušanje stranaka

Međutim, posle tri meseca tuženi je bez reči nestao. Od kolega je saznala da je otišao iz grada i otišao kod rođaka u Leskovac. Po odlasku iz Niša tuženi je prekinuo svaki kontakt sa tužiljom, počeo čak da se krije. Kada mu je tužilja javila da se porodila i da je dobio ćerku, negirao je da je on otac deteta. Na poziv matičara, nakon rođenja deteta odbio je da prizna Fejzić Mirjanu kao svoje dete. Mal. Fejzić Mirjana je međutim, dete tuženog.

DOKAZ:

- Medicinsko veštačenje,
- Saslušanje svedoka: 1. Fejzić Mirela, majka tužilje iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 2. Fejzić Hasan iz Niša, ul. Moravska br. 14/5; 3. Mitić Slaviša iz Niša, ul. Koste Stamenkovića br. 2/7

- Saslušanje stranaka

Tužilac predlaže sudu da ovu tužbu uzme u postupak, izvede predložene dokaze i donese sledeću

PRESUDU

UTVRĐUJE SE da je tuženi Šabanović Zlatan, iz Niša, rođen u mestu Balajinac, opština Merošina, 12.10.1955. godine, od oca Šabanović Murata i majke Šabanović Melihe, rođ. Hasanović, PRIRODNI OTAC mal. Fejzić Mirjane, rođene 11. marta 2005. godine u Nišu, od majke Fejzić Danijele, iz Niša.

NALAŽE SE matičaru SO Niš da u roku od 15 dana po prijemu pravnosnažne presude izvrši odgovarajući upis u matičnoj knjizi rođenih za 2005. godinu na strani broj 124.

OBAVEZUJE SE tuženi Šabanović Zlatan da na ime doprinosa za izdržavanje svoje maoletne ćerke, tužilje Fejzić Mirjane plaća mesečno iznos od 5.000,00 dinara počev od 1.oktobra 2005. godine. Dospеле doprinose za izdržavanje po ovoj presudi tuženi Šabanović Zlatan je dužan da isplati tužilji Fejzić Danijele u roku od 15 dana po prijemu otppravka presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja.

U Nišu, 12. avgusta 2005. godine

Tužilja,

v) Konstitutivna tužba

Tužba za preinačenje pravne situacije (konstitutivna tužba) je tužba kojom tužilac tvrdi da mu pripada pravo da promeni određenu pravnu situaciju i kojom zahteva od suda da svojom odlukom to učini. Promena se može sastojati u:

1. Zasnivanju novog pravnog odnosa. Na primer, tužba radi utvrđivanja materinstva ili očinstva;
2. Promeni određenog pravnog odnosa. Na primer, tužba za povećanje ili smanjenje alimentacije, tužba za povećanje ili smanjenje ugovorne kazne, tužba za povećanje rate po osnovu naknade štete;
3. Prestanku određenog pravnog odnosa. Na primer, tužba za raskid ugovora, tužba za razvod braka.

Tužilac podiže ovu tužbu kada promenu ne može da izazove svojom jednostranom izjavom volje, već je neophodna i saglasna izjava volje druge strane koju ona ne daje. Na primer, tužba za smanjenje ugovorne kazne. U izvesnim slučajevima tužilac mora da podigne ovu tužbu jer zakon ne dozvoljava preinačenje pravne situacije samo na osnovu saglasnih izjava volja strana. Na primer, tužba za razvod braka.

Primer konstitutivne tužbe,

OSNOVNOM SUDU U NIŠU

TUŽILAC: Perunović Marija iz Niša, ul. Bulevar Nemanjića br. 18/12, koju zastupa adv. Tasić Milena iz Niša, po priloženom punomoćju

TUŽENI: Perunović Dragan iz Niša, ul. Učitelj Tasina br. 4/2

Prilozi: 3

Predmet spora: razvod braka

TUŽBA

Stranke su zaključile brak u Nišu, 21. septembra 2010. godine. Iz tog braka imaju jedno maloleto dete, ćerku Perunović Slavicu rođenu 2. jula 2012. godine.

DOKAZ:

- Izvod iz matične knjige venčanih br.65/2010 od 21. septembra 2010. godine,
- Izvod iz matične knjige rođenih za Perunović Slavicu od 2. jula 2012. godine.

Tokom trajanja braka, između stranaka je često dolazilo do nesuglasica nastalih usled različitog pogleda na život. Ovo je rezultiralo čestim sukobima i nemogućnošću rešavanja osnovnih pitanja koja se tiču ličnih odnosa, izdržavanja i vaspitanja deteta.

Usled toga bračni odnosi su ozbiljno i trajno poremećeni i prestala je da se ostvaruje svrha braka. Tuženi je aprila 2015. godine napustio stan u kome su do tada zajedno živeli čime je prestala njihova zajednica života.

DOKAZ:

- Saslušanje stranaka

U toku trajanja bračne zajednice supružnici su stekli zajedničku imovinu, stan u Nišu, u ul. Bulevar Nemanjića br.18/12, površine 45 kvm koji se nalazi na 4-tom spratu stambenog objekta upisanog u katastru nepokretnosti opštine Niš, katastarskoj parceli br. 6541/1 KO Niš-Medijana i upisan kao zgrada br.12 u listu nepokretnosti br. 2341 KO Niš-Medijana.

DOKAZ:

- Izvod iz katastra nepokretnosti KO Niš-Medijana, fotokopija

Od kada je napustio zajednicu života, tuženi retko održava odnose sa svojom maloletnom ćerkom, niti učestvuje u snošenju troškova neophodnih za namirenje osnovnih potreba koje se odnose na hranu, odeću, obuću i njeno školovanje. Zbog svega gore navedenog, dalje održavanje ove zajednice je bez ikakvog smisla jer ne samo da su odnosi između bračnih drugova ozbiljno i trajno

poremećeni, već je i nekoliko meseci faktički raskinuta njihova bračna zajednica te se ne ostvaruje svrha braka. S obzirom da tužilja nije uspela da se sporazumno dogovori o načinu izdržavanja i održavanja ličnih odnosa tuženog sa njegovom zajedničkom maloletnom ćerkom, niti je uspela da se dogovori oko podele zajedničke imovine, predlaže sudu da sprovede potupak u ovoj pravnoj stvari, izvede predložene dokaze i donese sledeću

PRESUDU

RAZVODI SE brak između **PERUNOVIĆ DRAGANA** iz Niša, rođenog 12. januara 1978. godine u Nišu, od oca Perunović Radosava i majke Perunović Milunke, i **PERUNOVIĆ MARIJE** (dev. Stojanović) iz Niša, rođene 3. marta 1985. godine, od oca Stojanović Dragoslava i majke Stojanović Milice, zaključen 21. septembra 2010. godine u Nišu, upisan u matičnu knjigu venčanih br. 65/2010, na osnovu čl. 41. Porodičnog zakona.

Na osnovu čl. 77. st. 3. Porodičnog zakona, zajedničko maloletno dete stranaka, Perunović Slavica, rođena 2. jula 2012. godine. **POVERAVA SE** tužilji kao majci na samostalno vršenje roditeljskog prava. **OBAVEZUJE SE** tuženi da održava lične odnose sa svojom mal. ćerkom u skladu sa čl. 61. PZ.

Na osnovu čl. 194. PZ konstituiše se lična službenost, pravo stanovanja na stanu u Nišu, u ul. Bulevar Nemanjića br.18/12, površine 45 kvm koji se nalazi na 4-tom spratu stambenog objekta upisanog u katastru nepokretnosti opštine Niš, katastarskoj parceli br. 6541/1 KO Niš-Medijana i upisan kao zgrada br.12 u listu nepokretnosti br. 2341 KO Niš-Medijana u korist Perunović Marije i mal. Perunović Slavice.

OBAVEZUJE SE tuženi da na ime svog doprinosa za izdržavanje mal. deteta plaća mesečno 30% svojih redovnih mesečnih novčanih primanja i to počev od podnošenja tužbe pa ubuduće sve dok ta obaveza bude trajala.

OBAVEZUJE SE tuženi da tužilji naknadi troškove parničnog postupka.

U Nišu, 2. februar 2016. godine

Tužilja,

8. Potpis tužioca

Na kraju teksta tužbe, u donjem desnom uglu, treba da stoji svojeručni potpis tužioca.

B. Fakultativni elementi tužbe

U fakultativne elemente tužbe spadaju pravni osnov i tužbeni predlog. U formalnom smislu, tužba je pismeno u kome je sadržana tužbena parnična radnja. U ovom smislu, tužbeni podnesak može, pored same tužbe, sadržati i neke druge parnične i materijalnopravne radnje tužioca: predlog za obezbeđenje dokaza, zahtev za obezbeđenje parničnih troškova, zahtev za izdavanje privremene mere i dr. Ovi elementi tužbenog pismena ne predstavljaju tužbu u materijalnom smislu, već posebne parnične radnje koje su sadržane u tužbenom pismenu.

1. Pravni osnov tužbe

Sud će da postupi po tužbi i ako tužilac nije naveo pravni osnov tužbenog zahteva. Pravni osnov predstavlja pravno pravilo iz kojeg proizilazi pravo tužioca da mu se dosudi ono što tužbom zahteva. Pravni osnov tužbe čine pravni propisi pod koje treba svesti činjenice.¹³ Ipak, u praksi, u tužbi se on redovno navodi i obrazlaže. Međutim, iako je tužilac naveo pravni osnov, sud nije vezan za njega. Tužbu mogu podneti i sačiniti i pravno neuke stranke, a za pravnu kvalifikaciju tužbenog zahteva neophodno je pravničko obrazovanje. Ako se iz navedenog osnova stranci ne može dosuditi ono što traži, sud je dužan da ispita da li postoji neki drugi pravni osnov koji bi omogućio da se pozitivno odgovori na njen zahtev.¹⁴ Ova dužnost vuče korene još iz rimskog prava i čuvene sentence "Iura novit curia" – sud zna pravo.

Tužilac izuzetno treba da navede pravni osnov ukoliko je moguće da ista činjenica proizvede različita pravna dejstva. Tako, na primer, ukoliko tužilac samo navede u tužbi: "tuženi je januara 2015. godine trebao da plati dug iznosu od 1.000 evra, s obzirom da to nije učinio, traži se da ga sud obaveže na plaćanje pomenutog iznosa." Ovakva tužba je neuredna i bila bi odbačena, jer ne postoji ni potpuno činjenično stanje niti pravna kvalifikacija, jer je moguće dugovati i po osnovu ugovora o prodaju, ugovora o zajmu, zakupu itd. Navođenje pravnog osnova u ovom slučaju je neophodno kako bi se zahtev individualizirao.¹⁵

2. Tužbeni predlog

Tužbeni predlog je onaj deo tužbenog podneska u kome tužilac formuliše izreku presude onako kako ona, o njegovom mišljenju treba da glasi. U tužbenom predlogu treba jasno da bude određena pravna zaštita koja se traži, kao i obim i sadržina pravne posledice koja se presudom traži. U tužbenom podnesku, tužbeni predlog dolazi na kraju, nakon tužbenog zahteva.

Primer 1.

¹³ S. Kamhi, Građanski sudski postupak, Sarajevo, 1961, str. 310.

¹⁴ R. Keča, B. Starović, Građansko procesno pravo, Novi Sad, 2004., str. 205.

¹⁵ G. Stanković, Građansko procesno pravo, Niš, 2004, str. 322.

Tužilja predlaže da sud zakaže glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i donese

PRESUDU

OBAVEZUJT SE se tuženi Ilić Miloš da na ime izdržavanja ćerke mal. Ilić Ane plaća mesečno iznos od 50% od svoje zarade, počev od dana podnošenja ove tužbe, na tekući račun zakonskog zastupnika mal. Ilić Ane – majke Ilić Vesne. Dospеле iznose je dužan isplatiti odjednom, u roku od 15 dana od prijema otpravka presude, a naredne za svaki mesec unapred, najkasnije do 10-og u mesecu, pod pretnjom prinudnog izvršenja.

OBAVEZUJE SE se tuženi da tužilji naknadi troškove ovog parničnog postupka, u visini koju odredi sud, u roku od 15 dana od prijema otpravka ove presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja.

ZAKLJUČAK

Kao što je u radu već istaknuto, tužba predstavlja veoma značajan pravni akt kojim se pokreće parnični postupak. Pokretanje parnice zavisi isključivo od volje tužioca. Ona predstavlja pravno sredstvo kojim tužilac kreće u borbu za zaštitu svog povređenog, ugroženog ili osporenog građanskog subjektivnog prava. Međutim, da bi ostvario svoja prava tužba mora, pored posedovanja zakonom propisanih elemenata, ispuniti i neke druge zahteve. Ona mora biti potpuna, jasna, razumljiva, koncizna, logična. Neophodno je koristiti legalistički stil pisanja, poštovati gramatička i pravopisna pravila, stil mora biti sažet i jednostavan, a rečenice kratke i jasne.

Tužba najpre treba da sadrži sve elemente koji su propisani kao obavezni za sve podneske. Pored toga, tužba mora sadržati i elemente koje zakon propisuje kao obavezne s obzirom na specifičnost pravne zaštite koja se njome zahteva. Obavezni elementi tužbe predstavljaju minimalnu sadržinu tužbe i bez njih sud neće uzeti tužbu u razmatranje već će ona biti odbačena. Tužba može sadržati i fakultativne elemente, i njihovo navođenje zakon prepušta volji same stranke u cilju efikasnijeg i za nju povoljnijeg vođenja postupka.

U parničnom postupku sud odlučuje u granicama zahteva koji su postavljeni u postupku, on ne može osuditi, odnosno obavezati na određeno ponašanje nikoga ko nije bio označen u tužbi kao tuženi, niti može suditi preko ili mimo postavljenog zahteva. Stoga, ostvarivanje i zaštita prava tužioca zavisiće od same tužbe, odnosno od toga kako je formulisan tužbeni zahtev, od činjenica na kojima zasniva zahtev i dokaza koje je naveo a kojima se može proveriti njihova istinitost. Činjenični osnov mora da bude izložen na način koji omogućava sudu da oceni, samo na osnovu navoda u tužbi, da li je dopušteno pružanje pravne zaštite u konkretnoj pravnoj stvari i da li da odluči da otvori postupak za rešavanje tog odnosa

LITERATURA

1. Poznić, Borivoje, Vodinelić, Rakić, Vesna: Građansko procesno pravo, Beograd, 2010.
2. Radovanov, Aleksandar: Građansko procesno pravo, Novi Sad, 2004.
3. Stanković, Gordana: Građansko procesno pravo, Niš, 2010.
4. Starović, Borivoje, Keča, Ranko: Građansko procesno pravo, Novi Sad, 2004.
5. Sudski poslovnik, „Službeni glasnik RS“, br. 10/2009, 7/2011,
6. Triva, Siniša, Dika, Mihajlo: Građansko procesno pravo, Zagreb, 2004.
7. Zakon o elektronskom dokumentu, „Službeni glasnik RS“, br. 51/2009.
8. Zakon o elektronskom potpisu, „Službeni glasnik RS“, br. 135/2004.
9. Zakon o parničnom postupku, „Sl. glasnik RS“, br. 110/2009, 70/2011, 19/2012 i 89/2013.
10. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, „Sl. glasnik RS“, br. 91, 53/93, 76/93, 48/94, 101/05 i 30/10.

CLAIM IN A CIVIL PROCEDURE (CONCEPT, TYPES AND ELEMENTS)

PhD Dragana Randjelovic

Abstrakt:

A claim is a very important legal document that represents initial procedural act in litigation. No claim, no litigation (nemo iudex sine actore). However, initiating of the litigation will depend primarily on whether the claim is properly composed. If the claim is incomplete or incomprehensible, the court will reject it. On the other hand, the prosecutor in the claim determines the limits of the claim, and determines the boundaries of discussions and decision-making in the judicial proceeding. It is therefore essential that the claim contains all the elements required by law. However, it is not enough theirs mechanical stating. The manner and style in which it is done are important, that make it understandable. In this paper, the author will try to analyze the statutory contents of the claim, and its mandatory and optional elements. The analysis is followed by characteristic examples from practice in order to improve understanding and application of legal provisions.

Keywords: *a claim, the content of the claim, the division of the claim, litigation.*

371.398:351.74

АНДРАГОШКИ ПРИСТУП У ПОЛИЦИЈСКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Мр Горан Благојевић*

Анстракт:

Образовање у области унутрашњих послова које се у најужем смислу односи на едукацију у полицијским структурама, представља комплексну димензију која захтијева модернизацијски приступ интерактивног односа између предавача и слушаоца. Савремени образовни приступ има за циљ елиминацију класичних метода преношења знања од предавача до његовог конзумента, уобзиривши чињеницу да се у полицијском образовању овакав модалитет искључиво одвија са одраслим особама.

У савременом полицијском образовању полицијских службеника али и оних који то желе да постану заступљен је андрагошки модел. Он подразумева образовање и усавршавање у виду тренинга. Бити тренер у овом смислу представља прави изазов како за полицијске службенике, односно потенцијалне полицијске службенике, тако и за самог предавача, односно тренера. У контексту наведеног овај рад ће обухватити андрагошки приступ у полицијском образовању и фасилитацију кроз призму андрагогије у области полицијског образовања.

Кључне ријечи: Полицијско образовање, Андрагогија и фасилитација у полицији.

УВОД

Када говоримо о самом појму андрагогије, њега морамо схватити као сам појам науке, јер Андрагогија то заправо и јесте. Међутим, Андрагогија је јако битна уколико се осврнемо на сам предмет овог рада, односно на андрагошки приступ у полицијском образовању полицијских службеника. Прије свега потребно је споменути три основна појма који се се истичу у андрагошко-дидактичким појмовима. У том смислу издвојићемо: васпитање, образовање, настава. (Миловановић&Дамњановић, 1999:1).

* Докторант на Факултету безбедности, Универзитет у Београду, МУП РС Управа за полицијско образовање, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, e-mail: blagojevicgoran@yahoo.com.

Васпитање као базна компонента, представља појам који подразумијева широк спектар схватања његове саме суштине и значења. У контексту тога, за очекивати је да постоје различита, или чак опречна схватања у њеном самом појмовном одређењу. Битно је споменути да постоје и она схватања према којима није могуће у потпуности и дефинисати овај појам. Оно што се сигурно може закључити јесте да васпитање прије свега, представља процес у којем се личност формира под позитивним утицајем других људи и других околности и вриједности, али и на основу сопствених унутрашњих схватања и перципирања догађаја и вриједности око себе. На овај начин се формира, образује, изграђује, профилише и креира индивидуалан, јединствен склоп и систем особина које дефинишу одређену личност.

Образовање као основ Андрагогије представља заправо стицање одређених вјештина, знања и навика. У том смислу, оно може бити усмјерено на стицање знања из области различитих научних области, техничких достигнућа, односно саме технике, културе и сличних интелектуалних димензија а на основу којих се заправо код личности и образују, односно развијају те исте вјештине, знања и навике.

Едукација у смислу високог образовања, се остварује кроз академске и струковне студије на основу одобрених, односно акредитованих студијских програма за стицање високог образовања. На академским студијама изводи се академски студијски програм, који оспособљава студенте за развој и примјену научних, стручних и умјетничких достигнућа. На струковним студијама изводи се струковни студијски програм, који оспособљава студенте за примјену знања и вјештина потребних за укључивање у радни процес.

У смислу трећег основа Андрагогије, наведена је и настава, као компонента о којој се у педагошкој и андрагошкој литератури не налази јединствен приступ њеног дефинисања. Том нејединственом ставу о схватању наставе допријело је практично не слагање неких научних дисциплина које практично нису могле да корачају раме уз раме са брзим развојем и промјенама којима је настава уствари била изложена. У смислу наставе могло би се подразумијевати да је то системски и плански вођен и организован, научно заснован, васпитно-образовни процес који се под руководством наставника одвија у за то специјализованим установама односно школама према законски прописаним правилима.

ОБРАЗОВАЊЕ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Говорећи о образовању полицијских службеника, мора се споменути да знање до којих се дошло нпр. данас, већ сутра за обављање полицијских послова није довољно исцрпно. Захваљујући техничко-технолошким достигнућима и галопирајућем развоју науке, у полицији је потреба за знањем све већа, неопходнија и безрезервније. Проблематика која се односи на образовање у полицији и на њеном усавршавању јесте заправо сама

професионална описаност дјелокурга послова и задатака које полиција обавља а који послови и задаци су предвиђени одређеним законским и подзаконским актима и сл. То значи да дужности и радне обавезе, на неки начин чак можемо рећи и прописи, који се односе на полицију, уско омогућавају полицијском службенику да се стручно усавршава и едукује искључиво за потребе службе. На овај начин може се констатовати да одређене баријере у нормативном смислу недозвољавају полицији много простора за усавршавање и образовање изван своје струке, или чак то образовање и едукација не заузима много пажње у редовима полиције, односно у полицијском менаџменту. Из ових разлога потребно је имати едукацијске центре за образовање и усавршавање полиције, гдје би се поред стручних предмета или полицијских области које би се изучавале, обрађивале и сродне или сличне дисциплине и науке које би равноправно заузимале значај у образовању, оспособљавању и „освјежавању знања“ полицијских службеника а које би биле примјенљиве приликом обављања полицијских послова и задатака. Оваквим моделом би се практично боље искориштавали и људски и финансијски ресурси, обогатило би се знање полиције, проширили би се видици и слободно се може рећи, описменила би се полиција како у практичном, тако и у духовном смислу, што би резултирало „*јачом интелигенцијом*“. Дакле, савремене безбједносне студије, студије политике безбједности и безбједносне стратегије потребно је поред оазе различитих права које се дјеломично изучавају у полицији, инкорпорирати како би се остварила „*полицијска продуктивност*“.

У савременом полицијском образовању полицијских службеника како у Републици Српској, тако и у земљама региона, заступљен је андрагошки модел и фасилитација. Андрагошки модел образовања и усавршавања практично подразумева да се наведене активности одвијају у виду тренинга. Бити тренер у овом смислу представља прави изазов како за полицијске службенике тако и за самог предавача, односно тренера. Међутим, прије самог образовања и уопште уласка кандидата у процес едукације, потребно је спровести селекцију оних кандидата који би по својим психо-физичким, али и другим битним карактеристикама задовољили услове уопште одабира и регрутовања за процес едукације.

Фасилитација по дефиницији значи олакшавање посла другима, сам овај израз потиче од енглеске ријечи *facilitate*, што заправо у преводу значи олакшати, омогућити, унаприједити, потпомоћи, помоћи, погурати, опремити. ([www.skills.rs/ezine/trening/\\$ta-je-fasilitacija.html](http://www.skills.rs/ezine/trening/$ta-je-fasilitacija.html)). Фасилитација је скуп вјештина која упрошћавају и олакшавају неки процес, поступак или задатак. (Милошевић и др, 2011).

У ери демократије, када се људским правима и слободама придаје највећи значај, веома битну улогу у функционисању друштва заузимају активности које у свом раду реализује полиција. Полиција као дио државног апарата појављује се као главни носилац функције заштите свих слобода и

права која су грађанима дата кроз устав и законске прописе. Полицијска мисија је стога и апсолутно подложна критикама јавности, она је сервис грађанима, подручје гдје се ствара доста простора за конфликт, што намеће обавезу да се кадровима у полицији, тј. људским ресурсима у полицији посвети максимална пажња, а посебно њиховом образовању и стручном усавршавању, јер се кроз појединце – полицајце, њихове поступке, комуникације, интервенције итд. посматра цијела организација. (Миладиновић и др,41:42).

Да би се полицијском образовању и усавршавању посветила максимална пажња како би се обезбједила максимална професионализација полицијских кадрова који ће у пракси примјењивати научно-техничко-технолошка достигнућа, знања и вјештине које стекну током образовања и усавршавања, односно током цијелог едукативно-образовног процеса, потребно је прије свега извршити селекцију кандидата који се регрутују за полицијске службенике.

Регрутовање је процес идентификације, привлачења и обезбјеђивања квалификованих кандидата, у броју који организацији омогућава да између више њих изабере оне који највише одговарају захтјевима упражњених радних мјеста. Потребне за људским ресурсима, генерално посматрано, могу се задовољити запошљавањем нових људи и развојем потенцијала постојећих кадрова.(Шикман&Амицић:1).

Правовремено регрутовање и запошљавање квалитетних кадрова сматра се једним од највећих изазова савремених организација, јер се без таквог приступа тешко обезбјеђује конкурентска способност. Позната је чињеница да многим послодавцима хронично недостају талентовани и амбициозни људи. Стога, не треба да чуди што је интересовање организација за привлачење, запошљавање и задржавање таквих кадрова готово увијек актуелно. За организације које добро послују и које имају добру регрутацију, такви циљеви нису неостварљиви. Међутим, за оне друге, они су готово недостижни. (Кулић&Талијан, 2010:86).

Говорећи о потреби регрутовања кандидата, односно о потребама које су од круцијалне важности за ефикасније и ефективније функционисање службе у будућем периоду, можемо рећи да је оно такво да је неопходност ангажовања кандидата недвосмислена у сегменту да је важнија чињеница *шта кандидат може у току образовања и усавршавања да постане у односу на оно што је тренутно*. Дакле, као резултат тог образовања било би унапређење постојећег знања као и стицање новог, које је апсолутно примјењиво у пракси и обогаћено у односу на оно претходно, евентуално постојеће знање.

Само регрутовање кадрова требало би да прати стање и потребе у служби. То би се врло лако могло остварити аналитичким приступом и прогностиком потребе будућих кадрова у полицији у смислу њиховог специјалистичког профилисања и образовања а које би било тијесно

наслоњено на саму унутрашњу систематизацију и организацију у полицији. На овај начин би се избјегло „фабриковање“ полазника полицијских курсева, студената и слично, који би након завршетка образовног процеса остали незапослени или неискориштени у служби. Аналогно наведеном, јасно је да потреба за процесом образовања у квантитативном смислу, (ако говоримо о студијама), треба да буде реципрочна потребама у служби. Међутим, то у пракси није случај. Ипак, у овом раду нећемо се базирати на квантитативну политику уређености стања која су тренутна и актуелна, потребна, или која су реална. О тим темама било би zgodно да се бави адекватан менаџмент, узимајући у обзир број свршених високообразованих људи за потребе полиције и број оних који у њој ради, као и њихов образовни профил и стручну спрему, те опис послова које обављају, са којим школама и слично. У том смислу, као идеја се намеће могућност истраживања принципа кадровске функције и кадровске политике у МУП-у или неким другим безбједносним агенцијама, уколико су такви подаци јавни и доступни. Свакако, уколико је то супротно, оставља се простор за размишљање...*зашто је то тако и да ли је исправно?...*

У контексту горе наведеног, посебно је занимљива чињеница да се извјестан број високообразованих кадрова у БиХ огледа у структури образовних профила запослених, који немају везе са полицијским послом (менаџмент, економија, физичка култура, спорт итд.). Исто тако, интересантна је чињеница да се све више (будућих) припадника полиције школује на приватним факултетима, без обзира што постоје државне полицијске школе, а што опет говори о низу фактора који утичу на стручну оспособљеност и кадровско усмјеравање будућих полицијских професионалаца. Такав приступ полицијском кадровану који омогућава нестручним, некомпетентним „квази“ полицајцима да добијају одговорне дужности и радна мјеста у полицији и сличним кадровским рјешењима за лица која, поред непостојања формалног полицијског образовања, најчешће немају ни фактичку компетентност за наведено. (Миладиновић, А., 2009:312).

ФАСИЛИТАЦИЈА КРОЗ АНДРАГОШКИ ПРИСТУП У ПОЛИЦИЈСКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Традиционални приступ образовању и стручном усавршавању у полицији, усљед динамичности полицијске функције, као и промјена у окружењу у којем полиција дјелује, без обзира на то да ли се они посматрају интерним или екстерним, доводи у питање примјену знања добијеног од кадра, примарно одговорног за образовање и стручно усавршавање. За учешће у полицијском образовању, сходно традиционалном приступу у образовању, биране су особе по нивоу стручности за конкретно знање и вјештине, без икаквих посебних вјештина из андрагогије, а поготово полицијске андрагогије, као специфичне области у андрагогији. Односно,

полицијско образовање посматрано и кроз школовање, обуку и усавршавање се базира на педагозима, који су компетентни за конкретну полицијску област. Другим ријечима, владало је мишљење да је довољно да наставници познају област коју предају, односно да су експерти у тој области, те да су самим тим и компетентни да знање и вјештине које посједују пренесу и другим полицајцима.

Међутим, крајем 20. вијека и почетком 21. вијека традиционални приступ полицијском образовању и стручном усавршавању се мијења, односно усавршава се и долази до појаве новог облика образовања, познатог под термином „фасилитација“. Овај нови концепт тренинга уско је повезан са науком о образовању одраслих – андрагогијом. Такође, функцију наставника замјењује тренер, о коме се говори и као о „фасилитатору“.

Када говоримо о учењу одраслих, мислимо на андрагошки приступ, који много више пажње усмјерава на начин на који уче одрасли. Андрагогија се бави начином на који уче одрасли, а они уче другачије од дјецe (педагогија). Теорија усвајања знања заснива се великим дијелом на овим претпоставкама. Одрасли желе да буду самоусмјерени, да не зависе у потпуности од наставника, а такође имају и животно искуство које им помаже у учењу. Андрагогија се бави организованим и систематичним подухватом помагања одраслима у учењу, и то на начин који стимулише њихову способност да сами себе усмјеравају у том процесу.

Као повезани дио андрагошког приступа образовању полиције, споменули смо да је то фасилитација. У претходном тексту споменули смо и само значење фасилитације. Битно је схватити да она представља скуп вјештина које олакшавају или упрошћавају неки процес, поступак или задатак. Када се говори о фасилитацији, неопходно је одредити и онога који фасилитира, односно фасилитатора. Сходно нареченом, то би била особа која члановима групе олакшава да разумију једни друге, да се лакше усагласе и предузму договорене радње, а вјештине фасилитације су технике које је усавршио тренер да би помогао својим полазницима и усмјеравао их ка остварењу планираних задатака. Искусан фасилитатор помоћи ће учесницима да уче једни од других кроз смислено вођену дискусију и друге методе. Врло често, током увода, активности, коучинга, постављања питања и доношења закључка, презентер је онај који заиста помаже цио процес прије него што просљеђује информације. Циљ успјешног фасилитатора је да из групе извуче највише и подигне је на виши ниво. (Миладиновић и др., 43:44).

Да би тренер развио одговарајуће вјештине фасилитације, потребно је вријеме, искуство и посвећеност професији. Развој вјештина фасилитације је индивидуални процес и зависи од самог тренера, тј. од тога колико времена му треба да усаврши ове вјештине. У доступној литератури истичу се четири основне технике фасилитације које тренер може користити да би усавршио вјештине фасилитације. То су: атентивне технике (технике посвећивања пажње), технике опсервације (технике посматрања), технике слушања и

технике постављања питања. (www.skills.rs/ezine/trening/sta-je-fasilitacija.html). Такође, из доступне литературе навешћемо неке од смјерница у фасилитацији којих тренер у процесу наставе треба да се придржава:

- створите пријатну атмосферу;
- будите на располагању;
- будите природни – полазници ће то цијенити;
- немојте изигравати савршеног;
- будите свјесни своје улоге тренера;
- изложите тему и обим програма наставе, а полазници нека изложе своја очекивања;
- пружајте само провјерене податке;
- нека полазници представе своје искуство на сваку тему или вјежбу;
- представите идеје и питања, не инсистирајте на својим гледиштима,
- потрудите се да полазници имају прилику да причају о сопственом искуству;
- ваше очи, уши, глас и говор тијела су важни. успоставите контакт очима са полазницима. Будите свјесни сопственог гласа – настојте да не говорите ни превише али ни прегласно, већ тако да сви могу да чују и вас и остале полазнике;
- будите коректни када прозивате полазнике, немојте никога фаворизовати, не прозивајте стално исте људе;
- не улазите у расправу и не дозволите да час прерасте у расправу;
- истовремено треба охрабривати различитост у мишљењу;
- омогућите полазницима да постављају питања;
- не дозволите да полазници упадају један другоме у ријеч;
- будите „чврсти“ са доминантним особама, ставите им до знања да треба пустити и друге да говоре;
- дајте полазницима довољно времена да размисле и образложе своје мишљење;
- провјерите да ли су полазници добро разумјели садржај једне наставне јединице прије него што пређете на другу;
- одговорите ако још има неразјашњених питања;
- користите активности „пробијање леда“ или „загријевање“;
- примјењујте различите наставне методе. (Милошевић и др, 2011.).

Када говоримо о фасилитацији у полицијском образовању, треба имати у виду да је ријеч о учењу одраслих особа. У том случају треба нагласити и битну улогу тренера, који треба да води рачуна о склопу специфичних принципа који су засновани на потребама одраслих. Најчешће помињани и најзначајнији принципи у учењу одраслих јесу: самосталност и самоувјереност; животно искуство и знање; релевантност (важност);

практичност; мултисензорно учење; активно учење; репетиција; рецентност (скоро, недавно); примарност и повратна информација.¹⁰⁴

Да би се фасилитација успјешно имплементирала у полицијско образовање, тренер мора водити рачуна и о одабиру наставне методе, јер она представља средство помоћу којег полазници усвајају предвиђени наставни садржај. Најуобичајније наставне методе које се могу користити су јесу: Предавање; Презентација; Модификовано предавање; Брејнсторминг; Групна дискусија; Дебата; Студија случаја; Демонстрација; Симулација; Играње улога; Игра. (Миладиновић и др:47).

- Спровођењем фасилитације у полицијском образовању потребно је обратити пажњу на:
- Слобода одлуке одраслих шта се жели научити а шта не и на који начин.
- Одрасли посједују одређено знање а тренер мора да узме у обзир професију полазника, породичне обавезе, претходно образовање, као и све друге чињенице које су важне и које могу бити од користи за процес усвајања знања.
- Одраслима је потребно да нова знања буду примјењива у свакодневном животу, али и у њиховом раду у полицији.
- Одрасли су већином практичари и о томе треба водити рачуна. Односно потребно је водити рачуна о практичној примјени наученог у полицији.
- Учење је далеко сврсисходније кроз активан и практичан рад који је доста битан када је у питању успјешно и ефикасно обављање полицијских послова.
- Полазници уче и памте боље ако су активно укључени у процес наставе. Тренер би требао да кроз разне наставне активности подстиче полазнике да што чешће понављају пређено градиво.
- Важно је да се градиво често резимира и да се свака етапа заврши прегледом задатака наставе, како би новопређено градиво било још једном поновљено и боље запамћено.
- Тренер и полазници треба да успоставе процес комуникације који се одвија у оба смјера. Тренер мора континуирано да тражи повратну информацију од полазника да би се увјерио у њихов напредак и заинтересованост за наставу. Али и тренер треба полазницима да пружи повратну информацију о степену усвојеног знања, што је важно за мотивацију полазника.

¹⁰⁴ Опширније: Приручник Курс за тренере, Центар за обуку полиције, Сремска Каменица, Министарство унутрашњих послова, Република Србија, 2010, стр. 5.

ПРИМЈЕНЉИВОСТ ФАСИЛИТАЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ

Када је ријеч о полицијском функционисању али и о полицијском образовању, најчешће ћемо се суочити са шаблонским и већ добро познатим начином реализовања активности. Иако су иновативна евентуална одступања, у односу на шаблонска поступања минимизирана, она се свакако нерадо прихватају, како у теорији, тако и у пракси. Обзиром да полицијско образовање обухвата општу полицијску дјелатност, док криминалистичко обухвата специјалистичко или на неки начин усмјерено образовање у дјелокругу полицијских послова и задатака, потребно је пратити корак са достигнућима науке како би се избјегла монотоност у раду, флегматичност, незаинтересованост и сл. Како би се новитети инкорпорирали из теорије у праксу, потребно је кренути од самог коријена ствари. То је учење у цјелокупном смислу ријечи. Управо у том контексту можемо да кажемо да је и овај облик учења релативно нов, те се за овај приступ полицијском образовању, поставља и упитник о примјењљивости. Поред упитности примјене андрагогије, нарочито се под лупу ставља фасилитација као модалитет андрагошког приступа полицијском образовању. Уколико се уобзире чињеница да су послови полиције, њена функција и њена организација, као и друштвена улога, специфични по много чему, онда се са правом може констатовати да је и њен начин образовања другачији од оног на које смо навикли у цивилном сектору. Ипак, наведена чињеница не би требала да ограничава саму примјену андрагогије и фасилитације у полицији. То заправо подразумијева каузалност полицијског образовања и андрагогије због многих разлога који су дијаметрално условљени у овом домену.

Како су вишеструке специфичности полицијске организације и полицијске функције примјетне, оне и намећу потребу андрагошког приступа у полицијском школству које би требало у континуитету спроводити у смислу сентенце „*VIVERE TOTA VITA DISCENDUM EST* – Човјек учи док је жив“. То подразумијева да се фактичко и формално школовања не окончава дипломирањем. Само образовање и едукација би требала да траје кроз разне облике дошколовања, постдипломске студије, семинаре, курсеве, обуке, усавршавања, специјализације и др. како би се „држао ритам“ који је наметнут различитим друштвеним околностима, потребама и стањем. Ако се наведено пренесе на полицију која има друштвену улогу и која је свакако дио друштва, неопходно је да она константно и континуирано усавршава властите припаднике. Дакле, у том смислу накнадна едукација треба да се заснива на андрагошком приступу и техникама фасилитације, с обзиром на то да ће се у највећој мјери односити баш на одрасле припаднике заједнице који обављају послове полицијских службеника. Приликом едукације полицијских службеника који су своје образовање већ стекли на било ком нивоу, не могу се користити педагошка знања, односно педагошки модели. У

прилог овој тврдњи иде чињеница која се односи на то да су полазници који се додатно едукују одрасли људи.

Ако говоримо о полицијском кадру, односно о кадру полицијске организације у ширем смислу подразумевамо све њене запослене, независно од степене школске спреме, врсте послова које обављају и положаја који заузимају у хијерархији звања. По садржини у ширем смислу, одређен појам кадар (француски-*Cadre*), једнак је појму запослени у полицијској организацији. У одређеним земљама а дијелом и код нас, за тако одређен појам кадра као синоним користи се израз персонал, (латински-*personalis*), што значи лични, који се тиче особе исли особља. Због такве употребе појмова кадар и персонал, као синонима, паралелно се говори о кадровској и персоналној политици, кадровским и персоналним пословима и кадровским и персоналним службама. (Амиџић, Г., 2009:28). Појам кадар се често користи и у ужем смислу у односу на наведени. У том контексту он подразумева оне раднике који су стручни, који обављају сложеније послове а који ипак за обављање таквих послова морају имати адекватну стручну спрему, односно одређен и адекватан степен стручне спреме, искуство у раду и слично. Из овог произилази да су кадрови у ужем смислу те ријечи *стручни кадрови*. Без обзира на то да ли се радило о ужем или ширем схватању ријечи „кадар“ у полицијском контексту, усавршавање, специјализација, додатна обука, разни семинари и курсеви требају да буду трајно опредјељење полицијског образовања, без обзира на постојање формалног редовног школства у оквиру полицијске организације и стеченог знања и струке. Ово условљава и динамичност промјена у цјелокупном друштву а што свакако изискује неопходност континуираног и константног полицијског образовања, без обзира на то о којим полицајцима се ради, односно без обзира на то на који ниво полицијске организације се односи (да ли се односи на руководни кадар или не, да ли се односи на униформисану, криминалистичку полицију или полицију других надлежности, да ли се односи на полицију у основним организационим јединицама или на припаднике полиције који раде у вишим организационим јединицама, итд.). Обзиром на саму динамику промјена која се дешавају око нас, јасно је да се класичним начином образовања не може постићи адекватан циљ. Сама та динамичност промјена уствари изискује сврсисходност и брзину у дјеловању како би се могло одговорити задатку. То свакако изискује примјену андрагогије и фасилитације.

У савременој данашњици када се говори о примјени научних метода у образовању полиције мало се придаје значаја. Приоритетна пажња је усмјерена на динамику промјена, нарочито оних, које се односе на систематизацију и организацију радних мјеста. У том смислу више се брине о радном мјесту полицајца које ће он заузети, или на које ће бити распоређен, нарочито уколико је оно мјесто руководиоца, у односу на потребу како ће се тај посао обављати. Дакле, превасходно се тежиште интересовања преноси на

питања „Гдје ћу радити“? а требало би „Како ћу и да ли ћу знати радити“? Оваквим приступом сама полиција у односу на своју улогу у друштву све чешће занемарује своје основно дјеловање, односно своја примарна задужења, бавећи се „сама са собом“.

Како би се дала вјера опредјељености полиције да буде сервис грађанима, што заправо она и јесте, потребно је да она као „наша“ обавјештава јавност и превентивно реагује, даје разне упуте свим члановима заједнице благовремено и истинито. Ово се наравно мора заснивати на андрагошком приступу и техникама фасилитације, будући да је већина популације, поготово оних којима се полиција обраћа, одрасла. У овом дијелу не треба занемарити ни својеврсну парцијализацију превенције коју полиција спроводи према најмлађима, дјечи и малољетницима, којом приликом се, наравно, неће примјењивати андрагошка, већ управо педагошка знања.

Уколико фасилитацију посматрамо кроз андрагошки приступ у полицијском образовању, разумљива нам је њена примјењивост у школовању, обуци и у усавршавању људских кадрова у полицији. У том контексту, мора да се дâ и својеврсни осврт на андрагошки приступ полицијском образовању, као актуелној тенденцији полицијског образовања. То заправо представља потребу да се ревидира педагошки приступ у полицијском образовању, па и да се он напусти у потпуности, с обзиром на то да није примјењив у актуелном концепту полицијског образовања које се базира на образовању одраслих, односно андрагошком приступу. На овај начин педагошки принцип образовања се не омаловажава, већ се само скреће пажња на његову непримјењивост у полицијском образовању, које карактеришу одрасли чланови заједнице, било да су кандидати за полицијске службенике или већ раде као полицијски службеници. Како би се овакав начин образовања у потпуности ускладио са постављеним циљевима, прије свега је потребно примијенити фасилитацију као један од андрагошких модалитета образовања одраслих за афирмисање андрагошког приступа полицијском образовању, са свим специфичностима које такав приступ има уопштено, а поготово у контексту полицијског образовања. То значи да је потребно да се константно и континуирано „исфасилитирају будући фасилитатори“, јер је то управо једна од специфичности полицијског образовања, посматрана у контексту образовања одраслих.

ЗАКЉУЧАК

Сходно динамици и промјенама у окружењу у оквиру којег полицијски свакодневно дјелују, класично образовање кадрова у полицији, посматрано кроз институционализовано и организовано школовање, тешко је остварило. Наравно, ово не значи да не треба да се образовање, обука и усавршавање у полицији посматрају стихијски и дезорганизовано, а поготово не централизовано, али је такође неопходно да се полицијско образовање

„делегира“ и на друге организационе јединице у оквиру полицијске организације, односно да се дјелимична одговорност за едукацију припадника тих јединица пренесе на њих. Ово је посебно битно код едукације кадрова у полицији гдје је динамичност промјена у окружењу у којем дјелују готово свакодневна, чиме се онемогућава класично централизовано образовање у континуитету и благовремено. Делегирањем дијела одговорности за обуку и усавршавање (не и за школовање, а поготово не у погледу наставних планова и програма), односно „делегирањем“ саме обуке и усавршавања, нижим организационим јединицама би се пренијела и одговорност за оспособљеност властитих службеника (што имплицира да би се, свакако, много више посветили самој обуци и усавршавању, знајући да ће крајњи резултат свакако бити афирмативан, и то за конкретну организациону јединицу која и изводи обуку и усавршавање), док би се, с друге стране, самим организационим јединица дјелимично „оставило на вољу“ да властите припаднике додатно едукују за оне полицијске послове и активности гдје се осјети потреба за тим у оквиру конкретне организационе јединице или заједнице у којој организациона јединица дјелује, водећи рачуна о томе да свака организациона јединица, као и свака заједница у оквиру које дјелује та јединица (без обзира на то како се заједница посматрала, односно по ком критеријуму) има специфичне проблеме, како интерне, тако и екстерне.

Услед наведеног, разумљив је значај „фасилитације фасилитатора“, с обзиром на неопходност како примјене саме фасилитације приликом обуке и усавршавања кадрова у полицији на овом нивоу, тако и обуке и усавршавања самих (будућих) фасилитатора у овим активностима обуке и усавршавања. У овом контексту, неопходно је да се укаже и на чињеницу да улога фасилитатора, па и сама фасилитација не мора нужно да подразумијева фокусираност ка кадровима у полицији, односно не мора да значи да ће фасилитатори у полицији обуку и усавршавање примјењивати само према полицајцима, с обзиром на то да се многобројни програми превенције криминалитета и других друштвено негативних појава у заједници заснивају управо на својеврсној обуци самих чланова заједнице у циљу предупређивања тих негативних појава, односно узрока који доводе до њих, као и у циљу адекватног, благовременог и ефикасног реаговања на већ констатоване проблеме у заједници.

ЛИТЕРАТУРА

- Амиџић, Г., 2009. *Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске-Монографија*, Итернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука;
- Кулић, Ж., Талијан, М., 2010. *Управљање људским ресурсима*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука;

- Миладиновић, А., Петричевић, В., Саламадија, М., Фасцилитација у полицијском образовању, *Безбједност, полиција, грађани, МУП Републике Српске*, година IX, број 1-2/13;
- Миладиновић, А., 2009. *Корупција у полицији*, Сарајево, Интернационална асоцијација криминалиста;
- Миловановић, Р., Дамњановић, П., 1999. *Основи Андрагогије, Друго издање*, Београд: Полицијска Академија Београд.
- Милошевић, С., Ђурић, Б., Звиздић, М., *Фасилитација (Fasilitation), Увод*, Удружење Жене женама, Мобилис, Београд, 2011. година;
- Шикман, М., Амићић, Г., Регрутовање кадрова за полицију, *Безбједност, полиција, грађани, МУП Републике Српске, година IX, број 1-2/13*;

ОСТАЛИ ИЗВОРИ

- Приручник Курс за тренере, 2010. Центар за обуку полиције, Сремска Каменица, МУП Република Србија,
- www.skills.rs/ezine/trening/šta-je-fasilitacija.html. (Пристап:26.11.2015. године).

ANDRAGOGUE ACCESS TO POLICE EDUCATION

MSc Goran Blagojevic

Abstract:

Education in the field interior ministry which is in the strict center terms refers to education in police structures, is a complex dimension which requires access to life have outgrown interactive relations between lecturers and listeners. Modern education approach aims to eliminate classical methods of transferring knowledge from the lecturers to his listeners, especially in the police education where such a mode is going exclusively with adults.

In the modern police education officers but and those who want to become police officers, represented the andragogical police education concept. He includes education and professional development training in mind. Be a coach in this sense represents a real challenge for police officers, or potential police officers, and for the instructors, or coach. In the context mentioned above this work will include andragogical access to police education, and in the police through the prism facilitation and andragogy area in the police education.

Key words: Police education, facilitation and andragogy area in the police education.

343.85:346.543(497.11)

343.85:343.352(497.11)

АНАЛИЗА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА У СРБИЈИ И ДЕЛИКАТА КОРУПЦИЈЕ У ПРИВРЕДИ

Др Станимир Ђукић*

Апстракт:

Деликти привредног криминалитета, а посебно кривична дела примања и давања мита, као елементи корупције, представљају не само веома озбиљну, већ и недовољно видљиву и непотпуно истражену друштвену појаву и феномен. У циљу ефикасног спречавања од битног значаја су поуздана сазнања о њиховим обележјима, ради развијања одговарајућих механизма и мера супротстављања. У раду су обрађени одређени аспекти проблема деликата привредног криминалитета и корупције у Републици Србији. Посебно је апострофиран проблем кривичних дела привредног криминалитета у привреди, као један од најопаснијих и најштетнијих облика те негативне друштвене појаве. Такође, обрађени су одређени појавни облици криминалних делатности у појединим гранама привреде и разматрани најважнији аспекти борбе против њих у Републици Србији у складу са одредбама Националне стратегије за борбу против корупције, Акционог плана за примену Националне стратегије за борбу против корупције, и Закона о Агенцији за борбу против корупције. Осим тога, дат је и кратак осврт на законодавни оквир и активности и резултате које је полиција постигла у борби против ових појава. Деликти привредног криминалитета и корупције као тешки облици криминалног деловања не могу се у потпуности искоренити. Међутим, одређеним облицима борбе они се морају сузбити, са крајњим циљем да се адекватним средствима ефикасно сузбију и, ако је то могуће да се искорене у оним областима у којима причињавају највећу штету. Штетност ових деликата, а посебно корупције огледа се, пре свега, у њиховом погубном деловању на најважније друштвене вредности и добра: демократске институције и тржишну економију.

Кључне речи: привредни криминалитет, привреда, корупција, борба против корупције, национална стратегија, превенција.

Увод

* Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, е-маил: stanimirdj@hotmail.com.

Привредни криминалитет заузима значајно место у структури укупног криминалитета, како по броју кривичних дела, односно по квантитету, тако и по структури, динамици, појавним облицима, материјалним и другим последицама.

Повећана друштвена опасност привредног криминалитета везана је за новије време, које карактерише буран привредни развој и успостављање бројних привредних веза на целокупном међународном плану. Материјалне и друге последице привредног криминалитета изазивају све снажнију друштвену реакцију, као и све чешћу међународну сарадњу на његовом спречавању и сузбијању.

Због својих специфичности, којима се јасно диференцира од осталих криминалних појава, већ дужи период представља предмет интересовања криминологије, криминалне политике и кривичног права, како на домаћем, тако и на међународном плану. Проучавање привредног криминалитета, као друштвене и уже криминолошке појаве, повезане са многим сегментима друштвеног живота, данас добија на актуелности, имајући у виду суштинске и бурне промене у социјалном, економском и политичком бићу друштва.

У научној и стручној литератури, знатно мања пажња, посвећена је оним аспектима привредног криминалитета који се односе на његово сузбијање, тј. практично поступање различитих органа и субјеката на откривању, разјашњавању и посебно доказивању деликтних понашања, која се сматрају привредним криминалитетом. Осим тога, актуелне тенденције у економским и привредним односима у нашем друштву као што су власничка трансформација, висок проценат учешћа тзв. "сиве економије" у бруто домаћем производу, појаве "прања новца", злоупотребе компјутерске технологије и друго, стварају реалну основу за сасвим нове, нама до сада, осим из искуства других земаља, непознате облике привредног криминалитета, који, између осталог, нису сви покривени законском регулативом.

Такође, нарочиту пажњу изазивају појаве организованог вршења кривичних дела привредног криминалитета, које најчешће добијају све карактеристике професионалног и организованог криминалитета, уз напомену да је ефикасност органа откривања и гоњења у обрнутој сразмери са степеном организованости и бројем лица која учествују у извршењу кривичних дела. На то указује и пракса полицијских и правосудних органа, као и статистички и други подаци о откривеним кривичним делима привредног криминалитета, који нам јасно стављају до знања да поједини, а истовремено и најопаснији облици овог криминалитета остају ван домашаја организоване друштвене реакције, односно не спречавају се и не кажњавају, па самим тим, временом, фактички постају легалан начин понашања у привредним и економским односима и друштвеним процесима.

Осим тога, потребно је истаћи да приликом откривања и доказивања већине кривичних дела привредног криминалитета, органима који се баве овом проблематиком, стоје на путу бројне тешкоће, које произилазе како од објективне ситуације у организацији и функционисању привредног живота, тако и од слабости у политичком животу, односно политичкој вољи и стратегији државе, као и у организацији самих тих органа. Треба напоменути и то да у криминалистичкој обради већине кривичних дела привредног криминалитета основни проблем представља фаза обезбеђења доказа. Постојећа литература која се бавила материјом сузбијања и спречавања привредног криминалитета, кретала се у оквирима општих разматрања и глобалних сагледавања ове проблематике.

Приликом доношења Одлуке о утврђивању Националне стратегије за борбу против корупције, Народна скупштина Републике Србије изразила је своју увереност у значај развоја демократских институција, поштовања владавине права и пуног поштовања људских права и права мањина, као и свест о опасности деликата привредног криминалитета и корупције по привредни развој и друштвени морал. Управо истицање опасности по привредни развој указује на то колико су наведени деликти погубни по једну од највећих друштвених вредности - националну тржишну економију. Нажалост, у Републици Србији ставови јавности о овим деликтима, а посебно корупцији се не поклапају са законским дефиницијама, што је један од кључних разлога да борба против ових криминалних деликата још увек не постиже значајније резултате (Ђукић, С., 2015:274).

Данас деликти привредног криминалитета, а посебно деликти корупције, сасвим сигурно, представљају глобални феномен и један су од највећих проблема са којим се суочава савремено друштво. Нападају све земље света, без обзира на њихово економско, друштвено или политичко уређење, па њиховог присуства нису поштеђене ни најразвијеније државе. Ипак, највидљивије је у земљама са нестабилним политичким режимима, односно земљама са приметним одсуством правно уређене државе. Различити облици коруптивних активности у многим земљама су постали толико раширени да прете да замене постојећи друштвени систем и наметну се као доминантни, чиме би се урушиле основне вредности друштва и оно одвело у безакоње и криминал. Како би се спречило да различите форме подмићивања постану доминантан облик односа међу људима, потребно је успоставити адекватне механизме деловања друштва у супротстављању овој друштвено неприхватљивој појави (Ђукић, С., 2015:275).

Овај рад садржи два основна дела: први део даје одређене кључне теоријске појмове привредног криминалитета и корупције, описује актуелно стање корупције у Србији и привреди, као и основне карактеристике и узроке привредног криминалитета и корупције у привреди, док се други део рада бави конкретном анализом њених појавних облика у појединим привредним гранама, и аспектима борбе против кривичних дела привредног

криминалитета, а посебно корупције у јавном сектору и привреди, полазећи од теоријских основа датих у првом делу рада и основних докумената као што су Национална стратегија за борбу против корупције, Акционог плана за примену Националне стратегије и Закона о Агенцији за борбу против корупције. Саставни део рада су конкретне активности и резултати које је полиција постигла у откривању и спречавању кривичних дела привредног криминалитета, који се односе на садашње слабости и на потребу искорењивања коруптивних активности у складу са најновијим теоријским концептима и Закона о Агенцији за борбу против корупције и процесу европских интеграција. Настојаћемо да докажемо каквог су значаја мере усмерене на спречавање привредног криминалитета које се преплићу са мерама репресивног карактера, чији је циљ кривично гоњење и санкционисање кривичних дела привредног криминалитета, са акцентом на корупцију, те зашто је неопходно доношење добрих и квалитетних закона који су важни за превенцију криминалитета, које су негативне последице деликата привредног криминалитета и корупције по развој друштва, блокирање реформи, уништење привреде и друго. Саставни део рада биће и закључци који ће садржати најбитније предлоге за повећање ефикасности на сузбијању деликата корупције у привреди.

1. Дефинисање појма привредног криминалитета и корупције у Републици Србији

Врста деликвенције и типологија криминалних појава условљена повредама прописа у привредном и финансијском пословању назива се привредним криминалитетом (Бошковић, М., Марковић, М., 2015:209). Привредни криминалитет је феномен за који постоје различите дефиниције, у зависности од критеријума класификације преступништва и научнометодолошког приступа. Нека схватања полазе од кривичноправних одредби дела уперених против привреде, а друга од објекта кривичноправне заштите, тј. од дела усмерених према злоупотребама и другим видовима противправности у вези са организацијом и функционисањем привредних система и финансијског пословања. Овим су обухваћена само дела која представљају кривичноправну радњу и појављују се као фактор делинквентности унутар привредне организације и система. Несумњиво да различити приступи овом појму и појави највећим делом проистичу из различитости политичких и економских система у свету. Друга страна проблема настаје зато што се под привредним криминалитетом подразумевају различите врсте кривичних дела, како она против привреде, тако и она против службене дужности а делом и кривична дела против имовине. Међутим, и у домаћој литератури сусрећемо се са тим проблемом и различитим приступима од теоријских, законодавних стручних до других дефиниција.

Криминолошке и социолошке дисциплине привредни криминалитет дефинишу нешто шире, укључујући у тај појам, поред кривичних дела, и привредне преступе и прекршаје у функционисању система, као и дела уперена ка материјалним добрима, тзв. спољним угрожавањима, дакле и ка свим другим облицима имовинских деликата. Тако су се формирала два основна приступа у дефинисању привредног криминалитета: ужи и шири. У *ширем смислу*, привредним криминалитетом сматра се противправно понашање које надлежни државни органи (суд или неки други орган) квалификује као казнени деликт у за то утврђеном поступку. То подразумева деликвенцију физичких и правних лица у области финансијско-правног пословања (кривична дела, привредни преступи и прекршаји). *Ужи појам* привредног криминалитета подразумева само *кривичноправне привредне и финансијске деликте*, а искључује привредне преступе и прекршаје, чак и неке облике имовинских деликата.

У стројој и домаћој теорији и пракси чињени су многи покушаји дефинисања појма привредног криминалитета, али до јединствене, опште усвојене дефиниције није се дошло. Различитост дефиниција појма привредног криминалитета потиче од чињенице да су оне формиране у различитим временским периодима, са различитих полазних позиција и у различите сврхе.

Међутим, знатно већи број теоретичара заступао је схватање да у привредни криминалитет, осим кривичних дела против привреде (Глава XXII КЗ), спадају и кривична дела против здравља људи (Глава XXIII КЗ), као и поједина кривична дела против службене дужности (Глава XXXIII КЗ). Очигледно је да је код ових схватања доминантан формални критеријум, односно начин на који су инкриминисани као кривична дела.

Има много области у којима се јављају привредни деликти: од производње, складишно-магацинског пословања, унутрашње робне размене, спољнотрговинског промета, благајничког пословања до књиговодства.

Типични деликти привредног криминалитета су: фалсификовање новца, пореска утаја, кријумчарење, прање новца, проузроковање стечаја, недозвољена трговина, проневера, примање мита, давање мита, фалсификовање исправе и слично.

Када је у питању појам корупције, можемо рећи да је то сложен феномен и појава. Сам назив корупција (лат. *corruptio*) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат (Вујаклија, 1986:472). У општем смислу подразумева занемаривање и злоупотребу службених дужности зарад личне користи, поткупљивање и подмићивање службених особа (Николић, 2010:166).

У Конвенцији Уједињених нација против транснационалног криминала стоји следеће: "корупција означава кривично дело учињено с намером обећања, понуде или давања државном службенику, посредно или непосредно непримерене користи како би предузео неку радњу или се од ње

уздржао, а која је део његових јавних овлашћења односно дужности, као и измиривање или прихватање непримерене користи од стране јавног службеника како би предузео радњу или се уздржао од предузимања радње коју је дужан да предузме“ (Ђукић, С., 2012.).

Народна скупштина Републике Србије, донела је Одлуку о утврђивању Националне стратегије за борбу против корупције (Службени гласник РС, број 109/2005). Овај стратешки документ дефинише корупцију као однос који се заснива злоупотребом овлашћења у јавном или приватном сектору у циљу стицања личне користи, или користи за другога. Наведена дефиниција, дакле под појмом корупција подразумева не само примање и давање мита, већ и сва кривична дела која се врше из користољубља злоупотребом овлашћења. Дакле појам корупције према овом стратешком документу проширен је и на злоупотребе које се врше у приватном сектору.

Али, да бисмо били добри и морални треба нам већи или мањи напор у савлађивању инстинката. Живећи у друштву, човек је изложен многим искушењима и мало је оних који ће признати као Оскар Вајлд: "Свему могу да се одупрем, изузев искушењима" (Мићуновић Д., 2011:7). Све ово наведено упућује на закључак да тамо где постоји политика, моћ и утицај, постоји и у мањој или већој мери корупција (Ђукић, С., 2015.).

2. Опште карактеристике и узроци привредног криминалитета

Од могућих особина треба узети у обзир да се привредни криминалитет разликује од класичног по сложености и динамичности појавних облика, мотивационим основама користољубља, специјализацији извршилаца, односно претежности професионалне оријентације. Стицај личних предиспозиција - склоности ка вршењу кривичних дела и објективних околности - да је то у датим условима могуће код овог облика деликвенције је пресудан. Само се тиме могу објаснити случајеви да се под истим условима привредног пословања и могућности извршилаца не јављају и закономерно привредни деликти. Ова врста криминалитета врши се континуирано и поприма облике професионализма тим пре што се претежни део таквих кривичних дела извршава у неком од облика саучесништва, тј. организовано.

Често се конвенционални криминал сматра доминантним. Његова "видљивост" у односу на друге облике криминалних делатности доприноси погрешној перцепцији о стању криминала у једној земљи. С друге стране, постоје облици криминалног деловања које је посебно тешко мерити, а који, са аспекта штетности последица које изазивају, заслужују посебну пажњу и посебан начин деловања друштва. На првом месту то су организовани криминал и корупција, коју већина земаља сматра основним проблемом, али која се због своје прикривености и интереса учесника у таквој (коруптивној) активности да остане тајна, веома тешко открива и доказује (Ђукић, С., 2010:10).

У објекте и средства које користе извршиоци у привредни криминалитет спадају различити облици угрожене имовине, на пример: натурални облик у виду материјалног предмета, ствари или роба у власништву; новчани облик у виду фалсификовања, готовинског и безготовинског плаћања у промету; коришћење права, овлашћења и моћи на различитим нивоима носиоца овлашћења и контролних функција. Овим видовима криминалитета угрожене су бројне привредне области, посебно: производња, складишна делатност, транспорт и шпедиција, трговина, финансије, платни промет, банкарски систем и друге области.

Да би се репресивне мере успешно примениле, предуслов је да деликти привредног криминалитета, а посебно корупције буду благовремено откривени, а да би се то остварило они се морају јасно препознати у реалном животу.

Привредни криминалитет, са становишта његовог сузбијања, има неколико основних карактеристика, то су: прикривеност, динамичност (променљивост појавних облика), специјализација и професионализација извршилаца, специфичност доказивања и доказних средстава и специјализација у сузбијању привредног криминалитета (Матијевић, М., Марковић, М., 2013:392).

* **Прикривеност** је таква карактеристика криминалитета која се може испољити као прикривеност и кривичног дела и извршиоца, или само прикривеност извршиоца, док је дело познато. Код привредног криминалитета ради се о томе да је по извршењу кривичног дела непознато и дело и извршилац. То је карактеристика у вези са постојањем јаким мотива да се не сазна за кривично дело, нити за учиниоца тог дела, односно да се прикрије злоупотреба овлашћења и прибављање личне користи или користи за другог таквом злоупотребом овлашћења, а што је у вези са постојањем свести да се врши недозвољена радња коју друштво санкционише као кривично дело. У вези са прикривеношћу треба истаћи да откривањем дела, открива се и извршилац, с обзиром на то да је место извршења дела привредног криминалитета радно место, и да је за свако радно место везано једно лице. Прикривеност привредног криминалитета је прва значајна карактеристика која означава да је у овој области присутна изузетно висока тзв. "тамна бројка криминалитета",¹ која се испољава у виду "тамне бројке", а која посебно долази до изражаја у реалном сагледавању стања и кретања овог вида криминалитета. Исказани статистички подаци о стању и кретању овог криминалитета не показују стварно стање извршених кривичних дела привредног криминалитета, већ само број евидентираних

¹ *Кривична дела против привреде и кривична дела против друштвене својине, како се у кривичноправном смислу могу третирати привредни деликти у нашем законодавству чине око 25% укупног криминалитета. Од поменутог броја, око 15.000 годишње процесуираних (оптужених) лица, 30% чине шумске крађе, а око 25% дела недозвољене трговине - тзв. шверца.*

кривичних дела као резултат активности надлежних органа на њиховом откривању. "Тамну бројку" привредног криминалитета увек треба узимати у обзир, било приликом оперативне делатности на плану његовог сузбијања, или статистичког сагледавања и анализе стања и кретања привредног криминалитета у одређеном периоду (Бошковић, М., 2005). Разлози прикривености су многобројни, од тога да их извршавају професионални деликвенти способни да не оставе видљиве трагове дела, релативно велики размак између времена извршења и могућности уочавања настале штете, постојање групног интереса у ланцу извршења дела, променљивост облика и функција робе од сировине до готовог производа, његовог израза у новцу или другим вредностима. Посебним можемо одредити разлог друштвене толеранције у пријављивању. Свест о томе да је повређен неки шири, а не лични интерес, те чињеница да кривична дела чине личности "од ауторитета" чини битним осујећеност пријављивања таквих деликата од стране оних који их уочавају односно институционалног реаговања оних чија је реакција службена дужност.²

* **Динамичност** привредног криминалитета, тј. променљивост појавних облика у којима се испољава (ради се о динамичној појави), значи да промене оних фактора и околности који омогућавају и олакшавају вршење кривичних дела и који утиче на сам начин извршења појединих дела, доводе и до промена појавних облика, тј. до настајања нових, модификације постојећих и нестајања превазиђених појавних облика. Ти фактори могу бити разноврсни, а њихова промена врши се из разлога промене прописа, промене услова пословања, стања на тржишту, утицаја државе (стимулације појединих привредних грана и делатности) и сл.

* **Прилагодљивост новим условима** је обележје привредног криминалитета чији се појавни облици веома брзо прилагођавају датим друштвеним (политичким и економским) условима, односно његова прилагодљивост условима извршења кривичних дела, а она је зависна од облика својине, положаја привредног субјекта, начина пословања, видова државне и тржишне регулације, инвестиционе политике, кредитних услова и услова плаћања. Сви ти фактори, како унутрашњи тако и спољашњи, многоструко су променљиви не само по времену него и у простору што доводи до промена услова пословања који или сужавају или поспешују привредну активност а самим тим и потребу прилагођавања деликтних радњи.

* **Специјализација и професионализација извршилаца** дела привредног криминалитета произилази из чињенице да је привредни

² На непотпуност података о привредном криминалитету указује и следећа чињеница. Док су интерна и екстерна ревизија одиграле кључну улогу у откривању привредног криминала у 42% компанија на тржишту централне и источне Европе, више од четвртине свих превара откривено је сасвим случајно. То значи да су регистровани случајеви процентуално мали у односу на њихову стварну распрострањеност.

криминалитет условљен факторима који константно постоје и који проузрокују понављање истих појавних облика од стране више извршилаца, при чему се то врши у серијама. Серијске нападе истог облика врше различита лица који раде на истоврсном радном месту. То даље проузрокује специфичну професионализацију извршилаца, који под истим или сличним условима годинама понављају криминални напад, усавршавају облик напада и прилагођавају промени појединих услова, те им криминал постаје основни извор прихода. Томе можемо додати и повезивање лица у вршењу криминалне делатности, чиме се јављају и елементи организованости привредног криминалитета.

* О специфичности методике доказивања овде треба истаћи да, пошто сваки пословни догађај у привредном пословању прати одговарајућа документација и пошто привредни субјекти имају законску обавезу вођења књиговодства, основни доказ код разјашњавања и доказивања ових кривичних дела је та документација (која се ради прикривања кривичних дела фалсификује или уништава и оштећује) и пословне књиге привредних субјеката. У циљу ефикасне криминалистичке обраде привредног криминалитета, неопходно је ове доказе благовремено обезбедити и привремено одузети, те на тај начин спречити њихово уништење или оштећење.

* **Разноликост појавних облика** који зависе од области у којој се корупција испољава, погодности које доприносе њеном вршењу, услова у којима се одвија и личних карактеристика учинилаца;

* **Распрострањеност и међународни** карактер је карактеристика корупције која означава да се она одвија у готово свим областима друштвеног и економског живота и на свим нивоима, при чему границе између држава нису препрека за њено одвијање и ширење;

* **Користољубиви мотив** је карактеристика која произилази из саме природе корупције, да се прибави незаконита имовинска корист злоупотребом овлашћења;

* **Неетичност** је карактеристика корупције која се одражава кроз грубо кршење општепризнатих моралних вредности друштва, као што су демократија, поштовање закона, поштовање личности, интегритет, радне вредности, економичност, ефективност и друго.

Све до сада изнето указује на чињеницу да је привредни криминалитет како по обиму и структури, тако и по друштвеној опасности, таквог карактера да у његовом спречавању и сузбијању могу учествовати само стручно оспособљени и специјализовани кадрови за поједине секторе привредног пословања (спољна трговина, финансије, туризам, банкарско пословање и сл.) и то не само полиције, већ и других органа откривања и гоњења (инспекције, завод за обрачун и плаћања, финансијска полиција, тужилаштво, суд). Осим тога, и организација ових органа, а посебно полиције,

мора бити прилагођена уској специјализацији и професионализацији у сузбијању привредног криминалитета.

Корупција и мито као негативне друштвене појаве, јављају се практично од формирања првих држава и од појаве лица која обављају послове државне власти. Са развојем државе, корупција и мито добијају своје карактеристичне појавне облике за поједина друштва и државе, при чему се ти облици мењају и прилагођавају новим условима, продирући у све поре државне власти. Ова појава угрожава економску, политичку и друштвену моћ сваке државе, утиче на стварање и развој сиромаштва, али и сиромаштво повратно делује на корупцију, јер у одређеним случајевима сиромаштво може бити узрок вршења корупцијских кривичних дела (Фалаџић А., 2008:66). Корупција је типична реципрочна активност јер се заснива на принципу даш-дам, а делује кроз мрежу односа против којих се потребно борити уз помоћ мреже судова, полиције и невладиних организација. Суштина је у дискрецији, тајности, све се обавља скривено. То је обично игра један на један. Зато се тешко и открива. И још теже доказује. Ризик од откривања је смањен, јер је обостран и делотворан и крајње ефикасан. Резултат корупције је увек изванредан и без резервно сигуран: "Ја теби – ти мени – сад и овде" (Миливојевић З., 2012:11).

Постоји мноштво узрока привредног криминалитета и деликата корупције у привреди, од којих треба посебно истаћи: недовољно изграђен привредни систем, неусклађен са економским законитостима, политичким, правним и другим условима; бирократске злоупотребе дискреционих овлашћења од стране пословодних и управљачких структура; низак ниво свести и стручних знања руководилаца и радника на кључним местима; лоша организација процеса пословања; недостатак личне одговорности; непостојање или лоша организација контроле; затвореност према јавности и нетранспарентност доношења и спровођења одлука; кумулација више неспојивих функција у једној личности и друго (Ђукић, С., 2013.).

3. Појавни облици привредног криминалитета у појединим привредним гранама

Одређени појавни облици привредног криминалитета присутни су у скоро свим привредним гранама. Корумпирани носиоци јавних и економских овлашћења непрестано их мењају и прилагођавају променама у привредном животу, тражећи начине да искористе недореченост прописа или прешироко дата дискрециона овлашћења и друге слабости система, како би незаконито остварили личну имовинску корист или корист за другога. При томе, не само да користе и злоупотребљавају такве слабости система, него у одређеним случајевима активно учествују у стварању таквих погодности за вршење корупције. Привредне гране у којима је корупција најизражајнија су, пре свега, трговина (унутрашњи промет роба и услуга, спољнотрговински

промет роба и услуга, а у новије време и електронска трговина), производња, област индустрије и грађевинарства, област банкарства и других финансијских токова, а у нераскидивој вези са корупцијом у привреди је корупција у државним органима, а посебно у оним органима који врше контролну функцију. У кратким цртама навешћемо најчешће појавне облике корупције у свакој од ових области привреде.

Привредни криминалитет у области промета роба и услуга

Област промета роба и услуга је једна од најугроженијих привредних грана са аспекта корупције. У овој области присутни су многобројни и најразноврснији облици корупције, а узрок томе је веома изражена супротност између закона о тржишној привреди и логике профита по којима се одвија комплетна привредна делатност у овој области, и са друге стране, бирократских ограничења која су контрадикторна овим принципима. Условна противречност настаје између субјеката који послују по економским тржишним законима и других који путем разних појавних облика корупције настоје да остваре незакониту добит.

Привредни криминалитет у унутрашњем промету роба и услуга

У унутрашњем промету роба и услуга карактеристични појавни облици корупције су давање незаконитих провизија, проневере, преваре, утаје пореза и друга пореска кривична дела, извлачење новца из легалних токова и широка лепеза разних злоупотреба службеног положаја. Давањем незаконитих провизија одговорна лица у правним лицима, у циљу стицања личне добити на незаконит начин, односно стицања незаконите добити за друга физичка или правна лица, обећавају, нуде и плаћају провизије које нису ништа друго до мито за обављање пословног односа под повољнијим условима за онога који провизију даје, при чему прималац провизије најчешће на штету своје фирме, односно правног лица у којем је запослен, кроз незакониту провизију стиче имовинску корист.

Проневера је једно од класичних кривичних дела привредног криминала, односно економског и финансијског криминала, како се данас ова област криминала све чешће назива. Суштина проневере је у незаконитом присвајању новца или покретних ствари које су службеном или одговорном лицу, а најчешће рачунопологачу, поверене у вршењу његове службене дужности. У области унутрашњег робног промета често се врше преваре у привредном пословању, које су посебно изражене у привредама које се налазе у процесу транзиције. Један од најчешћих актуелних појавних облика кривичног дела преваре у овој области је оснивање и пословање предузећа - правних лица, без намере да се она баве легалним пословањем, већ да на

штету других правних лица - пословних партнера, одговорна лица (власници и директори) у таквим правним лицима прибављају незакониту корист за себе. Посебно изражен облик корупције у области унутрашњег промета роба и услуга, а уједно и један од најраширенијих облика финансијске недисциплине правних субјеката у Републици Србији, је избегавање плаћања дажбина које представљају јавни приход, почев од царина, разних врста пореза, а нарочито акциза и пореза на промет роба и услуга, до разних такси, доприноса и других фискалних обавеза. Неадекватни прописи у овој области, одсуство ефикасне контроле и инструмената наплате, уз раширену корупцију, у значајној мери су допринели масовности ове појаве у последњих петнаест година.

Најкарактеристичнији облик је приказивање лажног промета преко „фантомских предузећа“ на која се превалају пореске обавезе, а од увођења пореза на додату вредност, фалсификована документација „фантомских предузећа“ често се користи као улазна документација за робу без легалног порекла, дакле за убацивање кријумчарене или робе произведене „на црно“ (без евидентирања у пословним књигама) у легалне токове. Један од актуелних појавних облика корупције у унутрашњем промету роба и услуга, а који је у тесној вези са избегавањем плаћања пореза и других дажбина које представљају јавни приход, је извлачење готовог новца из легалних токова на основу фалсификоване документације о наводном откупу робе која заиста не постоји и од лица које ту робу никада нису продала правном лицу са чијег се рачуна готов новац извлачи. Тако се кроз лажну пословну документацију приказује непостојећи откуп пољопривредних производа, половне опреме, секундарних сировина итд., а након тога се, уз задржавање одређене провизије, готов новац предаје одговорном лицу из предузећа које је новац уплатило на рачун предузећа са чијег се рачуна новац извлачи. У оваквим незаконитим трансакцијама такође се формира лажна пословна документација по којој се најчешће фактуришу непостојеће услуге као што је истраживање тржишта, закуп пословног простора, изнајмљивање опреме, складиштење робе и др., при чему је битно да су то услуге које су неповерљиве за контролне органе. Парцијалним проверама или контролом пословања код сваког од ових субјеката, немогуће је открити незаконитости у пословању, јер је пословном односу дат привид легалности.

Привредни криминалитет у спољнотрговинском промету роба и услуга

У области спољнотрговинског промета роба и услуга најчешћи појавни облици корупције везани су за лажно декларисање робе, закључење штетних уговора, нелојалну конкуренцију и неовлашћено посредовање и заступање.

Лажним декларисањем роба, избегавају се у потпуности или делимично дажбине које се плаћају у спољнотрговинском промету (царина, акциза, порез на додату вредност). Роба се лажно декларише на више начина тако

што се или наводи друга врста робе на коју се не плаћају наведене дажбине или се плаћају по нижој стопи, или се лажно умањује вредност робе и тиме смањује основица за обрачун наведених дажбина, или се лажно умањује количина робе. Неретко, у овим незаконитим радњама учествују корумпирани државни службеници (цариници, тржишни инспектори, одговорна лица која раде на узорковању робе итд) који примају мито да би у оквиру своје службене дужности извршили радњу коју не би смели да изврше или да не изврше службену радњу коју су били дужни да изврше;

Закључење штетних уговора у области спољнотрговинског промета је један од облика корупције у тој области, који се веома тешко открива и доказује, а којим се могу причинити огромне штете не само за предузеће на чију штету се такав уговор склапа, већ и за националну економију, а што може бити посебно изражено у процесу транзиције;

Нелојална конкуренција врши се у циљу преотимања спољнотрговинских послова другим фирмама. Она је могућа и у области унутрашње трговине, али нелојална конкуренција у спољнотрговинском пословању не наноси штетне последице само привредним субјектима, већ и домаћој економији. Код нелојалне конкуренције, коруптивно понашање састоји се у злоупотреби приликом уговарања спољнотрговинских послова, непоштовањем тржишних услова и коришћењем начина уговарања који је супротан добрим пословним обичајима, па и законским одредбама;

Неовлашћено посредовање и заступање у пословима спољнотрговинског промета је такође у тесној вези са корупцијом. Према позитивним прописима, којима је регулисана материја спољнотрговинског промета, том делатношћу, као и делатношћу посредовања и заступања у тим пословима, могу да се баве искључиво правна лица која су за ту делатност регистрована, односно која за њено обављање имају потребна одобрења надлежних државних органа.

Привредни криминалитет у поступку својинске трансформације

Почетак деведесетих година прошлог века означио је и почетак мењања својинских односа над средствима за производњу. Уз друштвену својину, као тада доминантан облик својине и државну својину, почиње оснивање приватних предузећа и предузећа у мешовитој својини. Средином деведесетих почиње процес својинске трансформације, који су пратили недоречени прописи, али и бројне злоупотребе и изигравања прописа који су регулисали материју трансформације друштвене у друге облике својине. Руководећи и други радници у предузећима, најчешће директори, вршили су отуђење пословних просторија и основних средстава по нижим ценама од стварних и тако умањивали вредност имовине предузећа предвиђене за откуп или су на други начин обезвређивали друштвену имовину улазећи у

сумњиве аранжмане са приватним предузећима. Такође су непотпуно приказивали имовину, чија се трансформација вршила, или су приликом процене овлашћеном лицу за обављање ових послова подносили фалсификовану документацију о вредности капитала предузећа, стварали фиктивне обавезе друштвеног предузећа пре трансформације, нетачно приказивали књиговодствену вредност основних и обртних средстава и др. Релативно мали број откривених и пријављених кривичних дела у овој области делимично је последица лоше законске регулативе која је практично стимулисала вршење злоупотреба у области трансформације власништва, али и највећим делом последица недовољних активности које су предузете на откривању злоупотреба у овој области.

Злоупотребе у поступку трансформације друштвене у друге облике својине најчешће су вршене прикривањем битних елемената при вршењу процене друштвеног капитала, што је доводило до умањења вредности друштвених средстава у корист деоничара или приватних власника. Провером је било тешко доказати злоупотребе, услед недоречености законских решења која су у почетку процеса трансформације непотпуно и непрецизно регулисала питање процене друштвеног капитала. На основу таквих прописа било је тешко могуће преиспитати правилност већ спроведених трансформација, нарочито у периоду високе инфлације. Но својинска трансформација је процес који траје, а време ће показати да ли је у том процесу било и злоупотреба.

Привредни криминалитет у области индустрије и грађевинарства

Корупција у области индустријске производње и грађевинарства најчешће је везана за незаконитости приликом реализације великих инвестиција. Огромна вредност инвестиционих радова је велико искушење за корумпиране чиновнике, одговорна лица у правним лицима и друга лица да прибаве незакониту имовинску корист. Широка је лепеза злоупотреба у овим областима:

* Једна од таквих злоупотреба одвија се приликом спровођења поступака јавних набавки тако што се разним начинима врши фаворизовање одређеног учесника тендера, са којим је унапред, уз одређену новчану или другу надокнаду, договорено да ће баш он добити посао. Корупција се у овим областима, а посебно у грађевинарству, често одвија преко посредника. Тако послове добијају посредници (мешетари, менаџери), дакле лица која корупцијом обезбеђују послове другима, уз провизију у висини договореног процента од вредности посла. Они су ти који проналазе и уговарају послове, обезбеђују потребне дозволе код надлежних органа, а најчешће добијени посао уступају разним подизвођачима.

* Често се корупција у овој области врши кроз накнадно уговарање додатних радова, анексе уговора, надуване привремене и окончане

ситуације, лажно приказивање увећаних количина материјала од количина које су заиста утрошене, или увећаних цена, или лошијег квалитета од уговореног и уграђеног. Такође су присутни разни облици корупције и злоупотреба у раду надзорних органа, вештака, инспекцијских органа.

Привредни криминалитет у области банкарског пословања, девизног пословања, располагања готовим новцем и кредитној политици

Осим у области унутрашњег робног промета, велике злоупотребе и преваре, као најкарактеристичнији облици корупције, догодили су се и у областима банкарског пословања и пословања других финансијских организација. Највеће финансијске преваре у Републици Србији, одиграле су се почетком деведесетих година прошлог века, када су десетине хиљада штедиша сумњивих банака и штедионица остали без својих штедних улога. При томе, постојала је јака коруптивна спрега власника таквих банака и штедионица са врхом актуелне власти, на шта указују чињенице да су ове банке и штедионице добиле сва потребна одобрења, гаранције и дозволе за рад, да њихово пословање није контролисано и друго. Највеће финансијски штетне последице по грађане Србије везане су за злоупотребе такозване старе девизне штедње, за коју је гарантовала Народна банка. Овај новац је у дужем временском периоду извучен из банака на разне начине, под видом легалних банкарских послова, који су имали погубне ефекте по штедише. Велика финансијска средства прикупљена кроз Зајам за препород Србије, такође су злоупотребљена тако што су средства тог кредита дата привилегованим корисницима и утрошена у највећем броју случајева потпуно ненаменски. Обвезнице овог зајма потпуно су обезвређене, тако да уложена средства нису враћена даваоцима зајма.

Једна од области у којој се у последњих неколико година у великој мери избегавало плаћање пореза је организовање игара на срећу. Такође је избегавано обрачунавање и плаћање пореза на добитке од игара на срећу-погађање спортских резултата. Многе од наведених превара није било могуће благовремено разоткрити и кривично процесуирати због заштите коју су учиниоци имали од највиших органа власти, а која се заснивала на корупцији. Ова заштита се често огледала у непримењивању закона од стране надлежних јавних тужилаштава и судова (образлагано аргументима да се ради о грађанско правним - уговорним односима а не о кривичним делима). У периоду од почетка деведесетих година па све до 2001. године, банке су постале и биле отуђени центри финансијске моћи преко којих су вршене многе незаконите радње. Корупција у банкарском пословању најчешће је вршена код одобравања наменских кредита, као и у погледу ненаменског трошења одобрених кредита.

4. Сузбијање привредног криминалитета у Републици Србији

У области привреде последице су највидљивије и најтеже, а огледају се не само кроз имовинску корист за извршиоце кривичних дела, с једне, и штету (имовинску или неимовинску или комбиновану) коју трпе физичка и правна лица, с друге стране. По друштво су много опасније економске последице у привреди које се одражавају кроз угрожавање тржишне економије (оне могућавање привредног развоја друштва и уништавање привреде), смањење бруто домаћег производа, умањење спремности на инвестиције, повећање задужености земље, пораст сиромаштва грађана итд. Не треба занемарити ни друштвено-политичке последице корупције у привреди, као што су: угрожавање демократских институција, повећање трошкова функционисања државе, стварање неповерења грађана према власти и њеним органима, блокирање реформи, рушење међународног угледа земље, ширење организованог криминала, повећање стопе незапослености, социјално раслојавање, разарање моралних вредности друштва, апатија грађана итд. За спречавање кривичних дела привредног криминалитета у области привреде потребне су посебне мере, због међузависности привреде и осталих сектора и због коруптивног понашања унутар ње. Привреда је у тешком положају због дугогодишње кризе и текућих реформских процеса.

Нужан пратилац уласка страног капитала у земље у транзицији јесте и улаз тзв. "прљавог новца" чиме се искључује здрава конкуренција, а носиоци таквог криминалног деловања због своје моћи и привидно законитог деловања, постају све јачи и недодирљиви. Финансирањем политичких странака остварују утицај на полицију и судство, као и на садржај закона који се доносе, а којима се треба борити против организованог криминала (Dolgoва, А., 1997.). Демократске промене у Србији које су почеле 2000. године и повратак земље у значајне међународне институције, имали су за последицу одређен помак у раду домаћих органа правосуђа и органа унутрашњих послова, а све ради супротстављања организованом и међународном криминалу на билатералном, регионалном и глобалном плану. Наиме, извршене су реформе у оквиру правосуђа, органа унутрашњих послова, а на законодавном плану дошло је до извесних активности.³ Дефинисање појма организованог криминала сматра се у многим државама првим кораком за његово успешно сузбијање унутар националних граница или изван њих (Ђукић, С., 2012). Кривична дела привредног криминалитета, односна коруптивна дела је веома тешко открити и доказати. Број откривених

³ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованих криминала донет је и објављен у Службеном гласнику РС, број 42 од 19. јула 2002. године, а прве измене претрпео је већ априла 2003. године. Закон о изменама и допунама овог Закона објављен је у Службеном гласнику РС, број 39 од 11. априла 2003. године.

случајева кривичних дела привредног криминалитета, број поднетих кривичних пријава, број извршилаца кривичних дела (посебно са елементима корупције) против којих су покренути кривични поступци и примењене законске мере, не дају праву слику о обиму и распрострањености ове појаве.

Доношење Националне стратегије за борбу против корупције, израда и спровођење акционог плана, као и доношење нових и измена постојећих закона и њихова ефикасна примена, само су један сегмент борбе против привредног криминалитета. У упоредној пракси у свету, корупција се најчешће схвата као злоупотреба овлашћења ради личне користи (из увода Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године). Закон о Агенцији за борбу против корупције, одређује корупцију као однос који се заснива злоупотребом службеног, односно друштвеног положаја или утицаја, у јавном или приватном сектору, у циљу стицања личне користи или користи за другог. Да би ова борба могла да се и суштински, а не само декларативно спроведе, неопходна је најшира друштвена акција у коју се морају укључити сви чиниоци демократског друштва, од носилаца функција државне и политичке власти, до оних о чијим правима и обавезама та власт доноси одлуке. При томе се мора увек имати у виду чињеница да су модерни облици привредног криминалитета нераскидиво повезани са разним облицима међународног, не само економског и финансијског организованог криминала, већ и са организованим криминалом у вези са илегалном производњом и кријумчарењем опојних дрога, оружја и других опасних материја, трговином људима, прањем новца и финансирањем међународног тероризма. У тесној вези са привредним криминалитетом и корупцијом, развијају се и нови - модерни видови криминала, као што су високотехнолошки криминал и илегална трговина еколошки опасним отпадом, као један од најunosнијих и најопаснијих облика еколошког криминала. Анализа нових појавних облика привредног криминалитета и корупције наводи нас на закључак да је без ефикасне и ефективне међународне сарадње немогуће остварити успех у борби против ових деликата.

Ипак, резултати борбе против привредног криминалитета и коруптивних кривичних дела у Републици Србији, након доношења Националне стратегије за борбу против корупције, дакле за период од 01.01.2006. до 31.12.2006. године, могу се оценити значајно бољим од резултата постигнутих у ранијем периоду. Полиција је током 2006. године поднела 1.157 кривичних пријава, против 1.928 лица, од којих је 197 лица лишено слободе, због основане сумње да су извршили 2.809 кривичних дела. Међу откривеним кривичним делима највећи број је злоупотреба службеног положаја 1.444, проневера 242, примања мита 64, давање мита 31, фалсификовање службене исправе 780 и неосновано добијање и коришћење кредита и других погодности 24. Међу пријављеним лицима најзаступљенији

су запослени у друштвеним и приватним предузећима 1.215, запослени у јавним предузећима (ЕПС, Србијашуме, НИС) 273, запослени у органима државне управе и локалне самоуправе 128, запослени у МУП 76, запослени у Управи царина 61, запослени у здравству 74, запослени у просвети 49, запослени у правосудним органима (судије, вештачи...) 37, запослени у Пореској управи 22, запослени у инспекцијским органима 15 и остала занимања 681. Статистичке показатеље о корупцији, базиране на реализованим случајевима, не можемо упоређивати са оним што називамо „тамна бројка криминалитета“ у овој области. Једна од основних карактеристика корупције јесте њена прикривеност, тако да је тамна бројка у овој области значајно већа у односу на друге врсте криминала.

Због чега корупција представља зло (из извештаја Комитета за цивилне слободе и међународне послове ЕУ): због тога што смањује поверење у владу и њене институције; што лагано руши демократију и стабилност коју доноси то политичко уређење; што поткопава економски развој државе; што је одскочна даска за криминал "белих крагни" -тек са појавом корупције, политичар заиста постаје проститутка, а државни функционер, уместо да би служио народу, њен роб., што у вези са међународним криминалом омогућује велике преваре владиних чиновника и политичких функционера (Д. Јуричан, *Корупција као социјално и политичко зло*, www.radiostudent.si). Међународни монетарни фонд процењује да је годишњи профит од криминалних делатности 550 милијарди евра, а те делатности у великој мери почивају на корупцији (Фалаџић А., 2008:82).

Кривична дела примање и давање мита, најчешће се одвијају „у четири ока“, било да се поклон или обећање поклона дају непосредно или преко посредника. Користољубиве злоупотребе службеног положаја и друга кривична дела са елементима корупције (закључење штетног уговора, превара у служби, проневера, кршење закона од стране судије, противзаконито посредовање, фалсификовање службене исправе и др.), такође се врше прикривено. Злоупотребе, проневере и друга кривична дела често се накнадно прикривају помоћу фалсификоване службене документације. Фалсификоване службене исправе се затим у поступку користе као доказна средства, али неретко се у пракси догађа да извршиоци уништавају или сакривају службену и пословну документацију, како би онемогућили доказивање основног кривичног дела са елементима корупције. Постигнути резултати на сузбијању привредног криминалитета показују да су органи откривања и гоњења кривичних дела способни да открију и докажу ову врсту криминалитета, али не и да га сузбију. Они спроводе репресивне мере, односно откривају кривична дела и њихове извршиоце. Међутим, борба против ове врсте кривичних дела треба да се заснива, пре свега, на превенцији. Да би се превенција ефикасно спроводила, неопходно је стварање економског, правног и политичког амбијента у којем се простор за одвијање ових кривичних дела сужава на друштвено прихватљиве

размере. То се постиже правим мерама економске политике, бољим законским решењима и координираном акцијом свих релевантних органа и институција. Неспорна је неопходност доношења нових и ефикасне примене већ донетих закона и других подзаконских аката и других прописа.

Осим неопходности измене постојећих и доношења нових закона не мање важну улогу у борби против привредног криминалитета има и примена тих прописа, која мора да буде заснована на начелима професионализма. У вези с тим, важну улогу имају обука, специјализација и усавршавање органа откривања и гоњења кривичних дела. Ефикасно и ефективно спровођење кривично - правних одредби захтева обуку, специјализацију и стално стручно усавршавање припадника полиције, јавних тужилаца и судија за откривање и гоњење кривичних дела из области економског и финансијског привредног криминалитета, а посебно кривичних дела корупције. Не мање важну улогу у примени закона има и остваривање сарадње између државних органа, као и сарадња тих органа са свим другим субјектима демократског друштва. Сарадња се мора одвијати како на националном, тако и на међународном нивоу. Министарство унутрашњих послова, као орган откривања кривичних дела и њихових извршилаца, најактивнији је и најорганизованији државни орган који се бори против ове врсте кривичних дела. Ову борбу спроводе специјализоване екипе криминалистичке полиције задужене за сузбијање привредног, односно финансијског и економског криминала.

Најзад, треба рећи да у складу са дефиницијом корупције, која је дата у Националној стратегији за борбу против корупције Владе Републике Србије, под појам корупције обавезно треба подводити следећа кривична дела: 1. "Давање и примање мита у вези са гласањем"; 2. "Неосновано добијање и коришћење кредита и друге погодности"; 3. "Одавање пословне тајне" (из користољубља); 4. "Фалсификовање службене исправе" (када је извршено у стицају са неким од кривичних дела извршених из користољубља); 5. "Злоупотреба службеног положаја"; 6. "Кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика"; 7. "Превара у служби"; 8. "Проневера"; 9. "Противзаконито посредовање"; 10. "Примање мита"; 11. "Давање мита"; 12. "Одавање службене тајне" (из користољубља) и остала кривична дела (Ђукић, С., 2015).

5. Активност државе у спречавању привредног криминалитета - анализа резултата у Србији

Појаву привредног криминалитета је веома тешко статистички обрадити, пошто се она готово увек одвија у "четири ока", и циљ учесника у тој активности јесте да она остане тајна. Због тога је за кривична дела овог облика криминалног деловања, карактеристична велика „тамна бројка“. Њен статистички и материјални израз је мито. Због њених карактеристика и

реакција државе на ову врсту криминалитета је различита и зависи од конкретних облика испољавања. Један од облика супротстављања јесте и репресија која, по правилу, ступа на сцену након извршења кривичног дела, и њен циљ јесте да се кривично дело разјасни и предузму адекватне мере према извршиоцу, односно да се извршиоцу изрекне адекватна казна. Репресијом се не делује директно на узроке, већ се настоји да се елиминишу последице које су настале њеним деловањем. Због тога се, као доминантне мере репресије јављају мере казнене репресије, у чијој примени мора доћи до изражаја поштовање начела законитости. Законита примена казнене репресије омогућава да сва лица, без обзира на друштвену и политичку моћ, уколико су учиниоци неког кривичног дела (посебно корупцијског кривичног дела), буду обухваћена кривичним прогоном (Бошковић, 2000:121). Пошто је у основи сваког дела с елементима корупције злоупотреба службеног положаја, ова се појава и посматра првенствено кроз кривична дела против службене дужности. У Републици Србији кривично законодавство је настојало да сузбије ову врсту кривичних дела прописивањем оштрих кривичних санкција. Међутим, резултати државне репресије показују да прописивање оштрих санкција само по себи није гарант успеха у борби против привредног криминалитета. Анализа резултата у Србији за период од 2000. до 2009. године, кроз однос поднетих кривичних пријава, оптужења, пресуда и броја осуђених лица на казне затвора, за кривична дела против службене дужности, то показује (Нинчић, 2011)

Тако према подацима МУП-а Р. Србије у оквиру укупног броја кривичних дела која су извршена у Републици Србији, у периоду од 2000. до 2009. године поднета 45.681 кривична пријава за кривична дела против службене дужности. Од тога, оптужено је 17.428 лица или 38,15 % од укупног броја поднетих кривичних пријава, док је осуђено 10.384 лица или 59,6 % укупно оптужених. Од тога је 2.900 лица или 27,9 % осуђено на затворске казне. Просечан број кривичних пријава по години износи 4.568 кривичне пријаве.

Други извор статистичких података о структури и динамици службених кривичних дела јесу подаци из годишњих извештаја Окружног суда у Београду (са подручним општинским судовима) као највећег суда у Србији чији подаци могу да се узму као репрезентативни у посматрању кретања кривичних дела која су предмет наше анализе. То значи да се, и поред покушаја „увођења реда“ у држави након промена 2000. године, честих измена кривичног законодавства и поштравања кривичних санкција за кривична дела против службене дужности, односно кривичних дела с елементима корупције, није дошло до повољних резултата у супротстављању корупцији. Супротно очекивањима, кривична дела против службене дужности, односно кривична дела с елементима корупције имају тенденцију повећања, изостају корените реформе у свим сегментима битним за функционисање друштва и нема чврсте политичке воље за спречавање

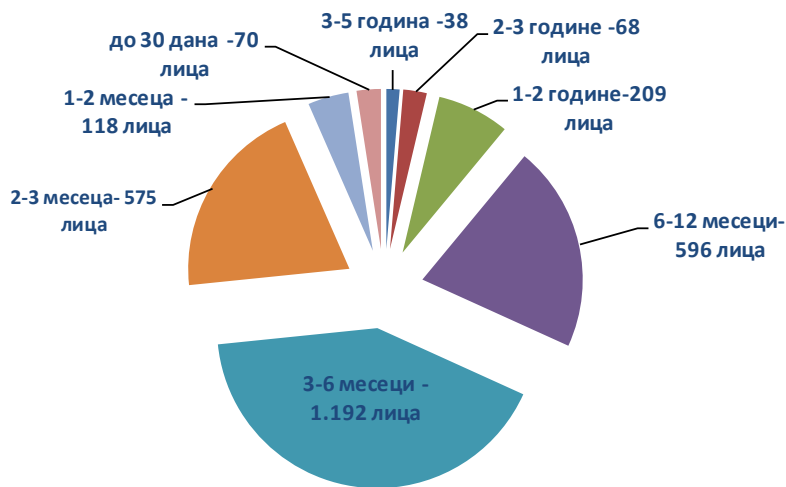
корупције, што многе корупционашке афере у којима учествују лица на највишим државним и политичким функцијама свакодневно потврђују.

Са аспекта броја извршилаца, учесталости и последица које производе, у Републици Србији је, у периоду који се анализира, изражено вршење кривичних дела против службене дужности, а као најчешћа кривична дела јављају се злоупотреба службеног положаја, примање мита, давање мита и фалсификовање службене исправе.

У периоду од 2000. до 2009. године највише осуђених лица је на затворску казну од 3 до 6 месеци (1.192) или 41,1 % укупно осуђених лица на затворске казне; затим у трајању од 6 до 12 месеци (596) или 20,5 %, и од 2 до 3 месеца (575) или 19,8 % укупног броја осуђених лица на затворску казну, што значи да је највише лица осуђено на затворску казну у трајању од 2 до 12 месеци - укупно 2.363 лица, или 81,4 % укупног броја осуђених на затворске казне.

Дајемо приказ осуђених лица на затворске казне за период од 2000. до 2009. године, и то:

СЛИКА 1. — број лица којима је изречена затворска казна, у периоду од 2000. до 2009. године

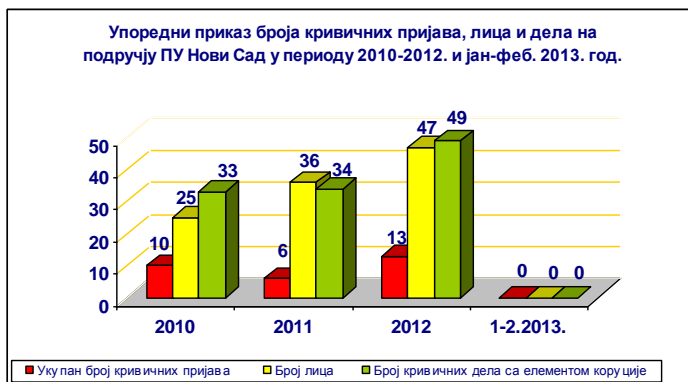
На основу наведених података може се закључити да је и у периоду од 2000. до 2009. године, у Републици Србији било карактеристично вршење кривичних дела против службене дужности и кривичних дела с елементима корупције. Разлог томе је: недостатак квалитетних доказа; спорост поступка у свим фазама; коруптивни односи на релацији полиција - тужилаштво - суд; недовољно високе запрећене затворске казне; недовољно висока доња граница запрећене казне.

С друге стране, уколико је од укупног броја пресуда на казну затвора 79,4 % пресуда на затворску казну у трајању до 12 месеци, очито је да држава не шаље довољно јасну поруку о "неисплативости" учешћа у корупцији. Напротив, кривична дела против службене дужности су, имајући у виду карактер дела, начин извршења и потенцијалне извршиоце, кривична дела изразите друштвене опасности. Због тога је недопустиво да једна земља која тежи да буде уређена, економски стабилна и на демократским принципима заснована, својом репресивном делатношћу кроз кривично законодавство, за период од 15 година, има резултате који не делују превентивно, као фактор одвраћања од вршења кривичних дела с елементима корупције већ, супротно, могу стимулативно деловати на потенцијалне учиниоце по принципу "вреди ризиковати".

5.1. Анализа укупног броја кривичних дела привредног криминалитета на подручју Полицијске управе у Новом Саду

Према статистичким подацима и по подацима МУП-а Републике Србије, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као друге по величини Полицијске управе у Републици Србији, у периоду од 2010. до 2013. године, поднето је укупно 27 кривичних пријава и 2 извештаја као допуне 2 кривичне пријаве, против 108 лица, због основане сумње да су извршила 116 кривичних дела привредног криминалитета, и то: 41 кривично дело давање мита, 17 кривичних дела примање мита, 13 дела неосновано добијање и коришћење кредита и друге погодности, 12 фалсификовање службене исправе, по 9 кривичних дела злоупотреба службеног положаја и превара у осигурању, 6 дела фалсификовање исправе, по 2 кривична дела давање и примање мита у вези са гласањем, навођење на оверавање неистинитог садржаја, давање лажног исказа и лажно пријављивање и једно кривично дело прање новца.

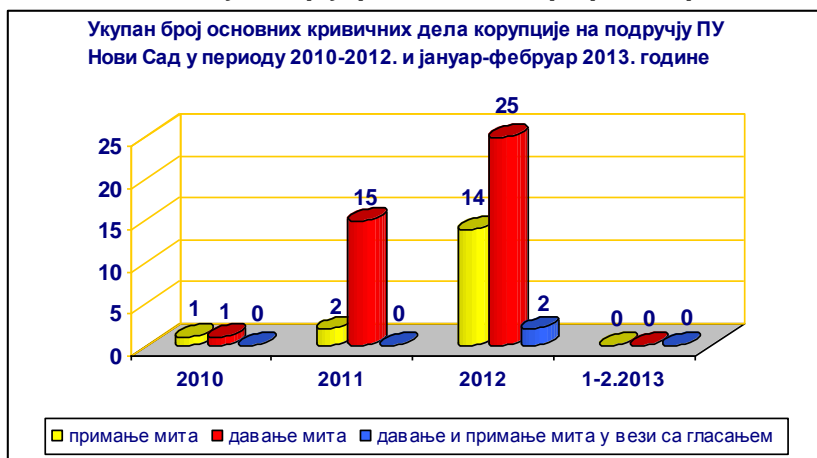
СЛИКА 2. — Упоредни приказ броја кривичних пријава, лица и дела

Извор: аутор.

Анализом извршених кривичних дела из области привредног криминалитета, уочљиво је да су у наведеном периоду најзаступљенија кривична дела давање мита и примање мита, а посебно је истакнута проблематика јавних набавки, незаконитости у банкарском пословању, као и у приватизацији привредних субјеката. Најчешћи узрочници извршења ових кривичних дела привредног криминалитета јесу изражене економско-социјалне промене које су се догодиле у друштву.

СЛИКА 3. — Укупан број кривичних дела привредног криминалитета

Извор: аутор.

Један од главних проблема код истраживања деликата привредног криминалитета јесте да не постоје валидни статистички подаци о његовим размерама. Сигурна је претпоставка да званична евиденција привредног криминалитета представља "врх леденог брега", док се "**тамна бројка криминалитета**" може само нагађати. Осим тога, постоје и случајеви када криминалистичке обраде због недостатка доказа не могу да дођу до лица који су организатори инкриминација (лица из зоне тзв. "белог оковратника"), која својим ауторитетом и друштвеном позицијом гарантују брзу реализацију услуге, али су за договор и реализацију наплате од клијента "задужили" неког од сарадника, који у случају истраге преузима целокупну одговорност.

СЛИКА 4. — Друга кривична дела привредног криминалитета

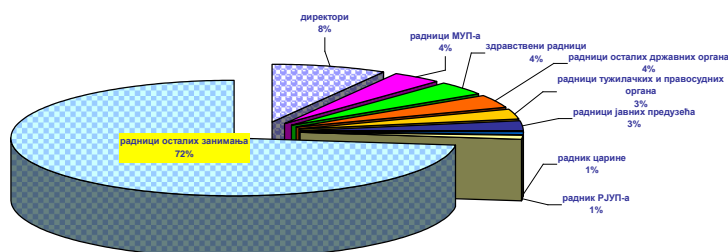

Извор: аутор.

Професионалана структура лица која су извршила кривична дела из области привредног криминалитета је следећа: 9 директора разних предузећа, по 4 радника припадника Министарства унутрашњих послова, здравствених радника и радника осталих државних органа, по 3 радника тужилачких и правосудних органа и радника јавних предузећа и по један радник царине и РЈУП-а, као и 79 радника осталих занимања.

СЛИКА 5. — Професионална структура лица која су извршила кривична дела са елементом корупције

Професионална структура лица која су извршила кривична дела са елементом корупције

Извор: аутор.

Причињена материјална штета извршењем кривичних дела из области привредног криминалитета износи **4.147.329,00 динара и 6.490 евра**. Мере лишавања слободе и задржавања у службеним просторијама примењене су према **8** лица.

ЗАКЉУЧАК

Деликти привредног криминалитета онемогућавају развој друштва, стварају неповерење грађана према власти и њеним органима, блокирају реформе, умањују спремност на инвестиције, наносе финансијске штете, уништавају привреду, шкоде међународном угледу земље, итд. Због тога се против привредног криминалитета и корупције мора борити свим расположивим средствима државе и демократског друштва. Борба против ових деликата која се заснива само на кривичном прогону је кратког даха. Акције типа „одвајања кукоља од жита“ или „вађења труле јабуке из корпе“ не решавају проблем ове врсте кривичних дела, уколико се не изврше анализе откривених и реализованих случајева у циљу елиминисања услова, околности и погодности који су довели до криминалног понашања. Околности које је злоупотребио или искористио откривени учинилац кривичног дела из области привредног криминалитета треба препознати и елиминисати, како снага искушења не би нашла погодно тло у слабости карактера другог који је на истом радном месту или на истој функцији

заменио ухапшеног или откривеног учиниоца, па да и он згреши на исти начин као његов претходник.

Још једна веома важна превентивна мера, коју је наше законодавство увело, а у многим земљама то је већ међународно прихваћени стандард, јесте одузимање имовине стечене криминалом. Одузимање незаконитог прихода стеченог извршењем кривичних дела има за циљ да обесмисли мотиве за бављење криминалом и корупцијом. Имовинска корист, односно користољубиви мотив је разлог вршење већине кривичних дела. Истовремено, овом мером би се спречило убацивање нелегално стечених прихода од криминала и корупције у легалне робно-новчане привредне токове. Тиме се и ускраћује финансирање вршења будућих кривичних дела. Ова мера је усмерена ка врху пирамиде сваке организоване криминалне групе, али и према свима који својим коруптивним понашањем подржавају и омогућавају организовани криминал. Таква мера подржава владавину права у свакој држави и остварење моралног принципа да нико не може да задржи корист стечену вршењем кривичних дела. Доношење добрих закона је веома важно за превенцију криминалитета, јер се добрим законским прописима сужава простор за вршење кривичних дела привредног криминалитета. Још важније је стварање услова да се закони ефикасно спроводе и примењују према свима под једнаким условима. Дискрециона права државних службеника приликом примене прописа, а посебно када одлучују о правима и обавезама грађана и правних лица, треба свести на најмању могућу меру. Побољшање материјалног статуса државних службеника учиниће њихова радна места атрактивнијим, повећати заинтересованост кандидата за рад у државној служби и зауставити одлив квалитетних кадрова.

Превенција криминалитета захтева и елиминисање неких од њених узрока. Да би се узроци отклањали, потребно је најпре прикупити податке о привредном криминалитету и корупцији, њеном обиму и раширености, затим анализирати узроке и појавне облике, па на основу резултата анализа планирати и спроводити конкретне акције. Од огромне је важности едукација најширих слојева становништва о штетности привредног криминалитета, посебно са елементима корупције и опасностима које они носе. Програми едукације о привредном криминалитету и корупцији морају да се спроводе на свим нивоима, у васпитно-образовним установама, у локалној заједници кроз тематске трибине, семинаре, курсеве, у здравству, јавној управи, а посебно преко средстава јавног информисања која треба да утичу на стварање јавног мњења које осуђује таква коруптивна понашања и не дозвољава да нађе погодно тло за ширење. Посебну пажњу треба посветити жигосању негативних појава као што су непотизам и кронизам, као посебни облици сукоба интереса. Фаворизовање рођака и пријатеља, коришћење веза и везица ради стварања привилегија неумитно води ка корумпираном друштву. За ефикасно супростављање привредном криминалитету и корупцији веома је битна стручност кадрова, а посебно

специјализација и едукација кадрова кроз разне облике стручног усавршавања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Boch, E., (1995). *Property declaration and discovering and prevention of Coruption*, Seven International Anti-corruption Conference, Peking.
2. Kouplend, G., (1995). *Корупција у законодавним телима и извршавање кључних парламентарних функција*, Седма међународна конференција о борби против корупције, Пекинг.
3. Queloz, N., (1996). *Криза вредности и процес корупције, ванказнена стратегија*, Реферат на симпозијуму Међународног удружења криминалиста, Атина.
4. Savane, E., (1997). *Учење од корумпираних како бисмо их сузбили (победили): међузависност преваре, прања новца и корупције у Европи*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, год. 35, бр. 2-3, стр. 279-304.
5. Tanzi, V., (1988). *Corruption the World*.
6. Танци, В. у Антонић, Д., (2001). *Корупција у Србији*, Београд.
7. Yunglong, L., (1995). *Упоредна анализа казних мера које се могу применити на кривично дело корупције*, Седма међународна конференција о борби против корупције, Пекинг.
8. Бошковић, М., (1999). *Криминолошки лексикон*, Матица српска, Нови Сад.
9. Бошковић, М., (2004). *Актуелни проблеми сузбијања корупције*, Полицијска академија, Београд.
10. Бошковић, М., Марковић, М., (2015). *Криминологија - са елементима виктимологије*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад.
11. Божиловић, Г. - Петровић, (2010). *Организовани криминал, корупција и мито*, Београд.
12. Вујаклија, М., (1986). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.
13. Важић, Н., (2010). *Одузимање имовине проистекле из кривичног дела и међународни правни стандарди*, Интермекс, Београд, стр.107.
14. Ђукић Станимир, Докторска дисертација "Узроци, појавни облици и економске последице корупције у Србији"- компаративна анализа код развијених земаља и земаља у транзицији, Универзитет EDUCONS, Факултет пословне економије, Нови Сад, 2015.
15. Ђукић, С., (2015). *Емпиријска анализа феномена корупције у Србији и корупција у привреди*, Војно дело, Београд.
16. Ђукић, Станимир, (2012). *Актуелно стање корупције у Републици Србији*, Годишњак Универзитета ЕДУКОНС, Нови Сад.
17. О овоме више: Dolgova, A. (1997).: *Organized crime in Russia, Organized crime in the Baltic Sea Area - Pre Congress organized by the Swedish national section of AIDP, Saltsjobaden-Sweden, Nouvelles Etudes Penales*, 1998, стр. 175-193.
18. Ђокић, З., Шћекић, А., (2004). *Корупција као тешки облик криминала*, У:

- Зборник радова "Корупција као тешки облици криминала", XVI семинар права, Будва 8-12. јун; Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, стр. 259-278.
19. Јуричан, Д., *Корупција као социјално и политичко зло* www.radiostudent.si
 20. Klitgaard, Robert (1988.) *Controlling Berkley*, University of California Press.
 21. Камбовски, В, (2009). *Корупција, међународно казнено право и заштита људских слобода*, Интермекс, .Тара.
 22. Мастер рад "*Активности и економске последице организованог криминала у јавном сектору*", од msc Станимира Ђукића, одбрањен на Универзитету EDUCONS, Нови Сад, октобар 2010.
 23. Матијевић, М., Марковић, М., (2013). *Криминалистика*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад.
 24. Мићуновић Д., (2011). Предговор за књигу *Корупција у Србији*, Центар за либерално демократске студије, Београд, стр. 7.
 25. Миливојевић, З. и остали аутори, (2012), *Упутство за употребу корупције*, агенција Аргумент, Београд, стр. 11.
 26. Морић, Љ, Тошић, М, Милошевић, Г, Манојловић, М. и Ђокић, З., (2008).. *Јавна безбедност и проблем сиве економије - истраживачки пројекат - Виша школа унутрашњих послова, Истраживачко развојна јединица, Београд.*
 27. Николић, Ђ., (2010). *Облици корупције на царини*, Безбедност, год. 52, број 2, стр. 162-179.
 28. Нинчић, Ж., (2011). *Корупција и реаговање државе*, Безбедност, бр. 3/2011, Београд.
 29. Нинчић, Ж., (2012). *Србија и корупција*, Задужбина Андрејевић, Београд.
 30. Фалаџић, А., (2008). *Кривичноправни и криминолошки аспект корупцијских кривичних дјела*, Часопис за пословну економију, предузетништво и финансије-Пословна економија, Универзитет ЕДУКОНС Сремска Каменица, стр. 82.
 31. Национална стратегија за борбу против корупције, Службени гласник РС, бр 109/2005 и Акциони план за примену Националне стратегије за борбу лрогив корупције.
 32. Надрљански С., (2010). "Закон о одузимању имовинске користи као мера превенције криминала", Београд, стр.319-331.
 33. Pre-Congress Resolution, Pre-Congress organized by the sweedish national section of AIDP, Saltsioe-baden 1997, Nouvelles Etudes Penales, AIDP 16/98, стр. 278-279.

ANALYSIS OF CRIMINAL ACTS OF ECONOMIC CRIME IN REPUBLIC OF SERBIA AND CORRUPTION IN THE SPHERE OF ECONOMY

PhD Stanimir Djukic

Abstract:

Economic crime offences, especially crimes of bribery, as well as elements of corruption are not only extremely serious, but not sufficiently visible and incompletely explored social phenomenon and the phenomenon. In order to effectively prevent from essential importance are reliable information about their characteristics, to develop appropriate mechanisms and measures of opposition. The paper deals with certain aspects of the problem of economic crime and corruption in Serbia. It is especially accentuated the problem of criminal acts of economic crime in the economy, as one of the most dangerous and damaging forms of this negative social phenomenon. It also covers certain forms of criminal activity in some sectors of the economy and discussed the most important aspects of the fight against them in the Republic of Serbia in accordance with the provisions of the National Strategy for Combating Corruption Action Plan for the implementation of the National Strategy for Combating Corruption and the Law on Agency the fight against corruption. In addition, there is a brief review of the legislative framework, activities and results achieved by the police in the fight against these phenomena. Tort, economic crime and corruption as well as severe forms of criminal activities can not be completely eradicated. However, certain forms of struggle they must combat, with the ultimate aim of adequate resources effectively prevent and, if possible, to root in those areas in which inflict maximum damage. Harmfulness of these offenses, and especially corruption is reflected primarily in their destructive action on the most important social values and good: democratic institutions and a market economy.

Keywords: Economic crime, the economy, corruption, the fight against corruption, a national strategy, prevention.

341.33

MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO: HISTORIJSKA POZADINA, IZVORI I OSNOVNA PRAVILA

Ajla Škrbić*

Apstrakt:

Oduvijek postoje određena pravila kojima se ratovanje pokušava ograničiti. Naravno, u početku ta pravila nisu bila ugovorne naravi, ali s vremenom ona obavezuju sve međunarodne subjekte ne samo kao ugovori, već i kao međunarodni običaji. Ta pravila propisuju precizna prava i obaveze svih onih koji učestvuju u nekom oružanom sukobu, ali i sankcije u slučaju njihovog nepoštivanja. Razvoj pravila međunarodnog humanitarnog prava oduvijek je išao u pravcu proširenja kategorije žrtava sukoba koje su zaštićene, proširenju situacija u kojima žrtve uživaju zaštitu (međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi) te osavremenjivanju i modernizaciji ugovora kojima su regulisani oružani sukobi.

Ključne riječi: međunarodno humanitarno pravo, ugovor, civili, Ženevske konvencije.

UVODNE NAPOMENE

U radu pod nazivom „Međunarodno humanitarno pravo: historijska pozadina i izvori“ govorit ćemo o naznačenoj grani prava. Pokušat ćemo dokazati hipotezu da moderno poimanje međunarodnog humanitarnog prava doprinosi boljoj pravnoj zaštiti žrtava i učesnika oružanih sukoba. Da bi dokazali navedenu hipotezu, zadatak istraživanja biće komparativna analiza međunarodnog humanitarnog prava prije i sada: koje su posljedice imali oružani sukobi u historiji, a do kojih rezultata dovode danas. Pritom ćemo analizirati međunarodne propise koji se odnose na temu rada te uvidjeti da je moderna međunarodna zajednica utvrdila da, ukoliko dođe do oružanog sukoba, strane u sukobu ipak moraju poštovati određena pravila ponašanja.

Od literature najviše smo koristili knjigu „Međunarodno pravo“ cijenjenog prof. dr. Vladimira Đure Degana¹, koja je u ovoj oblasti uglavnom i osnovni izvor literature na bosanskohercegovačkim fakultetima.

* Viši asistent na užim naučnim oblastima Međunarodno pravo i Javno pravo, te šef uže naučne oblasti Međunarodno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku, e-mail: ajla.skrbic@pfb.edu.ba.

¹ V. Đ. Degan, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb 2011.

KRATAK HISTORIJAT

Pravila međunarodnog humanitarnog prava spadaju u red najstarijih pravila međunarodnog javnog prava. Cilj ove grane prava nije utvrditi ko ima pravo koristiti silu, već ograničiti patnje žrtava sukoba i pomoći uspostavi mira. No, na početku historije država smatralo se da je nasilje u međunarodnim odnosima dopušteno. Smatralo se da se samo na taj način, ustvari, i mogu postići ciljevi politike jedne države. Gotovo svi teoretičari su smatrali da je rat odlučujući momenat u rješavanju sudbine jednog naroda, odnosno odlučujući faktor politike. Ali već i tada su mnogi pravници i filozofi pokazivali interesovanje za pravno regulisanje oružanih sukoba.² Ipak, sve do druge polovine 19. stoljeća međunarodno humanitarno pravo činili su običaji koji su bili prostorno ograničeni i nisu važili univerzalno za sve subjekte međunarodnog prava.

Treba naglasiti da odredbe međunarodnog humanitarnog prava danas nisu odredbe na dobrovoljnoj osnovi niti neka moralna načela. One propisuju precizna prava i obaveze svih onih koji učestvuju u nekom oružanom sukobu, a propisuju i sankcije u slučaju njihovog nepoštivanja. Međutim, prije pojave modernog međunarodnog humanitarnog prava postojala su samo nepisana pravila koja su se zasnivala na običajima. Nakon određenog vremena počinju se sklapati bilateralni ugovori, koje su zaraćene strane najčešće potpisivale nakon završenih borbi. Osim ugovora sklopljenih na ovaj način postojala su i uputstva koja su države dijelile svojim jedinicama. Radi se o tzv. kartelima, odnosno svojevršnim kodeksima ponašanja. Države su ih sačinjavale da bi pravno regulisale vođenje neprijateljstva.³ Iz navedenog proizlazi da su svi navedeni akti bili ograničeni kako vremenski (samo na vrijeme za koje traje određena bitka), tako i prostorno (samo za teritorij na kojem se odvija bitka).

Iako na početku, dakle, nije bilo međunarodnog humanitarnog prava kakvo danas poznajemo, oduvijek se rat pokušavao staviti u određene okvire: u pogledu

² Jean-Jacques Rousseau je još u 18. stoljeću tvrdio da je cilj rata uništenje neprijateljske države, te da je opravdano ubijati njene branioce sve dok nose oružje ali, čim polože oružje i predaju se, prestaju biti neprijatelji, i ponovo postaju obični ljudi koje više nije opravdano ubiti. Fyodor Martens, jedan od najpoznatijih ruskih pravnik, daleke 1899. godine je tvrdio da svi ljudi, civili i učesnici u neprijateljstvima, u ratu ostaju pod zaštitom međunarodnog prava, koje proizlazi iz običaja ustaljenih među prosvijećenim narodima, načela čovječnosti i onoga što nalaže javna svijest.

Centar za međunarodno humanitarno pravo i međunarodne organizacije, http://mhp.fpn.bg.ac.rs/pitanja_odgovori/pitanja_odgovori_2.html, 23.7.2014.

³ Među najpoznatije spada tzv. Lieberov kodeks iz 1863. godine. Sačinio ga je Fransi Lieber za vrijeme Američkog građanskog rata (1861–1865). Značajan je po tome što predstavlja prvi pokušaj kodifikacije postojećih ratnih zakona i običaja. Ipak, s obzirom da je bio namijenjen samo vojnicima Unije u Američkom građanskom ratu, Lieberov kodeks nije imao status međunarodnog ugovora. (S. Fabijanić Gagro, *Međunarodnopravno uređenje nemeđunarodnih oružanih sukoba*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2008., 28.)

otpočinjanja, vođenja i okončanja.⁴ Može se reći da pravila o ratovanju postoje otkad postoji i rat. Međutim, svakako da su određeni sukobi utjecali na ubrzan proces razvoja međunarodnog humanitarnog prava. Tu se, prije svega, misli na dva svjetska rata. Prvi svjetski rat⁵ (1914-1918) obilježilo je korištenje metoda ratovanja u dotad neviđenim razmjerama, a Drugi svjetski rat⁶ (1939-1945) izjednačavanje broja poginulih civila i vojnika.

Sve do iza Prvog svjetskog rata upotreba sile se smatrala normalnim i dozvoljenim načinom rješavanja problema u međunarodnoj zajednici. Rat se koristio kao sredstvo postizanja određenih ciljeva u ovisnosti od toga da li je država dovoljno jaka da podnese napor rata, da li postoje izgledi za pobjedu, da li su izvršene pripreme za vođenje rata i sl. Država je uglavnom uzimala u obzir samo snagu druge države ukoliko je razmišljala o otpočinjanju rata. Naime, sila u rješavanju određenog problema nije bila upotrijebljena samo ako je na protivničkoj strani postojala otprilike ista, ili pak još jača sila. Upravo iz tih razloga posljedice Prvog svjetskog rata i bile su više od 9 miliona mrtvih na strani Antante⁷, od čega oko 3,3 miliona civila, te više od 7,2 miliona mrtvih na strani Centralne sile⁸, od čega oko 3,2 miliona civila.⁹ Tek Pakt Lige naroda¹⁰ iz 1919. godine i Briand-Kellogov pakt¹¹ od 27.08.1928. godine pokušavaju zabraniti rat ili ga, bar u nekoj mjeri, ograničiti.

Pakt Lige naroda sadržavao je propise o kolektivnoj sigurnosti, razoružanju, mirnoj promjeni (*peaceful change*), te druge propise o pozitivnoj saradnji među državama.

⁴ Pravila koja propisuju obavezu poštovanja neprijatelja prisutna su i u Kur'anu, Bibliji, Hamurabijevom zakoniku, Mahabharati, Vikajetu, kao i u tradicionalnom afričkom pravu (naprimjer zabrana trovanja izvora).

⁵ U Prvom svjetskom ratu učestvovalo je oko 100 miliona vojnika. Prema nekim procjenama, smatra se da je, pored velike materijalne štete, bilo i 30 miliona ljudskih žrtava: 10 miliona poginulih, 20 miliona ranjenih, te 10 miliona umrlih od bolesti, gladi i iscrpljenosti. (B. Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd 2010., 884.)

⁶ Drugi svjetski rat je zahvatio 61 od tadašnjih 67 država. Procjenjuje se da je, pored velike materijalne štete od oko 260 milijardi dolara, bilo i jako mnogo ljudskih žrtava: 55-60 miliona poginulih te oko 100 miliona ranjenih. (*Ibid.*, 210.)

⁷ *Antanta* predstavlja savez između država, a u ovom kontekstu misli se na savez Velike Britanije, Francuske i Rusije protiv Njemačke i njenih saveznika. Kasnije se Antanti pridružilo još 25 država. (*Ibid.*, 52.)

⁸ *Centralne sile* je naziv za grupu zemalja koje su se u Prvom svjetskom ratu borile protiv Antante. Tu spadaju: Austro-Ugarska, Njemačka, Turska i Bugarska. (*Ibid.*, 138.)

⁹ *Ibid.*, 884.

¹⁰ Liga naroda (engl. *League of Nations*) je prva univerzalna međunarodna organizacija opštepolutičkog karaktera. Osnovana je 28.04.1919. godine na Konferenciji mira u Versaju., sa zadatkom da osigurava međunarodni mir i unapređuje saradnju među državama. (B. Krivokapić, 211.) Pakt Lige naroda je dokument usvojen na istoj Konferenciji, koji je stupio na snagu 10.01.1920. godine. Svoju stvarnu važnost izgubio je izbijanjem Drugog svjetskog rata, ali je formalno prestao važiti tek 1946. godine. (*Ibid.*, 736.)

¹¹ Naziv je dobio po Briandu, francuskom ministru vanjskih poslova, i Kellogu, državnom sekretaru Sjedinjenih Američkih Država.

Države potpisnice Briand-Kellogovog pakta, pak, osuđuju rat i obavezuju se na mirni način rješavanja svojih sporova. Iako nije uspio spriječiti ratove svojih članica, ovaj Pakt je ipak predstavljao pravnu osnovu za kažnjavanje nacističkih i japanskih ratnih zločinaca zbog zločina protiv mira nakon Drugog svjetskog rata.¹²

U periodu između dva svjetska rata bilo je mnogo pokušaja stvaranja sistema kolektivne sigurnosti, ali su se između aktera na međunarodnoj sceni javljale tada nepremostive razlike, i svi pokušaji bili su neuspjeli. Liga naroda bila je prva međunarodna politička organizacija ali, uprkos svojim nastojanjima, nije uspjela postati glavni subjekt usmjeravanja političkih zbivanja na međunarodnoj sceni. U uslovima u kojima je postojala, Liga naroda nije uspjela napraviti novi sistem ravnoteže snaga.

Drugi svjetski rat predstavljao je najveći ratni sukob u historiji. Gotovo sve države svijeta učestvovala su u tom sukobu.¹³ Pritom je poginulo oko 40 miliona ljudi samo u Evropi.¹⁴ Rat je iza sebe ostavio i veliki broj invalida. Najnoviji zvanični podaci Rusije ukazuju da je u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika (u daljnjem tekstu: SSSR) u Drugom svjetskom ratu poginulo 26,6 miliona ljudi, od čega je bilo gotovo 18 miliona civila.¹⁵

Sva ova stradanja stanovništva te materijalni gubitak koji je Drugi svjetski rat ostavio iza sebe doveli su do novog pogleda na rat i oružane sukobe u cjelini. Nadalje, mogućnost korištenja nuklearnog oružja dovela je do toga da su obje strane u sukobu raspolagale sposobnošću uzajamnog uništenja. Takođe, javila se i bojazan da upotrebom nuklearnog naoružanja dođe do propasti cijelog svijeta.

Naslanjajući se na ovu novu ideologiju, najveći doprinos u razvoju mirnog načina rješavanja sporova u modernom međunarodnom pravu dala je Povelja UN iz 1945. godine, koja potvrđuje da „svi članovi rješavaju svoje međunarodne sporove mirnim putem tako da mir u svijetu, sigurnost i pravda ne budu povrijeđeni“¹⁶, odnosno da se „svi članovi (...) u svojim međunarodnim odnosima suzdržavaju od prijetnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti svake države, te od upotrebe sile na bilo koji drugi način koji nije saglasan sa ciljevima Ujedinjenih nacija“¹⁷. Dakle, iako je nakon Drugog svjetskog rata došlo do povećanja vojne moći kojom države raspolažu, uspostavljen je novi princip na kojem se zasniva svjetska politika, a taj princip je podrazumijevao ograničenja u upotrebi sile. Nova vojna tehnika i promjene do kojih je došlo na međunarodnoj sceni dovele su do promjene smjera u međunarodnim odnosima. Pronalazak i usavršavanje nuklearnog oružja dovelo je do promjene ne samo dinamike međunarodnih odnosa, već i do promjene broja njegovih aktera. Akteri

¹² Misli se na rad Međunarodnih vojnih sudova u Nirnbergu i Tokiju.

¹³ Pritom je njemačka vojska brojala oko 7,5 miliona vojnika, ruska oko 10 miliona samo na evropskom ratištu, američka oko 3 miliona, britanska 900.000 i francuska oko 400.000 vojnika. (R. Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Politička kultura, Zagreb 2004., 26.)

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ B. Krivokapić, 210.

¹⁶ Čl. 2. St. 3. Povelje UN iz 1945. godine

¹⁷ *Ibid.*, čl. 2. St. 4.

međunarodnih odnosa nisu više vezani za tlo manje skupine utjecajnih država ili tlo jednog kontinenta. Cijela međunarodna zajednica danas je povezana na ekonomskom, političkom, ali i vojnom polju. Sve države postaju akteri međunarodnih odnosa, bez obzira kako male, nejake, ekonomski nerazvijene ili na niskom stepenu kulturnog razvoja bile. Rat je izgubio značaj na polju rješavanja političkih problema. Sve države danas su ujedinjene u strahu od mogućeg rezultata upotrebe svih postojećih vrsta naoružanja, jer su svjesne da je mogući rezultat uništenje svih država svijeta.

IZVORI MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Međunarodno humanitarno pravo je dio međunarodnog javnog prava koji je ustanovljen običajima ili međunarodnim ugovorima, a primjenjuje se u vrijeme oružanog sukoba¹⁸, bilo da je to međunarodni sukob ili sukob koji nema međunarodni karakter. Velikim dijelom je kodifikovano, i njegovim aktima je obavezana većina današnjih država.

Osnovni izvori međunarodnog humanitarnog prava su običajna pravila i ugovori, a njegovu bazu čini Ženevska konvencija iz 1864. godine za poboljšanje položaja ranjenika u oružanim snagama u ratu. Njena pravila za zaštitu žrtava sukoba danas imaju univerzalni karakter. Podrazumijevaju obavezu pružanja pomoći svim ranjenicima u sukobu bez diskriminacije, te poštovanje i označavanje sanitetskog osoblja, vozila i opreme.

Ugovorno pravo je prilično razvijeno. Ono pruža zaštitu osobama u vrijeme oružanog sukoba i ograničava dozvoljena sredstva i metode ratovanja. Ženevske konvencije iz 1949. godine i njihovi dopunski Protokoli obezbjeđuju ekstenzivan način zaštite osoba koje ne sudjeluju ili više ne sudjeluju aktivno u sukobu. Dio Ženevskih konvencija iz 1949. godine smatra se međunarodnim običajnim pravom, ali su iste obavezujuće za gotove sve države svijeta i po ugovornoj osnovi. Protokol I ratifikovalo je više od 160 država, ali je njegova efikasnost ograničena, jer nije ratifikovan od strane svih država koje su bile uključene u međunarodne oružane sukobe. S druge strane, nemeđunarodne oružane sukobe ugovorno pravo ne utvrđuje detaljno. U njima se primjenjuje samo mali broj ugovora. Čl. 3. zajednički za sve Ženevske konvencije iz 1949. godine jako je bitan za ovu vrstu oružanih sukoba, ali isti propisuje samo minimum standarda. Naravno, nadopunjuje ga Protokol II, ali je i ovaj akt mnogo manje detaljan od pravila koja, primjerice, uređuju međunarodne oružane sukobe.

Rezolucije nisu obavezujuće pa se njihova vrijednost prilikom stvaranja međunarodnog običajnog pravila ocjenjuje s obzirom na njihov sadržaj i stepen prihvaćenosti. Što je više država prihvatilo određenu rezoluciju, njena važnost je veća.

¹⁸ Može se reći da je izuzetak od ove definicije pravilo da međunarodni subjekti moraju širiti znanje o pravilima međunarodnog humanitarnog prava i u mirnodopskim uslovima.

1899. i 1907. godine, na inicijativu ruskog cara, sazvane su Haške konferencije, a sve zbog ograničavanja povećanja naoružanja i zabrane razvoja i proizvodnje oružja. Težište Prve konferencije bilo je uspostavljanje saradnje među državama, mirno rješavanje sporova i institucionalizovanje međunarodne saradnje, dok je Druga konferencija imala težište na pravnom regulisanju rata i njegovoj humanizaciji.

1899. godine donesena je Konvencija o mirnom rješavanju sporova u međunarodnim odnosima, a 1907. godine druga Konvencija o potrebi mirnog rješavanja sporova. Pokušala su se riješiti četiri osnovna pitanja:

1. stvaranje arbitrarne međunarodne organizacije;
2. rješavanje problema razoružanja;
3. mirno rješavanje međunarodnih sporova;
4. kodifikacija ratnog prava i neutralnosti.

Što se tiče Prve mirovne konferencije iz 1899. godine, prvo pitanje se tu nije uspjelo riješiti, ali su na neki način stvorene preteče međunarodnih organizacija. Ono što nije za pohvalu, svakako, jeste činjenica da na naznačenoj Konferenciji nisu dogovorene konkretne mjere razoružanja, ali je, s druge strane, usvojen niz konvencija o ograničenju pojedinih vrsta naoružanja.¹⁹

Ženevska konvencija o zaštiti ranjenika i bolesnika iz 1906. godine revidirala je Ženevsku konvenciju iz 1864. godine za poboljšanje položaja ranjenika u oružanim snagama u ratu. Utvrđuje pravila o položaju ranjenika i bolesnika te njihovoj njezi. Utvrđuje ko je ranjenik, ko bolesnik i kakva je obaveza strana u sukobu u vezi sa njegom ranjenika i bolesnika.

Na Drugoj mirovnoj konferenciji iz 1907. godine usvojeni su dokumenti koji predstavljaju prvu veću kodifikaciju postojećih pravila međunarodnog običajnog prava.

Druga haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu potpisana je 29.7.1899. godine, a naknadno, 18.10.1907. godine, zamijenjena Četvrtom haškom konvencijom, koja je stupila na snagu 26.1.1910. godine. U uvodu Četvrte haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine postavljena je Martensova klauzula. Ista glasi: „U slučajevima koji nisu obuhvaćani ovim odredbama ili drugim međunarodnim sporazumima, civili i borci ostaju pod zaštitom i autoritetom načela međunarodnog prava izvedenog iz ustanovljenih običaja, iz načela čovječnosti i iz diktata javne svijesti.“ Time je predviđena hijerarhija u pravilima o ratovanju, s ciljem da se ne pojave pravne praznine. Dakle, prvo se primjenjuju pisane odredbe koje su utvrđene u Četvrtoj haškoj konvenciji o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine te odredbe koje su ustanovljene u drugim pisanim konvencijama. Ukoliko pisanih odredaba nema, primjenjuju se pozitivna pravila opšteg običajnog međunarodnog prava. Ukoliko nema ni takvih pravila, strane u sukobu ne smiju ni tada djelovati samovoljno, ne

¹⁹ Neke od tih konvencija su: Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu, Deklaracija o zabrani bacanja bombi iz balona i cepelina, Deklaracija o zabrani upotrebe bojnih otrova, Deklaracija o zabrani upotrebe rasprskavajućih i deformirajućih zrna itd.

poštujući nikakva pravila; u takvim okolnostima moraju se primjenjivati načela međunarodnog prava koja proizlaze iz načela čovječnosti i diktata javne svijesti.

Pravila utvrđena Pravilnikom o zakonima i običajima rata na kopnu, od 18.10.1907. godine (u daljnjem tekstu: Haški pravilnik) danas se smatraju ne samo običajnim pravilima u međunarodnim, nego i običajnim pravilima u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Tu spada, primjerice, zabrana uništavanja ili zapljene imovine protivnika, osim ako se isto ne zahtijeva imperativnom vojnom potrebom.

Ove Konferencije su predstavljale kodifikaciju ratnog prava koje je bilo na snazi na osnovu dotadašnjih običajnih pravila. Konvencije donesene na Haškim konferencijama nisu riješile pitanja potpune zabrane i neodobravanja upotrebe sile u međunarodnim odnosima. Ustvari, u tadašnjem stanju međunarodne zajednice nije se uopšte ni raspravljalo o zabrani vođenja rata, ali su uvedena osnovna humanitarna pravila o vođenju sukoba.

Prvi svjetski rat zaustavio je aktivnosti na ciljevima Haških konvencija. Po njegovom završetku, 1924. godine, usvojen je Protokol o mirnom rješavanju sporova, a pet godina nakon toga Skupština Lige naroda je usvojila Generalni akt o mirnom rješavanju sporova.

Jednim od osnovnih izvora međunarodnog humanitarnog prava smatra se i već spomenuti Briand-Kellogov pakt iz 1928. godine. To je, dakle, bio pakt koji je prvi put u historiji zabranio rat.

No, jednim od najznačajnijih izvora međunarodnog humanitarnog prava smatra se Povelja UN iz 1945. godine. Ista je nastavila misiju Lige naroda, odnosno nastavila raditi na promociji mirnog rješavanja sporova, te su na osnovu nje zaključene brojne konvencije i ugovori iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava²⁰.

Povelja UN utvrđuje obavezu država da sve svoje sporove rješavaju mirnim putem. Inicijativa za rješavanje spora može poteći od bilo kojeg člana UN, ali i od država nečlanica ili pak nekog od organa. Strankama u sporu ne samo da mogu biti date neobavezujuće preporuke ili rezolucije, već im mogu biti date i obavezujuće smjernice - ukoliko Vijeće sigurnosti smatra da je predmetnim sporom ugrožen međunarodni mir.

Može se zaključiti da su najvažniji izvori međunarodnog humanitarnog prava konvencije, koje predstavljaju pravila izričito priznata od strane država, posebno iz razloga što predstavljaju osnovu za zaključivanje niza posebnih ugovora. Međutim, izvorima međunarodnog humanitarnog prava smatraju se i različite humanitarne preporuke međunarodnih organizacija, institucija i organa, savjetodavna mišljenja, arbitražni postupci, sudske presude, te jednostrani akti država i međunarodnih

²⁰ Između ostalih, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, od 9.12.1948. godine, Konvencija o nezastarijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, od 26.11.1968. godine (BiH prihvatila iste sukcesijom 15.12.1993.) itd.

organizacija.²¹ Opšta pravna načela civilizovanih naroda predstavljaju, takođe, izvore međunarodnog humanitarnog prava u smislu da popunjavaju pravne praznine - ukoliko iste postoje. Imaju supsidijarno dejstvo, jer se primjenjuju u situacijama kada postoje pravne praznine u konkretnom slučaju.²²

17.7.1998. usvojen je Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda koji je jako bitan u procesu smanjenja mogućnosti izbjegavanja kazne za kršenje međunarodnog humanitarnog prava. Međunarodni krivini sud je nadležan za ratne zločine počinjene u vrijeme međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba.

Može se zaključiti da je danas upotreba sile zabranjena, izuzev u slučaju samoodbrane, pojedinačne ili kolektivne, te izuzev uz ovlaštenje Vijeća sigurnosti prema Glavi VII Povelje UN iz 1945. godine.²³

MEĐUNARODNI KOMITET CRVENOG KRSTA/KRIŽA

Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa (u daljnjem tekstu: MKCK) je neutralna, nepristrasna i nezavisna humanitarna nevladina organizacija. Osnovan je sa ciljem da u ratu očuva određenu mjeru humanosti, a rukovodi se principom da čak i ratovi imaju mjeru u pogledu načina vođenja i u pogledu ponašanja sudionika. Njegova misija je pružanje zaštite i pomoći civilnim i vojnim žrtvama oružanih sukoba i unutrašnjih nemira, i to bez ikakve diskriminacije i pristrasnosti. Gotovo sve države svijeta su kroz razne međunarodne akte potvrdile ovu ulogu MKCK-a.

Ova Organizacija mora biti neutralna, jer samo na taj način može ispuniti svoju misiju. „Samo ako je slobodan da deluje nezavisno od svih vlada i drugih organa vlasti, MKCK može da služi istinskim interesima žrtava sukoba, što čini srž njegove humanitarne misije.“²⁴

MKCK je nastao na osnovu privatne inicijative u Švicarskoj, ali danas predstavlja jednu od najmasovnijih međunarodnih organizacija. Ima delegacije u preko 60 država svijeta, aktivan je u preko 80 država svijeta, a zapošljava oko 12.000 ljudi.

²¹ Primjerice, ponašanje na bojnopolju, upotreba određenog oružja, različiti vojni priručnici, uputstva oružanim snagama, mišljenja zvaničnih pravnih savjetnika, istupanja pred međunarodnim sudovima itd. Takođe, odluke međunarodnih sudova predstavljaju pomoćne izvore međunarodnog prava, jer doprinose nastanku pravila međunarodnog običajnog prava, te utječu na kasniju praksu međunarodnih subjekata.

²² Pitanje koje se najčešće postavlja jeste ko su civilizovani narodi. Tu se, u suštini, misli na dva bitna elementa: da je takvo načelo sadržajem i vrijednošću visoko pozicionirano, i da je prihvaćeno od relevantnog broja međunarodnih subjekata.

²³ „Ništa u ovoj Povelji ne dira u prirodno pravo individualne ili kolektivne samoodbrane u slučaju oružanog napada na nekog člana Ujedinjenih nacija sve dok Vijeće sigurnosti ne poduzme mjere potrebne za održavanje međunarodnog mira i sigurnosti. Mjere koje članovi poduzimaju u vršenju toga prava samoodbrane, odmah se dojavljuju Vijeću sigurnosti i nipošto ne diraju u ovlasti i dužnosti Vijeća sigurnosti da na temelju ove Povelje djeluje svakoga časa na način koji smatra potrebnim za održavanje ili uspostavljanje međunarodnog mira i sigurnosti.“ (čl. 51. Povelje UN iz 1945. godine)

²⁴ Priručnik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, *Upoznajte MKCK*, 2001., 3.

Neki od zadataka MKCK-a su: širenje znanja o međunarodnom humanitarnom pravu, praćenje poštivanja zakona, skretanje pažnje na kršenja međunarodnog humanitarnog prava, obezbjeđenje humanitarne pomoći civilnom stanovništvu u oružanim sukobima, posjete ratnim i civilnim zarobljenicima. Ova Organizacija pruža jednu od tri vrste pomoći žrtvama oružanih sukoba: ekonomsku, pomoć za preživljavanje te ekonomsku obnovu.

Ekonomska podrška podrazumijeva zaštitu onih resursa koji su neophodni stanovništvu da bi preživjelo. Tu se, prije svega, misli na sredstva za proizvodnju koja omogućavaju stanovništvu da održi ekonomsku samostalnost.

Pomoć za preživljavanje podrazumijeva zaštitu života žrtava sukoba tako što im se olakšava pristup ekonomskim dobrima neophodnim za opstanak.

Ekonomska obnova podrazumijeva pomoć stanovnicima u izgradnji njihovih domova, sredstava za proizvodnju i drugih resursa koji mu omogućavaju da postane samostalno.

MKCK počiva na sedam osnovnih principa: humanost, nepristrasnost, neutralnost, nezavisnost, dobrovoljnost, jedinstvo, univerzalnost.

Humanost podrazumijeva da MKCK pruža pomoć ranjenicima u oružanom sukobu bez diskriminacije. Cilj ove Organizacije je zaštita života, zdravlja i dostojanstva svakog pojedinca.

Drugi princip, princip nepristrasnosti, znači da MKCK ne pravi razliku na nacionalnoj, rasnoj, vjerskoj ili nekoj drugoj osnovi – pruža pomoć svim žrtvama sukoba, praveći razliku među njima samo na osnovu hitnosti.

Treći princip MKCK podrazumijeva da je ovo neutralna organizacija koja nije ni na jednoj strani u sukobu niti se upliće u isti.

MKCK je nezavisna organizacija koja, iako je čine nacionalna društva kao dijelovi humanitarnih službi svojih vlada, ostaje autonomna i samostalna.

MKCK je organizacija koja djeluje na dobrovoljnoj osnovi i nije usmjerena ka stvaranju dobiti.

Jedinstvo, kao jedan od osnovnih principa MKCK, podrazumijeva da svaka država ima samo jedno Društvo Crvenog krsta, koje svoju djelatnost obavlja na području cijele države.

MKCK je, takođe, univerzalna, globalna organizacija, koja obuhvata cijeli svijet.

Ono što ga razlikuje od drugih nevladinih organizacija jeste njegov mandat i pravni status, kao i imunitet i privilegije koje uživa, a koje se uglavnom dodjeljuju samo međuvladinim organizacijama. Naime, MKCK uživa imunitet od vođenja pravnog postupka, koji ga štiti od administrativnih i sudskih procesa, zatim uživa nepovredivost prostorija, arhiva i drugih dokumenata.

Prvenstveno MKCK pokušava da ima preventivno djelovanje. Dakle, cilj je da se spriječe ili barem ublaže najteža stradanja u oružanim sukobima. Grupacije kojima se MKCK prvenstveno obraća jesu policija, vojska i druge naoružane osobe koje mogu vršiti utjecaj na druge. Krajnji cilj ovog djelovanja jeste utjecaj na ljude, kako bi povećali zaštitu civilnog stanovništva u oružanim sukobima te kako bi

poboljšali humanitarne aktivnosti tokom sukoba. Dakle, ukoliko MKCK uoči kršenja odredbi međunarodnog humanitarnog prava, prvo će na to diskretno upozoriti vlasti odgovorne za kršenje prava. Istovremeno sa upozoravanjem države na njenu odgovornost prema civilima, zatvorenicima, ranjenicima i bolesnim borbicima, MKCK može i sam poduzeti određene korake. Naime, MKCK uglavnom vrši isporuke humanitarne pomoći, vrši evakuaciju ugroženih osoba, te traži nestale osobe. Ukoliko upozorenje ne donese nikakve promjene, MKCK ima pravo javno osuditi takvo nepoštivanje međunarodnog humanitarnog prava. Naravno, navedeno je moguće samo ako se ocijeni da je u interesu žrtava sukoba.

Svakodnevno se broj organizacija koje pružaju humanitarnu pomoć stanovništvu prilikom oružanih sukoba povećava. To je, svakako, pozitivna činjenica, ali dovodi i do zabuna, preklapanja i nesporazuma.²⁵ Upravo iz tih razloga MKCK koordinira sa radom drugih humanitarnih organizacija i konsultuje se s njima prilikom vršenja svoje misije. Navedeno dokazuje da se u modernom međunarodnom humanitarnom pravu pokušava napraviti skup obaveznih pravila ponašanja i djelovanja svih humanitarnih organizacija, kako ne bi dolazilo do nesporazuma u praksi.²⁶

ULOGA UJEDINJENIH NACIJA U RJEŠAVANJU SUKOBA

Nakon Drugog svjetskog rata, kao rezultat saradnje i želje da se izbjegnu daljnji sukobi u novonastalom miru, osnovana je organizacija Ujedinjene nacije (u daljnjem tekstu: UN). Ovoj Organizaciji dat je primarni zadatak: postati međunarodni instrument očuvanja mira, sigurnosti i unapređenja saradnje. Planirano je da postane univerzalno sredstvo za rješavanje sporova i trajan oblik zajedničkog djelovanja svih država svijeta.

Osnivanjem UN utvrđeno je da su glavne zadaće ove Organizacije:

- „očuvanje mira i sigurnosti
- očuvanje društvenog poretka i zaštita prava čovjeka
- održavanje dobrosusjedskih odnosa
- briga za gospodarski i društveni napredak djelovanjem međunarodnih organizacija“²⁷.

²⁵ Nesporazumi se odnose na principe rada, način pružanja pomoći i sl. (*Ibid.*, 42.)

²⁶ O nastanku, principima, mandatu, delegacijama, aktivnostima i vrstama pomoći koje MKCK pruža više na: <http://www.icrc.org>

V.: Priručnik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, *Upoznajte MKCK*, 2001.; F. de Mulinen, *Priručnik o ratnom pravu za pripadnike oružanih snaga*, Društvo Crvenog krsta SCG i Međunarodni komitet Crvenog krsta; M. Starčević (ur.), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava, Priručnik za profesionalne vojnike, pravnike i aktiviste Crvenog krsta*, MKCK, Beograd 2002.; N. Borić, „Saradnja humanitarnih organizacija sa međunarodnim sudovima“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, L-2007., 53-67.

²⁷ R. Vukadinović, 29.

Naglašena je obaveza suzdržavanja svih država od upotrebe sile protiv bilo koje države, a osnovna zadaća u osiguranju ove vrijednosti stavljena je u nadležnost Vijeću sigurnosti UN.

UN je na početku svog djelovanja dobro ispunjavao svoju zadaću: pokazale su to intervencije u Iračko-iranskom ratu, Afganistanu, Namibiji, Latinskoj Americi. Međutim, uskoro je aktivnost UN-a počela zakazivati.²⁸ Jedan dio kritičara smatra da je neučinkovitost UN-a povezana sa njegovim malim autoritetom koji uživa u državama u kojima je djelovao. Drugi smatraju da je ova Organizacija od samog početka neefikasna i da ne može rješavati probleme koji joj se stavljaju u nadležnost.

Najveći broj kritika upućivan je mirovnim snagama kao dijelu UN-a, a čija je osnovna zadaća upravo osiguranje međunarodnog mira. Mirovna misija predstavlja oružane snage koje se postavljaju između strana u sukobu, i to tako da bi nastavak neprijateljstva bio moguć samo ako se napadnu te mirovne misije, te time agresor sam sebe otkrije. Ove snage nisu predviđene Poveljom UN, ali je mogućnost njihovog osnivanja utvrđena u Glavama VI i VII Povelje, te su osnovane radi praktičnog djelovanja ove Organizacije, a uglavnom radi prekida vatre u oružanom sukobu. Švedski političar, izaslanik u UN-u i nekadašnji Generalni sekretar iste Organizacije, Dag Hammarskjöld, nazvao je mirovne operacije u aktu „*Agenda for Peace*“²⁹ određenom vrstom šeste i pol Glave Povelje UN, te se takvo određenje mirovnih snaga održalo i do danas. Međutim, pravila o tome kad se mirovne snage moraju okupiti i djelovati, ili na koji način iste osnovati - ne postoje u aktima UN. U *Agenda for Peace* imenovani političar je istakao da UN ne može djelovati u svim međunarodnim sukobima, jer njegova sredstva nisu tako velika³⁰, a ni države članice nisu voljne uplitati se u svaki sukob.³¹ Njegovo djelovanje, u svakom slučaju, zavisilo je od pristanka strana u sukobu³², nepristupačnosti posmatrača (kao još

²⁸ Primjeri BiH, Ruande, Somalije, Kuvajta, Iraka.

²⁹ *Agenda for Peace* je izvještaj koji je UN sačinio 1992. godine i kojim je najavio pravac daljnjeg djelovanja ove Organizacije.

³⁰ Prema različitim istraživanjima troškovi mirovnih operacija samo u periodu od 1948. do 1994. godine iznosili su preko 10,5 milijardi dolara, a samo u 1994. godini ti troškovi su iznosili 3,6 milijardi dolara. S druge strane, dug po ovoj osnovi je 1993. godine iznosio gotovo milijardu dolara (R. Vukadinović, 247. i 253.). Države članice smatraju da izdvajaju previše sredstava za finansiranje mirovnih operacija, a da od samih operacija nemaju nikakve koristi. Zbog svega navedenog postoji rizik da se sve mirovne operacije ne sprovedu upravo zbog nedostatka sredstava.

³¹ Preporučuje se da se operacije UN pokreću ukoliko se ispune sljedeći uslovi: postoji prijetnja međunarodnom miru i sigurnosti, regionalna tijela su spremna pomoći održanju mira, postoji prekid vatre, jasan je politički cilj koji se ogleda u mandatu, tačan mandat i razumno osiguranje sigurnosti personala UN (podaci dati u predsjedničkoj izjavi Vijeća sigurnosti od 3.5.1994. godine). Ubrzo nakon naznačene izjave, 5.5.1994. godine, tadašnji predsjednik SAD, Bill Clinton, potpisao je Predsjedničku direktivnu odluku, u kojoj je naveo šta se mora uzeti u obzir prilikom pokretanja mirovne operacije. Pritom je naveo sljedeće: mogućnost unapređenja interesa SAD i interesa međunarodne zajednice, sredstva za obavljanje misije, sagledavanje posljedica neulaska u akciju, realističan kriterij za kraj akcije, te pristanak strana u sukobu i prekid vatre.

³² Nekadašnji Generalni sekretar UN-a, Boutros Ghali, u *Agenda for Peace* je istakao da su sve dotadašnje akcije UN-a izvedene uz dopuštenje strana u sukobu. Međutim, uskoro je praksa pokazala

jednog dijela UN), te neprimjenjivanju sile. Međutim, pristanak strana najčešće je iznuđen političkim pritiscima i prijetnjama samoga Vijeća sigurnosti. Isto tako, i pri odlučivanju o djelovanju mirovnih snaga glavnu riječ vodile su velike sile, stalne članice UN, koje su prilikom i ove vrste odlučivanja mogle koristiti svoje pravo veta. Vremenom je nastala i praksa da snage stalnih članica UN ne učestvuju u mirovnim snagama, te da sukobi blokovskih snaga nisu uključeni u operacije mirovnih snaga.³³

Protokoli iz 1977. godine ne sadrže odredbe o zaštiti osoblja i objekata uključenih u mirovne misije. Smatra se da isti uživaju zaštitu od napada kakvu uživaju civili i civilni objekti. Ovo pravilo je sada dio međunarodnog običajnog prava koje se primjenjuje i u međunarodnim i u nemeđunarodnim oružanim sukobima.

Prva posmatračka misija UN bila je misija iz 1947. godine u Grčkoj. Trajala je do 1954. godine. Nakon toga su slijedile ostale mirovne misije.³⁴

U pogledu mirovnih misija na području SFRJ Vijeće sigurnosti je, Rezolucijom broj 743 od 21.2.1992. godine, ustanovilo Snage Ujedinjenih nacija za zaštitu (engl. *United Nations Protection Force*; u daljnjem tekstu: UNPROFOR).³⁵ Ova mirovna operacija je trebala biti privremena, ali je njen mandat proširivan.³⁶ Biti neutralan

suprotno pa se, primjerice prilikom djelovanja UN-a u Somaliji 1992. godine, nije tražio pristanak strana u sukobu. U takvim slučajevima UN je smatrao da njegova nadležnost postoji na osnovu Glave VII Povelje UN iz 1945. godine. Takođe, smatra se da upravo „održanje međunarodnog mira i sigurnosti“ predstavlja zahtjevan cilj koji, u slučaju da bude napadnut, mora brzo da dobije zaštitnika - UN - tako da se nema vremena za dobivanje dozvole od sudionika sukoba.

³³ Praksa da i snage stalnih članica Vijeća sigurnosti učestvuju u mirovnim snagama pokrenuta je tek od 1992. godine. Tek tada je UN pokazao da mirovne snage shvata ozbiljno te da je spreman u potpunosti saradivati sa istim. Ipak, time nije u potpunosti riješen ovaj problem; naime, velike sile nisu lako dozvoljavale da druge države imaju glavnu riječ nad njihovim snagama. One tu uopšte nisu pokazale timski rad koji bi morao postojati u jednoj međunarodnoj organizaciji, već su više voljele da djeluju kao snage određene države. Takvim stavom nije se mogao postići cilj UN-a, odnosno stvaranje odgovarajućeg sistema kolektivne međunarodne sigurnosti. Isto tako, ni mnogo drugih, manje jakih država nije spremno tako lako slati svoje vojne trupe u sklopu mirovnih akcija u tuđe države, da pridonose miru daleko od njihove teritorije. Jedine koje daju pozitivan primjer jesu nordijske države, koje su kroz dugi niz godina pokazale da imaju profesionalan pristup u pogledu mirovnih misija i koje su sprovele obuku nad više od pola miliona pripadnika snaga koje su djelovale u različitim krizama. Ostale države uglavnom nalaze različita opravdanja (ekonomske ili slične prirode) kako bi opravdale svoje nedjelovanje u mirovnim akcijama. Pored svega toga, i sama organizacija UN ima određena pravila u pogledu slanja mirovnih snaga na teritorije drugih država – naprimjer nije praksa da se šalju mirovne snage u područja koja su u neposrednoj blizini kriznih teritorija. Uglavnom, dok se uklope sve moguće pojedinosti – dakle, od pravila UN pa sve do volje država članica da aktivno učestvuju u mirovnim misijama – prolazi vrijeme i gubi se svrha ovih misija.

³⁴ UN je poduzeo 13 mirovnih operacija do 1978. godine, a nakon toga, u periodu od 1978. do 1988. godine, došlo je do zatišja. Međutim, već u periodu od 1989. godine pa sve do 1994. godine UN je pokrenuo 21 mirovnu misiju, u kojima je angažovano preko 70.000 vojnika i preko 65 država. (R. Vukadinović, 239-241.)

³⁵ O UNPROFOR-u vidjeti na: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprofor.htm>

³⁶ Na osnovu Rezolucije broj 758 od 8.6.1992. godine u Sarajevu su ustanovljeni vojni posmatrači, a na osnovu Rezolucije broj 776 od 14.9.1992. godine mandat UNPROFOR-a u BiH je proširen i ojačan.

u sukobu u SFRJ predstavljalo je izazov za UNPROFOR, tim više što je 1995. godine došlo do pogoršanja njegovih odnosa sa snagama Republike Srpske (u daljnjem tekstu: RS). Naime, snage RS su bile prekršile sporazum o evakuaciji teškog oružja oko Sarajeva³⁷, što je dovelo do bombardovanja njihovih položaja iz zraka. Nakon toga je Vojska RS zarobila više od dvije stotine pripadnika UNPROFOR-a.³⁸ Vojna akcija širokih razmjera koju je poduzela vojska RS i koja je ocijenjena kao genocid od strane Međunarodnog suda pravde rezultirala je zračnim napadima Sjeverno-Atlantskog vojnog saveza (engl. *North Atlantic Treaty Organization*; u daljnjem tekstu: NATO).³⁹

Uskoro je UNPROFOR u BiH zamijenjen Snagama za implementaciju pod vodstvom komande NATO-a u BiH (engl. *The Implementation Force*; u daljnjem tekstu: IFOR). IFOR nije mirovna misija UN niti predstavlja policijske snage, već snage NATO-a za implementaciju.⁴⁰

Dužnost poštovanja međunarodnog humanitarnog prava postoji za sve oružane snage pa tako, naravno, i za oružane snage pod kontrolom UN. Ova njihova dužnost dodatno je utvrđena Biltenom „Poštovanje međunarodnog humanitarnog prava od strane snaga Ujedinjenih nacija“, koji je 6.8.1999. godine objavio Generalni sekretar UN povodom obilježavanja 50. godišnjice usvajanja Ženevskih konvencija iz 1949. godine. U ovom Biltenu navedena su osnovna načela međunarodnog humanitarnog prava koje snage UN moraju primjenjivati gdje god bile angažovane. Isto tako, uobičajena je praksa da UN sklopi posebne sporazume sa državama na čijoj su teritoriji angažovane njihove trupe, a koji se tiču njihovih prava i obaveza tokom operacija za održanje mira. Naime, osnovna svrha ovakvih operacija jeste osiguranje poštovanja prekida vatre i linija razgraničenja, kao i sklapanje ugovora o povlačenju jedinica. Postavlja se pitanje šta je sa upotrebom sile: je li dozvoljena ukoliko se koristi za prekid sukoba?

Načelno je ipak upotreba sile i dalje zabranjena, osim u slučaju samoodbrane.⁴¹

Rezolucijom broj 781 od 9.10.1992. godine ustanovljena je zona zabrane leta iznad BiH i okupiranih dijelova Republike Hrvatske za zrakoplove s nepokretnim i pokretnim krilima.

³⁷ Rezolucijama Vijeća sigurnosti broj 819 od 16.4.1993. godine i 824 od 6.5.1993. godine ustanovljene su zaštićene zone u BiH. U tim zonama su bili zabranjeni oružani napadi i druga neprijateljstva.

³⁸ Tekst optužnice protiv Radovana Karadžića, http://www.icty.org/x/cases/karadzic/cis/bcs/cis_karadzic_bcs.pdf, 2.7.2014.

³⁹ O strukturi, državama članicama i ostalim podacima o NATO-u više vidjeti na: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>

⁴⁰ O tome više na: <http://www.nato.int/ifor/ifor.htm>

⁴¹ Na početku postojanja UN-a upotreba sile bila je dozvoljena samo kada su snage ove Organizacije bile izravno ugrožene ili kada je izvršavanje njihove zadaće bilo silom zaustavljeno. Praksa je u BiH, međutim, pokazala da je cilj ponekad moguće postići jedino upotrebom sile. Upravo zbog toga je Boutros Ghali u već spominjanoj „*Agenda for Peace*“ naznačio stvaranje snaga koje će moći koristiti silu. Takve snage nazvane su *Peace enforcement forces*.

SIMBOLI HUMANOSTI

Prilikom osnivanja organizacija i pokreta humanitarnog karaktera koji bi pružali pomoć žrtvama oružanih sukoba bez diskriminacije stvorila se potreba da se takve organizacije i pokreti obilježavaju posebnim znakom. Takav znak ne samo da bi obilježavao i štutio one koji pružaju pomoć (koji su, dakle, članovi takvih organizacija i pokreta), nego i same žrtve oružanih sukoba (ukoliko se nađu pod okriljem takvih organizacija). Kao znak raspoznavanja za službe koje nude humanitarnu pomoć na Međunarodnoj konferenciji 1863. godine usvojen je crveni krst/križ na bijeloj pozadini. 1864. godine ovaj znak je priznala i Diplomatska konferencija, a iste godine je odobren i Ženevskim konvencijama iz 1864. godine.

S druge strane, u oružanim sukobima pojavio se problem kako na bojnopolju prepoznati osobu ili objekat koji ne smiju biti cilj napada. Pojavila se ideja da se u tu svrhu koristi traka koju bi zaštićena osoba stavila oko ruke, odnosno zastava koja bi se isticala na objektima. Onda je Ženevskom konvencijom za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu utvrđeno da će takva zastava i takva traka imati znak crvenog krsta/križa na bijelom polju. Turska je 1876. godine umjesto krsta odlučila upotrijebiti crveni polumjesec, što su uskoro prihvatile još neke države, tako da je i ovaj znak priznat 1929. godine kao zvaničan simbol humanosti. Iran je predložio da se u istu svrhu koriste crveni lav i sunce, a Izrael Davidov crveni štit. Trećim protokolom uz Ženevske konvencije iz 2005. godine⁴² uveden je i crveni kristal kao znak raspoznavanja na bojnopolju. Danas su u upotrebi ili crveni krst ili crveni polumjesec.

U novije vrijeme javio se problem sa ova dva raspoznavajuća znaka. Naime, postoje države kojima ni jedan od njih nije prihvatljiv. Ističe se, naprimjer, izraelsko društvo Magen David Adom, koje bi htjelo u istu svrhu koristiti crvenu Davidovu zvijezdu. Međutim, navedeno nije u skladu sa Ženevskim konvencijama. Da bi riješio ovaj problem, MKCK je predložio dodatni znak koji bi se mogao koristiti kao humanitarni. Taj znak bi bio bez bilo kakvih vjerskih ili sličnih obilježja.

U svakom slučaju, znak humanosti je simbol pomoći ranjenicima i bolesnicima. Služi za označavanje osoblja, materijala, zgrada, uređaja i prevoznih sredstava, te se uvijek mora poštovati, ne smije se zloupotrebljavati niti koristiti bez odobrenja nadležne vlasti.⁴³

Humanitarni znak ima zaštitnu i indikativnu svrhu.⁴⁴ Odgovornost za poštovanje znaka snose države potpisnice Ženevskih konvencija.⁴⁵

⁴² BiH je isti potpisala 14.3.2006. godine (ICRC, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO?OpenView>, 30.6.2014.)

⁴³ Čl. 38-44. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu; čl. 41-43. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru; čl. 18. Protokola I; čl. 12. Protokola II

⁴⁴ Zaštitna svrha podrazumijeva da ovaj znak pokazuje da osoba koja ga koristi ima pravo na zaštitu propisanu Ženevskim konvencijama, dok indikativna svrha pokazuje da osoba (ili objekat) koji nose ovakav znak imaju veze sa Crvenim krstom/križom.

OSNOVNA PRAVILA MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Razvoj pravila međunarodnog humanitarnog prava oduvijek je išao u pravcu proširenja kategorije žrtava sukoba koje štiti, proširenju situacija u kojima žrtve uživaju zaštitu (međunarodni i nemeđunarodni oružani sukobi) te osavremenjivanju i modernizaciji ugovora (primjerice, pravila o zaštiti ranjenika usvojena su 1864. godine, a zatim modernizovana 1906., 1929., 1949. i 1977. godine).

Najvažnija načela međunarodnog humanitarnog prava jesu načelo distinkcije [razlikovanja civila i boraca (i civilnih od vojnih objekata)], načelo proporcionalnosti (odbrana proporcionalna napadu), te zabrana sredstava i metoda čija je priroda takva da izazivaju prekomjerne povrede ili nepotrebne patnje.

Prvo načelo podrazumijeva da strane u sukobu moraju u svakom trenutku razlikovati civilno stanovništvo od boraca, i civilne objekte od vojnih te, u skladu s tim, usmjeriti svoje operacije samo na vojne objekte.⁴⁶ U svakom oružanom sukobu treba poduzeti sve moguće mjere da se civili zaštite, osim u slučaju kad isti učestvuju u neprijateljstvima. U svakom trenutku se moraju poštovati osnovna ljudska prava i civila i boraca - koliko to okolnosti oružanog sukoba dozvoljavaju.

Drugo načelo znači da je zabranjeno pokretati napad znajući da će isti prouzrokovati usputni gubitak života ili povredu civila, ili štetu civilnom objektu, i to takvu koja bi bila prevelika u odnosu na konkretan i izravan cjelokupni vojni dobitak koji se očekuje od napada.

Što se tiče trećeg načela, riječ je o tome da, pored pravila o zabrani u vezi sa osobama prema kojima su akti nasilja usmjereni, postoje i pravila o zabrani u vezi sa metodama i sredstvima koja se koriste prilikom ratovanja. Naime, ni zaraćene strane a ni pripadnici oružanih snaga nemaju neograničeno pravo na izbor metoda i sredstava ratovanja. Zabranjeno je, prije svega, koristiti ona oružja i metode ratovanja koji mogu prouzrokovati nepotrebne gubitke ili patnju.⁴⁷

⁴⁵ Ipak, vrlo česte su i zloupotrebe humanitarnih znakova. U takvom slučaju je MKCK obavezan podsjetiti sukobljene strane da poštuju znak, kao i na korake koji se poduzimaju protiv onih koji ga nepravilno upotrebljavaju.

Zloupotrebe mogu biti različite: imitacija, uzurpacija, prevara itd. Naime, zaštićeni humanitarni znak oružane grupe mogu zloupotrijebiti ako koriste jako sličan znak za svoju identifikaciju ili ako zaštićeni znak koriste označavajući svoje članove. Prevaru, primjerice, predstavlja i upotreba bolničkih vozila (sa zaštićenim humanitarnim znakom na njima) za prevoz boraca ili oružja. U suštini, bilo kakva upotreba ovih simbola osim one za koje su isti namijenjeni – predstavlja njihovu zloupotrebu.

⁴⁶ Vojni objekti su objekti koji po svojoj prirodi, lokaciji, namjeni ili korištenju efikasno doprinose vojnoj akciji, i čije uništenje, zauzimanje ili neutralizacija pružaju određenu vojnu prednost (čl. 52. st. 2. Protokola I).

⁴⁷ „Smatrajući (...) da jedini legitimni cilj čijem ostvarenju države trebaju težiti tokom rata jeste da se oslabe vojne snage neprijatelja; (...) da bi taj cilj bio premašen upotrebom oružja koje nepotrebno povećava patnje ljudi izvan borbenog stroja, ili čini njihovu smrt neizbježnom (...).“ (Petrogradska deklaracija o upotrebi eksplozivnih metaka od 29.11.1868. godine)

Dakle, osnovno pravilo međunarodnog humanitarnog prava jeste pravilo da zaraćene strane u svakom trenutku moraju praviti razliku između civila i boraca. Civilni i njihova imovina moraju se poštediti od napada. Oni ne smiju, ni u cjelini niti pojedinačno, biti predmet napada. Svaki napad mora biti usmjeren na vojni cilj.⁴⁸

Osobe koje ne sudjeluju izravno u neprijateljstvima u svim situacijama moraju biti poštovane i zaštićene, te im se mora obezbijediti čovječan tretman bez neprijateljskog razlikovanja. Osobe koje ne učestvuju ili više ne učestvuju u neprijateljstvima imaju pravo na poštovanje svog prava na život te na poštovanje fizičkog i psihičkog integriteta. Takve osobe moraju biti zaštićene bez obzira na prirodu sukoba. Za sve strane u sukobu postoji obaveza humanog ponašanja prema njima, i to bez ikakve diskriminacije. Takođe, zabranjeno je ubijati ili ranjavati neprijatelja koji se predao ili koji više nije sposoban učestvovati u neprijateljstvima.

U pogledu ranjenika i bolesnika postoji pravilo da se isti moraju skupiti i zbrinuti. Ovo pravilo ne vrijedi samo za pripadnike vlastitih oružanih snaga, već i za ranjene i bolesne koji pripadaju neprijateljskim oružanim snagama. Zarobljenici i civilno stanovništvo koje padne u vlast neprijatelja imaju pravo na poštovanje ne samo prava na život, već i prava na dostojanstvo, ličnih prava, vjerskih, političkih i slično. Takvim osobama mora se omogućiti da se dopisuju sa pripadnicima svojih porodica, kao što im se mora omogućiti i primanje pomoći.

Sanitetsko osoblje, ustanove, kao i materijalna i transportna sredstva moraju biti pošteđena ratnih razaranja.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Pravila o ratovanju postoje otkako postoje i ratovi. Naravno, nije oduvijek postojala grana međunarodnog humanitarnog prava kakvu danas poznajemo, ali se oduvijek rat pokušavao ograničiti. Tendencija moderne međunarodne zajednice nije da se rat u potpunosti ukloni iz prakse, već da se postavi u određene okvire, kako bi se što više smanjio broj stradalih nevinih žrtava. Proširuje se kategorija žrtava sukoba koje su zaštićene, proširuju se situacije u kojima žrtve uživaju zaštitu, te se osavremenjuju i modernizuju ugovori kojima su regulisani oružani sukobi. Komparativnom analizom međunarodnog humanitarnog prava prije i sada dolazimo do zaključka da moderno poimanje ove grane prava doprinosi boljoj pravnoj zaštiti žrtava i učesnika oružanih sukoba.

LITERATURA

1. Agenda for Peace, UN, 1992
2. B. Krivokapić, Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, Službeni glasnik, Beograd 2010.

⁴⁸ Čl. 52. St. 1. i 2. i čl. 57. st. 1. Protokola II

3. Centar za međunarodno humanitarno pravo i međunarodne organizacije, http://mhp.fpn.bg.ac.rs/pitanja_odgovori/pitanja_odgovori_2.html, 23.7.2014.
4. F. de Mulinen, Priručnik o ratnom pravu za pripadnike oružanih snaga, Društvo Crvenog krsta SCG i Međunarodni komitet Crvenog krsta
5. MKCK, <http://www.icrc.org>
6. M. Starčević (ur.), Izvori međunarodnog humanitarnog prava, Priručnik za profesionalne vojnike, pravnike i aktiviste Crvenog krsta, MKCK, Beograd 2002.
7. N. Borić, „Saradnja humanitarnih organizacija sa međunarodnim sudovima“, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, L-2007. Povelja UN iz 1945. godine
8. NATO, <http://www.nato.int/>
9. Optužnica protiv Radovana Karadžića, http://www.icty.org/x/cases/karadzic/cis/bcs/cis_karadzic_bcs.pdf
10. Petrogradska deklaracija o upotrebi eksplozivnih metaka od 29.11.1868. godine
11. Priručnik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, Upoznajte MKCK, 2001.
12. Protokol I uz Ženevske konvencije iz 1949. godine, 1977.
13. Protokol II uz Ženevske konvencije iz 1949. godine, 1977.
14. R. Vukadinović, Međunarodni politički odnosi, Politička kultura, Zagreb 2004.
15. Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 758 od 8.6.1992. godine
16. Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 776 od 14.9.1992. godine
17. Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 781 od 9.10.1992. godine
18. Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 819 od 16.4.1993. godine
19. Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 824 od 6.5.1993. godine
20. S. Fabijanić Gagro, Međunarodnopravno uređenje nemeđunarodnih oružanih sukoba, doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2008.
21. UNPROFOR, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprofor.htm>
22. V. Đ. Degan, Međunarodno pravo, Školska knjiga, Zagreb 2011.
23. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru iz 1949. godine
24. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu iz 1949. godine.

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE HISTORICAL BACKGROUND, SOURCES OF LAW AND BASIC RULES

Ajla Skrbic

Abstract:

There have always been certain rules that seek to limit warfare. Of course, in the beginning, these rules were not contractual nature, but eventually they obligate all international actors not only as contracts, but also as an international custom. These rules prescribe the precise rights and obligations of all those who participate in an armed conflict, as well as sanctions for violation of these rights and obligations. The development of the rules of international humanitarian law is going forward extension categories of victims of conflicts that are protected, expanding the situations in which are victims enjoying protection (international and non-international armed conflicts) and modernization of contracts in international humanitarian law.

Key words: International Humanitarian Law, treaty, civilians, Geneva Convention.

343.123.5(4-672EU)

343.53(4-672EU)

USPOSTAVLJANJE KANCELARIJE EVROPSKOG JAVNOG TUŽIOCA PREMA LISABONSKOM UGOVORU

Doc. dr Aleksandar R. Ivanović*

Apstrakt:

Autor se u radu bavi pitanjem osnivanja Kancelarije evropskog javnog tužioca u skladu sa odredbama Lisabonskog ugovora. S tim u vezi, autor najpre ukazuje na potrebu postojanja ove nadnacionalne institucije krivičnog progona u cilju zaštite finansijskih interesa Evropske unije, a zatim razmatra organizaciju i način funkcionisanja ove insitucije prema Predlogu Evropske komisije o Uredbi o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca. Autor takođe, u radu ukazuje i na osnovne primedbe koje su date na pomenuti predlog, kao i odgovore Evorpske komisije na te zamerke.

Ključne reči: Kancelarija evropskog javnog tužioca, Evropska komisija, Evropski parlament, Evropski savet, Kriminal na štetu finansijskih interesi Evropske unije.

UVOD

Uspostavljanje Kancelarije evropskog javnog tužioca (*European Public Prosecutor's Office*), odnosno Evropskog javnog tužilaštva predstavlja relativno novu ideju. Naime, predlog za onivanjem jedne ovakve isititucije na nivou Evropske unije je predložen od strane grupe profesora krivičnog prava još 1997. godine.¹ Nako toga Evropska komisija je inicirala diskusiju tokom debate o Ugovoru iz Nice 1999. godine, ali od toga nije bilo ništa iz razloga što vlade država članica nisu još uvek bile spremne za diskusiju na ovu temu. Evropska komisija je onda izdala Zelenu knjigu o krivično-pravnoj zaštiti finansijskih interesa Evropske unije² 2001. godine i naišla je na brojne reakcija od nacionalnih parlamenata država članica. Lisabonski ugovor je to konačno učinio mogućim stvaranje jedne ovakve institucije jer propisuje mogućnost osnivanja prvog evropskog tela krivičnog progona, odnosno Kancelariju evropskog javnog tužioca. Lisabonski

* Docent za užu naučnu oblast krivično pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: a.ivanovic@uninp.edu.rs.

¹ R. Sicurella, *Vers un espace judiciaire européen : un Corpus juris portant dispositions pénales pour la protection des intérêts financiers de l'Union européenne*, Revue de science criminelle, 1997, pp. 363.

² COM(2001) 715 f.

ugovor predviđa stvaranje pravnih pretpostavki za osnivanje Kancelarije evropskog javnog tužioca, osnodno Evropskog javnog tužilaštva. Radi se o prvom evropskom telu krivičnog progona koje bi imalo krivičnoprocesna ovlašćenja na čitavoj teritoriji Evropske unije.³ Naime, Lisabonski ugovor ne propisuje obavezno osnivanje Kancelarije evropskog javnog tužioca, već predviđa mogućnost, odnosno daje ovlašćenja za osnivanje ove institucije. Tako je članom 86. stav 1 UFEU propisano da za borbu protiv kriminala koji utiče na finansijske interese Evropske unije, Savet može, regulativama donesenim u skladu sa posebnim zakonodavnim postupkom, od EUROJURIST-a osnovati Kancelariju evropskog javnog tužioca (Evropsko javno tužilaštvo). Evropski savet odlučuje jednoglasno nakon pribavljanja saglasnosti Evropskog parlamenta (član 86 stav 1 UFEU). U daljem delu ovog člana propisana je mogućnost upotrebe mehanizma za uspostavljanje pojačanje saradnje u slučaju da dođe do blokiranja procedure osnivanja ovog tela od strane jedne ili više država članica. Naime, ako nema jednoglasnosti, grupa od najmanje devet država članica može zahtevati da se nacrt regulative uputi Evropskom savetu. U tom slučaju, prekida se postupak u Savetu. Nakon rasprave, i u slučaju konsenzusa, Evropski savet može, u roku od četiri meseca od prekida, vratiti nacrt Savetu na usvajanje. U istom roku, ako nije postignuta saglasnost, i ako najmanje devet država članica želi da uspostavi unaprijedenu saradnju na osnovu nacrta odnosne regulative, one o tome obavještavaju Evropski parlament, Evropski savet i Evropsku komisiju. U tom slučaju, smatra se da je ovlašćenje za pokretanje unaprijedene saradnje iz člana 20 stav 2 UEU i člana 329 stav 1 UFEU dato i primjenjuju se odredbe o unaprijedenoj saradnji (član 86 stav 1 UFEU).⁴

U stavu 2 člana 86 UFEU predviđena je stvarna nadležnost Evropskog javnog tužilaštva prema kojoj je ono nadležno za vođenje istrage, gonjenje i optužbu, kad je to prikladno u saradnji sa EU, izvršilaca ili saizvršilaca krivičnih dela protiv finansijskih interesa Unije, na način predviđen regulativom iz stava 1. Ono vrši poslove tužioca u nadležnim sudovima država članica u odnosu na ta krivična dela (član 86 stav 2 UFEU). Predviđena je i mogućnost proširenja nadležnosti na način da Evropski savet može, istovremeno ili naknadno, doneti odluku o izmeni stava 1 kojom proširuje nadležnosti Evropskog javnog tužilaštva na teške oblike kriminala koji imaju prekograničnu dimenziju i o odgovarajućim izmenama stava 2 koje se odnose na izvršioce i saizvršioce teških krivičnih dela koja utiču na više država članica. Evropski savet odlučuje jednoglasno, nakon pribavljanja saglasnosti Evropskog parlamenta i nakon savetovanja sa Komisijom (član 86 stav 4 UFEU).

Evropsko javno tužilaštvo je zamišljen da bude osnovan kao institucija sa istražno-optužnim ovlašćenjima za krivična dela na štetu interesa Evropske Unije.

³ Z. Djurđević, *Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 15., no. 2, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, 2008, str. 1112.

⁴ A. R. Ivanović, *Evropsko krivično pravo – istorijski razvoj, izazovi i perspektive*, Pravne teme: časopis Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, god. 3, br. 5., Novi Pazar, 2015, str. 133.

Takođe, ono bi bilo organizaciono i funkcionalno nezavisno od domaćih institucija krivičnog progona, s tim da bi zbog zastupanja optužbi pred nacionalnim sudovima, moralo da postupa u skladu sa krivično-procesnim propisima država članica. Regulativama iz stava 1 člana 86 utvrđuju se opšta pravila koja se primjenjuju na Evropsko javno tužilaštvo, uslovi za vršenje njegovih poslova, poslovnik koji uređuje njegov rad, kao i pravila o prihvatljivosti dokaza i pravila koja se primenjuju na sudsku kontrolu procesnih mera koje ono preduzima u vršenju svojih poslova (član 86 stav 3 UFEU).

Posebna zakonodavna procedura zahteva jednoglasnost u Evropskom savetu i odobrenje Evropskog parlamenta. Ovo predstavlja važan deo jedinstvenog prostora slobode, bezbednosti i pravde koji je ojačan ugovorom iz Lisabona. Evropska komisija je objavila predlog⁵ u julu 2013. godine i on se trenutno razmatra pred Evropskim savetom i Evropskim parlamentom.

Postavlja se pitanje zašto je kreiranje Evropskog javnog tužilaštva tako važno. Ovo je pre svega zbog toga što bi njegovim osnivanjem bila obezbeđena bolja zaštita finansijskih interesa Evropske unije. Dakle, osnovni razlog njegovog postojanja jeste finansijske prirode, zbog čega ćemo u narednom delu rada pre nego što ukažemo na planirani koncept organizacije i funkcionisanja ove institucije ukazati na napore koje je Evropska unija preduzela na polju zaštite svojih finansijskih interesa do sada. Naime, prema nekim podacima prevare u oblasti finansija na godišnjem nivou odnose između 1 do 2 % budžetskih sredstava Evropske unije, što je negde oko 370 milijardi eura. Naime Evropska unije je još od 1990. godine razvila raznovrsne mehanizme za borbu protiv prevara i drugih nezakonitih radnji koje utiču na finansijske interese Evropske unije. Tako je u okviru nekadašnjeg trećeg stuba Evropske unije usvojena međunarodna konvencija o zaštiti finansijskih interesa Evropske unije.

Naime, članom 280 UEZ predviđeno je da države članice treba da se suprotstave prevarama i drugim nezakonitim aktivnostima koje ugrožavaju finansijske interese Evropske zajednice kroz mere koje će pre svega delovati kao mere prevencije, a koje će biti tako koncipirane da će priuštiti efikasnu zaštitu finansijskih interesa u zemljama članicama. Kako su okvirne odluka uvedene Ugovorom iz Amsterdama, države članice su potpisale Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice⁶ od 26. jula 1995. godine. Pomenuta konvencija daje zajedničku definiciju prevara koje se odnose na finansijske interese Evropske unije i primorava države članice da ih tako definisane propišu kao krivična dela svojim nacionalnim zakonodavstvom. Usvojena su i dva dodatna protokla,⁷ jedan 1996. godine i tiče se korupcije i drugi 1997. godine i tiče se odgovornosti pravnih lica, razmene informacija i nadležnosti Evropskog suda

⁵ COM (2013) 534 f.

⁶ Konvencija za zaštitu finansijskih interesa Evropskih zajednica, SG L 316, 27.11.1995. godine.

⁷ Videti: Prvi protokol donet na osnovu člana K.3 UEU uz Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice, SG L 313, 23.10.1996. godine, kao i Drugi protokol, donet na osnovu člana K.3 UEU, uz Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa Evropske zajednice, SG L 221, 19.07.1997. godine.

pravde. Dakle, ovim dokumentima se na nivou Evropske unije predviđaju mere koje za poseban cilj imaju usklađivanje nacionalnih krivičnih zakona država članica u oblasti korupcije i drugim finansijskih ili ekonomskih zločina i sličnih ponašanjima koja utiču na finansijske interese same Evropske unije. Konvencija za predmet ima listu ponašanja koja su određena kao "prevare koje se odnose na finansijske interese Evropske zajednice". Prvi protokol se bavi aktivnom i pasivnom korupcijom (davanje i primanje mita i slično ponašanje, u kome je neko obećnje koristi ili tražene prednosti, ponuđeno ili dato u zamenu za neprimeren uticaj na vršenje javne funkcije), dok se drugi protokol bavi pranjem novca i oduzimanjem prihoda od prevara i korupcije.

Drugi važni pravni instrumenti usvojeni u ovoj oblasti su: Okvirna odluka o povećanju zaštite eura od falsifikovanja, putem krivičnih kazni i drugih sankcija⁸ od 29. maja 2000. godine, Okvirna odluka o borbi protiv prevara i falsifikovanje bezgotovinskih sredstva plaćanja⁹ od 28. maja 2001. godine i Konvencije protiv korupcije koju čine zvaničnici.¹⁰ Uopšteno govoreći, svi navedeni pravni akti definišu konkretna ponašanja koja će se smatrati krivičnim delima i ujedno određuju minimum standarda po pitanju određivanja krivičnih sankcija za ta dela.

Evropska komisija je 2011. godine je napravila nekoliko predloga sa ciljem poboljšanja brobe protiv prevara na štetu finansijskih interesa Evropske unije. To su pre svega:

- a) Komunikacija Komisije o strategiji za borbu protiv prevara;¹¹
- b) Komunikacija o zaštiti finansijskih interesa Evropske unije putem krivičnog prava i administrativnih istraga;¹²
- c) Komunikacija o borbi protiv korupcije u EU;¹³
- d) Paket predloga dizajniranih za modernizaciju pravila o javnim nabavkama Evropske unije;¹⁴
- e) Komunikacija o budućem PDV-u.¹⁵

⁸ Okvirna odluka o povećanju zaštite eura od falsifikovanja, putem krivičnih kazni i drugih sankcija 2000/383/JHA, SG L 140, 14.06. 2000. godine; Okvirna odluka od 6. decembra 2001. godine o izmenama Okvirne odluke 2000/383/JHA o povećanju zaštite eura od falsifikovanja, putem krivičnih kazni i drugih sankcija, SG L 329, 14.12.2001.godine, str. 3.

⁹ Okvirna odluka o borbi protiv prevara i falsifikovanje bezgotovinskih sredstva plaćanja 2001/413/JHA, SG L 149, 02.06.2001. godine.

¹⁰ Videti: Akt Evropskog saveta od 26. maja 1997. godine o izradi Konvencije na osnovu člana K.3 (2) (c) UEU, o borbi protiv korupcije u koju su upleteni zvaničnici Evropske Zajednice ili zvaničnici država članica Evropske unije, SG L 195, 25.06.1997. godine.

¹¹ 24. april 2011, COM (2011) 376 f.

¹² 26. maj 2011, COM (2011) 293 f.

¹³ 6. jun 2011, COM (2011) 308 f.

¹⁴ Uključujući predlog Direktive o dodeli ugovora o koncesijama, COM (2011) 897 f.; predložena Direktiva o nabavci od subjekata koji posluju u sektoru vode, energetike, saobraćaja i poštanskih usluga i ukidanju Direktive 2004/17, COM (2011) 895 f.; predložena Direktiva o javnim nabavkama; zamena Direktive 2004/18, Com (2011) 896 f. Napred navedeni predlozi direktiva su objavljeni 20. decembra 2011.

¹⁵ 6. decembar 2011. godine, COM (2011) 851 final.

Nakon navedenih predloga iz 2011. godine predložene su dalje mere Evropske unije za unapređenje borbe protiv prevara uključujući i predlog Direktive o zaštiti finansijskih interesa Evropske unije krivičnim pravom¹⁶ iz jula 2012. godine, dok je u septembru, predložena Direktiva o izmjenama i dopunama postojećeg zakonodavstva koje regulišu mehanizam brze reakcije (*Quick Reaction Mechanism*) protiv PDV prevara.¹⁷ Pored navedenog, Višegodišnji finansijski okvir dogovoren od strane Evropskog saveta 8. februara 2013. godine takođe sadrži anti-prevarne zahteve.¹⁸ Na primer, svi budući zakonski predlozi Evropske unije moraju da se pozabave nekim pitanjima koja se tiču prevara i svi generalni direktori komisija će morati da usvoje specifične strategije za borbu protiv prevara.¹⁹

Ugovor iz Mastrihta je takođe uveo jaču pravnu osnovu za zaštitu finansijskih interesa Evropske unije. U skladu sa članom 325 UFEU (bivši član 280 UEU), institucije Evropske unije i države članice moraju preduzeti mere kako bi se suzbile prevare. Institucije Evropske unije mogu da usvoje propise i direktive. Države članice su dužne da primenjuju tzv. princip "asimilacije" koji nalaže da prevarama protiv finansijskih interesa Evropske unije treba suprotstaviti ista sredstva koja se primenjuju na suzbijanje prevara na štetu nacionalnih finansijskih interesa. Ovaj princip je već potvrđen od strane Evropskog suda pravde u poznatom slučaju "Jugoslovenskog kukuruza".²⁰ Radi se o čuvenom slučaju koji je iznet pred Evropski sud pravde, 21. septembra 1989. godine. Naime, u maju 1986. godine, tovar, odnosno pošiljka kukuruza koji je bio deklarisan kao grčki je isporučen u Belgiju. Zvanične vlasti Evropske komisije u Belgiji su dobile informaciju da kukuruz zapravo nije grčkog porekla, zbog čega je zatraženo od lokalnih vlasti da sprovedu istragu i da potvrde autentičnost dokumentacije koja je pratila pošiljku. Uprkos tvrdnji od strane grčkih vlasti da je dokumentacija autentična, istraga je ipak otvorena u Grčkoj. Putem istrage, istražitelji Evropske komisije su sakupili dovoljno dokaza koji potvrđuju da je kukuruz zapravo došao iz Jugoslavije i da nije grčkog porekla. Grčka je onda pozvana da plati dažbine prema tarifi za proizvode koji se u Evropsku uniju uvoze iz tzv. "trećih zemalja", kao i da procesuiru učesnike ove prevare i pojedince koji su ovu kriminalnu delatnost prikrivali lažnom deklaracijom. S obzirom da Grčka nikada nije ozbiljno sprovela u delo ovaj zahtev,

¹⁶ 11. jul. 2012, COM (2012) 363 final.

¹⁷ Suočena sa ozbiljnim slučajevima masovnog prevara putem PDV-a u sklopu Mehanizma za brzu reakciju države članice Evropske unije će biti u stanju da sprovedu vanredne mere, na način koji nije bio dozvolje postojećim zakonodavstvom Evropske unije u vezi PDV-a. Direktiva predviđa će države članice biti u mogućnosti da prijave, u roku od mesec dana, mehanizam povraćaja koji čini primaoca, više nego dobavljača robe ili usluga odgovornim za PDV. Evropska komisija smatra da će ovo značajno poboljšati šanse država članica za efikasno razvijanje složene šeme prevare putem PDV-a i smanjenjiti ogromne finansijske gubitke.

¹⁸ Plan za proširenje Evropske unije za period od 2014 do 2020.

¹⁹ The Fight Against Fraud on the EU's Finances: 12th Report of Session 2012-13, By Great Britain: Parliament: House of Lords: European Union Committee, The Stationery Office Limited, London, 2013, pp. 10.

²⁰ ESP, septembar 21. 1989. godine, Commission v. Republic of Greece, 68/88, Rep. 2965.

Evropska komisija je morala da pokrene ovaj slučaj pred Evropskim sudom pravde. U sklopu ovog slučaja, sud je jasno propisao princip "asimilacije", prema kome su države članice dužne da tretiraju prevare na štetu finansijskih interesa Evropske unije (*Community fraud*) na isti način kao i prevare na nacionalnom nivou. Dakle, kao što je već istaknuto u radu, ovaj princip je sadržan u Ugovoru iz Maastrichta i njemu se daje najviša pravna vrednost.²¹

U namjeri da zaštiti finansijske interese Evropske unije od prevara i korupcije, Evropska komisija je 1999. godine uredbom 173/1999, osnovala Kancelariju za borbu protiv prevara i nepravilnosti (*European Anti-Fraud Office - OLAF*)²², uzevši u obzir činjenicu da budžet Evropske zajednice, sa svojim godišnjim budžetom od preko 100 milijardi eura, plaćaju upravo poreski obveznici Unije, OLAF predstavlja nezavisnu službu Evropske unije, čiji je zadatak da otkriva i preuzima mere za otklanjanje svih vrsta prevara, korupcija i drugih protivzakonitih radnji, odnosno da sprovodi borbu protiv svakog vida finansijskih zloupotreba i korupcije. Od svog osnivanja, OLAF je primio više od 7000 individualnih pritužbi na zloupotrebu finansijskih sredstava, što je rezultiralo u otvaranju preko 3000 slučajeva, pritužbi, od kojih je trećina zvanično zatvorena uz tzv. preporuke za otklanjanje nedostataka. OLAF trenutno istražuje preko 400 slučajeva, i procesuirala dodatnih 500 pritužbi. Istraživanja OLAF-a dovela su do povraćaja više od 1 milijarde eura poreskih obveznika Evropske unije. OLAF pruža informacije domaćim vlastima država članica koje na osnovu tih informacija mogu da razotkriju kriminalne aktivnosti na štetu finansijskih interesa Evropske unije. Kao primer, tu je i izveštaj OLAF-a iz 2014. gde se pominje oduzimanje 10,5 tona neovlašćenih pesticida od strane poljskih carinarnika koji su delovali prema informacijama koje im je dao OLAF.²³

Ovde treba napomenuti da i EUROJURIST može koordinirati aktivnosti nacionalnih sudskih vlasti u njihovim istragama. Deo rada EUROJURISTA se odnosi na zaštitu finansijskih interesa Evropske unije. EUROJURIST je koordinirao u velikoj istrazi u o švercu cigareta koji je obuhvatala Litvaniju, Bugarsku, Kipar, Dansku, Estoniju, Nemačku, Grčku i Poljsku.

Međutim, uprkos svemu navedenom preduzeti naponi Evropske unije se i dalje ne smatraju dovoljnim za efikasno suprotstavljanje ovom vidu kriminalnog ispoljavanja. S tim u vezi Evropska komisija je istakla da i dalje postoje velike razlike između država članica u preduzimanju aktivnosti u borbi protiv kriminala na štetu finansijskih interesa Evropske unije. Stopa optuženja za prevare protiv budžeta Evropske unije varira od 19,2% do 91,7%. Polovina slučajeva prenesenih

²¹ E. Mennens, *Fraud on the Financial Interests of the Community, In: What Kind Or Criminal Policy for Europe?* Edited by Mireille Delmas-Marty, Mark A. Summers, Ginette Mongin, Kluwer Law International, Hague, 1996, pp. 131.

²² OJ L136/1 31.5.1999.

²³ http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/reports-olaf/2014/olaf_report_2014_en.pdf p. 25.

iz OLAF se ne istražuje od strane domaćih vlasti država članica.²⁴ Osude za pronevere prema podacima iz Evropske unije značajno variraju širom Evrope, samo 45,7% ovakvih slučajeva u zemljama članicama bude pod istragom nacionalnih pravosudnih organa dok je procenat osuđivanja samo 42,3%.²⁵ Ovo znači da mnogi kriminalci koji krađu novac poreskih obveznika uspevaju da izmaknu pravdi. Zaštita finansijskih interesa EU predstavlja važno područje saradnje između zemalja članica. Zbog čega se i pojavio i jedan drugačiji predlog u vezi sa njegovom jačanjem. Radi se zapravo o predlogu *Corpus iuris*, odnosno zajedničkom kodeksu tj. jedinstvenom zborniku pravila krivičnog prava (materijalnog i procesnog) koji se odnosi na prevare protiv EZ/EU, a koji ima za cilj objedinjavanje određenih aspekata krivičnog prava kroz definisanje niza konkretnih zajedničkih dela, zatim odredaba koji se tiču određivanja opštih principa koji ih regulišu u materijalnom smislu i centralizaciju optuženja i krivično gonjenje putem Evropskog javnog tužioca. Suština ovog predloga sadrži elemente obe, materijalne i procesne, pravne unifikacije. Naime, ovim predlogom predviđeno je osnivanje posebnih evropskih krivičnih dela - eurokriminal (eng. "eurocrimes"), koja utiču na finansijske interese EU u vezi sa jedinstvenom mesnom nadležnošću koja obuhvata teritoriju svih članica Evropske unije.

Na osnovu svega navedenog možemo uvideti da se ideja o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca nameće kao logično rešenje problema na polju suprotstavljanja kriminalu na štetu finansijskih interesa Evropske unije.

1. Osnivanje Kancelarije evropskog javnog tužioca

Osnivanje Kancelarije evropskog javnog tužioca je uslovljeno Lisabonskim sporazumom (član 86 UFEU). Prema Ugovorima EU, Danska neće biti član Kancelarije evropskog javnog tužioca. Velika Britanija i Irska su takođe odlučile da ne podležu pravilima Ugovora tako da ni one neće učestvovati u radu Kancelarije. Kancelarija evropskog javnog tužioca će se pobrinuti da svaki slučaj koji se tiče pronevere novca iz budžeta EU, bude stavljen pod istragu, kako bi kriminalci znali da će biti gonjeni i privedeni pravdi. Ovo će imati snažan preventivni efekat.

Dana 17. jula 2013. godine Komisija je predložila Predlog uredbe o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca.²⁶ Ona se zasniva na članu 86 UFEU koji osnažuje Evropski savet u cilju uspostavljanja kancelarije radi borbe protiv zločina koje utiču na finansijske interese Evropske unije. Posebna zakonodavna procedura u ovom slučaju zahteva jednoglasnost u Evropskom Savetu i saglasnost Evropskog parlamenta. Ukoliko jednoglasnost ne bude postignut je Kancelarija evropskog

²⁴ Komunikacija 27.11.2013, COM (2013) 851 f.

²⁵ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-709_en.htm.

²⁶ COM(2013) 534 final.

javnog tužioca bi mogla i dalje biti kreirana na osnovu principa pojačanje saradnje ako se najmanje devet država članica tako dogovore. Trenutno se ovaj predlog Evropske komisije raspravlja u Savetu i do sada su raspravljene sledeće stvari u vezi ovog predloga.

Dana 15. juna 2015. godine Evropski savet je izrazio široku konceptualnu podršku članovima 1-16 Uredbe kako je navedeno u Aneksu 1 doc. 9372/15, uz podrazumevanje da će detalji teksta morati da se preispitaju još jedan put, kada Evropski savet postigne dogovor u načelu o sadržaju punog teksta Uredbe. Ovde treba istaći da ovi članovi obuhvataju najvažnije odredbe propisa o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca, naime sva pravila o organizaciji i funkcionisanju Kancelarije se nalaze upravo u ovim članovima.

Dalje, 8. i 9. oktobra 2015. godine Evropski savet se privremeno složio sa sadržajem članova 24. do 37. nacarta uredbe o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca.²⁷ Ovi članovi uspostavljaju pravila posebno za vođenje prekograničnih istraga, krivičnog gonjenja u nacionalnim sudovima i procesnih prava osumnjičenih i optuženih lica. Članovi 34. i 36. koji se tiču transakcija i sudske kontrole su za zasad izuzeti iz sporazuma.

Evropski savet je na raspravi sa satanaka koji su održani u periodu od 10. i 11. Marta 2016. godine uzeo u obzir aktuelno stanje Predloga uredbe i pozdravio napredak koji je postignut u članovima o finansijskim odredbama (od 48. do 53.), odredbe o osoblju (od 54. do 58a) i opštim odredbama (62. do 69. i 72. do 75.), kao i novi članovi u vezi sa administrativnim direktorom, kako je navedeno u Aneksu 1 i 2. Takođe je raspravljano o pitanju obima operativnih troškova Kancelarije evropskog javnog tužioca koji su regulisani članom 49.²⁸

Kada je u pitanju saglasnost Evropskog parlamenta po ovom pitanju, dana 29. aprila 2015. godine, Evropski parlament je usvojio Rezoluciju o Uredbi osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca²⁹, potvrđujući "snažnu volju da se kao prioritet postavi uspostavljanje Kancelarije evropskog javnog tužioca" i utvrđujući prioritete i uslove Evropskog parlamenta za davanje saglasnosti po ovom pitanju. Ova Rezolucija ponavlja i dopunjuje komentare Evropskog parlamenta iz prethodnog periodičnom izveštaja, koji je usvojen u Rezoluciji od 12. marta 2014.³⁰ Naime, na predlog Uredbe o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca Evropski parlament je 12. marta 2014. godine usvojio privremenu Rezoluciju koja je fokusirana na pitanja kao što su: nadležnosti buduće institucije, zatim kako bi na odluke donete od strane tužilaštva mogle da se podnesu žalbe, zatim odnosi između Kancelarije evropskog javnog tužioca i drugih već postojećih agencija i tela, kao što su EUROJURIST i OLAF. Odbor za građanske slobode, pravosuđe i

²⁷ <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12621-2015-INIT/en/pdf>.

²⁸ <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7023-2016-INIT/en/pdf>.

²⁹ Rezoluciju Evropskog parlamenta o Uredbi o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca od 29. aprila 2015. godine (COM(2013)0534 – 2013/0255(APP)).

³⁰ Rezoluciju Evropskog parlamenta o Uredbi o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca od 12. marta 2014. godine (COM(2013)0534 – 2013/0255(APP)).

unutrašnje poslove Evropskog parlamenta (LIBE) je u Rezoluciji iz 2014. godine istakao, odnos između država članica posebno u slučaju usvajanja propisa koji se tiču osnivanja Kancelarije evropskog javnog tužioca prema principu "pojačane saradnje" (na način da pokušava da uklopi u odnos države koje su odabrale da učestvuju i države koje su odabrale da ne učestvuju). Ovde treba napomenuti da bez obzira na rezerve nekoliko nacionalnih parlamenata LIBE potvrđuje neophodnost i hitnost izgradnje novog tela u cilju prevazilaženja među članicama uporne nespremnosti da poštuju preporuke za gonjenja koje je izdao OLAF (samo u 31% slučajeva od 2006. do 2013. godine su praćene preporuke OLAF-a).

LIBE se takođe slaže da je za sada najbolje da nadležnost buduće Kancelarija evropskog javnog tužioca treba da bude ograničena na krivična dela koja se odnose na prevare protiv finansijskih interesa Evropske unije, bez obzira što bi intenziviranje terorističkih aktivnosti u poslednje vreme i potencijalne terorističke pretnje u Evropskoj uniji mogli da budu argumenti za proširenje nadležnosti ove institucije i na ova osetljiva polja kriminalnog delovanja. Takođe LIBE smatra da iako ograničena na zaštitu finansijskih interesa ovu nadležnost buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca treba dodatno definisati, s obzorom da danas još ne postoji jedinstvena definicija onoga što čini nezakonite aktivnosti "koje utiču na finansijske interese EU". U principu ova pravna praznina će uskoro biti prevaziđena zakonodavnim tekstom o kome se trenutno pregovara između Evropskog pralamenta i Evropskog Saveta. Radi se o već pomenutom Predlogu Direktive o zaštiti finansijskih interesa Evropske unije krivičnim pravom of 11. jula 2012. godine, takozvanoj "PIF" Direktivi (akronim od fancuskog izraza: *protection des intérêts financiers*) kojom će se definisati obim *ratione materiae* nadležnosti buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca.

Uzevši u obzir da je predlog Evrospke komisije o Uredbi o osnvanju Kancelarije evropskog javnog tužioca i dalje na raspravi pred Evropskim savetom u daljem delu rada ćemo u kratkim crtama predstaviti Predloga Evropske komisije, a onda ćemo pre davanja zaključka napraviti i osvrt na primedbe nacionalnih parlamenata i odgovore Evropske komisije.

2. Nacrt predloga Evropske komisije o Uredbi o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca

2.1. Nadležnost i ovlašćenja Kancelarije evropskog javnog tužioca

Glavni aspekti predloga tiču se uloge Kancelarije evropskog javnog tužioca i njenog funkcionisanja. Kao što je predviđeno Lisabonskim ugovorom, Kancelarija evropskog javnog tužioca će se baviti "zločinima koje utiču na finansijske interese Evropske unije". Evropski savet može kasnije da proširi njegovu nadležnost na "težak zločin, koji ima prekograničnu dimenziju" (čl. 86 UFEU). Na osnovu navedenog možemo zaključiti da se Evropska komisija rukovodila time da je bolje da se prvo testira Kancelarija evropskog javnog tužioca na zločinima protiv

finansijskih interesa Evropske unije, a onda da se i proširi njena nadležnost ako se pokaže korisnim. Zločini koji utiču na finansijske interese Evropske unije bi se definisali pozivanjem na direktive o zaštiti finansijskih interesa (čl. 12 predloga), što predstavlja široku definiciju i obuhvata prevare, korupciju i pranje novca. Dalje, Kancelarija evropskog javnog tužioca će imati isključivu nadležnost nad zločinima koje utiču na finansijske interese Evropske unije (čl. 11-4 predloga). U kontra-predlogu iz novembra 2014, Evropski savet je izbrisao izraz "isključivu". S tim u vezi, ako će oba tužilaštva, tj. Evropsko javno tužilaštvo i nacionalna tužilaštva imati nadležnost u ovom pogledu, deljenje vlasti trebalo bi da bude regulisano na način kao što je to urađeni između Evropske komisije i nacionalnih vlasti.

Kancelarija evropskog javnog tužioca bi takođe imala pomoćne kompetencije kod zločina koji su "neodvojivo povezana" sa kriminalom koji utiče na finansijske interese Evropske unije (čl. 13 predloga). Ovo nije kristalno jasno, iz razloga što niko ne zna precizno da objasni kada će zločin biti "neraskidivo vezan" za drugi. Npr. da li to znači, na primer da bi Kancelarija evropskog javnog tužilaštva imala nadležnost da se bavi ubistvom jednog saučesnika iz prevare kome je prethodno prećeno ubistvom ako saraduje sa policijom? Iz ovoga možemo zaključiti da postoji ozbiljan rizik da će aktivnosti Kancelarije evropskog javnog tužioca preći granice definisane Lisabonskim ugovorom.

Kancelarija evropskog javnog tužioca će imati moć da istražuje i goni za krivična dela koja utiču na finansijske interese Evropske unije. Ovo bi moglo da nadomesti nedostatak entuzijazma pojedinih nacionalnih vlasti. Dakle, Kancelarija evropskog javnog tužioca će moći da pokrene istragu. U cilju obavljanja svoje istrage, Kancelarija evropskog javnog tužioca će moći da naredi sve vrste mera, kao što su pretraga, presretanje komunikacija, zamrzavanje imovine i sl. Takođe, se navodi da teritorija država članica će se smatrati jedinstvenim prostorom. S tim u vezi, postavlja se pitanje ko bi bio zadužen da kontroliše odluke Kancelarije evropskog javnog tužilaštva? Naime, Evropska komisija samo predlaže da Kancelariju evropskog javnog tužioca treba tretirati kao nacionalni organ radi kontrole (čl. 36 predloga). Ako ovakav predlog bude usvojen, Kancelarija evropskog javnog tužioca će biti u stanju da procesuiru počiniocima pred nacionalnim sudovima. Ovo je verovatno revolucionarni potez u oblasti borbe protiv kriminaliteta, jer će jedna evropska institucija moći da pokrene postupak pred domaćim sudom države članice. Tradicionalna podela nadležnosti između Evropske unije i nacionalnih nivoa (Evropska unija propiše a državni organi izvrše) u ovom slučaju neće biti praktikovana.

2.1. Funkcionisanje Kancelarije evropskog javnog tužioca

Kancelarije evropskog javnog tužioca bi imala decentralizovanu organizaciju, države članice bi i dalje igrale ključnu ulogu u pogledu borbe protiv kriminala koji

spada u nadležnost budućeg Evropskog javnog tužilaštva, koje bi se povinivalo mešovitom pravnom okviru i funkcionisalo bi u skladu sa principom slobodnog kretanja dokaza.

2.1.1. Decentralizovana organizacija Evropskog javnog tužilaštva

Kancelarija Evropskog javnog tužica će kombinovati malu evropsku strukturu (Evropski javni tužilac i zamenici) i jedan delegirani tužilac za svaku državu članicu. Naime, saopštenje koji prati Predlog uredbe o osnovanju Kancelarije evropskog javnog tužioca definiše strukturu budućeg Evropskog javnog tužilaštva kao decentralizovanu i ekonomičnu. Kao što je to već istaknuto strukturu ove institucije će činiti centralna kancelarija, gde će boraviti Evropski javni tužilac (EJT) i njegova četiri zamenika (član 6, stav 1 i 2), i tzv. Delegirani evropski tužioci (DET), najmanje jedan iz svake države članice (član 6, stav 5). Delegirani evropski tužioci će delovati pod isključivom nadležnošću Evropskog javnog tužioca i pratiti samo njegova uputstva, smernice i odluke kada vrše istrage i gonjenja koja su im dodeljena. Naravno, njima će biti dozvoljeno da vrše svoju funkciju kao i domaćim tužiocima (član 6. st. 6).³¹ Ovo znači da će strukturu buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca činiti, barem 29 članova (Evropski javni tužilac, 4 zamenika, i najmanje 25 Delegiranih evropskih tužilaca, pod pretpostavkom da će sve države članice - sa izuzetkom Velike Britanije, Irske i Danske - biti deo Kancelarije evropskog javnog tužioca. Evropski javni tužilac i njegovi zamjenici će biti imenovani od strane Evropskog saveta i odobreni od strane Evropskog parlamenta. Njihov osmogodišnji mandat neće biti obnovljiv. Evropski javni tužilac bi se birao između kandidata čija je nezavisnost izvan svake sumnje i koji ispunjavaju uslove za izbor na najvišu pravosudnu funkciju u svojoj državi članici. U vršenju svoje dužnosti tužilac mora da bude nezavisan i ne sme da traži niti da prima ičija uputstva. Što se tiče razloga za prestanak njegove dužnosti, Komisija predlaže da Evropski javni tužilac odgovara za svoje radnje u slučajevima nesavesnog i nestručnog vršenja svoje dužnosti, o čemu odlučuje Evropski sud pravde u skladu sa principom nezavisnosti. Dužnost javnog tužioca prestaje u još tri slučaja: u slučaju smrti, na njegov zahtev i kad istekne vreme na koje je imenovan.³² Delegirani tužioci će biti izabran od strane Evropskog javnog tužioca sa liste od tri imena datih od svake države članice. Njihov petogodišnji mandata će biti obnovljiv. Ovde se naglašava da je važno da Kancelarija evropskog javnog tužioca ima strukturu u svakoj državi članici, jer na taj način nacionalno zakonodavstvo i nacionalna pravosudna kultura mogu biti ispoštovana.

³¹ M. Caianiello, *The Proposal for a Regulation on the Establishment of an European Public Prosecutor's Office: Everything Changes, or Nothing Changes?* European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 21 (2013), pp. 119.

³² A. Čavoški, M. Reljanović, *Ideja o stvaranju krivičnog prava EU*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, 2011, str. 83.

2.1.2. Ključna uloga država članica

Uzevši u obzir sve što je već navedeno o budućoj Kancelariji evropskog javnog tužioca jasno je da, u praksi, odnosno na operativnom nivou, aktivnosti ove institucije će se oslanjati na saradnju sa državama članicama. S jedne strane, Centralna kancelarija Evropskog javnog tužilaštva neće imati sredstva da direktno interveniše u svakom slučaju, i to će se uglavnom ogledati u davanju instrukcija i monitoringu istraga koje sprovode Delegirani evropski tužioci. S druge strane, ako se broj Delegiranih evropskih tužilaca neće povećati, oni sami nisu u stanju da direktno sprovedu neophodne radnje istrage i optuženja. Ovo dovodi do zaključka da će zasigurno u praksi u velikoj meri biti primen člana 18, stav. 1, koji omogućava Delegiranim evropskim tužiocima da daju instrukcije nadležnim organima za sprovođenje zakona u državi članici, koji treba da izvrše istražne radnje koje su im dodeljene. Takođe, ako uzmemo u obzir da Kancelarija evropskog javnog tužioca neće imati mogućnost da se osloni na policijske snaga Evropske unije, a da će istraga, u najvećem delu biti sprovedena u skladu sa pravilima nacionalnih krivičnih postupaka, izgleda verovatno da će nacionalni organi nastaviti da budu nosioci najvećeg dela posla u ovoj oblasti, dok će Evropski javni tužilac zajedno sa njegovim zamenicima i Delegirani evropski tužioci saradivati u praćenju i koordinaciji sprovođenja istraga, koje često imaju prekograničnu dimenziju.

2.1.3. Mešoviti pravni okvir

Kancelarija evropskog javnog tužioca bi morala da poštuje zakon Evropske unije i nacionalne zakone. Predlog se odnosi na Povelju o osnovnim pravima i na direktive o procesnim pravima. Neke su već usvojene, kao što su Direktiva 2010/64 o tumačenju i Direktiva 2012/13 o pravu na pristup informacijama. Neke druge se još uvek raspravljaju, kao što je npr. Direktiva o pristupu advokatu. Predlog takođe navodi niz prava koja treba poštovati, a posebno pravo na pravnu pomoć (član 32. predloga) i pravo na odbranu ćutanjem i na pretpostavku nevinosti (član 33.). Predlog takođe nudi niz pravila o zaštiti podataka (član 37. do 47.). Predlog takođe predviđa, da kada se određena pravila ne spominju u Uredbi, svaki nacionalni organ će primenjivati pravila svog nacionalnog pravnog sistema (član od 11. do 3. predloga).

2.1.4. Slobodano kretanje dokaza

Jedan od ključnih segmenata buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca se odnosi na slobodano kretanje dokaza. Bez obzira na sudska odobrenja na nacionalnom nivou, svi istražni proizvodi prikupljeni od strane Kancelarije evropskog javnog tužioca u skladu sa članom 26. će moći slobodno da cirkulišu u prostoru nad kojima Kancelarija evropskog javnog tužioca vrši svoje nadležnosti. Kada su nacionalni sudovi obavezni da priznaju dokaze koje je Kancelarija

evropskog javnog tužioca obezbedila, oni će moći samo da provere da li se tim dokazima ugrožavaju pravičnost postupka ili prava na odbranu koji su zaštićen članovima 47. i 48. Povelje o osnovnim pravima Evropske unije. Ako to nije slučaj, dokazi će biti primljeni bez ikakvog vrednovanja ili analognog odlučivanja od strane suda, čak i ako nacionalni zakon države članice utvrđuje drugačija pravila o prikupljanju ili izvođenja tih dokaza.³³

3. Primedbe nacionalnih parlamenata i odgovori Evropske komisije

Još od samog početka kreiranja ideje o postojanju buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca neke od država članica nisu oklevale da pokažu svoju nespremnost za prihvatanje potrebe postojanja i dodatne vrednost ovog novog koncepta nadnacionalnog istraživanja i procesuiranja krivičnih dela na štetu finansijskih interesa Evropske unije. Međutim, iako su brojni problemi istaknuti još u toku pred-predloga, koji variraju od opšte formulacije člana 86, preko mogućeg institucionalnog dizajna buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca, pa sve do postizanja potrebnog konsenzusa u Evropskom savetu, izgleda da evropska finansijska kriza već baca novo svetlo na diskusiju o osnivanju Evropskog javnog tužilaštva. U daljem delu rada ćemo ukazati na neke od primedaba nacionalnih parlamenata država članica na Predlog uredbe o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca i odgovore Evropske komisije na te primedbe.

Nacionalni parlamenti prema Lisabonskom ugovoru imaju pravo da se suprotstave predlogu koji narušava princip supsidijarnosti ili princip proporcionalnosti. Svaki parlament ima dva glasa. U oblasti slobode, bezbednosti i pravde, četvrtina glasova je dovoljna da natera Evropsku komisiju da reaguje (trećina glasova je potrebna u drugim oblastima). Ovaj postupak je nazvan procedura "žutog kartona". Ako se izjavi dovoljan broj glasova, Evropska komisija ima izbor da odustane od svoj predloga, objavi modifikovanu verziju predloga ili da zadrži prvobitni predlog. U svakom slučaju, mora da objasni svoj izbor. Pre predloga za osnivanje Kancelarije evropskog javnog tužioca, procedura "žutog kartona" je izdata samo jednom, u takozvanom "Monti predlogu" da se smanji pravo na štrajk.³⁴ U pomenutom slučaju dvanaest parlamenta država članica se usprotivilo ovom predlogu i Evropska komisija je odustala od predloga, ističući pritom da princip supsidijarnosti u ovom slučaju nije bio prekršen.³⁵

U slučaju Predloga Uredbe o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca četrnaest nacionalnih parlamenata su istakli da je ovaj predlog u suprotnosti sa principom proporcionalnosti. Poljski Senat, kao i rumunski senat, nemački Bundesrat i portugalski Skupština glasali su u korist predloga, čak i ako oni

³³ Više o slobodnom kretanju dokaza videti u A. R. Ivanović, A. B. Ivanović, *Evropski dokazni nalog i evropski nalog za istragu u krivičnim stvarima*, Pravne teme: časopis Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, god. 3, br. 5, Novi Pazar, 2015, str. 199-217.

³⁴ COM (2012) 130 final du 21 mars 2012.

³⁵ Godišnji izveštaj o supsidijarnosti i proporcionalnosti za 2012. godinu, COM (2013) 566 f.

predlažu neke promene. U novembru 2013. godine, Komisija je odlučila da zadrži svoj prijedlog bez promena.³⁶ U daljem delu rada ćemo predstaviti glavne argumente prigovora nacionalnih parlamenata i objašnjenja od strane Evropske komisije. Primedbe koje su date od strane nacionalnih parlamenata možemo svrstati u dve grupe, u prvu grupu u kojoj se primedbe odnose na samo uspostavljanje Evropskog javnog tužičašva i drugu koja se tiče zabrinutosti po pitanju o osnovnih prava osumnjičenih.

3.1. Prigovori u vezi uspostavljanja Kancelarije evropskog javnog tužioca

Deset parlamenata su kao prigovor istakli mišljenje da nije potrebno da se uspostavi Kancelarija evropskog javnog tužioca. Oni su mišljenja da su OLAF i nacionalne vlasti dovoljni za borbu protiv prevara. Evropska komisija je u vezi sa ovim prigovorima istakla da nacionalne vlasti ne rade svoj posao i da će Kancelarija evropskog javnog tužioca biti "dodatna vrednost" na zaštitu finansijskih interesa Evropske unije. Zamerke holandskog i engleskog parlamenta su se odnosile i na to će nacionalni organi izgubiti previše moći osnivanjem Evropskog javnog tužilaštva, tj. da oni neće više moći da odluče kada će goniti. Odogovor Evropske komisija je bio da će se ovaj problem rešavati u toku pregovora. Francuski parlament nije direktno odbio predlog za uspostavljanje Evropskog javnog tužilaštva ali je izneo mišljenje da bi drugačija struktura bila bolja u smislu poštovanja nacionalnih vlasti. Što je u principu značilo da se mao više ojačaju pozicije EUROJURIST-a.

3.2. Prigovori u vezi sa osnovnim pravima osumnjičenih

Ovaj argument je iznet od strane kiparskog i češkog parlamenta. Oni su objasnili da će prava osumnjičenih biti smanjena jer će Kancelarija evropskog javnog tužioca imati ovlašćenja koja prevazilaze ovlašćenja nacionalnih tužilaštva i zbog toga što proceduralna prava nisu bila dovoljna. Naime, oni se plaše da bi uspostavljanje Kancelarije evropskog javnog tužioca dovelo u regresiju zaštite osnovnih prava. Po pitanju ove zamerke Evropska komisija je ponovo istakla da je predlog nudi širok spektar procesnih prava. U vezi sa ovom primedbom, svakako da postoje razlozi za zabrinutost. Ovde treba istaći da Evropski sud pravde ne prihvata da domaći zakon može da štiti osnovna prava bolje nego zakoni Evropske unije sve dok zakon Evropske unije reguliše dati predmet. Takođe, uzevši u obzir da je slučaju Melloni o osnovnim pravima i Evropskom nalogu za hapšenje, Evropski sud pravde objasnio da vladavina prava Evropske unije sprečava da se primene osnovna ustavna prava, ako je zakon Evropske unije dovoljno detaljan. Postavlja se pitanje da li će isto biti i sa Evropskim javnim tužilaštvom?

Zaključak

³⁶ COM (2013) 851 f.

Put uspostavljanja Kancelarije za evropskog javnog tužioca, je dosta dug i širok, ali i dovodi do značajnog razgovora između institucija Evropske unije i akademske sfere. Na kraju, ceo ovaj put odražava obaveza država članica u borbi protiv kriminalnih aktivnosti na štetu finansijskih interesa Evropske unije. Mogućnost stupanja na snagu predloga o osnivanju Evropskog javnog tužilaštva stavlja države članice u poziciju da prihvate potencijalno širenje nadležnost Evropske unije za druga krivična dela sa izraženim prekogranični karakterom, dostižući tako napredni nivo integracija u domenu nekadašnjeg tzv. trećeg stuba, odnosno policijske i pravosudne saradnje u krivičnim stvarima. Evropska komisija je predložila integrisani model strukturisanja Kancelarije evropskog javnog tužioca, koji će se sastojati od kancelarije centralnih tužilaca Evropske unije koja će biti potpomognuta Delegiranim evropskim tužiocima na nacionalnom nivou koji su integrisani u nacionalni sistem krivičnog pravosuđa.

Neki aspekti funkcionisanja buduće Kancelarije evropskog javnog tužioca će verovatnije proisteći iz upotrebe mehanizma pojačane saradnje nego iz standardne zakonodavne procedure.

Sada je na Evropskom parlamentu i Evropskom savetu da donesu odluku o predlogu. Komisija za građanske slobode Evropskog parlamenta je u martu 2015. godine usvojila predlog pozivajući Evropski savet da usvoji predlog. Tekst je razmatrao Savet za pravosuđe i unutrašnje poslove u oktobru 2015. godine i postigao privremeni dogovor u vezi odredaba o istrazi, gonjenju i procesnim pravima. S obzirom na to da se pregovori o osnivanju Kancelarije evropskog javnog tužioca još uvek vode, a uzevši u obzir usvojene preliminarne odluke, mišljenja smo da Evropska unija ne može da izgubi priliku da uvede najvažniji kamen temeljac za razvoj "jedinstvenog sudskog prostora" u Evropskoj uniji u oblasti slobode bezbednosti i pravde. Takođe, ono što je sigurno da ćemo u budućem periodu nakon konstruktivanih međuinstitucionalnih rasprava o svim aspektima osnivanja Evropskog javnog tužilaštva biti svedoci najvažnijeg razvoja za pravosudnu saradnju u krivičnim stvarima u Evropskoj uniji.

Literatura

- 1) Caianiello, M., *The Proposal for a Regulation on the Establishment of an European Public Prosecutor's Office: Everything Changes, or Nothing Changes?* European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 21 (2013), pp. 115-125.
- 2) Čavoški, A., Reljanović, M., *Ideja o stvaranju krivičnog prava EU*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, 2011.
- 3) Djurđević, Z., *Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 15., no. 2, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, 2008, str. 1077-1127.

- 4) Ivanović, R. A, *Evropsko krivično pravo – istorijski razvoj, izazovi i perspektive*, Pravne teme: časopis Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, god. 3, br. 5., Novi Pazar, 2015, str. 110-135.
- 5) Ivanović, R. A., Ivanović, B. A., *Evropski dokazni nalog i evropski nalog za istragu u krivičnim stvarima*, Pravne teme: časopis Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, god. 3, br. 5, Novi Pazar, 2015, str. 199-217.
- 6) Mennens, E., *Fraud on the Financial Interests of the Community, In: What Kind Or Criminal Policy for Europe?* Edited by Mireille Delmas-Marty, Mark A. Summers, Ginette Mongin, Kluwer Law International, Hague, 1996, pp. 131.
- 7) Sicurella, R., *Vers un espace judiciaire européen : un Corpus juris portant dispositions pénales pour la protection des intérêts financiers de l'Union européenne*, Revue de science criminelle, 1997.
- 8) *The Fight Against Fraud on the EU's Finances: 12th Report of Session 2012-13, By Great Britain: Parliament: House of Lords: European Union Committee, The Stationery Office Limited, London, 2013.*

ESTABLISHMENT OF THE EUROPEAN PUBLIC PROSECUTOR OFFICE ACCORDING TO THE LISBON TREATY

PhD Aleksandar R. Ivanovic

Abstract:

The author deals with the issue of establishment of the European Public Prosecutor Office in accordance with the provisions of the Lisbon Treaty. In this connection, the author first indicates the need for the existence of this supranational institution of the criminal persecution in order to protect the financial interests of the European Union, and then discusses the organization and functioning of the institutions according to the Proposal of the European Commission Regulation on the establishment of a European Public Prosecutor's Office. The author also points in the work on the basic objections made at the above-mentioned proposal, as well as answers of European Commission on these objections.

Keywords: European Public Prosecutor's Office, European Commission, European Parliament, European Council, financial crime against interests of the European Union.

343.137

343.988

KONCEPT TUŽILAČKE ISTRAGE I RESTORATIVNA PRAVDA

MSc Zlatana Lečić*

Apstrakt:

Koncept restorativne pravde nastao je kao odgovor na tradicionalni retributivni krivičnopravni sistem, koji akcenat stavlja na krivično delo i učinioca. Ovaj koncept se razvio tokom 70-tih i 80-tih godina XX veka sa aktuelizacijom kritika retributivnog krivičnopravnog sistema koji nije pokazao efikasnost u smanjenju stope kriminaliteta i pružanju zaštite žrtvama krivičnog dela. U takvim okolnostima ideja resocijalizacije i restoracije nastala je kao odgovor na neuspeh retributivnog sistema kao oblika reagovanja na kriminalitet.

Ključne reči: restorativna pravda, kriminalitet, krivično delo.

POJAM RESTORATIVNE PRAVDE

Pojam „restorativna pravda“ je prvi put upotrebio Albert Eglash 1977 godine, praveći razliku između tri vrste krivičnopravnih sistema koji mogu biti zasnovani na principima retributivne pravde, distributivne pravde i restorativne pravde (Delibašić, 2015: 139). Razvoj koncepta restorativne pravde je nastao iz potrebe za aktivnijom ulogom žrtve u krivičnom postupku kao i iz potrebe za humanijim postupanjem prema izvršiocu krivičnog dela, te davanjem prilike žrtvi krivičnog dela, ali i društvenoj zajednici da aktivno učestvuju u procesu rehabilitacije izvršioca krivičnog dela.

U osnovi svakog sporenja nalazi se sukob, konflikt (Knežević & Pavić, 2009: 190). Kada konfliktna situacija sadrži elemente nekog od krivičnih dela predviđenih krivičnopravnim odredbama zakona, tada je neophodna intervencija države, odnosno društvene zajednice u širem smislu radi prevencije i sankcionisanja društveno neprihvatljivih oblika ponašanja.

U zavisnosti od reakcije na konfliktnu situaciju, konflikt može biti funkcionalan ili disfunkcionalan. U literaturi prevladava stav da skoro svaki konflikt ima potencijal da bude funkcionalan, a to znači da njegove posledice mogu biti pozitivne i voditi konstruktivnim promenama u odnosima između pojedinaca i grupa (Lečić, 2011: 3).

* Viši tužilački saradnik u Drugom osnovnom javnom tužilaštvu u Beogradu, Beograd, zlatana.lecic@gmail.com.

Savremeni koncept restorativne pravde je pravno-sociološki koncept koji teži ka ograničavanju uloge države i daje prednost neformalnijim oblicima rešavanja konflikta. Ovakav pristup, iz perspektive primene kaznenih normi, podrazumeva integraciju svih zainteresovanih strana u rešavanju problema koji je nastao kao posledica izvršenja krivičnog dela i podrazumeva usaglašavanje interesa, primereniju distribuciju pravde, te minimalizuje stigmatizaciju i primenu prinude.

Razvijajući se do danas, koncept restorativne pravde našao je svoju primenu u skoro svim granama prava i egzistira u različitim pojavnim oblicima i modelitetima kao što su: savetovališta za brak i porodicu, paneli na kojima se žrtva obraća učiniocu, društvenokoristan rad i rad u javnom interesu, organizovane grupe podrške žrtvama krivičnih dela ili grupe koje pružaju podršku izvršiocima krivičnih dela, posredovanje između žrtve i učinioca, medijacija, veštačenja i evaluacije slučaja i sl.

Alternativni metodi rešavanja sporova koji su izvorno nastali izvan sudskog sistema, počeli su vremenom da se primenjuju i u okviru sudskog sistema. Komperativna istraživanja su pokazala da je poslednjih godina primena alternativnih metoda rešavanja sporova favorizovana i da u mnogim zemljama ovi metodi doživljavaju ekspanziju. Njihova primena dala je dobre rezultate i doprinela efikasnijem rešavanju sporova i ostvarivanju prava na pristup pravosuđu, rasteretila je sudove i smanjila troškove. Alternativni načini rešavanja sporova u okviru državnih pravosudnih sistema ne znače gubitak legitimnosti pravosudnih ustanova, već njihovu demokratsku obnovu i afirmaciju kroz rešavanje sporova mirnim putem (Milutinović, 2/2005).

Restorativna pravda ne znači nužno zamenu za postojeći krivično pravni sistem, niti je nužno alternativa kazni zatvora, niti isključuje retributivni sistem reagovanja na kriminalitet, već može da predstavlja i njegov sastavni deo. Ovaj pojam u krivičnompravnom kontekstu podrazumeva skup postupaka ili mera koji vode popravljanju štete nastale krivičnim delom i odnosa narušenih krivičnim delom, i nije nužno u suprotnosti sa tradicionalnim, retributivnim načinom reagovanja na kriminalitet, već može da predstavlja i oblik skretanja krivične procedure, odnosno da bude njen sastavni deo (Ćopić, 2007: 30,31).

Ovako shvaćen restorativni proces podrazumeva aktivnu ulogu izvršioca krivičnog dela, žrtve krivičnog dela i društva u celini, i ima za cilj uspostavljanje ravnoteže između potreba i interesa svih zainteresovanih strana. Restorativni proces podrazumeva, pre svega, prihvatanje odgovornosti učinioca za izvršeno krivično delo, kao i za štetu, odnosno povredu koju je naneo žrtvi izvršenjem krivičnog dela, a zatim i popravlanje nanete štete uz aktivno učešće zajednice radi pronalaženja adekvatnog rešenja koje ima za cilj uspostavljanje narušenih odnosa. U širem smislu ovaj koncept podrazumeva i preventivno uticanje na izvršioca krivičnog dela kako isti ubuduće ne bi više vršio krivična dela. Ovako shvaćen koncept restorativne pravde determiniše i njene osnovne principe, a to su: princip prihvatanja odgovornosti zbog izvršenja krivičnog dela, princip popravlanja štete

koja je nastala krivičnim delom, princip učešća društva i princip prevencije i reintegracije.

Kada se govori o posledici krivičnog dela u smislu restorativnog koncepta, ne govori se o posledici krivičnog dela kao elementu bića krivičnog dela, već o drugoj vrsti posledice koja nastaje u odnosu na zaštitni objekt krivičnog dela. Iz navedenih razloga možemo govoriti o popravljanju štete kao otklanjanju štetnih posledica krivičnog dela ili o naknadi pričinjene štete. Faktičko je pitanje u pojedinačnim slučajevima na koji način se može otkloniti posledica krivičnog dela, odnosno na koji način se može popraviti šteta. Tako, ako se radi o krivičnim delima protiv časti i ugleda za koje se krivično gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, okrivljeni se može izviniti za nanete uvrede javno, preko sredstava informisanja, i time ublažiti posledice nastale na polju narušavanja časti i ugleda kod oštećenog. Sa druge strane, naknada štete u građanskopravnom smislu podrazumeva pre svega naknadu materijalne štete nastale povredom određenog prava oštećenog lica, ali i povredom života i zdravlja. Ovde se radi o stvarnoj materijalnoj šteti koja se može imovinski opredeliti i izraziti u novcu (Nikolić, 2009: 113,114).

Popravljanje štete, kao element koncepta restorativne pravde, nužno pretpostavlja prihvatanje odgovornosti izvršioca krivičnog dela za učinjeno krivično delo kao i prihvatanje obaveze učinioca da pričinjenu štetu otkloni. Prihvatanje odgovornosti podrazumeva svest o posledicama koje su nastale zbog izvršenja krivičnog dela, kao i prihvatanje odgovornosti u cilju popravljanja štete koja je naneta izvršenjem krivičnog dela. U tom smislu koncept restorativne pravde karakteriše to što se odgovornost ne utvrđuje, već je učinilac prihvata (Ćopić, 2007: 32).

U restorativnom pristupu pravdi, svoje interese zastupaju osobe koje trpe posledice krivičnog dela. Odgovornost za prevazilaženje posledica krivičnog dela se vraća samim akterima. Restorativna pravda zahteva potpuno učešće i saglasnost svih onih koji su na bilo koji način bili pogođeni izvršenjem krivičnog dela – žrtve, prestupnika, njihovih porodica i prijatelja, kao i osoba iz društvene zajednice (Kostić, 2007: 6).

Krivična zakonodavstva većine demokratskih zemalja definitivno su napravila diskontinuitet sa tradicionalnim retributivnim sistemom i odnosom prema kriminalitetu, koji je bio utemeljen na shvatanju da jedino zatvor može resocijalizovati učinioca krivičnog dela (Delibašić, 2015: 139). Rana shvatanja o ulozi restorativne pravde su uticala na njeno pozicioniranje kao alternativni tradicionalnoj krivičnopravnoj reakciji na kriminalitet (Vasiljević Prodanović, 2010: 57). Naše zakonodavstvo, kao i većina savremenih zakonodavstava, sadrži elemente i retributivnog i restorativnog pristupa.

Reforme krivičnog zakonodavstva Srbije koje su usledile nakon 2000te godine, odvijale su se u pravcu intenzivnijeg uvođenja elemenata restorativne pravde u krivičnopravni sistem. Kao deo kontinentalnopravnog sistema, u krivičnopravnoj oblasti, naš krivičnopravni sistem bio je pretežno zasnovan na mešovitom krivičnom postupku koji podrazumeva i akuzatorske i inkvizicione

elemente. Usvajanjem savremenih tokova i tendencija u evropskom pravu, naš krivičnopравни sistem se sve više okretao adverzijalnom sistemu koji akcenat stavlja na uloge tužioca i okrivljenog u krivičnom postupku, dodeljujući sudiji ulogu arbitra čija je dužnost da izvrši ocenu izvedenih dokaza, i da u skladu sa dokazima predloženim od strane učesnika u postupku donese sudsku odluku (Nikolić, 2009: 13).

Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine uređuje srpski krivični postupak pretežno na adverzijalan način, ali uz istovremeno razvijanje i jačanje nekih tipično inkvizitorskih elemenata (Dugošević, 2015: 18). Nova procesna rešenja koja su sadržana u novom Zakoniku o krivičnom postupku ogledaju se pre svega u uspostavljanju tužilačkog koncepta istrage koji podrazumeva proširenje procesnih ovlašćenja tužioca u krivičnom postupku. Nova zakonska rešenja daju široka ovlašćenja tužiocu tokom predistražnog i istražnog postupka, koja se pre svega ogledaju u mogućnosti primene nekog od alternativnih načina okončanja postupka koje predviđa novi Zakonik o krivičnom postupku. Elementi restorativnog karaktera najuočljiviji su kod instituta odloženog krivičnog gonjenja (princip oportuniteta) i kod instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela.

ODLAGANJE KRIVIČNOG GONJENJA

Odredbom člana 283. Zakonika o krivičnom postupku predviđeno je da javni tužilac može odložiti krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, ukoliko osumnjičeni prihvati jednu ili više od taksativno nabrojanih obaveza. Uz ispunjenje ostalih uslova, naredbom kojom se odlaže krivično gonjenje, osumnjičenom može biti naložena neka od sledećih obaveza:

1. Da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu;
2. Da na račun propisan za uplatu javnih prihoda uplati određeni novčani iznos, koji se koristi za humanitarne ili druge javne svrhe;
3. Da obavi određeni društvenokorisni ili humanitarni rad;
4. Da ispuni dospеле obaveze izdržavanja;
5. Da se podvrgne odvikavanju od alkohola ili opojnih droga;
6. Da se podvrgne psihosocijalnom tretmanu radi otklanjanja uzroka nasilničkog ponašanja;
7. Da izvrši obavezu ustanovljenu pravnosnažnom odlukom suda, odnosno da poštuje ograničenje utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom.

Istom naredbom javni tužilac će odrediti rok u kojem osumnjičeni mora da izvrši preuzete obaveze, s tim da rok ne može biti duži od godinu dana.

Novim Zakonikom o krivičnom postupku primena instituta odloženog krivičnog gonjenja – oportuniteta neopravdano je ograničena isključivo na predistražnu fazu postupka.

Karakter navedenih obaveza u izvesnoj meri ima sličnosti i sa nekim krivičnim sankcijama te se ovom ustanovom, u izvesnom smislu može ostvariti i svrha krivičnog sankcionisanja, uz izostavljanje kažnjavanja u formalnom smislu kao i uobičajenih štetnih posledica izvršenja kazne.

Pravo tužioca da primeni institut odlaganja krivičnog gonjenja je fakultativnog karaktera, a ne obligatornog, s obzirom da je izraženo pojmom „može“ i podrazumeva procenu javnog tužioca u svakom konkretnom slučaju o ispunjenu preduslova za primenu navedenog instituta, a što podrazumeva i interakciju sa osumnjičenim i oštećenim radi procene celishodnosti primene navedenog instituta.

Imajući u vidu prirodu navedenih obaveza bilo bi svrsishodno da se osumnjičeni prvenstveno obavezuje na otklanjanje štetne posledice, odnosno na naknadu pričinjene štete, dok bi ostale obaveze mogle biti primarno ili dodatno uspostavljene u zavisnosti od svakog konkretnog slučaja (Ilić i dr, 2013: 604; Dugošević, 2015: 147).

U literaturi dominira mišljenje da institut odloženog krivičnog gonjenja sadrži elemente restorativnog karaktera samo u slučaju kada se osumnjičenom nalaže izvršenje neke od prve tri navedene obaveze, a da u preostalim slučajevima ovaj institut može da se posmatra kao diverziona mera, koja je u potpunosti okrenuta učiniocu krivičnog dela. Međutim, mišljenje je autora da se preostalim obavezama, predviđenim odredbom člana 283. Zakonika o krivičnom postupku, neopravdano oduzimaju ili umanjuju elementi restorativnog karaktera. Uzimajući kao nesporno da otklanjanje štetne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela, naknada pričinjene štete, uplata određenog novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove, i obavljanje određenog društvenokorisnog i humanitarnog rada, predstavljaju obaveze restorativnog karaktera, autor ovde ukazuje na elemente restorativnog karaktera koje su sadržane u preostale četiri obaveze predviđene članom 283. Zakonika o krivičnom postupku.

Obaveza predviđena tačkom 4. navedenog člana je obaveza koja se može predvideti jedino kod krivičnog dela Nedavanje izdržavanja iz čl. 195 Krivičnog zakonika. Ova mera ima za cilj da otkloni protivpravno stanje u kome se nalazi član porodice u odnosu na kog je ova obaveza ustanovljena odlukom suda. Otklanjanjem protivpravnog stanja ispunjenjem dospelih, a neisplaćenih obaveza izdržavanja, otklanja se štetna posledica koja je nastupila izvršenjem krivičnog dela, što dalje vodi uspostavljanju narušenih odnosa između učinioca krivičnog dela i oštećenog lica, iz kojih razloga se može zaključiti da ova obaveza suštinski sadrži sve elemente koje podrazumeva koncept restorativne pravde. Na ovaj način lice koje je oštećeno krivičnim delom ponovo uspostavlja kontrolu u odnosu u kom se nalazi sa izvršiocem krivičnog dela, dok sa druge strane, izvršilac krivičnog dela prihvata odgovornost zbog izvršenja krivičnog dela i prihvata ispunjenje obaveze, koje mu sada omogućava da uspostavi takav odnos sa oštećenim licem koji bi postojao da do izvršenja krivičnog dela nije ni došlo. Slično važi i za obavezu predviđenu tačkom 7. člana 283. Zakonika o krivičnom postupku, koja podrazumeva izvršenje

obaveze, odnosno poštovanje ograničenja ustanovljenog pravnosnažnom sudskom odlukom.

Obaveze predviđene tačkom 5. i tačkom 6. istog člana su obaveze pretežno medicinskog karaktera i podrazumevaju otklanjanje takvih društveno neprihvatljivih oblika ponašanja koja, kao krajnju posledicu imaju izvršenje krivičnog dela. Ovim merama se osporava restorativni karakter s obzirom da su iste tako formulisane da na prvi pogled deluju kao diverzione mere čiji je cilj uticanje na učinioca krivičnog dela i koje su u potpunosti okrenute učiniocu. Navedene mere se u praksi često primenjuju kod krivičnih dela sa elementima nasilja, u situacijama kada okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo opravdavaju primenu instituta odloženog krivičnog gonjenja, kao što je to slučaj sa krivičnim delima Nasilničko ponašanje iz čl. 344. Krivičnog zakonika, Ugrožavanje sigurnosti iz čl. 138. Krivičnog zakonika, Nasilje u porodici iz čl. 194. Krivičnog zakonika i sl, uz napomenu autora da je primena ovog instituta kod krivičnog dela Nasilje u porodici izuzetno retka. Praksa je pokazala da, u navedenim slučajevima, često su izvršilac krivičnog dela i žrtva krivičnog dela bile u bliskim odnosima pre izvršenja krivičnog dela, do čijeg je izvršenja došlo zbog usvajanja nekog od navedenih društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Iz navedenih razloga, često je intencija lica koje je oštećeno krivičnim delom upravo podvrgavanje osumnjičenog lica nekom od navedenih oblika lečenja, a kako bi osumnjičeni prihvatio društvene norme i otklonio štetan obrazac ponašanja.

Uspešnost primene navedenih mera može da dovede do potpunog izmirenja izvršioca krivičnog dela i žrtve, do uspostavljanja i obnavljanja narušenih odnosa. Ovakav pristup rešavanju konflikta, koji postoji između žrtve i učinioca, vodi osnaživanju žrtve koja je oštećena krivičnim delom i preuzimanju odgovornosti učinioca za izvršeno krivično delo, kao i njegovu integraciju u zajednicu, u kojoj je zbog svog društveno neprihvatljivog ponašanja bio stigmatizovan (Libman & Hrnčić, 2007: 24)

SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVIČNOG DELA

Sporazum o priznanju krivičnog dela javni tužilac i okrivljeni mogu da zaključe do završetka glavnog pretresa. Inicijativa za zaključenje sporazuma može da potekne od strane javnog tužioca ili od strane okrivljenog i njegovog branioca. Prilikom zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela okrivljeni mora imati branioca kog može angažovati sam ili će mu isti biti postavljen po službenoj dužnosti.

Sporazum o priznanju krivičnog dela podrazumeva priznanje okrivljenog da je učinio krivično delo koje je predmet optužbe i u tom smislu predstavlja prihvatanje odgovornosti osumnjičenog zbog izvršenja krivičnog dela koje mu se stavlja na teret. Sporazum mora da sadrži dogovor o vrsti, meri ili rasponu kazne ili druge krivične sankcije, sporazum o troškovima krivičnog postupka, o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i imovinsko pravnom zahtevu,

ukoliko je podnet od strane oštećenog, kao i izjavu stranaka o odricanju prava na žalbu protiv odluke kojom sud u potpunosti prihvata sporazum (osim prava na podnošenje žalbe u slučajevima koji su taksativno predviđeni zakonom).

Okrivljeni, njegov branilac i javni tužilac mogu se sporazumeti i o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja za krivična dela koja nisu obuhvaćena sporazumom o priznanju krivičnog dela, kao i o eventualnom prihvatanju neke od obaveza nabrojanih članom 283. st. 1. Zakonika o krivičnom postupku, kada je priroda obaveze takva da se sa njenim izvršenjem može započeti pre podnošenja sporazuma sudu, a mogu se sporazumeti i u pogledu imovine proistekle iz krivičnog dela koja će biti oduzeta od okrivljenog.

O sporazumu o priznanju krivičnog dela odlučuje sudija za prethodni postupak ili predsednik veća (u zavisnosti od toga u kojoj se fazi nalazi krivični postupak). Sud u svakom konkretnom slučaju odlučuje o sporazumu o priznanju krivičnog dela i u tom smislu može:

1. odbaciti sporazum ukoliko isti ne sadrži sve obavezne elemente propisane Zakonikom o krivičnom postupku ili ukoliko nije došao okrivljeni koji je uredno pozvan, a nije opravdao izostanak,

2. odbiti sporazum ukoliko delo koje je predmet optužbe nije krivično delo, ukoliko je krivično gonjenje zastarelo ili ukoliko nema dovoljno dokaza da je okrivljeni učinio krivično delo koje mu se stavlja na teret ili ukoliko nije ispunjen neki od uslova za prihvatanje sporazuma,

3. prihvatiti sporazum i oglasiti okrivljenog krivim ukoliko utvrdi da je okrivljeni svesno i dobrovoljno priznao krivično delo i da je svestan svih posledica zaključenog sporazuma kao i ukoliko postoje i drugi dokazi koji nisu u suprotnosti da priznanjem okrivljenog da je učinio krivično delo, te ukoliko je predložena krivična sankcija u skladu sa zakonom.

Ukoliko sud rešenjem odbije sporazum o priznanju krivičnog dela, po pravnosnažnosti navedenog rešenja, sporazum o priznanju krivičnog dela i svi spisi u vezi sa njim, uništavaju se u prisustvu sudije koji je doneo rešenje i o tome se sastavlja zapisnik, a postupak se vraća u fazu koja je prethodila zaključenju sporazuma, i u daljem toku postupka ne može učestvovati sudija koji je doneo rešenje kojim se odbija sporazum o priznanju krivičnog dela, a što je sve predviđeno u cilju očuvanja pretpostavke nevinosti okrivljenog tokom postupka.

Bitni elementi sporazuma o priznanju krivičnog dela propisani su zakonom. Upravo deo sporazuma koji se odnosi na visinu kazne i druge dogovorene sankcije i mere predstavlja najvažniji deo sporazuma, a često se iz navedenog razloga i zaključuje. Svakako, najznačajniji ustupak koji javni tužilac može učiniti prema okrivljenom kod sporazuma o priznanju krivičnog dela jeste u delu u kojem se okrivljeni i tužilac sporazumevaju o visini krivične sankcije. Okrivljenom koji priznaje izvršenje krivičnog dela, skraćujući tako postupak i čineći i ekonomsku uštedu, javni tužilac može, za uzvrat ponuditi saglasnost o blažem sankcionisanju od onog do kojeg bi došlo u redovno vođenom postupku (Ilić, 2013: 903). S tim u vezi je neophodno prilikom odmeravanja kazne uzeti u obzir sve odredbe iz člana

54. Krivičnog zakonika koji utiču na opredeljivanje visine krivične sankcije, kao i odredbe iz člana 57. Krivičnog zakonika kojim su propisana pravila o granicama ublažavanja kazne.

U okviru kazni koje predviđa Krivični zakonik, okrivljeni i javni tužilac, kada je to zakonom dozvoljeno, uz ispunjenje svih uslova, mogu se sporazumeti da se okrivljenom izrekne kazna rada u javnom interesu, u određenom trajanju. Ova vrsta kazne nije specifična samo za naše zakonodavstvo, već je nastala kao posledica humanizacije prava i kao alternativa kazni zatvora, naročito kada se radi o kratkim kaznama lišenja slobode kojim se postiže suprotan cilj. Kako je tendencija savremenog krivičnog prava uvođenje elemenata restorativnog karaktera u krivično pravni sistem i humanizacija kaznenog prava uopšte, alternative se više ne traže samo za kaznu lišenja slobode nego i za kaznu uopšte, a jedna od najuspešnijih alternativa kazni lišenja slobode jeste upravo rad u javnom interesu (Nikolić, 2009: 116).

Druga vrsta kazne koja sadrži restorativne elemente jeste kazna zatvora koja se izvršava u prostorijama u kojima okrivljeni stanuje. Javni tužilac i okrivljeni mogu se sporazumeti o ovoj vrsti kazne pod uslovom da su ispunjeni svi uslovi koje predviđa Krivični zakonik. Prednost izricanja ove vrste kazne ogleda se upravo u izostanku posledica koje za sobom nosi kazna zatvora, te omogućava osumnjičenom da ostane u toku sa svojim dotadašnjim životnim navikama, da ispunjava obaveze na radnom mestu i da ostane u okruženju članova porodice.

Sa druge strane rad u javnom interesu podrazumeva interakciju izvršioca krivičnog dela i zajednice. Pretpostvka za primenu ove vrste kazne jeste da se okrivljeni saglasi sa njenom primenom i u tom smislu da prihvati odgovornost za izvršenje krivičnog dela, te se elementi koncepta restorativne pravde nalaze upravo u ovoj interakciji između izvršioca krivičnog dela i zajednice, koji radom u njenom interesu ima priliku da opravda svoje društveno neodgovorno ponašanje i da uzvрати društvenoj zajednici zbog radnje kojom je povredio ili ugrozio vrednosti koje su zaštićene krivičnim zakonodavstvom (član 4. Krivičnog zakonika). U tom smislu postoji sprega između restorativnog i retributivnog elementa kod ove vrste krivične sankcije, odnosno kazne.

Sporazumom o priznanju krivičnog dela okrivljeni može da se obaveže i da ispuni neku od obaveza koje su taksativno predviđene odredbom člana 283. Zakonika o krivičnom postupku (član 314. stav 2. tačka 2. Zakonika o krivičnom postupku), pa tako može da prihvati da otkloni posledicu krivičnog dela ili da nadoknadi pričinjenu štetu, da uplati određenu količinu novca u humanitarne svrhe, da obavi određeno društvenokoristan ili humanitarni rad, da ispuni dospele obaveze izdržavanja, da se podvrgne odvikavanju od alkohola ili opojnih droga, ili da se podvrgne psihosocijalnom tretmanu radi otklanjanja uzroka nasilničkog ponašanja, te da izvrši obavezu ustanovljenu pravnosnažnom odlukom suda, odnosno da poštuje ograničenja utvrđena pravnosnažnom sudskom odlukom.

Ova odredba zakona je tako formulisana da se ove obaveze mogu ustanoviti i uvrstiti u sporazum o priznanju krivičnog dela, ali njihova primena nije obavezna.

Imajući u vidu restorativni element koji prožima normu propisanu članom 283. Zakonika o krivičnom postupku, njena primena u praksi je izuzetno opravdana, a naročito u delu koji se odnosi na naknadu štete i otklanjanje štetne posledice. Kod primene ove mogućnosti prilikom zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, zakon postavlja dodatni uslov, a to je da ispunjenje obaveze mora početi do podnošenja sporazuma sudu, što zavisi od prirode obaveze koja se ima naložiti okrivljenom. Neke od ovih obaveza moguće je izvršiti jednom prestacijom, dok je za ispunjenje drugih potreban određeni vremenski rok, ali u takvim slučajevima potrebno je da okrivljeni počne da ispunjava naloženu obavezu pre podnošenja sporazuma sudu kako bi na taj način pokazao spremnost da ovu obavezu u potpunosti ispuni (Dugošević, 2015: 50).

Sporazumom stranke manifestuju svoju volju da se određena krivičnopravna stvar reši pravnosnažno na određeni način i u pogledu onih okolnosti u odnosu na koje postoji saglasnost. Iz navedenog razloga, sporazumom se može odrediti da okrivljeni u celini ili delimično nadoknadi oštećenom licu vrednost opredeljenju imovinskopравnim zahtevom, uz ispunjenje uslova predviđenih članom 258. stav 4. Zakonika o krivičnom postupku. Ova mogućnosti istovremeno predstavlja izuzetno važan razlog za pristajanje tužioca da pristupi pregovaranju o zaključenju Sporazuma o priznanju krivičnog dela. Imajući u vidu da izvršenjem krivičnog dela mogu nastati posledice koje imaju imovinski karakter nad dobrima koja pripadaju određenom fizičkom ili pravnom licu, nesporno je da se u biću krivičnog dela može sadržati i građanski delikt, iz kog razloga je oštećenom licu data mogućnost da postavi imovinskopравni zahtev u krivičnom postupku (Nikolić, 2009: 134).

Imovinskopравni zahtev, u smislu odredbe člana 252. stav 1. Zakonika o krivičnom postupku, podrazumeva naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla. Imovinskopравni zahtev koji se postavlja u toku krivičnog postupka mora poticati iz krivičnog dela i mora biti takav da mu se priznaje zaštita u parničnom postupku (videti član 157. Zakona o obligacionim odnosima).

Pravo na naknadu štete predstavlja najvažnije originerno pravo žrtava krivičnih dela (Nikolić, 2009: 135). Imajući u vidu njen neosporno restorativni element, sporazumevanje o imovinsko pravnom zahtevu između okrivljenog i javnog tužioca predstavlja važan preduslov za pristupanje pregovorima o zaključenju sporazuma o priznanju krivičnog dela.

Sva tri oblika imovinskopравnog zahteva mogu se istaći individualno ili kumulativno i obaveza je tužioca da pribavi izjavu oštećenog lica, odnosno da pre zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela pozove oštećenog da podnese imovinskopравni zahtev (član 313. stav 6. Zakonika o krivičnom postupku).

Kao što je to slučaj u građanskom pravu, i u krivičnom pravu mogu se razlikovati materijalna i nematerijalna šteta. Naknadu materijalne štete Zakon o obligacionim odnosima priznaje za slučaj smrti prouzrokovane krivičnim delom, za slučaj telesnih povreda i narušenja zdravlja i za slučaj povrede časti i širenja

neistinitih navoda, dok za naknadu nematerijalne štete Zakon o obligacionim odnosima priznaje mogućnost odštete za pretrpljene fizičke bolove, za pretrpljene duševne bolove i za pretrpljeni strah. Ovde je važno napomenuti i to da stranke svoje imovinskopravne odnose uopšte, a samim tim i imovinskopravne odnose koji proističu iz krivičnog dela mogu regulisati sporazumno i u vansudskom postupku.

ZAKLJUČAK

Može se zaključiti da se krivičnopravni sistem Srbije razvija u pravcu postepenog uvođenja elemenata restorativne pravde. Analizom krivičnopravnih normi domaćeg zakonodavstva može se zaključiti da su elementi restorativne i retributivne prirode u konstantnoj sprezi, i u zavisnosti od sposobnosti i znanja lica koja primenjuju zakone, njihova praktična primena može biti veća ili manja. Imajući u vidu da se celokupni svetski poredak krivičnopravne zaštite kreće u pravcu humanizacije prava i u pravcu dominacije restorativnih elemenata pravde, odgovornost leži na svakom pojedincu u smislu primene onih normi koje sadrže restorativne elemente.

Posmatrano iz perspektive lica oštećenih krivičnim delom, postojećim zakonskim normama postavljen je osnov za njihovo aktivno uključivanje u postupak i razrešenje konflikta koji nastane kao posledica izvršenog krivičnog dela, a istovremeno i za njihov uticaj na tok postupka. Restorativni elementi jesu upravo uvedeni u krivičnopravni sistem u cilju aktivnijeg uključivanja žrtava krivičnog dela i društvene zajednice u proces krivičnog gonjenja. S obzirom na navedeno, neophodno je u toku postupka uspostaviti balans između prava žrtve i prava učinioca, u njihovom položaju, u pravu i obavezama i na taj način izbeći da centralna figura postupka bude izvršilac krivičnog dela uz zanemarivanje potreba i prava oštećenog.

Restorativna pravda još uvek nema moć da zameni krivični postupak ali se njene ambicije „ne završavaju“ na prostom preusmeravanju slučajeva koje krivično pravosuđe označi minornim ili manje društveno opasnim. Primetna je tendencija da se restorativnim postupcima obuhvate i teža krivična dela (Vasiljević Prodanović, 2010: 65).

Interes koji se primenom normi sa restorativnim elementima teži ostvariti jeste popravlanje štete, ali sa fokusom na obnavljanje odnosa između žrtve i učinioca, kao i u boljem pozicioniranju žrtve koja je oštećena krivičnim delom na taj način što će joj se aktivnim učestvovanjem i uticanjem na proces rešavanja postupka vratiti osećaj kontrole i bar delimično otkloniti posledice koje su nastale izvršenjem krivičnog dela. Ukazivanje pažnje položaju žrtve u restorativnoj pravdi, nije samo u interesu žrtava, već i same restorativne pravde (Pemberton, Wintel & Groenhuijsen, 2006: 19-20).

LITERATURA

1. Čopić, Sanja 2007. Pojam i osnovni principi restorativne pravde. *TEMIDA: Restorativna pravda i prava žrtava*, god. VII, 25-35.
2. Delibašić, Veljko. 2015. *Sporazum javnog tužioca i okrivljenog*, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija.
3. Ilić G., Majić M., Beljanski S., Trešnjev A. 2012. *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik
4. Knežević, G., Pavić V. 2009. *Arbitraža i adr*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Kostić, M 2007. Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu. *TEMIDA: Restorativna pravda i prava žrtava*, god. VII, 5-14.
6. Lečić, Zlatana. 2011. *Medijacija u građanskom i krivičnom pravu – sličnosti i razlike*. Beograd: master rad.
7. Libman M., Hrnčić J., 2007. *Priručnik za specijalističku obuku u veštinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinioca*, Beograd: Centar za posredovanje-medijaciju.
8. Milutinović, Ljubica 2005. *Medijacija kao alternativni način rešavanja sporova mirnim putem*, u Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, 2/2005, Beograd: Intermex.
9. Mrvić Petrović, N., Đorđević, Đ. 1998. *Moć i nemoć kazne*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Nikolić, Danilo. 2009. *Stranački sporazum o krivici*. Beograd: Službeni glasnik
11. Vasiljević Prodanović, Danica, 2010. Restorativna pravda u krivično pravnom sistemu. *TEMIDA: Restorativna pravda između teorije i prakse*, god. XIII, br.3: 57-68.
12. Zakonik o krivičnom postupku (*"Sl. glasnik RS"*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

CONCEPT OF PROSECUTORIAL INVESTIGATION AND RESTORATIVE JUSTICE

Mr Zlatana Lecic

Astract:

The concept of restorative justice was created as a response to traditional retributive criminal justice system that puts emphasis on the criminal offense and the offender. This concept was developed during the 70s and 80s of XX century with actualization Criticism retributive criminal justice system that is not shown to be effective in reducing crime and providing protection to victims of criminal offenses. In such circumstances, the idea of re-socialization and restoration was created as a response to the failure of the system as a form of retributive responses to crime.

Keywords: restorative justice, crime, criminal offense.

343.359.2(497.11)
336.225.68(497.11)

СТРУКТУРА НЕЗАКОНИТЕ ЕВАЗИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Др Миодраг Тодоровић*
Др Слободан Радоњић*

Апстракт:

Велики део јавних прихода изгуби се кроз пореску евазију. Због тога је неминовно да се предузимају различите мере за њено сузбијање. Процена је да се 30-50% бруто друштвеног производа Србије одлива кроз пореску евазију. Обрађујући ову тему указано је на основне узроке који поспешују пореску евазију у Србији, у оба њена основна облика испољавања, као законите (легалне) и незаконите (нелегалне). Рад приказује резултате рада пореске контроле на откривању пореске евазије, детектоване од стране теренске контроле Републике Србије, као и закључак у коме се дају основне смернице за смањење обима пореске евазије.

Кључне речи: пореска евазија, сузбијање, теренска контрола.

УВОД

Да би једна држава могла да задовољи своје многобројне јавне потребе и обавља своју функцију, потребна су јој средства за финансирање тих функција. Још од самих почетака организованог друштвено-економског живота, финансирање функција државе вршено је у највећој мери порезима. Порез као друштвено-економска и историјска категорија одувек је привлачио пажњу не само доктрине (економске и у оквиру ње финансијске) него и шире друштвене јавности. Све што је везано за порез и опорезивање увек је било обавијено неким велом тајанствености, бар за широк круг пореских обвезника. О порезу и његовим дејствима се много и истовремено мало зна и та противуречност опредељује и однос према фискалним обавезама. Тешко прихватање пореске обавезе произилази и из принудног карактера ових давања и што се за узврат не добија непосредна, видљива противнакнада, коју налазимо код неких других друштвених обавеза, за разлику од пореза.

* Пореска управа Републике Србије, Филијала Лесковац, е-маил: miodragtodorovic61@gmail.com.

* Пореска управа Републике Србије, Филијала Стари Град, Београд, е-маил: slobodanradonjic@hotmail.com.

Смисао таквог схватања можда се најречитије одражава кроз мисао једног аутора: „Оно што стварно добијате од поштења јесте већи порески терет“¹

Неповољно економско деловање које опорезивање има за пореског обвезника, и у вези с тим могућност да му буде промењен и његов укупни друштвени статус – рађа код пореског обвезника отпор према пореској обавези који се, између осталог, манифестује и у његовом настојању да избегне плаћање пореске обавезе или пак да умањи интензитет њеног дејства. Уколико дође до избегавања плаћања пореза од стране пореских обвезника, неће доћи до пуњења буџета у складу са очекивањем, што свакако има далекосежне негативне друштвено-економске последице. У финансијској теорији се ова појава назива избегавање или евазија пореза.

С проблемом пореске евазије бори се и савремена држава. Исход те борбе је неизвесан и углавном недовољан. Без обзира на актуелност и значај ове појаве за остваривање различитих циљева фискалне и шире економске политике, евазији се посвећује недовољна пажња у фискалној теорији и пракси. Отпор према плаћању пореза (осталих јавних прихода) у савременим условима све бржег друштвено-економског и посебно технолошког развоја, добија такве размере, које захтевају предузимање адекватних мера од стране органа власти и државне администрације.²

Основни узроци појаве избегавања пореске обавезе

Интезитет пореске евазије зависи од више фактора који имају различиту димензију у разним савременим фискалним системима. У погледу разврставања узрока ове појаве, посебан је интерес како финансијске науке тако и фискалне праксе да се утврди њихов значај и дејство.

Класификације (разврставање) узрока евазије најпре се може извршити полазећи од њихове природе и то на субјективне и објективне. Код субјективних узрока присутни су неки лични моменти који су везани за самог пореског обвезника. А то су: његова пореска свест, осећање припадности одређеној држави, порески менталитет, схватање о правилности пореског система, ниво образовање и др. Узроци објективног карактера су: величина пореског оптерећења, начин опорезивања, стручна оспособљеност и организација пореских органа и др.³

Неки од основних фактора, који негативно утичу на склоност бројних субјеката да савесно испуњавају обавезу плаћања пореза су:

- бројни случајеви утаје пореза за које се зна да су остали несанкционисани,

¹ Derek Morris: The Economic system in the UK, Oxford, University Press, 1977, str. 283

² Ђуровић-Тодоровић Ј. и Ђорђевић М., 2005. „Пореска евазија као кочница развоја Републике Србије“, Економист 1, Београд

³ Клиер Д.:2007., *Актуална проблематика откривања, пријављивања и процесуирања утаја пореза*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2007

- недовљна ефикасност пореских одредби када су у питању неке посебне категорије пореских обвезника према којима исто тако нису примењене одговарајуће санкције, због чега се код великог броја грађана ствара убеђење да највештији најбоље пролазе,
- опадање угледа и поштовања пореске власти и њених органа код широког слоја пореских обвезника,
- често слаб и незадовљавајући исход решавања бројних проблема јавних (државних) финансија,
- честе злоупотребе у начину трошења државног новца.⁴

Субјективни разлози који су везани за личност самог пореског обвезника:

- класно-експлоататорски карактер државе,
- степен дажбинског оптерећења,
- слабости контроле и благост санкција.

Чињеница да су ово врло важни фактори пореске евазије, али у циљу потпунијег сагледавања етиологије ове појаве, не би смели запоставити и субјективни фактори.

Утврђивање фундаменталних чинилаца пореске евазије представља претпоставку осмишљавања ефикасних инструмената и мера за њено смањење. На ниво и модалитете пореске евазије утичу економски узроци, друштвено политички узроци, психолошки узроци и фискално технички узроци.⁵

Појавни облици пореске евазије

Држава је одувек настојала да пореску обвезу учини широм, али и правичном. Насупрот држави, правна и физичка лица – порески обвезници одувек су настојали да изнађу могућности да порез плате мање, а да при томе не сносе никакве последице. Ова два супротстављена интереса изазивају различите реакције учесника. Држава настоји да уведе правила пореске процедуре како би се порези наплатили, односно како би спречила избегавање пореза.⁶

У пореском праву познате су две врсте евазије:

- законита (дозвољена, легална) и
- назаконита (нелегална, недозвољена).

Није сваки облик пореске евазије незаконито понашање пореских обвезника. Међутим, бежање од обавеза плаћања фискалних обавеза често подразумева и незаконито понашање њихових носилаца. Пореска евазија се,

⁴ Милева Анђелковић, 2009., Јавне финансије и финансијско право, Центар за публикације, Правни факултет Ниш, стр. 45.

⁵ Paul Marie Gaudement: Finances Publiques-Emprunt et impot, Editions Montchrestien, Published 2009, str. 330.

⁶ Милошевић Г., 2005. „Порез и избегавање пореза“, Службени гласник, Београд

што је општеприхваћено у теорији из ове области, дели на: – закониту (дозвољену) пореску евазију и - незакониту (недозвољену) пореску евазију.

Законита пореска евазија постоји када се избегава плаћање пореза и доприноса коришћењем недоречености прописа и чиме она не представља повреду закона. Ако порески обвезник, избегавајући плаћање пореза, дође у сукоб са правним прописима, говори се о незаконитој или о недопуштеној пореској евазији. Незаконита пореска евазија обухвата поступке пореског дужника којима избегавање плаћања пореза долази до кршења закона. Под овим поступцима подразумевамо или сам чин неплаћања пореза, или пропуштање да се поступи у складу са захтевима из пореског поступка, који су пореском дужнику наметнути да би се обезбедило да пореска обавеза буде испуњена (да поднесе пореску пријаву, да уредно води пословне књиге, да допусти порески надзор и др.).⁷

Незаконита пореска евазија у Србији

У наставку рада указаћемо на облике незаконите евазије код потрошних пореза, порез на на доходак грађана, пореза на добит предузећа, пореза на имовину и код осталих пореских облика који се јављају у Србији

Незаконита евазија пореза на потрошњу

Потрошни порези настају у област промета добара и извршавања услуга. Област промета је изузетно сложена и тешко контролисана. У оквиру промета робе и услуга преплићу се разни интереси, па и државни монопол. Употребом термина потрошни порези означили смо порез на промет (садашњи порез на додату вредност), акцизе и царине. Реч је о пореским облицима где обвезник утврђује обавезу моментом пуштања у промет производа, односно када је извршен промет производа или услуга. Акциза као пореска обавеза настаје моментом изласка акцизне робе из акцизног складишта.

Незаконито избегавање пореза може се остварити у основи на два начина: пропуштањем да се нешто учини, а закон на то обавезује и подношењем нетачне пореске пријаве и друге документације важне за опорезивање. У првом случају, обвезник избегава порески терет непредузимањем одређене радње утврђене пореском одредбом и тиме елиминише или умањује свој порески терет. У другом случају, незаконита пореска евазија настаје када обвезник достави надлежном пореском органу пореску пријаву са нетачним подацима. Незаконита евазија се санкционише различитим мерама у оквиру прекршајног и кривичног поступка.

Значајан допринос сузбијању нелегалног промета акцизне робе дали су радници Пореске управе поготову инспектори теренске контроле. Ову

⁷ Morris, D. (1977) *The Economic system in the UK*, Oxford. *University Press*, 283.

констатацију поткрепљујемо подацима о висини избегнуте акцизе коју је детектовала теренска контрола за период од 2005.г. до 2013. године.

Табела 1. Евазија акцизе као % прихода од акциза у буџету Републике Србије, 2005.-2013. године

Година	Приходи од акциза у мил. дин.	Евазија акциза у мил. Динара	% евазије акцизе у приходу од акциза
2005.	71.275	875	1,23
2006.	86.850	2.379	2,74
2007.	98.600	1.367	1,38
2008.	110.137	283	0,26
2009.	134.781	209	0,15
2010.	124.590	116	0,09
2011.	152.425	48	0,03
2012.	18.627	113	0,07
2013.	204.761	69	0,03
Σ	1.002.046	5.459	0,54

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Из претходне табеле закључујемо да је дошло до значајног смањења удела обима евазије акциза у укупном приходу од акциза у периоду опадања економских активности у Србији. Утврђене годишње стопе пореске евазије су скоро занемарљиве, до нивоа статистичке грешке (0,03% на пример у 2013.г.). Могло би се наслутити да је овом резултату пре узрок неусмереност пореске контроле на контролу плаћања овог пореског облика, него што је то појачана одговорност пореских обвезника.

Постигнута просечна годишња стопа евазија акциза у посматраном периоду од 0,54% опредељена је пре свега стопама из другог периода. Пошто се ове стопе значајно разликују у нижем износу од просека из периода појачаних економских активност (2005.-2007.г.), то је условило да се наслутити могући узрок томе.

Следећи облик потрошног пореза је порез на додату вредност. У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на додату вредност за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентом евазије пореза на додату вредност од стране теренске контроле у укупно

наплаћеном ПДВ-у као пореског прихода у буџет Републике Србије за период од 2005. године те закључно са 2013. годином.

Табела 2. Евазија ПДВ-а као % прихода од ПДВ-а у буџету Републике Србије, 2005.-2013. године

Година	Приходи ПДВ у мил. дин.	Евазија ПДВ у мил. дин.	% евазије ПДВ-а у приходу од ПДВ-а
2005.	215.938	1.727	0,8
2006.	225.137	7.510	3,34
2007.	265.464	7.884	2,97
2008.	301.689	12.432	4,12
2009.	296.927	13.707	4,62
2010.	298.370	11.253	3,77
2011.	342.445	11.961	3,28
2012.	367.471	36.583	9,95
2013.	380.624	12.986	3,41
Σ	2.694.065	116.043	4,3

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Из претходне табеле можемо да закључимо да је теренска контрола за посматрани период најефикасније радила у 2012. годни када је утврдила евазију ПДВ-а у износу од 36.583 милиона динара а проценутално учешће евазије ПДВ-а у наплаћеном приходу по основу пореза на додату вредност у буџет Републике Србије за 2012. годину износи 9,95%.

За евазију ПДВ-а карактеристичан је узлазно-силазни тренд у посматраном периоду. Како се ради о пореском облику који је успостављен у наш порески систем 2005.г., он природно у почетку није могао да буде значајан извор евазије. Па ипак, врло брзо се потврдио као погодан извор избегавања пореза.

Узлазни тренд је трајао све до почетка економске кризе. Пропулзивност економског окружења му је погодовао. Врх је достигнут у години када је први пут у посматраној деценији дошло до пада друштвеног бруто производа Србије. Од тада се тренд обрће, али тек будући подаци за 2014.г. треба да покажу да ли је силазни тренд значајније успостављен. Први резултати показују да ће се то десити.

У просеку, за посматрани шестогодишњи период формирана је стопа евазије ПДВ-а од 4,3%. Њу је преобладајуће одредио почетни период успостављања овог пореског облика у Србији као и евазија пореза детектована у 2012. години. У силазном периоду степена пореске евазије (после 2012.г.) још увек постигнута стопа веома мало испод просечне. Када се то деси моћи ће да се каже да је пореска администрација успела да сузбије овај облик евазије на ниво који је примерен за овај издашни облик пореског избегавања из времена почетног неслажања пореских обвезника.

Незаконита евазија пореза на доходак грађана и доприноса за социјално осигурање

Порез на доходак грађана обухвата следеће врсте прихода: зараде, приходе од пољопривреде и шумарства, приходе од самосталне делатности, приходе од ауторских права и права индустријске својине, приходе од капитала, приходе од непокретности, капиталне добитке и остале приходе. Ови приходи опорезују се било да су остварени у новцу, у природи, чињењем или на други начин.

У нашој држави је веома присутна евазија пореза на зараде код приватних предузећа, великих државних фирми које су пред стечајем као и предузетника. Послодавци врше исплату зарада без обрачуна и уплате пореза на зараде као и обрачуна и уплате доприноса за социјално осигурање за раднике који нису пријављени већ раде на црно. За раднике који су пријављени, који су евидентно засновали радни однос послодавац је у обавези да обрачуна и плати порез и допринос на зараде. Међутим, послодавци често стварну исплату зарада не евидентирају у пословној документацији. Уместо стварне исплате зарада, у пословној документацији евидентира се исплата најниже зараде за раднике. Тиме се на незаконит начин умањује пореска основица за обрачун пореза на зараде запослених и истовремено умањује основица за обрачун доприноса за социјално осигурање. На овај начин, незаконитим прикривањем чињеница о висини пореске основице обвезници избегавају (умањују) порески терет.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на доходак грађана за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентом детектоване евазије пореза на доходак грађана у приходима од пореза на доходак грађана.

Табела 3. Евазија пореза на доходак грађана као % прихода од пореза на доходак грађана у буџету РС, 2005.-2013. године

Година	Приходи од пореза на доходак грађана у мил. дин.	Евазија пореза на доходак грађана у мил. Динара	% евазије пореза на доходак грађана у приходу од пореза на доходак грађана
2005.	94.282	981	1,04
2006.	118.591	1.523	1,28
2007.	115.772	1.389	1,2
2008.	136.450	1.239	0,91
2009.	133.481	1.245	0,93
2010.	132.318	1.078	0,81
2011.	70.284	1.158	1,64
2012.	46.432	1.358	2,92
2013.	43.376	1.503	3,46
Σ	890.986	11.474	1,28

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

У целокупном посматраном периоду приходи од пореза на доходак грађана имају устаљени тренд увећања. И без инфлационе компоненте се може уочити исти тренд. То је и разумљиво с обзиром на природу пореске основице, која у основи зависи од редовних прихода запослених који се исплаћују у континуитету сваког месеца.

Сразмерно оваквој природи пореске основице може се уочити и стање евазије његове пореске обавезе. Она је у читавом посматраном периоду у континуитету била у истом узлазном тренду. Зато је на крају и формирала јединствену и просечну стопу пореске евазије од 1%. И унутар периода нема значајнијих осцилација, па се појединачне годишње стопе евазије пореза на доходак грађана развијају у малом распону око ове просечне стопе. У релативном износу, она је на нивоу просечне евазије код акцизе као фиксног и устаљеног пореског облика.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу доприноса за социјално осигурање за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентом детектоване евазије доприноса за социјално осигурање у приходима од доприноса.

Табела 4. Евазија доприноса за социјално осигурање као % прихода од доприноса за социјално осигурање у буџету РС, 2005.-2013. године

Година	Приходи од доприноса у мил. дин.	Евазија доприноса у мил. Динара	% евазије доприноса у приходу од доприноса
2005.	182.952	9.813	5,36
2006.	231.419	15.233	6,58
2007.	270.311	13.679	5,06
2008.	312.731	12.057	3,86
2009.	318.806	12.345	3,87
2010.	308.680	10.783	3,49
2011.	350.540	9.228	2,63
2012.	368.210	8.973	2,43
2013.	410.178	8.607	2,09
Σ	2.753.827	100.718	3,65

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Евазија доприноса за социјално осигурање је убедљиво највиша као посебног јавног прихода. Постигнута просечна стопа евазије код овог јавног прихода од 3,65%. Овај статус није неуобичајен јер се ради о јавном приходу који је везан за месечну континуирану исплату зарада запослених као основици, на коју порески обвезници треба да обрачунају релативно високе стопе појединачних доприноса за социјално осигурање. У таквој ситуацији, обвезници доприноса за социјално осигурање, по правилу теже избегавању његовог обрачунавања и плаћања.

Оваква унутрашња логика овог јавног прихода је произвела ситуацију да је у посматраном периоду склоност избегавања плаћања доприноса за социјално осигурање била појачана у прегрејаној економској атмосфери, каква је била у Србији у прве три посматране године, када се годишња стопа евазије кретала у распону од 5-6,5%. То наговештава да су послодавци лако посезали за новом радном снагом на чију зараду нису обрачунавали и плаћали доприносе за социјално осигурање, како би више погурали своју профитну стопу.

У другом потпериоду, када је дошло до хлађења привредне коњунктуре у Србији, послодавци су изгледа прво посегли за ограничавањем трошкова смањењем броја запослених, и то оних чији је социјални статус био у сивој зони, па су они који су задржали радно место добили социјално обезбеђење.

Зато је степен годишње евазије доприноса за социјално осигурање остао у ограниченом распону од 2,09%-3,86%. Послодавци су се изгледа у новој економској атмосфери определили за избегавање плаћања ПДВ-а, па су постигнуте годишње стопе евазије биле веће од стопа евазије доприноса за социјално осигурање.

Незаконита евазија пореза на добит предузећа

Закључно са 2003. годином порез на добит предузећа утврђиван је решењем пореског органа. Од 2004. па на даље порез на добит предузећа представља самоопорезивање за пореске обвезнике. Незаконито избегавања пореза на добит предузећа може се остварити на два начина: пропуштањем да се нешто учини (а закон на то обавезује) и подношењем нетачне пореске пријаве. Ако одговорно лице у правном лицу достави пореском органу неистините податке у пореској пријави или пореском билансу, у намери да потпуно или делимично избегне плаћање овог пореза, настају елементи незаконите пореске евазије. Избегавање пореза на добит предузећа најчешће се одвија на основу нетачног сачињеног биланса успеха и пореског биланса. Књиговодствена евиденција код скоро свих привредних субјеката води се компјутерски. Штимовање података је постала пракса пореских обвезника. У једном програму евидентира се реално стање прихода и расхода, а другом лажно које се показује пореском органу.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на добит за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентуалним учешћем утврђене евазије пореза на добит у приходе од пореза на добит.

Табела 5. Евазија пореза на добит као % прихода од пореза на добит у буџету РС, 2005.-2013. године

Година	Приходи од пореза на добит у мил. дин.	Евазија пореза на добит у мил. дин.	% евазије пореза на добит у приходу од пореза на добит
2005.	10.307	155	1,5
2006.	18.313	212	1,16
2007.	29.686	216	0,73
2008.	39.006	505	1,29
2009.	31.213	886	2,84
2010.	36.240	1.361	3,76
2011.	34.208	1.726	5,04
2012.	48.802	2.993	6,13
2013.	42.782	3.003	7,01
Σ	290.557	11057	3,8

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Иако са једном од најнижих пореских стопа у европском окружуњу, порез на добит јесте значајан извор пореске евазије. Основ оваквом статусу треба тражити у врло сложеним механизмима његовог утврђивања, а не у ниској стопи, које механизме порески обвезници покушавају да искористе како би избегли његово плаћање. Са друге стране посматрано, може се рећи да показатељи евазије пореза на добит потврђују успешност рада пореске администрације, која успева да исплива у сложеном механизму његовог утврђивања и плаћања.

За разлику од евазије ПДВ-а, за евазију пореза на добит је карактеристичан потпуно супротан тренд. У периоду доброг економског окружења степен пореске евазије је био релативно низак, и далеко испод просека (скоро за два пута). У периоду успостављања економске кризе и пада друштвеног бруто производа долази до значајно увећања стопе евазије пореза на добит (за 4-5 пута). То показује чврсту статистичку везу између успешности пословања правних лица и њихове склоности ка пореској евазији. Када је дошло до пада економских активности у земљи, порески обвезници су прво посегли за избегавањем пореске обавезе по основу пореза на добит. Међутим, то није промакло пореским органима и њихов рад је дао резултат откривањем значајнијег обима и степена евазије пореза на добит.

Остварена просечна стопа евазије овог пореског облика од 3,8% је превасходно одређена степеном евазије из другог дела посматрања. У периоду пада економских активности пореских обвезника постигнуте су годишње стопе евазије вишеструко веће од ове просечне. Дакле, стабилизовањем економских активности у земљи требало би у будућности да смањи значај евазије пореза на добит.

Незаконита евазија осталих јавних прихода

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу осталих јавних прихода за посматрани период 2005.г. до 2010.г., са процентуалним учешћем утврђене евазије осталих јавних прихода у осталим приходима утврђене од стране теренске контроле.

Табела 6. Евазија осталих прихода као % прихода од осталих прихода у буџету РС, 2005.-2013. године

Година	Остали приходи у мил. дин.	Евазија осталих прихода у мил. Динара	% евазије осталих прихода у осталим приходима
2005.	24.192	378	1,56
2006.	30.282	797	2,63
2007.	32.820	468	1,43
2008.	35.567	638	1,79
2009.	37.072	755	2,04
2010.	43.184	270	0,63
2011.	42.804	645	1,5
2012.	42.782	407	0,95
2013.	41.504	296	0,71
Σ	330.207	4654	1,4

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Мешовити карактер ове групе јавних прихода произвео је и њен просечан статус у степену годишње евазије у односу на све друге посматране пореске облике. Друга карактеристика ове мешовитости је потпуна неуједначеност постигнутих годишњих стопа евазије, за које се још не може уочити никакав тренд ни у ком правцу. Стандардна подела посматраног периода на време високе и ниске коњунктуре у привреди Србије овде такође не показује никакву уједначеност.

Просечна годишња стопа евазије осталих јавних од 1,4% средина је релативно великих распона пореске евазије од 0,6% у 2010.г. до 2,6% у 2006.г. За посматрани период остали порески приходи тако заузимају средишњи неутралан положај. Овоме је вероватно узрок хетерогеност различитих пореских облика који су сумирани у ову групу јавних прихода. Због те хетерогености вероватно неки нису били у континуираној пажњи пореске контроле, па је и распон и динамика годишњих стопа пореске евазије такође врло хетероген.

Структура пореске евазије по пореским облицима

На крају овог одељка потребно је упоредити релативни значај пореске евазије по сваком пореском облику. Томе ће послужити обрачунате просечне годишње стопе пореске евазије у посматраном периоду од 2005.-2013.г. које заједно формирају укупну стопу пореске евазије од 14,97% и чији удео у овој укупној релативној стопи показује релативни значај сваке појединачне стопе пореске евазије по сваком пореском облику посебно.

Табела 7. Структура пореске евазије по пореским облицима у РС, 2005.-2013. године

Порески облик	Просечан % евазије појединачних пореских облика у приходима прикупљеним од тих пореза	Структура пореске евазије По пореским облицима у (%)
ПДВ	4,3	28,72
Порез на добит	3,8	25,38
Акциза	0,54	3,6
Доприноси	3,65	24,3
Порез на дох.грађ.	1,28	8,55
Остали приходи	1,4	9,45
Укупно	14,97	100

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Дакле, у посматраном периоду динамика пореске евазије по пореским облицима била је концентрисана скоро двовећински на два облика јавних прихода: доприносе за социјално осигурање са уделом од 24,3% и ПДВ са уделом од 28,72%. Могло би се рећи да је обим значајности ових јавних прихода определио склоност пореских обвезника да га не обрачунавају и не плаћају. Са друге стране равноправно, могло би се рећи да су исти узроци опредељивали пореску контролу да се усмери на ове пореске облике и тако открије релативно највиши обим пореске евазије.

Напред дата структура пореске евазије показује динамику кретања степена пореске евазије по годинама и није наравно у потпуности опредељена укупним обимом евазије по пореским облицима. Јер поменута

два јавна прихода по свом обиму у посматраној групи би запремали 53,02% целокупне пореске евазије. Динамичка структура је показала да и други облици пореске евазије, као што су порез на добит (са 25,38%), остали порези (са 9,45%) и порез на доходак грађана (8,55%), могу значајно да одреде склоност пореске евазије у времену код пореских обвезника, али и склоност пореске контроле да се усмери на све пореске облике у ширини њихових појавних облика.

Последњи закључак се може извући из чињенице да најнижа динамика пореске евазије, у посматраној групи, нађена код акциза са уделом од 3,60%, потврђује ранији увид да је начин обрачуна и плаћања одлучујући за пореску евазију. Прописана акциза у једном јединственом и фиксном износу онемогућује пореске обвезника да се код обрачуна избегава плаћање овог јавног прихода, али омогућује и пореској контроли да лако и брзо утврди пореску евазију. Из изнетог закључка би следио генерални закључак да сложеност механизма обрачуна и плаћања значајно доприноси обиму и динамици пореске евазије, а не само склоност пореских обвезника за неплаћањем пореза или строгост пореске контроле. На изнети начин је утврђен још један од могућих узрока ефеката пореске контроле који не мора значајно да зависи од организованости пореских органа.

ЗАКЉУЧАК

У настојању да спречи пореску евазију, наш законодавац је у споредном кривичном законодавству прописао кривична дела којима се штите јавних приходи. Недовољно строга казнена политика подстиче обвезнике на избегавање пореза (јавних прихода).

Због тешких последица које ствара пореска евазија, неопходно је извршити доградњу пореског система по угледу на развијене земље тржишне привреде, модернизовати пореску администрацију и битно побољшати сарадњу свих његових сегмената. Треба радити на подизању материјалних и духовних потреба грађана и побољшати укупне услове живота, школовати пореске кадрове, ефикасно откривати и публиковати теже случајеве избегавања јавних прихода с циљем превенције и др.

Неопходно је увести синтетички порез на доходак грађана, којим би се захватили сви приходи које обвезник оствари у току године. То би значило да грађани који имају највеће приходе плаћају и највеће обавезе. Тиме би се спречило досадашње опорезивање појединачних прихода грађана, чиме би држава остварила већи износ јавних прихода.

Све ово намеће потребу да се и одговарајући субјекти у друштву што пре оспособе и прилагоде за вршење својих функција, у новом систему пореских односа. Процес преображаја пореског система не сме се схватити као рутински и лак. Организационе тешкоће, услови рада, нови облици

избегавања пореза, онемогућују креаторе пореске власти да се на прави начин баве питањима из своје надлежности. Биће потребно још доста времена да се порески систем изгради и прилагоди условима тржишта, уз истовремено свођење пореске евазије на минимални ниво.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анђелковић М. (2012) Јавне финансије и финансијско право, *Центар за публикације*, Правни факултет Ниш, 45.
2. Gaudement, P. M. (2009) *Finances Publiques-Emprunt et impot*, Editions Montchrestien, 330.
3. Ђуровић-Тодоровић, Ј., Ђорђевић М. (2005) Пореска евазија као кочница развоја Републике Србије, *Економист 1*, Београд.
4. Клиер Д. (2007) Актуална проблематика откривања, пријављивања и процесуирања утаја пореза, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб* (2).
5. Милошевић Г., 2005. „Порез и избегавање пореза“, Службени гласник, Београд
6. Министарство финансија (2012) *Годишњи извештај*, Пореска управа, Сектор за образовања и комуникацију, Београд.
7. Morris, D. (1977) *The Economic system in the UK*, Oxford. *University Press*, 283.

STRUCTURE OF UNLAWFUL EVASION IN SERBIA

**PhD Miodrag Todorović
dr Slobodan Radonjić**

Abstract:

The fact that a large proportion of public revenue lost through tax evasion, it is inevitable to undertake various measures for its suppression. According to recent statistics 30% of gross domestic product to drain through tax evasion. From tiz why this paper is given the basic definitions (the concept of tax evasion), then what are the underlying causes that promote tax evasion in Serbia, two main forms of expression of tax evasion is a legitimate (legal) and illegal (illegal). This paper presents the results of the tax control the disclosure tax evasion detected by field control of the Republic of Serbia, as well as a conclusion in which the main guidelines for the reduction of tax evasion.

Key words: *tax evasion, control, audit*

342.951(4-672EU)

EVROPSKI STANDARDI STATUSA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA

Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković*

Apstrakt:

Jedan od važnih zadataka zemalja kandidata za članstvo u EU jeste implementacija administrativnih principa, procedura, vrednosti i standarda EU. Ključni elemenat koji treba da bude implementiran jesu standardi statusa državnih službenika, te su u radu ti standardi analizirani. Ovo je vrlo bitno zbog veze koja postoji između države i službenika, te ovlašćenja i obaveza koja imaju. Ovi standardi su, takođe, bitni ukoliko želimo da razvijamo efikasan i profesionalan službenički sistem. Da pomenemo neke od njih: zakonitost, stručno usavršavanje, napredovanje, ocenjivanje. Istovremeno, naša zemlja, kao članica Saveta Evrope, ima obavezu da prihvati određene standarde definisane u pravnim aktima Saveta Evrope, a posebno Kodeksu postupanja javnih službenika, kao što su: zakonitost u radu, profesionalizam, depolitizacija, javnost rada.

Ključne reči: Državni službenici, uprava, standardi, Evropska unija, profesionalizam, depolitizacija, selekcija, napredovanje

1. Pojam i formiranje standarda EU

Proces pridruživanja Evropskoj uniji podrazumeva primenu odgovarajućih, unapred definisanih i prihvaćenih standarda u mnogim oblastima, posebno, u oblasti postupanja državnih organa. EU nema nadležnost da državama kandidatima za prijem u članstvo nametne zahteve koji bi za tu državu bili neprihvatljivi, međutim, ona može da zahteva da država u sprovođenju reforme svojih administrativnih kapaciteta, prihvati određene standarde i prihvaćenu dobru praksu. Pre toga, potrebno je spoznati da standardi postoje i da ih treba primenjivati i poštovati, jer predstavljaju "pojednostavljene paradigme i mape neophodne su za ljudsku misao i akciju"¹⁹⁶ Standardi su korisni i kada nam pomažu

* Vanredni profesor za užu naučnu oblast javno pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: ljiljana_dm@yahoo.com.

¹⁹⁶Hantington, S., *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, Podgorica, 1998, str.31.

da u mnoštvu isprepletanih puteva i mogućih alternative, treba da pronađemo put koji smatramo odgovarajućim za postizanje postavljenog cilja.

Izraz "standard" potiče od engleske reči koja označava "svaku zakonom utvrđenu meru, normalnu meru, merilo, zakonsku novčanu stopu i sl., nešto što važi kao uzor, obrazac, što je priznato kao klasično."¹⁹⁷

Društvena norma kao "pravilo o ponašanju ljudi u društvu, koje postavlja samo društvo, koje je upućeno na volju i svest čoveka"¹⁹⁸ predstavlja osnov za formiranje standarda, kako bi ljudsko ponašanje "učinili onakvim kakvo ono ne bi bilo kada one ne bi postojale."¹⁹⁹ Stoga, kreatori standarda uvek imaju u vidu određenu zamisao o tome šta žele da postignu, vodeći računa da on bude realan i ostvariv.

Kada govorimo o standardima službeničkog sistema, vezujemo se za pravne standarde, kao deo normativnog poretka, odnosno "takvog postojećeg sistema ljudskih, društvenih odnosa (ponašanja ljudi jednih prema drugima), koji je regulisan normama, na koje norme vrše određeni uticaj."²⁰⁰ Kada pravna norma sadrži ovakve pravne standarde, bitno je da u svakom konkretnom slučaju postoji jedno ponašanje koje potpuno odgovara, dok svako drugo predstavlja kršenje pravne norme. Pravni standardi mogu važiti na području jedne države, te su nacionalnog karaktera, ili mogu biti utemeljeni u raznim međunarodnim aktima, bilo da su neposredno propisani ili proizlaze iz tih akata. Zbog toga, pravne standarde smatramo proizvodom organizovanog društva, njihov tvorac je poznato je jedna država ili više njih koje pored njihovog propisivanja, uspostavljaju i mehanizme da se oni poštuju. Standardi se formiraju i praksom drugih organa i tela, kao npr. Suda Evropske unije za službeničke sporove, Evropskog suda pravde ili Evropskog suda za ljudska prava. Kada je u pitanju definisanje standarda u pogledu položaja državnih službenika,²⁰¹ posebno je značajna uloga Suda za službeničke sporove,²⁰² osnovanog Aktom o osnivanju Suda za službeničke sporove,²⁰³ koji je otpočeo sa radom 2005. godine i sedište mu je u Luksemburgu.

Pored pravnih standarda, postoji i korpus zajedničkih vrednosti prilikom postupanja, koje, iako nisu pravno definisane, niti je njihov izvor pravna norma, zbog opšteg prihvatanja kao dobre prakse i široke saglasnosti u njihovoj primeni, imaju faktički karakter standarda. Njihovo neprimenjivanje ne prati sankcija, a njihova snaga je u svesti o njihovoj efektivnosti i poboljšanjima koja se njihovom primenom postižu. Stvaranjem ovih standarda ne dira se u sadržaj i domašaj

¹⁹⁷ prema: Vujaklija, M., *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, 1980, str.869.

¹⁹⁸ Lukić, R., *Uvod u pravo*, Beograd, 1993, str.31 i dalje.

¹⁹⁹ *Ibidem*

²⁰⁰ *Ibidem*

²⁰¹ Ovde prvenstveno mislimo na službenike zaposlene u institucijama EU.

²⁰² Osnovan je na osnovu člana 257 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, kojim je utvrđeno da Evropski parlament i Savet mogu osnivati specijalizovane sudove za pojedine specifične oblasti, kao što je, u ovom slučaju rešavanje radnopravnih sporova službenika zaposlenih u institucijama Evropske unije.

²⁰³ Sl. list EU, L 333 od 09.11.2004.

pravnih standarda, već se oni dopunjuju stvarajući mrežu prihvaćenih zajedničkih vrednosti.

2. *Evropska načela kvalitetne uprave*

Pridruživanje Evropskoj uniji podrazumeva i proces tzv. "integracije putem prava" (*integration through law*), koji podrazumeva usvajanje zajedničkog sistema vrednosti i principa ustanovljenih odlukama i zaključcima evropskih institucija i organizacija- Evropskog suda pravde, Evropskog saveta i Saveta Evrope, kojima se harmonizuju administrativni sistemi evropskih država.²⁰⁴ Ova pravila karakteristična su za najrazvijenije zemlje sveta u sastavu Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).²⁰⁵ Ovakvo uskladjivanje medju državama članicama važan je preduslov što ujednačenijeg sprovođenja odluka organa Unije. Takodje se pred zemlje sa kojima je započet proces pregovaranja za ulazak u Uniju ili su stekle status kandidata postavlja, pored uslova usvajanja, prihvatanja i efikasne primene *acquis communautaire*, i izgradnja administrativnih kapaciteta, odnosno prihvatanje standarda statusa državnih službenika, što sve treba da omogući bezbolan ulazak u "evropski upravni prostor". Posebno je značajan dokument Agenda 2000.²⁰⁶

Definisanje evropskog administrativnog okvira ili evropskog upravnog prostora nije jednostavno zbog toga što se upravno pravo, kao deo javnog prava, zasniva na načelima koja proističu iz tradicije, nacionalnih osobenosti, specifične organizacije države, te je, stoga, i manje podložno promenama usled spoljnih uticaja, pa je upravna doktrina "dugo zauzimala stanovište da su osobenosti nacionalnih upravnih sistema toliko značajne da i samo njihovo poredjenje proizvodi teškoće, dok se o njihovoj harmonizaciji uopšte ne može govoriti."²⁰⁷ Pod "evropskim upravnim prostorom" podrazumeva se relativno uskladjen skup načela i minimalnih standarda kojima se odredjuju organizacija, delatnost i funkcionisanje organa državne uprave na osnovama *Acquis Communautaire*.²⁰⁸

Pri oceni ispunjenosti uslova i postignutih administrativnih kapaciteta zemalja članica bitni su sledeći kriterijumi kojima se ocenjuje kvalitet i efikasnost javne uprave u zemljama kandidatima:

1. proces formulisanja upravne politike i imehanizmi interministarske koordinacije;

²⁰⁴ Videti: SIGMA Paper No.23, Preparing Public Administrations for the European Administrative Space, OECD, 1998, web site: www.oecd.org/puma, sigmaweb, str.14-15.

²⁰⁵ OECD u okviru programa SIGMA pruža pravnu pomoć prilikom pisanja zakona o državnoj upravi i zakona o državnim službenicima, ugradjujući standarde koji se primenjuju u savremenim sistemima javne uprave u trideset najrazvijenijih zemalja sveta.

²⁰⁶ Agenda 2000, deo II, Evropska komisija, DOC/97/7, European Commission Paper, *The European Union: Still Enlarging*, Luxembourg, 2001, str.12-18

²⁰⁷ Prema: Nizzo, C., *Public Administration and European Integration*, SIGMA papers, OECD, web site: www.oecd.org/puma.

²⁰⁸ Kavran, D., *Evropski upravni prostor, reforma i obrazovanje državne uprave*, Pravni život, 9/04.

2. status, prava i dužnosti službenika;
3. finansijski menadžment;
4. javne nabavke;
5. interna finansijska kontrola i
6. glavna kontrola.

Možemo da zaključimo da je stvaranje administrativnih kapaciteta za pristup Evropskoj uniji troslojno: prvo je potrebno prilagodjavanje sistema državne uprave u okvirima opšteg procesa reforme; zatim sledi specifično prilagodjavanje uslovima koji proističu iz politike pridruživanja EU, i, na kraju, razvoj posebnih i potrebnih administrativnih kapaciteta koji će biti u stanju da zadato i realizuju.

3. Standardi statusa državnih službenika

Pojam državnog službenika (Fonctionnaire, Civil servants, Beamten, Angestellte, Civil service, Public servants) u zemljama Evropske unije različito definiše: od lica kome su povereni poslovi državnog službenika i koji ima odgovarajući pravni položaj (Fonctionnaire, Beamten, Public servants), do onih koji obavljaju javne poslove u okviru različitih oblika nedržavne uprave - jedinicama lokalne samouprave, javnim agencijama, javnim službama (Angestellte, Civil servants). U funkcionalnom smislu, javni službenik je svako lice koje vrši poslove javne ili državne službe, bez obzira na to o kom organizacionom obliku vršenja poslova se radi.²⁰⁹

Pravni osnov uređenosti statusa državnih službenika EU predstavljaju pravni akti Unije, kojima se uspostavljaju procedure zapošljavanja, načina selekcije i napredovanja kadrova, način ocenjivanja i stručnog usavršavanja. Posebno je potrebno pomenuti Pravilnik o radu službenika u institucijama Evropske unije.²¹⁰ Ovaj pravilnik se primenjuje na zaposlene u institucijama EU, kao u i telima koje osniva EU, kao što su Evropski ombudsman, Evropski komitet regiona, Evropski komitet za ekonomska isocijalna pitanja, razne agencije i sl. Pored navedenog pravilnika, standardi rada i postupanja državnih službenika uređeni su i Kodeksom dobrog upravnog postupanja, Regulativom o dostupnosti dokumenata javnosti i dr.

Standardi EU koji se odnose na razvoj javnih administracija zemalja kandidata i onih koje to još nisu, ali se nalaze u procesu pridruživanja, polaze od uprave koja treba da bude depolitizovana i profesionalizovana, da pruža pravnu sigurnost i da je pouzdana. Zbog toga se postavljaju određene smernice²¹¹ u pravcu razvoja službeničkog sistema, i one obuhvataju sledeće:

²⁰⁹ Tako se u Nemačkoj pod državnim službenikom podrazumevaju pored lica koja su u službi države, i lica zaposlena u lokalnoj samoupravi i drugim organima na koja se primenjuje režim javnog prava (prema: *The Public Service in Germany*, www.bmi.bund.de, str 56).

²¹⁰ *Staff Regulations of Officials of the European Communities*, European Commission, *Legal issues and questions relating to the Staff Regulations Unit*, 2004, <http://europa.eu.int/eur-lex/>.

²¹¹ *Smernice za razvoj i kontrolu sistema državne uprave za sticanje članstva u Evropskoj uniji*, *Sigma Baselines, Control and Management System Baselines for European Union Membership*, OECD,

- 1) pravni položaj državnih službenika je jedan od najbitnijih elemenata evropske politike u oblasti službeničkih sistema, što podrazumeva usvajanje zakona o državnim službenicima, njihovu relativnu nepromenljivost, kako bi se uspostavila pravna izvesnost službenika u pogledu radnog mesta, relativnu nepromenljivost, uspostavljanje jasne granice između državnih službenika, političara i ostalih zaposlenih u državnoj upravi;²¹²
- 2) zakonitost i odgovornost državnih službenika, što podrazumeva osim jasno definisanog pravnog osnova za postupanje i uspostavljen sistem odgovornosti i mehanizama kontrole (odgovornost državnih službenika prema nadređenima, efektivni mehanizmi unutrašnje i spoljne kontrole i odgovornosti);
- 3) nepristrasnost i integritet državnih službenika, što se postiže nefavorizovanjem nelegitimnih interesa, uspostavljanjem odgovornosti za korupciju, nepotpadanjem pod političke uticaje, uspostavljanjem sistema disciplinske odgovornosti, prijavljivanjem imovnog stanja, donošenjem i poštovanjem etičkog kodeksa;
- 4) efikasno upravljanje ljudskim resursima putem uspostavljanja sistema za upravljanje kadrovima;
- 5) profesionalizam i stabilnost državnih službenika, što se postiže javnim konkursom, zapošljavanjem prema znanjima, vođenjem karijera sa ciljem zadržavanja državnih službenika u upravi;
- 6) sistem javnih konkursa, transparentnost kriterijuma za prijem, selekcija kandidata na osnovu sprovedene provere znanja;
- 7) Uspostavljanje sistema napredovanja na osnovu zasluga i ocenjivanja (merit system);
- 8) uspostavljanje sistema ocenjivanja državnih službenika;
- 9) uspostavljanje sistema nagrađivanja, sistema platnih razreda;
- 10) sistem zaštite stalnog radnog odnosa državnog službenika, kroz jačanje stabilnosti i političke neutralnosti;
- 11) razvoj sposobnosti državnih službenika u oblasti evropskih integracija, organizovanjem obuke u cilju priprema državne uprave za pristupanje EU.²¹³

Pri zapošljavanju državnih službenika u zemljama EU primenjuju se princip jednakosti i sposobnosti kandidata i objektivnost u postupku selekcije. Kod zapošljavanja državnih službenika putem javnog oglašavanja prednosti su u

October, Paris, 1999, str.23-24. Poseban deo u okviru ovog dokumenta su *Smernice za razvoj službeničkog sistema (Civil Service Baselines)*.

²¹² J. Hinrik Meyer-Sahling, *Sustainability of Civil Service reforms in Central and Eastern Europe Five Years after EU Accession, Public Governance and Territorial Development Directorate, Support for Improvement in Governance and Management*, Sigma, Oecd, Sigma Paper No 44, COV/SIGMA (2009/1), May, 2009, Paris, str. 18; Simon, James, *Politički savjetnici i državni službenici u evropskim zemljama* (<http://www.sigmaxweb.org/publicationsdocuments/39599540.pdf>).

²¹³ Opširnije: Vukašinović-Radojičić, Z., *Evropski službenički sistemi*, Beograd, 2013, str. 49.

slobodnom prijavljivanju na konkurs, višečlanim komisijama koje vrše selekciju kandidata, testiranje stručnosti i znanja kandidata, kao i svojstava ličnosti, probni rad i sl. Često se formiraju posebna tela koja se bave time na nivou države, što je u skladu sa zahtevom EU da se efikasno upravlja kadrovima u državnoj upravi uspostavljanjem centralnih tela za koordinaciju i upravljanje kadrovima.

4. Depolitizacija

Termin *politizacija* ima više značenja. Kao ideološki pojam označava određeni sistem vrednosti koje imaju službenici, a što odlikuje i sve građane. Ovim terminom se najčešće označava pripadnost službenika političkim partijama, pri čemu on eksplicitno ili implicitno podržava određenu političku partiju.²¹⁴ EU stavlja poseban akcenat na pitanje depolitizacije uprave, i to kako u državama članicama, tako i u zemljama kandidatima za prijem u članstvo. Ovo je posebno naglašeno kada su u pitanju rukovodeća radna mesta, čime se nastoji da se uticaj politike na donošenje upravnih odluka minimalizuje. To se postiže postavljanjem standarda u procesu selekcije i izbora kandidata. To, takođe, dovodi do stabilnosti i kontinuiteta, jer sprečava krupne personalne promene u organima državne uprave, doprinosi stabilnosti radnih mesta, sprečava da na najviša radna mesta službenici dolaze na osnovu političkih veza, a istovremeno podstiče *merit system*. Lica koja se nađu na rukovodećim radnim mestima na neki način predstavljaju posrednike između politike i administracije, oni su nosioce primene evropskih upravnih standarda. Stoga je i glavno pitanje utvrđivanje granice između političkog i administrativnog nivoa, odnosno ko su politički izabrana i postavljena lica u organu državne uprave, a od kog nivoa upravljaju nepolitički raspoređeni rukovodioci. Baltičke zemlje ovaj princip strogo poštuju, pa je, tako, najviše službeničko mesto odmah ispod ministra, dok u nekim zemljama EU između ministra i najvišeg činovničkog mesta postoji još nekoliko nivoa političkih pozicija. Tako, npr. u Sloveniji, Mađarskoj, Slovačkoj postoji nekoliko državnih sekretara, sekretara ministarstva i pomoćnika ministara, koji su politički postavljeni. U Poljskoj je ta granica još niža, budući da se između načelnika odeljenja, što je službenička pozicija, i ministra nalazi nekoliko političkih pozicija, gde lica dolaze političkim postavljenjem: državni sekretari, podsekretari, generalni direktor, veći broj direktora i njihovih zamenika.²¹⁵ Broj političkih funkcija je u Letoniji i Litvaniji sveden na jednu. Ministri mogu uticati na izbor time što su članovi komisije za izbor državnog sekretara, ili utiču na sastav komisije. Postavljena lica mogu biti članovi partije, ali su u najvećoj meri, ipak, profesionalni državni službenici.

U Velikoj Britaniji, koja ima nešto više od 3500 viših državnih službenika (*senior civil service*), oko 70 se bira na osnovu diskrecione odluke ministra. Pored posebnog režima selekcije, oni podležu posebnom režimu plaćanja (zajednički

²¹⁴ Opširnije: Meny, Y., Knapp, A., *Government and Politics in Western Europe-Britain, France, Italy, Germany*, third edition, Oxford University Press, New York, 1998, str. 305.

²¹⁵ Pierre, J., Peters, B.G., *Handbook of Public Administration*, London, Sage, 2003.

sistem plata), sistemu ocenjivanja na osnovu definisanih kriterijuma, međuministarskoj mobilnosti, obaveznom stručnom usavršavanju, imaju sigurnost radnog mesta, ali i ograničene mogućnosti zapošljavanja nakon napuštanja državne uprave. Direktori agencija se biraju na period od pet godina.²¹⁶

U Francuskoj važe posebna pravila zapošljavanja i selekcije za najviše državne službenike, kao i ograničenja zapošljavanja nakon napuštanja državne uprave. Oni se biraju na osnovu rezultata prijemnih ispita i njima se upravlja kao grupom tokom karijere.

5. Karijerni sistem

Karijerni sistem se bazira na profesionalnom razvoju zaposlenih i ima sledeće prednosti: odabir najsposobnijih kadrova, njihovo obučavanje, mogućnost napredovanja u karijeri, usvajanje principa javne etike. Nedostaci ovog načina zapošljavanja jesu zatvaranje uprave, budući da ovaj način zapošljavanja ne mora da prati i javni konkurs, već se radi o premeštaju i internom konkursu²¹⁷.

Dominantna *obeležja karijernog sistema* su:

1. *napredovanje* koje definišemo kao sticanje viših zvanja, odnosno zauzimanje viših pozicija na hijerarhijskoj lestvici, vrši se na osnovu dva kriterijuma: radnog iskustva i rezultata rada. Bitan faktor napredovanja je ocenjivanje, sistem nagradjivanja je baziran na rezultatima rada- tzv. *merit system*. Tako se u Francuskoj formiraju kategorije/tela državnih službenika, a njihovo razvrstavanje se vrši na osnovu obrazovanja i stepena odgovornosti. Državni službenici mogu raditi na raznim radnim mestima u okviru jednog zvanja. U Nemačkoj, koja spada u grupu zatvorenih karijernih sistema, se u okviru iste stručne sprema/karijere²¹⁸ nalaze tri do četiri radna mesta.

2. *mobilitnost* predstavlja prelazak državnih službenika iz jednog u drugi organ državne uprave, nakon određenog vremenskog perioda, čime se omogućava da službenici ne rade dugo na "osetljivim poslovima", da upoznaju rad različitih organa državne uprave, stiču raznovrsna znanja i tako grade svoj stručni profil.²¹⁹ Mobilnost je u zemljama EU pravazišla nacionalne granice poslednjih godina, pa se

²¹⁶ Navedeno prema: Vukašinić-Radojičić, Z., *ibidem*, str. 96.

²¹⁷ U Nemačkoj je zastupljen zatvoreni karijerni sistem, koji podrazumeva da državni službenik startuje od najnižeg službeničkog mesta uz probni rad od 3 godine, te da se viša mesta popunjavaju internim konkursom. U Nemačkoj ne postoji centralno telo za upravljanje kadrovima. Slično je i u Francuskoj, koja, takođe, pripada grupi evropskih zemalja sa zatvorenim karijernim sistemom. Radno iskustvo stečeno u privatnom sektoru nije relevantno, te se ta lica mogu zapošljavati samo na najnižim radnim mestima u državnoj upravi.

²¹⁸ Zastupljene su karijera obične službe, karijera srednje službe, karijera više službe i karijera visoke službe (navedeno prema: Vukašinić-Radojičić, Z., *ibidem*, str 101)

²¹⁹ Tako je u Francuskoj, nakon sprovedene reforme 2000. godine, za visoke državne službenike propisana obaveza promene radnog mesta svakih šest godina (navedeno prema: Chaty, Lionel, Vukašinić, Zorica, *Javna uprava u zemljama Evropske Unije i status javnih službenika: poredjenje sa upravom u Srbiji*, Zbornik radova Kopaoničke škole prirodnog prava, broj 10,2004., str. 1105-1123.).

tako državni službenici povremeno i privremeno "sele" na rad u organe uprave drugih zemalja članica EU. Kako bi se ovakva mobilnost dalje podsticala, ustanovljen je projekat "Centri za informisanje" koji pruža informacije o državnoj upravi, slobodnim radnim mestima i sl.

3. *obuka* (trening) javnih službenika treba da razvije njihove sposobnosti, znanje, umeće, kvalitet rada, a time i uspeh same uprave. Tako u Francuskoj, polaznici Nacionalne škole za javnu upravu nakon okončanja obrazovanja, zauzimaju najviše položaje u državnoj upravi. U Nemačkoj na saveznom nivou postoji Savezna akademija za javnu upravu i Savezni koledž za javnu upravu. Savezna akademija za javnu upravu je osnovana 1969. godine kao deo Saveznog ministarstva za unutrašnje poslove. Predavači su iskusni praktičari, nezavisni predavači, naučni radnici.²²⁰ Zemlje centralne i istočne Evrope su, još tokom priprema za ulazak u EU, dobile određena sredstva od Evropskog socijalnog fonda, radi reforme službeničkog sistema u delu koji podrazumeva jačanje kapaciteta kroz postupak stručnog usavršavanja. Tako u Litvaniji postoji posebno Odeljenje za državne službenike, koje je u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova. Pored toga, 1993. godine osnovan je Institut za javnu upravu, kao centar za stručno usavršavanje državnih službenika. U Mađarskoj je za usavršavanje državnih službenika nadležan Direktor za stručno usavršavanje u javnoj upravi, u Sloveniji je to Upravna akademija, koja je do 2008. godine bila u sastavu Ministarstva za javnu upravu, a kasnije deo Direktorata za menadžment i kadrovska pitanja. U Rumuniji su osnovani Institut za javnu upravu i evropske integracije, Nacionalni institut za upravu i Nacionalna škola za političke i administrativne nauke, U Bugarskoj je osnovan Nacionalni centar za stručno usavršavanje državnih službenika.²²¹

EU je, u cilju postizanja što boljih efekata u usavršavanju i mobilnosti zaposlenih u organima i telima EU, osnovala Evropsku upravnu školu, koja ima za cilj da obezbedi i harmonizuje stručno usavršavanje različitih kategorija zaposlenih. To se postiže u postupku sertifikacije, licenciranja, ispitivanja, standardizacije, ispitivanja, akreditacije, verifikacije i vrednovanja.²²²

6. Standardi Saveta Evrope

Pored standarda čiji tvorac je EU i koji su napred analizirani, pod evropskim standardima mogu se smatrati standardi evropskih regionalnih organizacija.

Standardi statusa državnih službenika formirani su i od strane *Saveta Evrope*, donošenjem *Preporuke br.6 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope*²²³

²²⁰ Videti: Milovanović, D., Ničić, J., Davinić, M., *Stručno usavršavanje državnih službenika u Republici Srbiji*, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, 2012, str. 157-159.

²²¹ *ibidem*

²²² Opširnije: http://europa.eu/eas/index_en.htm

²²³ *Recommendation No. R (2000) 6 of the Committee of Ministers to member states of the status of public officials in Europe*

kojom se reguliše položaj službenika u državnim organima i agencijama koji se finansiraju iz budžeta. Pored ove preporuke, značajan za rad državnih službenika je i *Kodeks ponašanja javnih službenika*²²⁴, koji je usvojen od strane Komiteta ministara SE 11. maja 2000. godine i predstavlja izvor tzv. mekog prava kojim se regulišu status javnih službenika i osnovni principi rada javne uprave. Razlozi za donošenje ovog Kodeksa jesu postizanje višeg nivoa usaglašenosti i jednakosti među državama članicama, potreba da uprava, koja nesumnjivo ima suštinsku ulogu u demokratskim društvima, svoje raspoloživo osoblje rasporedi tako da mogu da ispune poverene zadatke, što podrazumeva stručnost, potpunu pravnu uređenost i materijalne uslove za rad. Kodeks se, takodje, bavi pitanjima suzbijanja korupcije, budući da, kako je istaknuto, ona predstavlja ozbiljnu pretnju vladavini prava, jednakosti, socijalnoj pravdi, sprečava ekonomski razvoj i ugrožava demokratske institucije i moralne principe društva. Kodeksom se preporučuje zemljama članicama da donesu nacionalne kodekse ponašanja javnih službenika, bazirane na ovom kodeksu i obavezuje se Grupa za borbu protiv korupcije (GRECO) da nadgleda inkorporaciju ovog kodeksa.

Opšta načela rada javnih službenika jesu: načelo zakonitosti i depolitizacije, zaštita javnog interesa i izbegavanje sukoba interesa. Član 8 Kodeksa naglašava da javnom službeniku nije nikada dozvoljeno da koristi prednosti svoje pozicije javnog službenika, kako bi postigao kakav lični interes. Sukob interesa postoji kada kada privatni interes utiče ili počinje da utiče na objektivno obavljanje dužnosti javnog službenika. Privatni interes definisan je kao korist za javnog službenika, članove njegove porodice, bliske rođjake i prijatelje, kao i osobe sa kojima ima neki vid poslovne saradnje. Budući da je javni službenik obično jedini koji od početka zna da postoji sukob interesa, to on i ima ličnu odgovornost da bude oprezan u vezi svakog realnog ili potencijalnog sukoba interesa, da preduzme korake kako bi izbegao sukob interesa i da prijavi svom pretpostavljenom sukob interesa čim sazna za njega.

Interesantne su i odredbe Kodeksa koje utvrđuju obavezu izveštavanja o situacijama kada se od javnog službenika zahteva da postupi na nezakonit, nesvrshodan ili neetičan način, o čemu je potrebno odmah obavestiti rukovodioca organa uprave.

Literatura:

- 1) Agenda 2000, deo II, Evropska komisija, DOC/97/7, European Commission Paper, The European Union: Still Enlarging, Luxembourg, 2001
- 2) Chaty, Lionel, Vukašinović, Zorica, Javna uprava u zemljama Evropske Unije i status javnih službenika: poredjenje sa upravom u Srbiji, Zbornik radova Kopaoničke škole prirodnog prava, broj 10, 2004.,
- 3) Codes of Conduct Public Officials, Rec 2000 (10), 11. May 2000

²²⁴ *Codes of Conduct Public Officials*, Rec 2000 (10), 11. May 2000.

- 4) Hantington, S., Sukob civilizacija I preoblikovanje svjetskog poretka, Podgorica, 1998, str.31.
- 5) Hinrik Meyer-Sahling, J., Sustainability of Civil Service reforms in Central and Eastern Europe Five Years after EU Accession, Public Governance and Territorial Development Directorate, Support for Improvement in Governance and Management, Sigma, Oecd, Sigma Paper No 44, COV/SIGMA (2009/1), May, 2009, Paris,
- 6) Kavran, D., Evropski upravni prostor, reforma i obrazovanje državne uprave, Pravni život, 9/04.
- 7) King, S., Regulisanje ponašanja ministara, specijalnih savjetnika i državnih službenika“, University College London, London, 2003
- 8) Lukić, R., Uvod u pravo, Beograd, 1993, str.31 i dalje.
- 9) Meny, Y., Knapp, A., Government and Politics in Western Europe-Britain, France, Italy, Germany, third edition, Oxford University Press, New York, 1998.
- 10) Milovanović, D., Ničić, J., Davinić, M., Stručno usavršavanje državnih službenika u Republici Srbiji, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, 2012
- 11) Nizzo, C., Public Administration and European Integration, SIGMA papers, OECD.

Ostali izvori:

- 1) Pierre, J., Peters, B.G., Handbook of Public Administration, London, Sage, 2003.
- 2) Recommendation No. R (2000) 6 of the Committee of Ministers to member states of the status of public officials in Europe
- 3) SIGMA Paper No.23, Preparing Public Administrations for the European Administrative Space, OECD, 1998
- 4) Simon, James, Politički savjetnici i državni službenici u evropskim zemljama (<http://www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/39599540.pdf>).
- 5) Smernice za razvoj i kontrolu sistema državne uprave za sticanje članstva u Evropskoj uniji, Sigma Baselines, Control and Management System Baselines for European Union Membership, OECD, October, Paris, 1999
- 6) Staff Regulations of Officials of the European Communities, European Commission, Legal issues and questions relating to the Staff Regulations Unit, 2004, <http://europa.eu.int/eur-lex/>.
- 7) The Public Service in Germany, www.bmi.bund.de
- 8) Vujaklija, M., Leksikon stranih reči I izraza, Beograd, 1980, str.869.
- 9) Vukašinović-Radojičić, Z., Evropski službenički sistemi, Beograd, 2013.

THE CIVIL SERVICE STATUS AND THE EUROPEAN STANDARDS

PhD Ljiljana Dapčević-Marković

Abstract:

One of the important tasks for each candidate country is to implement administrative principles, procedures, values, standards and practices EU. One of key element which has to be implement is civil service standards. The link between servants and the state is specific because their duties and obligations derive from national legislation. We tried to analyze these EU standards, as well as in order to develop efficient and professional civil service these standards have to be effectively implemented in our legal system, too. Just to mention few of them: mobility, training, promotion, evaluation. In the same time, our country, as a member of Council of Europe is obliged to implement some standards from the Codes of Conduct Public Officials in our legislation: legality, professionalism, depolitisation, transparency,

Keywords: Public officials, administration, standards, European Union, professionalism, depolitisation, selection, promotion.

343.133(497.11)

TUŽILAČKA OCJENA DOKAZA PRIBAVLJENIH U ISTRAZI KAO OSNOV ZA PODIZANJE OPTUŽNICE

Mr Dragica Glušac*

Apstrakt:

U postupku optuženja, koji sprovodi tužilac sačinjavanjem optužnice, neophodno je da se dâ relevantna tužilačka ocjena kvaliteta pribavljenih dokaza u istrazi. U istrazi se kroz preduzimanje relevantnih istražnih – dokaznih radnji obezbjeđuju dokazi koji su potrebni – podobni za dalje vođenje krivičnog postupka (optuženje, glavni pretres). Kako je tužilac jedini nadležan da „istražni predmet“ prouči i analizira sa stanovišta formalnih i materijalnih sadržaja u vezi sa postojanjem – nepostojanjem uslova za podizanje optužnice, time se ovo pitanje postavlja kao veoma značajno u daljnjem postupku prelaska iz istrage u fazu glavnog krivičnog postupka. Prema tome, predmet istraživanja u radu jeste kvalitet i kapacitet pribavljenih dokaza u istrazi, koji će biti osnova za podizanje optužnice od strane tužioca.

Ključne riječi: *istraga, tužilac, dokazi, policija, prikupljanje dokaza, ocjena dokaza.*

UVOD

U istrazi se u okviru sveukupne djelatnosti - aktivnosti policije i tužilaštva, na otkrivanju i razjašnjavanju krivičnog djela i identifikacije učinioca, pribavljaju relevantni dokazi koji su potrebni za dalje vođenje krivičnog postupka (kako prethodnog, tako i glavnog krivičnog postupka).

Kako se u okviru istrage pribavljaju dokazi kroz sprovođenje istražnih tj. dokaznih radnji, koje preduzimaju policijski organi u saradnji sa javnim tužilaštvom, očekuje se da će oni biti takvog kapaciteta i kvaliteta da obezbijede podizanje optužnice i dalje vođenje glavnog krivičnog postupka. Međutim, s obzirom na sveukupne moguće probleme i neizvjesnosti u vođenju istrage, počev od situacije kada se ne steknu uslovi za podizanje optužnice, tj. kada se utvrdi da krivično djelo zbog kojeg je pokrenuta istraga nije krivično djelo u skladu sa

* Tužilac u Tužilaštvu BiH, dragica.glusac@tuzilastvobih.gov.ba.

krivičnim zakonom ili kada se utvrdi da ne postoji dovoljno dokaza za dalje vođenje krivičnog postupka, odnosno kada se utvrdi da lice protiv koga je pokrenuta istraga nije učinilac pretpostavljenog krivičnog djela.

U situacijama kada se okonča istraga, bilo da se radi o istrazi koju su vodili tužilac i policija zajedno ili istrazi koju je vodila policija samostalno (u slučajevima kada su u pitanju krivična djela za koja je predviđena kazna do 5 godina zatvora), policija je dužna dostaviti izvještaj tužiocu o preduzetim mjerama i radnjama. Ključno pitanje dalje nadležnosti tužilaštva – postupajućeg tužioca, je da utvrdi da li je stanje stvari dovoljno razjašnjeno da se može podići optužnica. Ovaj zadatak ima isključivo samo tužilac, koji je ovlašćen da na osnovu dobijenog izvještaja policije da tužilačku ocjenu kvaliteta pribavljenih dokaza u istrazi.

ODNOS IZMEĐU TUŽIOCA I POLICIJE

Funkcionalne veze između tužilaštava, ali i između policije, diktirane su ustavnim rješenjima. Tako postoje posebna tijela, tužilaštva i policijske agencije na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima i ove institucije su upućene jedne na druge zavisno od nivoa na kojem djeluju.¹ Ovakva saradnja se obavlja bez većih problema. Međutim, do eventualnih problema dolazi u koordinaciji između više agencija za provođenje zakona koje rade na određenim predmetima, pa se smatra da tužilac treba da odredi centralnu agenciju, a to je najčešće policija, koja će sakupljati podatke od drugih i prenositi tužiocu, kao i prenositi obavezne upute tužioca ostalim agencijama.² Ministarstvo unutrašnjih poslova i tužilaštvo imaju različit status. Tužilaštva su samostalni državni organi, sa određenim principom subordinacije između viših i nižih tužilaštava, te dobrovoljnim ili traženim izvještavanjem predstavničkih tijela i vlada o primjeni krivičnih zakona i radu tužilaštava, dok se evaluacija rada tužilaca (i tužilaštava) vrši od strane VSTV. S druge strane, rukovodioci policijskih organa odgovaraju ministrima unutrašnjih poslova i vladama, a podijeljenost između političkog nadzora i operativnog rada i uprave nije uvijek striktno osigurana.

Procesni krivični zakon je jedina veza između policije i tužilaca u smislu formalnog zakonskog okvira. Iako su krivičnoprocesni zakoni u BiH dobra podloga koja jasno određuje uloge policije i tužilaca u krivičnim istragama, problemi nastaju u svakodnevnom tumačenju odredaba krivičnoprocesnih zakona, koje je najvećim dijelom neujednačeno i neusaglašeno, ne samo između policije i tužilaca, nego ponekad i između tužilaca. Upravo iz ovog razloga Tužilaštvo BiH i Državna

¹ Tako, na primjer, *Tužilaštvo BiH* je prvenstveno upućeno na *Agenciju za istrage i zaštitu BiH, Kantonalno tužilaštvo Kantona Sarajevo na MUP Kantona Sarajevo, Okružno tužilaštvo Istočno Sarajevo na Centar javne bezbjednosti Istočno Sarajevo*, iako u krivičnim istragama veoma često dolazi do potrebe da jedno tužilaštvo saraduje sa više policijskih agencija, sa različitim nivoa ili teritorija. Na primjer, vrlo često tužilaštva i policijske agencije sa područja Sarajeva i Istočnog Sarajeva imaju potrebu da saraduju i zajednički rade na predmetima. Takođe, *Tužilaštvo BiH* često ima potrebu da radi sa *SIPA-om, Graničnom policijom, MUP-om FBiH ili RS*, itd.

² Čosić, Š., *Saradnja tužilaštava sa drugim agencijama za sprovođenje zakona*, Sarajevo, str. 36.

agencija za istrage i zaštitu su se odlučili na potpisivanje Memoranduma o razumijevanju o saradnji u oblasti krivičnih istraga teških povreda međunarodnog humanitarnog prava i Uputstvo o profesionalnim osnovama za saradnju između dvije institucije u otkrivanju i krivičnom gonjenju počilaca krivičnih djela.³ Iako na nižim nivoima ne postoje slični akti koji bi približili rad policije i tužilaštava, neki glavni tužioci su uveli praksu redovnih sastanaka sa policijskim direktorima, komesarima i drugim policijskim službenicima, što je ocijenjeno kao vrlo korisno. Međutim, pored redovnih sastanaka između rukovodilaca, naglašena je i potreba za ovakvom komunikacijom između ovlaštenih službenih lica iz policije i tužilaštava jer se najveći dio problema u svakodnevnom radu pojavljuje u komunikaciji između policijskih službenika i tužilaca, kao i u različitim očekivanjima. Do ovih problema najviše dolazi zbog neprilagođenosti promjenama koje je uvela reforma krivičnog postupka i neujednačenog tumačenja uloga i dužnosti u svakodnevnom radu.

Tužilac i policija su veoma značajni državni organi u suprotstavljanju kriminalnoj djelatnosti, odnosno na polju otkrivanja krivičnih djela i njihovih učinilaca, obezbjeđenju dokaza i krivičnom progonu. Samim tim kada se govori o saradnji tužioca i policije tu se, prije svega, misli na njihovu međusobnu raspodjelu ovlašćenja u prethodnom postupku. Naime, od momenta saznanja da je izvršeno krivično djelo za koje se goni po službenoj dužnosti pa do podizanja optužnice tužioca preduzima se niz mjera i radnji, kako potražnih tako i dokaznih, kako bi se došlo do podataka i dokaza koji mogu dovesti do optuženja. Glavnu ulogu prilikom preduzimanja tih radnji u najvećem broju zemalja imaju tužilac i policija, ali je njihov međusobni odnos različito regulisan u zavisnosti od prihvaćenog modela istrage. Takođe, tužilac i policija će morati više da sarađuju, da zajednički rade na svakom krivičnom predmetu i pri tome da se oslobode svih onih zabluda koje stoje na putu njihovog efikasnog rada, tako da će morati biti u stalnoj vezi kako bi svoja znanja, koja nisu ista već različita, iskoristili na najbolji način. U tom cilju tužilac će morati biti jasan, precizan i konkretan u svojim zahtjevima i naredbama prema policiji, kako bi se isti mogli uspješno izvršavati.⁴

Međutim, u toku tog odnosa, odnosno u toku istrage, u odnosu između policije i tužioca se pojavljuje mnoštvo problema, koji su rezultat mnogobrojnih okolnosti i faktora, a ne treba zapostaviti ni protok vremena od implementacije novog krivičnoprocesnog zakonodavstva u BiH.⁵ U kontekstu navedenog, ne treba "zabijati glavu u pijesak", već upravo insistirati na identifikaciji, individualizaciji i konkretizaciji tih problema, odnosno problema koji uslovljavaju nedovoljno jasan

³ Oba dokumenta su potpisana u Sarajevu, dana 12.10.2005.godine, a tekstovi dokumenata su dostupni na www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/MEMORANDUM_O_RAZUMIJEVANJU_sa_SIPAom.pdf, www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Uputstvo_o_profesionalnoj_saradnji_sa_SIPA-om.pdf

⁴ Spaić, J., *Odnos javnog tužioca i policije s aspekta mesta i uloge javnog tužioca u Zakonu o krivičnom postupku Republike Srpske*, Zbornik radova Visoke škole unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2003. godine, str. 165.

⁵ Opširnije u: Bošković, A., *Tužilačko-policijski koncept istrage i efikasnost krivičnog postupka*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet u Kragujevcu, 2010. godine.

ili čak i fluidan odnos između policije i tužilaca, a što je i kauzalistički povezano i sa ostalim problemima u toku istrage, a koji se posebno ogledaju prilikom primjene konkretnih istražnih radnji, bez obzira na to da li se one preduzimaju samo od strane ovlašćenih službenih lica ili se preduzimaju pod nadzorom ili direktnim rukovođenjem tužioca.⁶

Rad ovlašćenih službenih lica, na bazi postojanja osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo, odvija se pod rukovođenjem ili nadzorom tužioca kojim slučajevima radnje ovlašćenih službenih lica imaju status istražnih radnji i mjera, a izjave i dokazi koje ovlašćena službena lica pribave u toku takve istrage, pod uslovima koje propisuju zakoni o krivičnim postupcima u BiH, imaju validan dokazni karakter.⁷ Objedinjavanjem pretkrivičnog i prethodnog krivičnog postupka u jednu jedinstvenu istragu, pod rukovođenjem ili nadzorom tužioca, uloga ovlašćenih službenih lica u istražnom postupku je proširena sa inicijatora-podnosioca krivične prijave (po ranijem zakonu o krivičnom postupku) na aktivni istražni subjekt. Blagovremeno informisanje tužioca o postojanju osnova sumnje za krivično djelo, ili učinioca, od strane policije predstavlja neophodan početni saznavni kvalitet i signal za tužioca, u pogledu njegove krajnje odluke o pokretanju, nepokretanju istrage. U toku sprovođenja istrage tužilac je ovlašćen da preduzme sve istražne radnje, uključujući ispitivanje osumnjičenog i saslušanje oštećenog i svjedoka, vršenje uviđaja i rekonstrukcije događaja. Međutim, tužilac može zahtijevati od policije da sprovede pojedine istražne radnje ili čak cijelu istragu i policija je dužna da postupi u cijelosti po njegovom zahtjevu. To znači da će u toku istrage policija pod nadzorom tužioca, i zajedno sa njim, raditi na obezbjeđenju dokaza koji su potrebni za podizanje optužnice. Iz prethodnog proizilazi da će policija kao i ranije raditi na stvarnoj transformaciji osnova sumnje u osnovanu sumnju, ali sada pod nadzorom tužioca koji je formalan i suštinski rukovodilac istrage.⁸

Ova procesna uloga omogućava tužiocu da formira multidisciplinarne istražne timove sastavljene od predstavnika različitih institucija i agencija za provođenje zakona (policije, inspekcije, poreskih uprava itd.), te da pravilnom podjelom rada i koordinacijom aktivnosti ima cjelovitu sliku istrage i njenih rezultata kako u pojedinim segmentima tako i rezultata istrage kao cjeline. Pored izmijenjene uloge tužioca, koji je stupanjem na snagu krivičnoprocesnih zakona u BiH 2003. godine, postao svojevrсни «menadžer istrage», izmijenila su se i ovlaštenja ovlaštenih službenih lica u istrazi, jer je znatno ojačan njihov položaj s obzirom da dokazi koje prikupe u istrazi, na zakonit način, mogu biti korišteni u

⁶ Pena, U., *Neki od praktičnih problema u primjeni novog krivičnoprocesnog zakonodavstva u BiH*, Zbornik radova "Kriminalističko-krivičnoprocesne karakteristike istrage prema Zakonu o krivičnom postupku u protekloj deceniji, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2012. godini, str. 40.

⁷ Matijević M, *Istraga prema Zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2011, str. 27-39.

⁸ Matijević, M., *Kriminalistički i krivičnoprocesni aspekti osnova sumnje i osnovane sumnje*, Zbornik radova Visoke škole unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2003. godine, str. 366.

daljem toku postupka.⁹

Međutim, uloga ovlašćenih službenih lica u istražnom postupku ima određenih specifičnosti koje proizilaze iz činjenice da ovlašćena službena lica djeluju ne samo u istražnom postupku, na bazi postojanja osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo, nego je njihov redovan rad uglavnom regulisan i drugim propisima, odnosno njihove djelatnosti nisu isključivo istražnog nego i operativnog karaktera. Aktivnosti ovlašćenih službenih lica operativnog karaktera predstavljaju redovne djelatnosti ovlašćenih službenih lica u okviru njihovih redovnih službenih dužnosti, prevencije, kontrole, obavještanja, prikupljanja informacija itd. U okviru tog svog operativnog rada ovlašćena službena lica mogu prikupljati informacije od građana, ustanova i dr. i o tome sačinjavati službene zabilješke, operativne izvještaje, obavještajne izvještaje, podnositi prekršajne prijave, te provoditi određene upravne postupke.¹⁰ Policija (ovlašćena službena lica) na osnovu Zakona o unutrašnjim poslovima, na osnovu Zakona o policijskim službenicima, te na osnovu niza drugih zakona, izuzev Zakona o krivičnom postupku, imaju određena ovlaštenja koja se smatraju osnovnim policijskim aktivnostima, odnosno osnovom same policijske funkcije. Jasno je da se u okviru sprovođenja tih aktivnosti može doći do osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo, eventualno i o izvršiocu. Sistematsko traganje za osnovama sumnje trajni je zadatak ovlaštenih službenih lica. Radi se, zapravo, o specifičnoj represivno-preventivnoj djelatnosti. Iako se, u osnovi, radi o represivnoj djelatnosti, ona, dijalektički gledano, istovremeno ima i veliku preventivnu funkciju, koju neki nazivaju "prevencijom kroz represiju".¹¹ Prema tome, ni u kom slučaju ne može se zanemariti važnost tzv. operativnog rada ovlaštenih službenih lica koji, u odnosu na istražni postupak, ima karakter svojevrsnog pretkrivičnog postupka. Međutim, taj operativni rad ovlaštenih službenih lica može rezultirati saznanjima o postojanju osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo, od kog momenta Zakon o krivičnom postupku određuje dalje postupke i radnje ovlaštenih službenih lica.¹²

Rezimirajući prethodno navedeno, evidentno je da ovlaštena službena lica imaju vlastita policijska ovlaštenja, ne ovlaštenja koja proizilaze iz Zakona o krivičnom postupku (iako se pojedina sadržinski neznatno ili gotovo nikako ne razlikuju), a koja im omogućavaju da dođu do indicija da je izvršeno krivično djelo, usljed čega su obavezni da o navedenom, odnosno o osnovama sumnje koje ukazuju da je izvršeno krivično djelo obavijeste tužioca, a da potom djeluju pod njegovim nadzorom.¹³ Tek kada ovlašćena službena lica otkriju (pronađu) prve, u

⁹ Pena, U., *Op. cit.*

¹⁰ Grupa autora, *Krivična oblast – istražni postupak*, Modul I, Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, Sarajevo, 2006. godine, str. 36.

¹¹ Vodinelic, V., *Kriminalistika – otkrivanje i dokazivanje*, Fakultet za bezbjednost, Skoplje, tom II, 1985. godine, str. 289.

¹² Grupa autora, *Op. cit.*

¹³ Miladinović, A., Amidžić, G., *Praktični aspekti saradnje tužilaca i ovlašćenih službenih lica u istrazi*, Zbornik radova "Međunarodna i nacionalna saradnja i koordinacija u suprotstavljanju kriminalitetu", Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2010. godine, str. 325.

pravilu, inicijalne orijentacijsko-eliminacijske operativne indicije, angažuju se na otkrivačkoj djelatnosti.¹⁴ U praksi, od stupanja (novog) Zakona o krivičnom postupku 2003. godine, stiče se utisak da je ovaj način policijskog (operativnog) djelovanja gotovo u potpunosti nestao, odnosno smatra se da tek prijavom krivičnog djela (od strane oštećenih, žrtava, svjedoka, ovlaštenih lica u određenim organima ili ustanovama, pravnih lica), te obavještavanjem tužioca (odmah ili u roku od sedam dana, u zavisnosti od vrste krivičnog djela), počinje krivična funkcija policije, što je pogrešno.¹⁵

Analizom djelovanja policije i tužilaštva u proteklom periodu, dobrim iskustvima novog koncepta "tužilačke istrage" smatraju se: legalitet prikupljanja i procjene početnih podataka se podiže na viši nivo učešćem tužilaštva u tom procesu, policija dobija novi kvalitet uz stručno učešće tužilaštva, skraćuje se vremenski tok istrage, policija dobija mogućnost primjene posebnih istražnih radnji i policija ima saodgovornost zajedno sa tužilaštvom... Nasuprot tome, kao nedostatak u istrazi navodi se da policija gubi samostalnost u radu, pojavljuju se neki momenti nejasnih odnosa policije i tužilaštva, policija gubi raniju operativnost u realizaciji kriminalističko-operativnih radnji, uključivanjem odbrane u svim fazama postupka značajno se umanjuje efikasnost policijsko-tužilačke aktivnosti, tužilaštvo je još uvijek sporo i nedovoljno operativno u shvatanju i prihvatanju kompletne strategije istrage...¹⁶

PROCJENA KVALITETA DOKAZA KOJI SE PRIBAVLJAJU U ISTRAŽNOM POSTUPKU

Tužilac podiže optužnicu kad u toku istrage nađe da postoji dovoljno dokaza iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično djelo. Zakonski uslov za podizanje optužnice je, prema tome, postojanje osnovane sumnje da je osumnjičeni učinio krivično djelo.

Osnovana sumnja da je neka osoba počinila krivično djelo je složen pojam. U logičkom smislu, on označava stanovit stepen izvjesnosti spoznaje o postojanju ovih činjenica. U pravnom smislu on je standard koji građanima jamči da će psihološka ocjena kojom se do te spoznaje dolazi, biti utemeljena na objektivnim i provjerljivim kriterijima. Uopšteno rečeno, taj stepen izvjesnosti mora biti takav da se u kaznenom postupku osuđujuća presuda osobe koja se smatra počiniteljem kaznenog djela čini izglednijom nego oslobađajuća presuda a ti izgledi proizilaze iz postojećih *dokaza* na kojima se sumnja „osniva“. Pritom, procjena državnog tužioca mora ići u dva smjera:

1. *prognostički*: uključiti sve činjenice koje bi mogle dovesti kako do

¹⁴ Modly, D., *Organi unutrašnjih poslova i primjena člana 154 ZKP-a*, Ministarstvo unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Zagreb, 1990. godine, str. 32.

¹⁵ Miladinović, A., Amidžić, G., *Op. cit.*

¹⁶ Matijević, M., Mitrović, D., *Tužilačka istraga u funkciji efikasnijeg otkrivanja tamne brojke kriminaliteta*, Časopis za pravnu teoriju i praksu "Pravna riječ", Udruženje pravnika Republike Srpske, broj 12/2007, str. 128.

osudjujuće tako i do oslobađajuće presude zbog različitih razloga u KZ i ZKP (pritom državni tužilac nije pravno vezan na pravnu ocjenu koju bi sudovi dali tim činjenicama ali stvarno jest, budući da isključivo o njihovoj pravnoj ocjeni ovisi konačni ishod nekog kaznenog postupka);

2. *dijagnostički*: uključiti sve dokaze koji govore o tim činjenicama zapravo o cjelokupnoj slici počiniteljeve krivnje i nedužnosti. Samo takva kompleksna prosudba državnog odvjetnika može dovesti do pravilnog zaključka da je vjerojatnost počiniteljeve osude veća od njegova oslobođenja.¹⁷

Ocjena o tome da li iz dokaza prikupljenih u toku istrage proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično djelo i da li je ispunjen taj zakonski uslov za podizanje optužnice u isključivoj je nadležnosti tužioca. Ona se zasniva na sveobuhvatnoj analizi prikupljenih dokaza. Pri ocjeni postojanja ili nepostojanja činjenica tužilac nije vezan niti ograničen posebnim formalnim dokaznim pravilima (čl. 15 ZKP BiH, čl. 16 ZKP FBiH, čl. 15 ZKP RS i čl. 15 ZKP BD BiH). Ne postoje zakonska pravila kojima se unaprijed određuje vrijednost određenog dokaza niti da se određene činjenice smiju dokazati samo određenim dokazom. Međutim od ovog posljednjeg postoje, ipak, određeni izuzeci. Izuzetno, Zakon traži da se određene okolnosti dokazuju samo određenim dokaznim sredstvima (npr. za ponavljanje postupka u korist osuđenog okolnost da je pravosnažna presuda zasnovana na lažnom iskazu svjedoka dokazuje se pravosnažnom presudom da je svjedok oglašen krivim za krivično djelo davanja lažnog iskaza - čl. 327 st. 2 i čl. 328 st. 2). Prema nekim shvatanjima izuzetak od slobodne ocjene dokaza je i pravilo da se određena činjenica ne može uzeti kao dokazana ako tome u prilog ne idu određeni dokazi (npr. određene vrste vještačenja iz čl. 103 st. 1, čl. 107 st. 1 ili čl. 110 st. 1).

Ovo pitanje je, u stvari, suštinsko pitanje kada se govori o pravu na razmatranje spisa i razgledanje pribavljenih predmeta tokom istražnog postupka. Naime, tokom istražnog postupka provode se određene istražne mjere i radnje koje za rezultat imaju određene pribavljene predmete, zapisnike, spise itd.

Sav taj materijal ima karakter potencijalnog dokaznog materijala, te osumnjičeni i njegov branilac od trenutka kada saznaju za sprovođenje istrage, radi kvalitetnog pripremanja odbrane, imaju interes da izvrše uvid u sav materijal sa kojim raspolaže tužilac, a Zakon o krivičnom postupku im daje pravo na razmatranje spisa i razgledanje pribavljenih predmeta do kojih se došlo tokom istrage. Tu se postavlja pitanje kome će se osumnjičeni, odnosno njegov branilac, obratiti radi ostvarivanja tog svoga prava. Kada je u pitanju osumnjičeni prema kojem nije primijenjena nijedna istražna radnja i mjera koja zahtijeva sudsko odobrenje, jasno je da taj istražni postupak nikada nije ni došao do suda, odnosno do sudije za prethodni postupak, jer tužiocu ni za jednu istražnu radnju nije bila potrebna intervencija sudije za prethodni postupak, te je potpuno jasno da je u takvoj situaciji tužilac taj kome će se obratiti osumnjičeni, odnosno njegov branilac,

¹⁷ Buzaković, B., Karađinović N., *Pravna, institucionalna i organizaciona analiza*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2009. godine, str. 35.

radi ostvarivanja tog svog prava. Pokušavajući da ostvare to svoje pravo na razmatranje spisa i pregledanje pribavljenih predmeta tokom istrage, osumnjičeni ili njegov branilac obraćaju se tužiocu. Tada tužilac procjenjuje dvije stvari:

1. Ima li dokaza koji su u korist osumnjičenog i koji su to dokazi;
2. Da li će njihovo razmatranje i razgledanje dovesti u pitanje cilj istrage.

Kada je u pitanju prva procjena tužioca, odnosno postoje li i koji su to dokazi u korist, tu odluku donosi tužilac i od te njegove odluke zavisi ostvarivanje prava osumnjičenog, odnosno njegovog branioca. Međutim, prilikom takve procjene može se desiti da tužilac određenoj činjenici koja je u korist osumnjičenog ne da takav značaj i ocijeni tu činjenicu kao činjenicu koja je na štetu osumnjičenog, premda bi osumnjičeni odnosno njegov branilac takvoj činjenici dali drugačiji značaj smatrajući je dokazom u korist osumnjičenog. U toj situaciji, postavlja se pitanje postoji li za osumnjičenog efikasan pravni mehanizam da izvrši uvid u takav dokaz? Kada se razmotre sve relevantne odredbe Zakona o krivičnom postupku, ne može se izvući zaključak da osumnjičeni, odnosno njegov branilac, raspolažu u istražnom postupku sa takvim mehanizmom kojim bi se efikasno zaštitili od takve tužiočeve procjene i odluke. Prvi razlog je to što osumnjičeni i njegov branilac uopšte ne znaju sadržaj tužiočevog spisa, pa samim tim ne mogu ni znati da u njemu postoji neki dokaz u korist osumnjičenog.

Drugi razlog je to što sud, odnosno sudija za prethodni postupak, ni na koji način još nije involviran u taj istražni postupak, pa se ne vidi način na koji bi osumnjičeni ili njegov branilac, čak i kada bi znali sadržaj tužiočevog spisa, izdjestvovali odluku suda u predmetu u kojem nije ni formiran sudski spis. Ipak se ne može sasvim isključiti ni mogućnost obraćanja sudu od strane osumnjičenog, odnosno njegovog branioca, radi ostvarivanja ovog prava osumnjičenog.

Treći razlog je to što je istražni postupak u cijelosti u nadležnosti tužioca, za osumnjičenog ne proizvodi nikakve pravne posljedice, a u slučajevima kada tužilac ne traži sudsku intervenciju ne vidi se osnov po kojem bi se sud mogao upustiti u nešto što je u isključivoj nadležnosti tužioca, koji istragu vodi kao vlastitu aktivnost na osnovu vlastite procjene o postojanju osnova za istragu, u cijelosti nezavisnu od sudske odluke. Odgovor na pitanje zašto je zakonodavac tužiocu stavio u ovlaštenje procjenu karaktera dokaza u istražnom postupku, leži u činjenici da je tužilaštvo državni organ, samostalan i nezavisan u svom radu, te da tužilac ima obavezu da pravilno, potpuno i nepristrasno utvrdi sve relevantne činjenice i okolnosti vezane za krivično djelo i njegovog učinioca, te da tek nakon što utvrdi takvo činjenično stanje, rukovođen načelom istine, kojim je obuhvaćen na isti način kao i sud, donese tužilačku odluku. Znači, pretpostavka je da tužilac radi po zakonu, da je nezavisan i nepristrasan, te da u skladu sa takvim svojim odnosom i obavezama koje proističu iz Zakona o krivičnom postupku i Zakona o tužilaštvu, bez obzira na činjenicu što se pred sudom pojavljuje kao osumnjičenom suprotna stranka, ima mogućnost nepristrasnog i profesionalnog odlučivanja o ovom pitanju u fazi istražnog postupka kada još uvijek nije podigao optužnicu kao izraz svog konačnog stava o rezultatima istražnog postupka. Međutim, čak i kada

tužilac procijeni da u tužilačkom spisu postoje dokazi koji idu u korist osumnjičenog, on i tada može osumnjičenom, odnosno njegovom braniocu, uskratiti pravo razmatranja spisa i razgledanja pribavljenih predmeta tokom istrage i tih koji su u korist osumnjičenog, ukoliko ocijeni da bi takvo razmatranje spisa i razgledanje takvih predmeta dovelo u opasnost cilj istrage. Da bi tužilac pravilno primijenio ovo pravo, mora odrediti «cilj istrage».

GDJE SU PROBLEMI U TUŽILAČKOJ OCJENI DOKAZA KOJI SU PRIBAVLJENI U ISTRAZI

Nakon sprovedene istrage policija izvještajem faktički obavještava tužioca o preduzetim mjerama i radnjama podnošenjem izvještaja.¹⁸ Nakon dobijenog izvještaja tužilac je u poziciji da pristupi ocjeni dokaza i činjenica koje su dostavljene u izvještaju policije. Tužilac u ovom poslu mora da vodi maksimalno računa o svim aspektima dokaza koji su dostavljeni,¹⁹ a posebno o onima koji ga opredjeljuju na pripremu i podizanje optužnice. Ocjena dokaza je najčešći predmet neslaganja policije i tužilaca. Još u fazi istrage kada se u suštini pronalaze, obezbjeđuju, kriminalističko-forenzički obrađuju budući dokazi, njihova ocjena sa stanovišta kvaliteta i dokazne vrijednosti je suštinsko pitanje. U toj fazi takvu ocjeni uglavnom vrše pripadnici policije, koji te dokaze i obezbjeđuju.

Međutim, postavlja se realno pitanje, s obzirom da tužilac nadzire kvalitet istrage, da li je neophodno i potrebno da sam tužilac već u fazi istrage daje ocjenu kvaliteta dokaza.²⁰ Tužioci u određenim slučajevima "zamjeraju" policiji da nisu pribavili kvalitetne dokaze i da se nisu dovoljno angažovali na prikupljanju dokaza, dok policija zamjera tužiocima na odbacivanju izvještaja i nepodizanju optužnice, iako oni smatraju da je obezbijeđeno dovoljno dokaza za to. Analizom slučajeva iz prakse može se zaključiti da postoje slučajevi gdje su u pravu kako policija, tako i tužilaštvo. Naime, u pojedinim slučajevima policija kroz svoje izvještaje o otkrivanju krivičnog djela, očigledno nedovoljno prikupi relevantnih dokaza koji će tužiocu obezbijediti osnove za podizanje optužnice. Isto tako, postoje slučajevi gdje tužilac nije u potpunosti shvatio cjelokupnost obezbijeđenih dokaza na osnovu

¹⁸ I nakon decenije primjene „novog“ Zakona o krivičnom postupku nije se jasno profilisao izvještaj koji policija podnosi tužilaštvu, nakon provedenih istražnih radnji. Naime, prema „staroj“ navici policije, i danas se taj izvještaj poistovjećuje sa „nekadašnjom“ krivičnom prijavom, koja je bila sasvim druge sadržine, podnosila se nakon provedenog prekrivičnog postupka, a prethodila je istrazi koju je provodio istražni sudija. Sve to govori da između aktuelnog izvještaja i nekadašnje krivične prijave nema nikakve veze, niti sličnosti.

¹⁹ ZKP nalaže da se u izvještaju dostave i „činjenice koje idu u korist osumnjičenom“, što ukazuje na svojevrsni interes da se eventualno još jednom sagleda sveukupna situacija u vezi sa snagom dokaza buduće optužbe, u odnosu na eventualne dokaze buduće odbrane.

²⁰ Smatramo sasvim realnim i potrebnim da tužilac cijeni kvalitet pribavljenih dokaza u istrazi i prije dostavljanja istih u procesu podizanja optužnice, jer će time onemogućava stvaranje „lažnog“ utiska o kvalitetu istrage. Ovdje se javlja problem kod tzv. istrage za lakša krivična djela, koju vodi policija samostalno, bez nadzora i učešća tužioca.

čega može podići optužnicu.

U pravilu, tužioci ne objašnjavaju policiji razloge za odbacivanje prijave ili donošenje naredbe o nesprovođenju istrage. Opšti je utisak da se za ovo obično i objektivno nema vremena, iako bi moglo poslužiti kao odlična edukativna aktivnost i razmjena informacija radi boljeg razumijevanja. Ukoliko bi se tužilaštva popunila sa većim brojem stručnih saradnika, onda bi oni mogli na sebe preuzeti ovaj dio davanja povratnih informacija policiji, a tužilac bi se u to mogao i neposredno uključiti ukoliko bi za to bilo potrebe u konkretnom predmetu. Zakoni o krivičnom postupku, a i pravilnici o unutrašnjoj organizaciji tužilaštava, predviđaju mogućnost pritužbi na odluke tužioca o nesprovođenju istrage ili obustavi istrage, o kojima odlučuje Kolegij tužilaca.²¹

OPTUŽNICA JE REZULTAT ISTRAGE TUŽIOCA I POLICIJE

Na osnovu provedenih istražnih - dokaznih radnji u istrazi koju je vodio tužilac zajedno sa policijom neophodno je prikupiti dovoljno dokaza²² iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično djelo, da bi tužilac mogao pripremiti optužnicu. Isključivi zadatak istrage tj. radnji dokazivanja koje se preduzimaju u istrazi je da se prikupe dokazi na osnovu kojih će tužilac sastaviti optužnicu. Kako i formalno-pravni zahtjev sadržaja optužnice predviđa da se pored drugih elemenata prezentiraju i rezultati istrage, to znači da je tužilac dužan da precizira tj. da prezentira rezultate istrage, skladno obavljenim radnjama i pribavljenim dokazima u istoj.

U cilju cjelovitijeg sagledavanja sadržaja optužnice interesantno je istaći zakonsko određenje sadržaja optužnice prema ZKP Srbije. Naime, u ZKP Srbije pored velike sličnosti u sadržaju optužnice, zakonodavac traži da se u istu unese i da ocjena i sadržaja odbrane, što u ZKP Bosne i Hercegovine nije potrebno. Smatramo da je rješenje u Srbiji korektnije i pravilnije, posebno sa stanovišta ocjene ravnopravnosti suprostavljenih strana u svim fazama postupka. Takvim postupkom se na izvjestan način daje i prezentuje i sadržaj dokaza odbrane, čime se može realnije i korektnije ocjeniti i sama snaga optužnih dokaza, već u fazi optuženja.

U vezi sa zahtjevima o samom činjeničnom sadržaju optužnice smatramo da je neophodno da se ista koncipira prema kriminalističkom, ali i krivično-procesnom učenju o objektivnim i subjektivnim elementima krivičinog djela.²³ To

²¹ Često se mogu čuti mišljenja “kako je policija zadužena za operativni dio, a tužilac za pravni”, što je svakako neprihvatljivo, jer postoji potreba zajedničke odgovornosti za kvalitet preduzetih radnji i obezbijeđenih dokaza. Takav rezultat se može postići kroz zajednički rad policije i tužilaštva, posebno na složenijim predmetima, gdje se faktički stvaraju zajednički istražni timovi (pozitivan primjer akcije Kastel i još nekih u Bosni i Hercegovini).

²² Kad u toku istrage tužilac nađe da postoji dovoljno dokaza iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično djelo, pripremiće i uputiće optužnicu sudiji za prethodno saslušanje.

²³ Rezultati istrage moraju dati odgovor na sva zlatna pitanja kriminalistike, ne samo u formalnom nego i materijalnom tj. činjeničnom obliku (šta se dogodilo, gdje se dogodilo, kada se dogodilo, kako se

znači da „zlatna pitanja“ kriminalistike i u samoj optužnici moraju biti zastupljena u smislu odgovora na ista, ali u obliku prezentacije raspoloživih dokaza koji su pribavljeni u istrazi. Ovdje je potrebno navesti svakako i problematična shvatanja i dileme o sveukupnim sadržajima dokaza tj. o njihovoj dokaznoj vrijednosti. Naime, sam tužilac mora biti u toku raspoloživih dokaza koji su pribavljeni u istrazi, kako u pogledu njihovog fizičkog sadržaja, tako i u vezi njihove dokazne snage.

U vezi sa istim, može se istaći izvjestan problem tzv. indicijalnih dokaza koji se pribavljaju u toku kriminalističke i krivično-procesne djelatnosti, a koji ne obezbjeđuju krajnji kvalitet dokaznih informacija, da bi mogli „ići“ u dalju krivično procesnu proceduru. Međutim, u skladu sa učenjem o indicijama, kao orijentaciono-eliminacionim činjenicama, ali i kao pravno relevantnim činjenicama, možemo istaći da pojedini indicijalni dokazi ipak zaslužuju mogućnost da se kroz „vješt“ metod njihovog uvezivanja u tzv. indicijalni lanac prezentiraju kao dokazi na koje tužilac računa. Svakako da u takvim situacijama postoji opasnost da isti budu i opovrgnuti – devalvirani u daljim fazama, a posebno na glavnom pretresu, u fazi kontra dokazivanja od strane odbrane. Na kraju se mora imati u vidu činjenica da će sudija u postupku odlučivanja o raspoloživim dokazima pri donošenju sudske odluke morati primijeniti poznati princip „in dubio pro reo“ i time donijeti oslobađajuću presudu.

U vezi sa navedenim veoma interesantno, značajno pitanje je o „dokazima odbrane“, koje su faktički tužilac i policija dužni da prikupljaju u istrazi, ali se ne obavezuju da ih prezentiraju u optužnici ili na drugom mjestu. Međutim, potreba i značaj poimanja i takvih dokaza je upravo u tome da takva saznanja predstavljaju svojevrsnu kontrolu rada istražnih organa i stvaraju oprez tužioca, pa i policije da ipak ima i određenih okolnosti koje ne idu u prilog optužnici. Svakako da tužilac smatra da je snaga dokaza optužbe jača od snage dokaza odbrane, čime na izvjestan način favorizuje i dokaze optužbe.

Međutim, ipak je nepoznanica u kojoj mjeri tužilac raspolaže dokazima odbrane,²⁴ tj. onim čime raspolažu osumnjičeni i branilac. Primjeri iz prakse ukazuju da se odbrana posebno priprema da „iznenadi“ optužbu svojim dokazima, koje nije imala u svome saznanju optužba i da time na glavnom pretresu značajno umanje i devalviraju snagu i kvalitet optužnice.

Zbog svega navedenog smatramo da je veoma značajano da rezultati istrage koji se vrednuju kroz kvantitet i kvalitet dokaza koji služe kao osnov za pripremu i podizanje optužnice, moraju prethodno biti provjereni svim metodama procjene njihove, ne samo fizičke količine, nego i dokaznog kvaliteta. Taj kvalitet u suštini proizvodi opstojnost dokaza, kao u fazi pripreme, provjere optužnice, a tek na

dogodilo, s kime se dogodilo, s čime se dogodilo, zašto se dogodilo, ko je učinilac, šta – ko je žrtva, oštećenje).

²⁴ ZKP Srbije je predvidio da odbrana može prikupljati i svoje dokaze još u fazi istrage, što se različito shvaćeno i komentarisano. U kontekstu izrečenog smatramo takav pristup dobrim i pravilnim doprinosom da se u fazi istrage korektno dokumentuju i činjenice, okolnosti koje idu u prilog osumnjičenom, što može imati određeni uticaj i na sam sadržaj optužnice.

glavnom pretresu, kada se svi raspoloživi dokazi izvode kroz metode neposrednog, kontradiktornog postupka, a posebno kroz postupak direktnog i unakrsnog ispitivanja, prezentovanja raspoloživih činjenica i okolnosti, koji će na kraju u postupku cjelokupne sudske ocjene dokaza doprinijeti donošenju pravedne sudske odluke.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Cjelokupan postupak otkrivanja, razjašnjavanja, dokazivanja krivičnog djela i učinioca predstavlja sistem prethodno planiranih i konkretno preduzetih aktivnosti, radnji nadležnih organa u pojedinim fazama postupanja koji se prema kriminalističkom i krivično-procesnom učenju naziva istražni postupak. Kako istragu organizuju, vode tužilac, kao ovlašćeni subjekt prema Zakonu o krivičnom postupku, i policija kao neposredno izvršni operativni organ, koji raspolaže jakim ljudskim i tehničkim resursima i kapacitetima, u radu je na osnovu postavljenih hipoteza istraživanja bio prevashodni cilj da se utvrdi u kom stepenu tužilac može dobiti kvalitetan kapacitet dokaza pribavljenih u istrazi da bi mogao podići optužnicu.

Da bi se u radu mogla uspostaviti cjelovitost policijsko-tužilačkih aktivnosti u toku cjelokupnog postupka, neophodno je bilo krenuti prirodnim tokom otkrivačke, odnosno istražne djelatnosti, koju provode policijski organi i tužilaštvo. U kontekstu aktuelnog krivično-procesnog zakonodavstva, posebna pažnja je poklonjena tzv. tužilačkoj istrazi gdje tužilac, od momenta uspostavljanja osnova sumnje za krivično djelo, ili učinioca, ima ključnu, odlučujuću ulogu u predlaganju, planiranju, a posebno verifikaciji pribavljenih dokaza relevantnih za podizanje optužnice.

Već decenija primjene novog ZKP daje izvjesna iskustva u ovoj „operativno istražnoj kolaboraciji“ policije i tužilaštva, gdje je nekadašnja samostalnost policije zamijenjena sa značajnom saradnjom, pa čak i funkcionalnom potčinjenošću policije tužilačkim nadležnostima, koja se najčešće ogleda u svojevrsnom nadzoru nad radom policije. Kako je i sam ZKP dao tužiocu isključivo ovlašćenje da naređuje istragu, da daje istoj legitimitet, kroz stvaranje nadzora nad radnjama policije, kao i neposrednim preduzimanjem nekih istražnih radnji, jasno je da je zakonodavac želio, a time i uspio tužiocu staviti u ključnu ulogu tzv. Krivično-procesnog kreatora istrage. Istovremeno smatramo, i to kroz niz navoda o snazi policijsko-kriminalističke djelatnosti, da je i dalje uvažena operativna snaga i moć policije, posebno u vezi sa „detekcijom“ operativnih informacija, koje će se kasnije transformisati i u dokazne kapacitete. Zbog toga ipak smatramo, i pored nekih osporavanja i drugačijih mišljenja, da je policija zadržala snagu kriminalističko-istražne integracije, bez umanjenja njene operativno-istražne snage.

Međutim, intencija je bila da se ranija tzv. operativna pretkrivična djelatnost policije, krivično-procesno „ojača“ kroz neposredniju prisutnost tužioca u svim fazama istražnog, čak i otkrivačkog postupanja. Već od prvog procjenjivanja osnova

sumnje o krivičnom djelu, učiniocu, željelo se da se i tužilac uvjeri u postojanje tog kvaliteta dokaznih informacija, koje će se tek u istrazi provjeravati, jačati, oblikovati do nivoa „višeg kvaliteta“ tj. osnovane sumnje. Upravo taj pretpostavljeni kvalitet predstavlja željeni cilj kome teže i policija i tužilac kroz realizaciju istražnih radnji, da bi se u završnici istražnog postupka tužilac mogao lakše opredijeliti za pripremu i podizanje kvalitetne i opstojne optužnice.

Tako se kroz rad konstatuje izvjesna kriminalističko-operativna superiornost, pa i kvalitetnije djelovanje policije u kriminalističko-forenzičkim djelatnostima, čime se detektuju dokazne informacije, ali još nedovoljno „procesno obučene“. Ta konstatacija u stvari je samo uslovni privid prednosti ovih radnji i shvatanja da su one „isključive“ policijske djelatnosti, što je netačno i neprihvatljivo. Smatramo da u ovako integrisanoj istrazi tužioca i policije i sam tužilac mora postati „izvrstan policajac“, kao i što policajac mora biti „kvalitetan tužilac“.

LITERATURA

1. Bošković, A., 2010. *Tužilačko-policijski koncept istrage i efikasnost krivičnog postupka*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet u Kragujevcu,
2. Buzaković, B., Karadinović N., 2009. *Pravna, institucionalna i organizaciona analiza*, Pravni fakultet, Sarajevo,
3. Vodinelić, V., 1985. *Kriminalistika – otkrivanje i dokazivanje*, Fakultet za bezbjednost, Skoplje, tom II,
4. Matijević M, 2011. *Istraga prema Zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka,
5. Matijević, M., 2003. *Kriminalistički i krivičnoprocesni aspekti osnova sumnje i osnovane sumnje*, Zbornik radova Visoke škole unutrašnjih poslova, Banja Luka,
6. Matijević, M., Mitrović, D., *Tužilačka istraga u funkciji efikasnijeg otkrivanja tamne brojke kriminaliteta*, Časopis za pravnu teoriju i praksu "Pravna riječ", Udruženje pravnika Republike Srpske, broj 12/2007,
7. Miladinović, A., Amidžić, G., 2010. *Praktični aspekti saradnje tužilaca i ovlašćenih službenih lica u istrazi*, Zbornik radova "Međunarodna i nacionalna saradnja i koordinacija u suprotstavljanju kriminalitetu", Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka,
8. Modly, D., 1990. *Organi unutrašnjih poslova i primjena člana 154 ZKP-a*, Ministarstvo unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Zagreb,
9. Pena, U., 2012. *Neki od praktičnih problema u primjeni novog krivičnoprocesnog zakonodavstva u BiH*, Zbornik radova "Kriminalističko-krivičnoprocesne karakteristike istrage prema Zakonu o krivičnom postupku u protekloj deceniji, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka,
10. Spaić, J., 2003. *Odnos javnog tužioca i policije s aspekta mesta i uloge javnog tužioca u Zakonu o krivičnom postupku Republike Srpske*, Zbornik radova Visoke škole unutrašnjih poslova, Banja Luka,

11. Ćosić, Š., *Saradnja tužilaštava sa drugim agencijama za sprovođenje zakona*, Sarajevo,
12. Grupa autora, 2006. *Krivična oblast – istražni postupak*, Modul I, Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, Sarajevo.

PROSECUTORIAL EVALUATION OF EVIDENCE COLLECTED IN INVESTIGATION AS BASIS FOR RAISING AN INDICTMENT

Mr Dragica Glusac

Abstract:

In the process of indictment, which the prosecutor conducted by making the indictment, it is necessary to give the relevant prosecutorial assessment of the quality of the evidence obtained in the investigation. During the investigation by undertaking relevant investigations - evidentiary actions provide evidence required - eligible for the further conduct of the criminal proceedings (accusation, the trial). As the Prosecutor exclusive jurisdiction to "investigating the subject" study and analyze from the standpoint of the formal and material content relating to the existence - the lack of conditions for the indictment, thus the question arises as very important in the further process of transition from the investigation to the main stage of the criminal proceedings. Accordingly, the subject of the work is the quality and capacity of the evidence obtained in the investigation, which will be the basis for an indictment by the prosecutor.

Keywords: investigation, prosecution, the evidence, the police, the collection of evidence, evaluation of evidence.

378.147::343

378.096:340

OBRAZOVANJE MLADIH PRAVNIKA U FUNKCIJI OPŠTEG PROGRESA PRAVNE NAUKE I PROFESIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA KRIVIČNIPRAVNU NAUČNU OBLAST

Doc. dr Sadržir Karović*

Apstrakt

U ovom članku autor naglašava potrebu inoviranja i prilagođavanja obrazovnog modela stvarnim (realnim) potrebama društva u funkciji opšteg progressa nauke i profesije sa posebnim osvrtom na krivičnopravnu naučnu oblast. Opšta tendencija unapređenja postojećeg modela obrazovanja predstavlja platformu za postizanje potrebnog nivoa stručne osposobljenosti budućih pravnika kao nosioca veoma značajnih funkcija u društvu. Također, autor pokušava da skrene pažnju naučne i profesionalne javnosti na potrebu kohezije i sinergije teorije i prakse prilikom kreiranja obrazovnog modela uvažavajući specifične društvene uslove, specifičnosti i okolnosti kao i otklanjanje postojećih nedostataka odnosno anomalija. U tom kontekstu krivičnopravna naučna oblast predstavlja posebno značajnu oblast koja ima neposredan uticaj na stvaranje neophodnih pretpostavki usmjerenih na zaštitu dobara i vrijednosti, te ukupnog društvenog ambijenta kao osnovu za druge ljudske djelatnosti. Nauka krivičnog prava u tom segmentu zavređuje posebnu pažnju, polazeći od činjenice da svako društvo i država moraju obezbjediti zaštitu osnovnih ljudskih vrijednosti i dobara svakog pojedinca.

Ključne riječi: edukacija, krivičnopravna naučna oblast, nauka, profesija.

UVOD

Postoji saglasnost da obrazovanje (edukacija) budućih pravnika kao i kreiranje efikasnih modela obrazovanja na svim nivoima (diplomski, postdiplomski, doktorski) kao i stručno usavršavanja nakon studija predstavlja veoma važno društveno i pravno pitanje. Dinamika, mobilnost savremenog čovjeka, složeni društveni odnosi kao i druge specifičnosti i okolnosti utiču na pkontinuiranu potrebu uspostavljanja modela obrazovanja koji može zadovoljiti očekivane rezultate u praksi. „U proteklom periodu, posebno u zadnjoj deceniji, evidentne su promjene kontinentalnoevropskog krivičnog postupka, pod snažnim

* Državna agencija za istrage i zaštitu, Bosna i Hercegovina, e-mail: karovic.s@hotmail.com.

uticajem određenih krivičnoprocesnih rješenja angloameričkog pravnog sistema“.¹ Evidentno je da postojeći nastavni planovi i programi sadrže određene anomalije kao i određena rješenja koja su kao takva prevaziđena uslijed opšteg napretka i progressa savremene društvene i pravne misli koji zahtijevaju nove reformske napore i mogućnosti kreiranja efikasnijih i boljih rješenja i odgovora na određena (krivično)pravna pitanja. Svjedoci smo da određena teorijska odnosno normativno pravna rješenja sadržana odnosno propisana u zakonima i podzakonskim aktima nemogu da opravdaju očekivanja nauke i profesije. „Osiguranje kvaliteta studijskih programa omogućava se kontinuiranim praćenjem i provjerom njihovih ciljeva, sadržaja te prikupljanjem informacija o kvalitetu studijskih programa kao i njihovom analizom.“² Nastavno naučni planovi i programi moraju da odgovore potrebama koje prozilaze iz globalne tendencije unapređenja određenih (krivično)pravnih rješenja, te da omoguće budućim pravnicima sticanje potrebnog nivoa znanja i vješina komplementarnih i kompatibilnih njihovom budućem pozivu odnosno djelatnosti.

U Bosni i Hercegovini obrazovanje je organizirano u četiri osnovna nivoa:

- 1) predškolsko odgoj i obrazovanje;
- 2) osnovno obrazovanje;
- 3) srednje obrazovanje;
- 4) visoko obrazovanje.

Značajan aspekt savremenog modela obrazovanja predstavlja inoviranje dosadašnjih nastavnih planova i programa usmjereno pored teorijskog segmenta i na sticanje praktičnih vještina koje u konačnici zadovoljava očekivanja budućih poslodavaca. Naprijed navedeno upućuje na potrebu saradnje i uspostavljanja partnerskih odnosa između visokoškolskih ustanova odnosno fakulteta i subjekata iz prakse koji po prirodi poslova i zadataka omogućavaju sticanje odgovarajućih praktičnih vještina i rješavanje konkretnih problema i zadataka.

1. Edukacija kao ključ uspjeha

Edukacija neusumnjivo predstavlja ključni faktor za uspjeh pojedinca ili određenog kolektiviteta odnosno grupe ljudi koja je povezana određenim interesnim vezama. Postoji opšta saglasnost da je na današnjem stepenu društvenog i tehničko-tehnološkog razvoja praktično nemoguće participirati i ravnopravno slijediti globalne društvene i poslovne tokove ukoliko niste u kontinuiranom edukativnom procesu koji inkorporira aktuelne izazove, nova rješenja pa tako i odgovore na određena društvena i pravna pitanja.

¹ Karović Sadmir, Tužilački koncept istrage u krivičnom procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Zbornik radova br. 4, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, 2013.

² Procedure za osiguranje kvaliteta studijskih programa, Univerziteta u Travniku, dostupno na: http://eft.ba/docstation/com_content/article/2883/procedure_za_osiguranje_kvaliteta_studijskih_programa.pdf

Osnovni ciljevi visokog obrazovanja su:³

- a) sticanje, razvijanje, zaštita i prenošenje znanja i sposobnosti posredstvom nastave i naučno istraživačkog rada s ciljem doprinosa razvoju sposobnosti pojedinaca i društva;
- b) pružanje mogućnosti pojedincima da, pod jednakim uslovima, steknu visoko obrazovanje i obrazuju se tokom čitavog života i
- c) uspostavljanje i razvijanje saradnje u visokom obrazovanju.

Polazeći od činjenica da postojeća rješenja u svijetu nauke nisu konačna i neprikosnovena i kao takva nepromjenljiva potrebno je kontinuirano poboljšanje i unapređenje određenih rješenja koje je bi bilo kompatibilno sa realnim društvenim izazovima savremenog čovjeka. „Jedina prava aspiracija obrazovanja pravnik je apsolutna zaštita čovjekovog života.“⁴ Nažalost, imamo primjera gdje postojeća rješenja ne zadovoljava realne društvene potrebe i kao takva nemogu odgovoriti aktuelnim izazovima, događajima i ljudskim očekivanjima. Edukacija kao veoma složen društveni proces zahtijeva maskimalan angažman svih subjekata i pojedinaca kao autoriteta koji mogu pružiti značajan doprinos na planu unapređenja postojećih rješenja i odgovora na ljudske odnosno društvene potrebe. Sa opštim razvojem čovjeka razvijali su se i koncepti ili modeli edukacije u nastojanju da se pronađe najefikasniji način koji odgovara aktuelnom društvenom momentu, uvažavajući određene političke, ekonomske, socijalne, kulturološke i druge uslove i specifičnosti koje na neposredan ili posredan način determiniraju određene društvene procese. Uređene države sa razvijenom ekonomijom i realnim mogućnostima na današnjem stepenu razvoja investiraju novac u naučna istraživanja i projekte koji su usmjereni na poboljšanje i razvijanje postojećih rješenja u različitim oblastima.

Pravna nauka kao i sve druge nauke ima izaženu tendenciju razvoja i pronalazjenja određenih pravnih rješenja i efikasnih odnosno srazmjernih odgovora u odnosu na društvene probleme i aktuelne društvene izazove i potrebe. „Nauka krivičnog prava, kao pravna nauka, posmatra krivično djelo sa pravnog aspekta, dakle, kao pravni fenomen služeći se pri tom specifičnim pravnim metodama (induktivno-deduktivnim, istorijskim, komparativnim, teleološkim i dr. metodama).“⁵ Evidentno je da su društveni procesi na mikro i makro planu veoma promjenljivi i dinamični, te kao takvi zahtijevaju proaktivno djelovanje nauke i profesije u kontekstu identifikacije, utvrđivanja i definisanja negativnih društvenih pojava. Čovjek kao pojedinac je društveno biće koje ima svoje ljudske potrebe. Razvoj pravne nauke uključujući različite naučne oblasti pokušava da prati savremene i globalne društvene procese i tokove koji inkorporiraju različite aspekte ljudske egzistencije i djelovanja. „Ustav, svojim načelima, svojim posebno

³ Čl. 4 Zakona o visokom obrazovanju Republike Srpske, (br: 01-977/10 od 08.07.2010. godine)

⁴ Trajković Marko, Josić Niko, O neophodnosti bioetičkog obrazovanja pravnik, JAHR, Godišnjak katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini, Vol. 3, No. 5, 2012, Rijeka, str. 86.

⁵ Mladenović-Kupčević Rajka, Kriminologija, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001, str. 24.

istaknutim vrijednostima, određuje najšire okvire za krivičnopravnu zaštitu; ta zaštita treba da je u granicama ustavom utvrđenih vrijednosti, pa izvan tih granica i nema vrijednosti koje bi trebale uživati zaštitu krivičnog prava".⁶ Pravni odnosi kao veoma važan segment društvenih odnosa nužno definiraju, uređuju, regulišu i harmoniziraju odnose međû ljudima. Edukacija budućih pravnikâ mora biti koncipirana i prilagođena potrebama savremenog društva uvažavajući određene društvene i pravne specifičnosti, uslove i okolnosti koje determiniraju društvene procese. Razvoj naučne misli kao i uspostavljanje konkretnih modela edukacije zavisi od brojnih faktora. Iz navedenog proizilazi važnost pravne nauke koja ima mogućnost da utiče na kvalitet ljudskog života i obezbjeđuje odnosnih pretpostavki za neometano odvijanje svakodnevnog života, ekonomskih i drugih procesa od koji zavisi ljudska egzistencija. „Znanost kaznenog prava mora nastojati da kazneno pravo odgovara zakonitostima našeg društva i njegova razvitka, da služi rješavanju zadataka koji su pred društvom i pred kaznenim pravom.“⁷ Pored navedenog, pravna nauka afirmiše i promovise univerzalne ljudske vrijednosti koje su opšteprihvaćene kao odgovarajući standardi ljudskog ponašanja koji prije svega obuhvataju zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca.

Međutim, najčešće postoji deklarativna opredijeljenost za razvoj nauke i stvaranje neophodnih uslova i pretpostavki za taj proces ali praksi ne postoji konkretna smisljena i strateški opredijeljena vizija kao ni operativno djelovanje koje slijedi generalno ili opšte htijenje i želju da se ideja pretvori u konkretno djelo odnosno operacinalizira u praksi. Naravno, ekonomske ili finansijske mogućnosti imaju neposredan uticaj na mogućnost kreiranja određenih procesa na planu edukacije i pronalazanje efikasnih modela ali to nije opravdanje da se nauka na određen način marginalizira i veoma često potiskuje u drugi plan. Deklarativno se nauka i profesija ističu u prvi plan kao primarna ljudska aktivnost ali u stvarnom životu kada su u pitanju ključni društveni procesi, evidentno je da se važne odluke donose neovisno u odnosu na nauku i profesiju.⁸ Dakle, nauka i profesija moraju da imaju proaktivnu ulogu u društvenim procesima i tokovima te djeluju shodno svojoj primarnoj zadaći u kontekstu pronalazjenja najefikasnijih i naboljih rješenja koja mogu zadovoljiti ljudske ili društvene potrebe. Poseban problem predstavlja činjenica da politika najčešće ima veoma značajan uticaj na nauku i profesiju što stvara izuzetno negativne posljedične refleksije (izbor i promocija kadrova, izbor u naučna zvanja, proces zapošljavanja, kreiranje strategije djelovanja i dr.). Uvažavajući trenutnu konstelaciju ukupnih društvenih odnosa veoma je teško motivisati mlade ljude da svoju energiju usmjere prema nauci i profesiji ili nekim

⁶ Bačić Franjo, Šeparović Zvonimir, Krivično pravo, posebni dio, Peto izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1997, str. 3.

⁷ Bačić Franjo, Kazneno pravo, opći dio, Peto prerađeno i prošireno izdanje, Zagreb, 1998, str. 29.

⁸ Svjedoci smo brojnih primjera gdje se nauka marginalizira i zanemaruje. Postoji deklarativna opredijeljenost koja afirmiše promovise nauku i profesiju ali s druge strane u stvarnom životu važne odluke koje se odnose na krucijalne i egzistencijalne društvene procese i događaje veoma često ne uvažavaju stavove nauke i profesije.

drugim korisnim istraživačkim i društveno prihvatljivim aktivnostima upravo zbog prisutnih anomalija koje imaju izuzetno negativan motivirajući faktor.

2. Edukacija pravnika - raskol između teorije i prakse

Savremene tendencije u obrazovanju mladih pravnika usmjerene su na uspostavljanje odgovarajućeg modela koji zadovoljava potrebe i može ostvariti očekivane rezultate na operativnom planu kada su u pitanju mladi kadrovi kao nosioci veoma važnih društvenih funkcija (sudska i izvršna vlast). „Glavne odluke u sferi obrazovanja, uključujući nastavne planove i programe, udžbenike i pristup obrazovanju, donose se gotovo isključivo u kontekstu stalnih političkih tenzija između nacionalnih grupa.“⁹ Modeli obrazovanja su veoma različiti u svijetu s obzirom na različite potrebe i interese uvažavajući specifične društvene potrebe, uslove i okolnosti. Međutim, zajednička karakteristika svih modela predstavlja tendencija općeg progressa i napretka pravne nauke i profesije, posebno u 21 vijeku kao epohi savremenog doba. Razvoj naučne misli je prolazio i sada prolazi kroz različite etape ili faze gdje se pokušavaju pronaći najbolja rješenja i odgovori na konkretna naučna pitanja. „Zakonski okvir za regulisanje naučno istraživačke djelatnosti u cijeloj BiH je šarolik i odražava protivrječnosti između ustavnih rješenja i realnih društvenih potreba u ovoj oblasti.“¹⁰ Međusobna povezanost, uslovljenost i interakcija nauke i prakse potvrđuje potrebu koordiniranog i zajedničkog angažmana u odnosu na konkretna pravna i društvena pitanja odnosno probleme sa kojima se suočavamo. Savremeni društveni globalni tokovi imaju jako izražen uticaj i na pravnu nauku u cjelosti. Kao eklatantan primjer možemo navesti pojavu organizovanog kriminala kao pošasti savremenog doba (trgovina ljudima, terorizam i dr.). Savremeni oblici kriminaliteta (organizovani kriminal) zahtijeva konkretan i srazmjeran krivičnopravni odgovor na na ove i veoma specifične oblike kriminaliteta posebno na planu otkrivanja, rasvjetljavanja, dokumentovanja i dokazivanja. Dakle teorija i normativno pravni dokumenti na međunarodnom i nacionalnom nivou moraju biti u skladu sa realnim potrebama savremenog čovjeka.

Iz navednog proizilazi da i savremene tendencije obrazovanja budućih pravnika, u prvom redu nastavni planovi i programi, struktura nastavnog ciklusa za sve niveoe obrazovanja moraju biti usklađeni sa potrebama savremenog čovjeka kao aktivnog subjekta u društvenim procesima. Sticanje praktičnih vještina budućih pravnika je izuzetno važan dio u obrazovnom procesu mladih stručnjaka koji u toku studija svakako moraju imati priliku da budu upoznati i savladaju osnovne vještine i znanja praktične naravi. Nedopustiva je situacija da mladi

⁹ Izvještaj Savjeta Evrope za Svjetsku banku, Obrazovanje u Bosni i Hercegovini, upravljanje, finansiranje i rukovođenje, Strazbur 1999 godina, str 11.

¹⁰ Trifković Miloš, Pravni okvir za provođenje strategije razvoja nauke Federacije Bosne i Hercegovine, Strategija razvoja nauke u FBiH za period 2011 - 2021. godina (nact), Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2010, str. 207.

pravnici nakon uspješno okončanog studija prava npr. nisu bili u prilici da uz mentorski nadzor posjete sud i tužilaštvo, prisustvuju ročištu ili drugim izvršnim agencijama za sprovođenje zakona (policija, poreska uprava, carinska uprava i dr.) ili zavode za izvršenje krivičnih sankcija i neposredno se upoznaju sa redovnim profesionalnim aktivnostima. Studenti pravnih fakulteta u toku studija uglavnom nemaju dovoljan fond sati praktične nastave odnosno nemaju mogućnost da se kroz praktičan rad neposredno upoznaju i osposobe sa određenim vještinama neophodnim za njihovu buduću profesionalnu karijeru.¹¹ Posljedica takvog sistema obrazovanja je da se lice koje uspješno završi pravni fakultet tek nakon zasnivanja radnog odnosa prvi put neposredno susreće i upoznaje sa određenim vještinama koje su mu potrebne za redovno i efikasno obavljanje poslova i zadataka. Postoje pozitivni primjeri gdje su pravni fakulteti prepoznali potrebu saradnje i ostvarili komunikaciju, potpisali odgovarajuće sporazume o saradnji i uspostavili partnerske odnose sa subjektima za sprovođenje zakona te na taj način omogućili budućim pravnicima da steknu bar osnovne vještine i znanja kao i ostvare uvid u pravnu profesiju koju su izabrali kao buduću poziv. Identifikovali su prisutne anomalije formalnog obrazovnog sistema ili koncepta i unaprijedili obrazovanje u dijelu koji se osnosi na sticanje praktičnih iskustava. Na taj način se neposredno pomaže mladima na planu ostvarivanja njihovih profesionalnih ciljeva u njihovim nastojanjima za sticanje konkurentnosti na tržištu rada.

Kvalitet obrazovanja i unaprijeđenje obrazovanja budućih pravnikâ zavisi od strukture i neposredne realizacije odnosno primjene dobro osmišljenih i kreiranih nastavnih planova i programa visokoškolskih ustanova koji nužno inkorporiraju pored teorijskih znanja i sticanje odgovarajućih praktičnih vještina. Opšti razvoj pravne nauke i pravne prakse je imperativ današnjice kao i neposredna afirmacija i promocija vladavine prava u društvu. Pored naprijed navedenog, međunarodna saradnja i partnerski odnosi na regionalnom, Evropskom i svjetskom nivou koji se manifestuju na različite načine (razmjena teorijskih znanja i iskustava, studijska putovanja i dr.) je bitna predispozicija kreiranje i izgradnju efikasnog modela obrazovanja. Tradicionalno ili klasično obrazovanje bez obzira na određene pozitivne karakteristike ne predstavlja kvalitetnu pripremu za buduću poziv.

Nove generacije pravnikâ moraju biti osposobljene i pripremljene u dovoljnoj mjeri da mogu odgovoriti savremenim izazovima pravne nauke i profesije. Međutim, tržište rada mora prepoznati najbolje kandidate i uspostaviti objektivne standarde prilikom postupka vrednovanja i izbora kandidata za određeno radno mjesto ili poziciju. Deprimirajuća i antimotivirajuća činjenica posebno za mlade pravnike predstavlja trenutna situacija u kojoj postoji sve više prigovora s razlogom koji se odnose na određene anomalije prilikom zapošljavanja u državni javni sektor (političke preporuke, rodbinske, prijateljske i druge veze...).

¹¹ Poslodavac, bez obzira da li se radi o javnom ili privatnom sektoru očekuje od kandidata da pokaže zavidan nivo poznavanja potrebnih znanja i vještina u cilju obavljanja predviđenih poslova i zadataka koje isti prilikom studija nije imao priliku da stekne odnosno spozna.

3. Reforme krivičnog zakonodavstva – specifičnosti krivičnopravne naučne oblasti

Reforme krivičnog (materijalnog i procesnog) zakonodavstva su usmjerene na određene intervencije koje tragaju za najboljim materijalnim i procesnim rješenjima te obezbjediti njihovu neposrednu i dosljednu primjenu u praksi kao konačan cilj. Neosporno je da su reforme krivičnog zakonodavstva neophodne i da imaju svoju opravdanost i svrsishodnost ukoliko su reformski procesi i cjelokupne aktivnosti odvijaju komplementarno sa tendencijom identifikacije i otklanjanja određenih barijera i nedostataka u kontekstu pronalaska srazmjernih i odgovarajućih odgovora kao optimalnih rješenja koji zadovoljavaju očekivanja. Složeni društveni odnosi determiniraju i uslovljavaju subjekte i pojedince na odgovarajuće činjenje kao neminovan i permanentan društveno-pravni proces. Ukupan tehničko-tehnološki napredak i progres nauke generalno zahtijeva i prilagođavanje modernog čovjeka novim društvenim realitetima odnosno odgovarajućim društveno-pravnim uslovima, specifičnostima i okolnostima. Krivičnopravna naučna oblast je široko naučno – istraživačko područje koje je po svojoj prirodi dinamično, promjenljivo s obzirom na na veoma specifičnu materiju na koju se odnosi. Nažalost, pored opšteg napretka nauke i društveno-pravne misli, 21 vijek je obilježen brojnim primjerima ljudskog zla i različitih oblika ljudske destrukcije.

Na međunarodnom nivou međunarodna karivična djela (krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom) se ponavljaju uprkos tendenciji humanizacije i demokratizacije društva.¹² Također, novi oblici organiziranog kriminaliteta sve više dolaze do izražaja posebno u državama koje se nalaze u procesu tranzicije (prelazni period) što ukazuje na potrebu intervencije na planu kreiranja efikasne politike suzbijanja i pronalaska odgovarajućih preventivnih odgovora odnosno rješenja. U tom kontekstu, nastavni planovi i programi moraju biti inovirani sa intencijom unapređenja i prilagođavanja odgovarajućim izmjenama. Kvalitativna komponenta nastavnih planova i programa je najvažniji segment koji zavređuje posebnu pažnju i angažman svih sudionika koji participiraju prilikom strategijskog i operativnog kreiranja nastavnog procesa odnosno obrazovanja mladih (budućih) pravnik. Reformski procesi krivičnog zakonodavstva neminovno kreiraju odgovarajuće izmjene koje kao takve moraju biti preuzete i inkorporirane u peoces edukacije. „Zatim, tu je i pitanje: da li su sudski organi kojisprovode istragu dovoljno stručni u

¹² Paralelno sa općim razvojem društva evidentno je da se mračnio dio ljudske prirode koji obuhvata zločine, nasilje i različite oblike destrukcije i ljudskog zla ponavljaju bez obzira na postojeću međunarodnu i domaću ili nacionalnu pravnu regulativu koja afirmiše i promovise humanizaciju i demokratizaciju društva s posebnim aspektom na dosljednu zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda. I u pogledu obrazovanja kao i eventualne prevencije društveno- negativnih pojava postoji nejednak tretman polazeći od činjenice da postoje nejednaki uslovi i pretpostavke u različitim geografskim područjima u svijetu npr. postoji evidentna razlika u kontekstu obrazovanja djece u svijetu, između ekonomski uređenih i razvijenih država i država koje to nisu.

oblasti kriminalistike, budući da njihovo znanje u ovom postupku najviše dolazi do izražaja?”¹³ Budući pravnici u toku studija na taj način imaju priliku da budu blagovremeno informisani o važnim krivičnopravnim pitanjima koja su od posebnog značaja za njihov budući poziv i njihovu profesionalnu karijeru, te eventualno otklone određene nejasnoće u vezi konkretnih pravnih problema koji su aktuelni u određenom periodu.

Krivičnopravna naučna oblast se neposredno i posredno odražava na kvalitet život savremenog čovjeka te uzročno - posljedično reflektuje na druge ljudske djelatnosti. Prisutnost krivičnih djela (broj, obim, dinamika dr.) na određenom geografskom prostoru i u određenom vremenu izaziva posebnu pažnju i interes javnosti što upućuje na opravdanost da se ova oblast što je moguće bolje uredi, reguliše i harmonizira posebno u dijelu koji se odnosi na preventivno - represivnu djelatnost. Postojanje odgovajućeg srazmjera između teorije i prakse u nastavnim planovima i programima predstavlja izazov i imperativ savremenog obrazovanja.

4. Konekcija između (krivično)pravne nauke i profesije

Proces edukacije pravnika ni u kom slučaju nemože biti završen završetkom studija s obzirom na činjenicu da krivičnopravna profesija zahtijeva kontinuiranu edukaciju u formi stručne nadogradnje odnosno stručnog usavršavanja i nakon završenog osnovnog ili dodiplomskog studija. I danas postoje ti oblici stručnog usavršavanja i nadogradnje postojećih i sticanja novih znanja i vještina nakon završetka diplomskog studija ali isto tako postoje i određene anomalije koje ukazuju na realnu potrebu kreiranja novih modela obrazovanja kako u toku samog studija tj. diplomskog studija, tako i nakon završetka studija. Postavlja se osnovno i suštinsko pitanje u kojoj mjeri postojeći model obrazovanja budućih pravnika može odgovoriti savremenim izazovima i potrebama savremenog i uređenog društva kojem svi težimo. U tom segmentu, nauka ima posebno važnu ulogu i mjesto polazeći od činjenice da univerzitetско obrazovanje u sferi profesije dobija praktičnu formu, karakter i smisao. S druge strane profesija ima mogućnost da blagovremeno identifikuje, prepozna i definiše određene probleme praktične naravi i alarmira na određeno djelovanje usmjereno na otklanjanje tih problema ili bar smanjenja njihovog dejstva. Postojanje jake konekcije i kordiniranog djelovanja između nauke i profesije predstavlja osnovu za unapređenje postojećih nastavnih planova i programa i cjelokupnog procesa edukacije. Efikasan model ili koncept koji zadovoljava savremen potrebe obrazovanja mladih pravnika obuhvata sledeće:

1. Institucionalnu saradnju visokoškolskih ustanova/univerziteta na nacionalnom i međunarodnom nivou – fluktuacija raspoloživih znanja i iskustava, razmjena korisnih informacija, usvajanje novih dostignuća i unapređenje

¹³ Bejatović Stanko, Tužilačka istraga kao obeležje reformi krivičnog procesnog zakonodavstva zemalja regiona (kriminalnopolitički razlozi ozakonjenja, stanje i perspektive), Tužilačka istraga, regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2014, str 12.

postojećeg obrazovnog modela ili koncepta, parcijalne reformske intervencije usmjerene na prilagođavanje studenata novim istraživačkim izazovima i trendovima u svijetu nauke i profesije, mogućnost razmjene studenata, kreiranje zajedničkih obrazovnih aktivnosti (radionice, praktične vježbe i dr.);

2. Plansko i (ciljano) namjensko obrazovanje potrebnih kadrova uvažavajući realne društvene potrebe na određenom geografskom prostoru - prilikom raspisivanja konkursa za prijem studenata sačiniti odgovarajuću procjenu stvarne ili realne potrebe što će omogućiti da se izbjegne eventualna hipereprodukcija ili višak stručnjaka iz određen oblasti.

3. Partnerski odnos i uspostavljanje kontinuirane i dugoročne saradnje između visokoškolskih ustanova i subjekata iz prakse – potpisivanje odgovarajućih sporazuma o saradnji i uspostavljanju partnerskih odnosa, obavljanje praktičnog dijela nastave u okviru agencija za sprovođenje zakona npr. policijskih agencija, suda, tužilaštva, carinske službe, poreske uprave i dr. subjekata, nastavnim planom i programom jasno definisati i propisati određeni fond časova srazmjerno potreban usvajanju i sticanju potrebnih praktičnih vještina i znanja;

4. Učešće i angažman stručnjaka iz prakse (sudije, tužioci, inspektori i dr.) u nastavnom procesu na univerzitetkom nivou kao češće i angažman univerzitetskog nastavnog kadra u edukaciji na praktičnom (stručnom) nivou prilikom realizacije i implementacije planiranih aktivnosti u vezi stručnog osposobljavanja i usavršavanja;

5. Uspostavljanje zajedničkih modela naučno-stručnih istraživačkih aktivnosti uvažavajući aktuelne izazove, potrebe i dileme u svijetu nauke i profesije – identifikacija, utvrđivanje i definisanje važnih i aktuelnih društveno-pravnih problema koji zahtijevaju intervenciju nauke i profesije sa posebnim osvrtom na mogućnost otklanjanja uzroka koji neposredno ili posredno dovode do nastanka konkretnog društvenog problema ili društveno negativnog fenomena npr. sigurnost u saobraćaju, maloljetnička delikvencija u urbanim sredinama, nasilje i upotreba narkotičkih sredstava u školama itd.;

6. Zajednička saradnja prilikom predlaganja, izrade i harmoniziranja pravnih propisa odnosno pravne regulative – intervencije na planu odgovarajućih izmjena i dopuna Zakona, sačinjavanje podzakonskih akata (pravilnici, uputstva o radu i dr.);

7. Kontinuirano praćenje stanja u krivičnopravnoj naučnoj oblasti kao i participacija u međunarodnim asocijacijama i organizacijama na međunarodnom nivou - opšte poznato je da krivičnopravna naučna oblast zahtijeva saradnju sa svim subjektima i pojedincima kao autoritetima kako na nacionalnom (domaćem) nivou, tako i na međunarodnom nivou, usmjerenu na poboljšanje postojećih i pronalaženje efikasnih i srazmjernih odgovora i rješenja na konkretna krivičnopravna pitanja i probleme.

Postojeći nastavni planovi i programi na Pravnim fakultetima kako u Bosni i Hercegovini tako i u neposrednom okruženju moraju nesumnjivo biti inovirani i

prilagođeni savremenim potrebama, izazovima i trendovima obrazovanja budućih pravnika u cilju postizanja optimalnog nivoa potrebnog znanja i vještina neophodnih za budući poziv. Krivičnopravna naučna oblast koja tretira krivična djela odnosno kriminalitet kao složen društveni i pravni fenomen predstavlja okosnicu i platformu za uspostavljanje osnovnih uslova za neometano odnosno bezbjednu organizaciju i funkcionisanje društva generalno. Postoji saglasnost da se stanje kriminaliteta na određenom geografskom prostoru i vremenu neposredno odražava na sve druge aspekte života iz čega proizilazi važnost i potreba proučavanja i istraživanja u ovoj naučnoj oblasti.

ZAKLJUČAK

Obrazovanje po svojoj prirodi bez obzira o kojoj oblasti je riječ predstavlja veoma važan segment u svakom društvu. Nauka i profesija su od postanka čovjeka i primitivnih oblika organizacije kao i pokušaja uređenja i harmoniziranja društvenih odnosa i uspostavljanja određenih prihvatljivih obrazaca ponašanja do danas nastojale da pronađu najbolja i najefikasnija rješenja i odgovore na veoma složena pravna i društvena pitanja koja su se u određenom periodu razvoja pojavljivala kao izazov i ljudska (društvena) potreba. Pravni i društveni odnosi ne mogu biti idealni ali mogu u određenom periodu biti harmonizirani i uređeni koliko je to moguće na najbolji mogući način. Nauka zavređuje prvorazrednu ulogu i posebnu pažnju u kontekstu kvaliteta kreiranja mogućih modela obrazovanja budućih pravnika. Ekonomski razvijene i uređene države izuzetna značajna novčana sredstva usmjeravaju na naučno istraživački rad, uključujući primarno i usavršavanje odnosno unapređenje postojećih modela obrazovanja. Međutim, obrazovanje kao promjenljiv i dinamičan društveni proces zahtijeva i kontinuirane (opšte ili parcijalne) reformske intervencije u kontekstu inoviranja i prilagođavanja nastavno-naučnih planova i programa aktuelnim izazovima i potrebama savremenog društva. S druge strane, nauka i profesija moraju imati proaktivnu ulogu u društvu posebno kada su u pitanju važni društveni odnosno pravni procesi koji neposredno ili posredno utiču na opći prosperitet i progres svih građana. Edukacija je ključ uspjeha !!!

Literatura:

1. Bačić Franjo, Kazneno pravo, opći dio, Peto prerađeno i prošireno izdanje, Zagreb, 1998.
2. Bačić Franjo, Šeparović Zvonimir, Krivično pravo, posebni dio, Peto izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1997.
3. Bejatović Stanko, Tužilačka istraga kao obeležje reformi krivičnog procesnog zakonodavstva zemalja regiona (kriminalnopolitički razlozi ozakonjenja, stanje i perspektive), Tužilačka istraga, regionalna

- krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2014.
4. Izveštaj Savjeta Evrope za Svjetsku banku, Obrazovanje u Bosni i Hercegovini, upravljanje, finansiranje i rukovođenje, Strazbur 1999 godina,
 5. Karović Sadmir, Tužilački koncept istrage u krivičnom procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Zbornik radova br. 4, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, 2013.
 6. Mladenović-Kupčević Rajka, Kriminologija, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2001.
 7. Procedure za osiguranje kvaliteta studijskih programa, Univerziteta u Travniku, dostupno:http://eft.ba//docstation/com_content/article/2883/procedure_za_osiguranje_kvaliteta_studijskih_programa.pdf
 8. Trajković Marko, Josić Niko, O neophodnosti bioetičkog obrazovanja pravnika, JAHR, Godišnjak katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini, Vol. 3, No. 5, Rijeka, 2012.
 9. Trifković Miloš, Pravni okvir za provođenje strategije razvoja nauke Federacije Bosne i Hercegovine, Strategija razvoja nauke u FBiH za period 2011 - 2021. godina (nacrt), Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2010.
 10. Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, (br: 01-977/10 od 08.07.2010. godine)

EDUCATION OF YOUNG LAWYERS IN THE FUNCTION OF GENERAL PROGRESS OF SCIENCE AND LEGAL PROFESSION WITH SPECIAL REFERENCE TO SCIENCE FROM CRIMINAL LAW FIELD

PhD Sadmir Karović

Abstract:

The author emphasizes the need to innovate and adapt to the educational model the actual (real) needs of society as a function of the overall progress of science and profession, with particular reference to criminal scientific field. The general trend of improving the existing model of education is the platform to achieve the required level of competence of future lawyers as the holder of a very important function in society. Also, the author is trying to divert the attention of the scientific and professional public on the need for cohesion and synergy between theory and practice when creating educational model, taking into account specific social condition, specifics and circumstances as well as the elimination of existing defects or anomalies. In this context the field of criminal law is a particularly important area that has a direct impact on the creation of the necessary preconditions for the protection of goods and values, and overall social environment as a basis for other human activities. Science criminal law in this

segment deserves special attention, starting from the fact that each society and the state must ensure the protection of basic human values and resources of each individual.

Key words: *education, criminal field of study, science, profession.*

378.096:340
378.147::811
811.124'276.6:34

OPRAVDANOST IZUČAVANJA LATINSKOG JEZIKA NA PRAVNIM FAKULTETIMA

Prof. dr Hivzo Gološ*
Doc. dr Ahmed Bihorac*

Apstrakt:

Latinski jezik je milenijumima bio diplomatski jezik u Evropi, a u srednjem i novom veku velikog broja država. Sve do pojave svetskih jezika francuskog, engleskog, arapskog i ruskog, latinski jezik bio je nezamenljiv. Latinski jezik je do poslednje decenije XX veka bio obavezan na svim fakultetima društvenih nauka. Poznavanje ovog jezika omogućava lakše izučavanje prava, istorije, medicine, književnosti i drugih nauka. Povratak latinskog jezika na fakultete prava omogućiće lakše izučavanje i primenu prava kod nas i u svetu.

Ključne reči: latinski jezik, istorija, prava, medicina, književnost, arhivska građa, naučni izvori izvori.

UVOD

Latinski jezik je zastupljen u svim društvenim i prirodnim naukama. Danas je neopravdano izostavljen iz nastave mnogih fakulteta i škola. Da bismo bili na pravom putu svetskih trendova, potrebno je bar elementarno poznavanje latinskog jezika.

Pravo, filološke nauke, istorija, istorija i mnoge nauke su direktno vezane za latinski jezik i neophodno je bolje poznavanje ovog jezika ako želimo da se ozbiljno bavimo naukom.

Latinski jezik je bogat poslovičnim mudrostima, koje se i danas koriste u svakodnevnom govoru u svetu. Od nekoliko hiljada poslovice i pravnih termina odabrali smo nekoliko od njih, koji su i danas u žiži interesovanja velikog broja društvenih i pravnih nauka: "Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. — Istorija je svedok vremena, svetlost

* Univerzitet „Ukshin Hoti“ – Prizren, Istorijski arhiv „Ras“ – Novi Pazar, e-mail: goloshivzo@gmail.com.

* Docen za užu naučnu oblast metodika jezika na Departmanu za filološke nauke Univerziteta u Novom Pazru, e-mail: ahmedbih61@gmail.com.

istine, život uspomene, učiteljica života, glasnik davnine”¹. (Ciceronova misao, krilatica – izreka). “Magna res est vocis et silentii tempora nosse. – Velika je stvar znati pravo vreme za govor i za ćutanje”². “Ibi potest valere populus, ubi leges valent. – Narod može biti moćan tamo gde su zakoni moćni. Ignorantia iuris neminem excusat. – Nepoznavanje zakona nikoga ne opravdava. Ubi jus, ibi remedium – gde je pravo, tamo je i zaštita. Ubi lex, ibi poena – gde je zakon, tamo je i kazna; Ubi periculum, ibi lex – gde je opasnost, tamo je i zakon”³.

U ovom radu upoznaćemo se sa ozbiljnim razlozima zastupljenosti latinskog jezika u nastavi pravnih i drugih nauka.

OPŠTI PODACI O LATINSKOM JEZIKU

Latinski jezik (*lingua Latīna*) je „izumrli“ indoevropski jezik; pripada kentum-grupi. Njime su najpre govorili Latini, italsko pleme koje je živelo u pokrajini Lacium, u kojoj se nalazio Rim, prestonica Rimskog kraljevstva, Rimske Republike, Rimskog carstva, Italije i Vatikana⁴. To je centar katoličkog sveta.

Glavne fonetske osobine latinskog jezika su: gubljenje kratkih vokala u srednjim slogovima, monoftongizacija diftonga (incido: caedo), uprošćavanje konsonantskih grupa (locus < stlocus).

Glavne morfološke crte latinskog jezika su: gubljenje duala, optativa (optativ se slio s konjunktivom), aorista i medija.

Glavne karakteristike u sintaksi latinskog jezičkog područja su: subordinacija, hipotaksa, tj. zavisne rečenice se podređuju glavnoj rečenici, slaganje vremena, rečenična intonacija se odlikuje naglašavanjem glagola koji je stajao obično na kraju rečenice.

Glavne karakteristike u leksici latinskog jezika su da ima dosta reči iz ostalih italskih jezika i iz grčkog, te manje iz etrurskog i keltskog.

U izvornom latinskom jeziku “c” se izgovaralo kao k (Cicero = Kikero), t kao t (amicitia = amikitia), s — kao s (rosa). Međutim, danas se lat. tekstovi čitaju na različite načine: Cicero se izgovara kao; Cicero, Čičero, Sisero; amicitia — kao: amicicia, amičicia, amisisia; rosa — kao roza itd.

Ovo su glavne karakteristike latinskog jezika koje će nam pomoći da lakše razumemo ovaj izuzetno važan bivši svetski jezik. Pre svega, upoznaćemo se sa razvojem latinskog jezika.

¹ Albin Vilhar: Latinski citati, Matica srpska, Beograd 1991. str. 114; Zlatko Lukić: Antičke poslovice, Banjaluka—Stokholm—Oslo, 1968. 2000. str. 23.

² Albin Vilhar: Isto, str. 151.

³ Zlatko Lukić: Isto, str. 56.

⁴ O razvoju latinskog jezika uporedi, Bruna Kuntić-Makvić: Latinski jezik u obnovljenom jednopredmetnom studiju povijesti na filozofskom fakultetu u Zagrebu, Skopje 1984;

RAZVOJ LATINSKOG JEZIKA

U razvoju latinskog jezika presudnu su ulogu odigrali prvi rimski književnici, koji su svoj jezik ratara i vojnika postepeno, po ugledu na grčki jezik, usavršavali i osposobljavali da sa lakoćom i logično iskaže i najsloženiju književnu, poetsku ili filozofsku misao. Bilo je to ustavno pismo (ceo tekst pisan je velikim štampanim slovima). Rečnik se počeo naglo bogatiti kovanicama stvaranim u duhu grčkog rečnika, sintaktičkim konstrukcijama, stilskim figurama, i za kratko vreme stvoren je *sermo urbānus*, jezik kojim su pisali obrazovani Rimljani⁵.

Uparedo sa razvojem jezika razvijala se i latinska paleografija, koja se bavi estetikom pisanja od najstarijih vremena. Podloge za pisanje bile su različite: kamen, vosak, papirus, pergament i papri; palmino lišće, unutrašnji deo kore drveta, olovo, platno; glina; zidovi građevina; metal; drvo; staklo; slonova kost⁶.

U rimsko doba bila je razvijna oratorika ili rimsko besedništvo⁷, koja je uslovljavala razvoj originalne latinske stenografije⁸.

Uparedo sa razvojem i usavršavanjem podloge pisanja, paleografije, retorike (oratorike) i stenografije, razvijala se latinska ili rimska književnost. Rimska književnost može se podeliti u tri epohe:

- *Pretklasično doba*: od početaka do 80. p. n. e.
- *Klasično doba*: od 80. p. n. e. do 120. n. e.
- *Postklasično doba*: od 120. n. e. do početka 6. veka.

Najpoznatiji rimski književnici⁹ pretklasičnog doba su: Livije Andronik¹⁰ (Livius Andronicus, oko 284–204 . godine pre n.e.); Gnej Nevije¹¹ (Gnaeus Naevius, (oko 270. st. e., umro oko 201. god pre n.e.); Kvint Enije¹² (Quintus Ennius, 240–170. god. pre n.e.); Plaut¹³ (Titus Maccius Plautus, 254–184. god. pre n.e.); Terencije¹⁴ (Publius Terentius Afer, 190–159. god. pre

⁵ Veljko Gortan, Oton Gorski i Pavao Pauš: Latinska gramatika, (Četvrto izdanje), Školska knjiga, Zagreb 1971. str. 5-7.

⁶ Viktor Novak: Latinska paleografija, Naučna knjiga, Beograd 1991. str. 35-74; dr Stjepan Antoljak: Pomoćne istorijske nauke, Kraljevo 1971. str. 20-23.

⁷ Miomir Z. Milinković: Retorika, Enoxa, Požega 2006. str. 22-30. — Retorika je nezaobilazna nauka za pravnike, filologe, istoričare, filozofe idr.

⁸ Milan K. Radić: Stenografija — Korespondentni deo, Beograd — Novi Sad 1988. str. 6. — U rimsko doba posebno je negovan Tironov sistem kratkog pisanja, stenografije.

⁹ O rimskoj književnosti vidi više, Milivoj ŠREPEL: Rimska književnost i latinski jezik, (Po T. Birtu i O. Weisau), (Priredio Milivoj Šrepel), Matica hrvatska, knj. 3, Zagreb 1898. (Knjižnica za klasičnu starinu.); Dr Milan Budimir: Litterae latinae, (Četvrto, neizmenjeno izdanje), Beograd 1972. str. 3-17.

¹⁰ Livije Andronik ima veliku istorijsku vrednost jer je iz grčke u rimsku književnost uveo ep, dramu i liriku; Dr Milan Budimir: Litterae latinae, (Četvrto, neizmenjeno izdanje), Beograd 1972. str. 21.

¹¹ Dr Milan Budimir: Litterae latinae, Isto, str. 22.

¹² Dr Milan Budimir: Litterae latinae, Isto, str. 22-24.

¹³ Strani pisci, književni leksikon, Školska knjiga, Zagreb 1968. str. 569-571.

¹⁴ Strani pisci, književni leksikon, Isto, str. 714-715; Dr Milan Budimir: Litterae latinae, Isto, str. 30-31.

n.e.); Cecilije¹⁵ (Caecilius Statius, oko 220–168. god. pre n.e.); Marko Pakuvije¹⁶ (Marcus Pacuvius, 220–130. god. pre n.e.); Marko Porcije Katon Stariji¹⁷ (Marcus Porcius Cato Maior, 234–149. god. pre n.e.); Gaj Sempronije Grah¹⁸ (Gaius Sempronius Gracchus, 154–121. god. pre n.e.); Lucije Akcije¹⁹ (Lucius Accius, oko 170–90. god. pre n.e.); Gaj Lucilije²⁰ (Gaius Lucilius, 180–102. god. pre n.e.); Auctor ad Herennium²¹ (stvarao u periodu 86–82); Varon²² (Marcus Terentius Varro Reatinus, 116–27. god. pre n.e.); Laberije²³ (Decimus Laberius, 106–43. god. pre n.e.); Publije²⁴ (Publilius Syrus) i drugi.

Najznačajniji rimski književnici klasičnog doba su: Marko Tulije Ciceron²⁵ (Marcus Tullius Cicero, 106–43. god. p.n.e.); Gaj Julije Cezar²⁶ (Gaius Julius Caesar, 100–44. god. p.n.e.); Tit Lukrecije Kar²⁷ (Titus Lucretius Carus, 98–55. god. p.n.e.); Gaj Valerije Katul²⁸ (Gaius Valerius Catullus, 87–54. god. p.n.e.); Kornelije Nepot²⁹ (Cornelius Nepos, 100–25. god. p.n.e.); Gaj Salustije Krisp³⁰ (Gaius Sallustius Crispus, 86–35. god. p.n.e.); Publije Vergilije Maron³¹ (Publius Vergilius Maro, 70–19. god. p.n.e.); Kvint Horacije Flak³² (Quintus Horatius Flaccus, 65–8. god. p.n.e.); Gaj Julije Cezar Oktavijan Avgust³³ (Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus, 63. god. p.n.e. – 14 god. n.e.); Tit Livije³⁴ (Titus Livius) (60. god. p.n.e. – 16. god. n.e.); Albije Tibul³⁵ (Albius Tibullus, 54–19. god. p.n.e.); Sulpicija³⁶, pesnikinja; Sekst Propercije³⁷ (Sextus Propertius, 50–15. god. p.n.e.);

¹⁵ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 29.

¹⁶ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 31.

¹⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 32–33.

¹⁸ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 35.

¹⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 36.

²⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 37.

²¹ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 37–38.

²² В. Ф. Асмус: *Античная философия*, (Издание 2., дополненное), Москва 1976. str. 495; Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 39–40.

²³ Milan Budimir i Miron Flašar: *Pregled rimske književnosti*, Naučna knjiga, Beograd 1991, str. 225.

²⁴ Opširnije o Publiju vidi, M. C. Howatson: *The Oxford Companion to Classical Literature* (2nd ed.), 1997.

²⁵ *Strani pisci*, književni leksikon, Isto, str. 153; Большая Энциклопедия, Десятнадцатый томъ, С. Петербургъ (Без године издања), стр. 748; В. Ф. Асмус: *Античная философия*, (Издание 2., дополненное), Москва 1976. str. 494–495.

²⁶ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 59–51; *Војна енциклопедија*, 2, Београд 1959. стр. 226–227.

²⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 52–57.

²⁸ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 58–59.

²⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 62–64.

³⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 65–68.

³¹ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 69–77.

³² Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 79–88.

³³ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 89–91.

³⁴ *Strani pisci*, književni leksikon, Isto, str. 431–432.

³⁵ *Strani pisci*, književni leksikon, Isto, str. 718.

³⁶ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 89–91. str. 99.

³⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae Latinae*, Isto, str. 99–103.

Publije Ovidije Naso³⁸ (P. Ovidius Naso, 43. god. p.n.e. – 17. god. n.e.); Vitruvije Polion³⁹ (Vitruvius Pollio kraj prvog veka stare ere); Julije Fedar⁴⁰ (Iulius Phaedrus, oko 20. god. n.e.); Velej Paterkul⁴¹ (Velleius Paterculus, početak prvog veka n.e.); Marko Manilije⁴² (Marcus Manilius, oko 30. god. n.e.); Pompej Trog⁴³ (Pompeius Trogus pevi vek nove ere); Valerije Maksim⁴⁴ (Valerius Maximus, sredina prvog veka); Aul Kornelije Celz⁴⁵ (A. Cornelius Celsus, oko 30. god. n.e.); Lucije Moderat Kolumela⁴⁶ (Lucius Iunius Moderatus Columella, 1. vek n. e.); Kurcije Ruf⁴⁷ (Quintus Curtius Rufus, oko 50. god. n.e.); Pomponije Mela⁴⁸ (Pomponius Mela, oko 50. god. n.e.); Persije Flak⁴⁹ (A. Persius Flaccus, 34–62. god. n.e.); Marko Anej Lukan⁵⁰ (M. Annaeus Lucanus, 39–65. god. n.e.); Gaj Plinije Stariji⁵¹ (Gaius Plinius Secundus, 23–79. god. n.e.); Julije Frontin⁵² (Sextus Iulius Frontinus 30–103. god. n.e.); Lucije Anej Seneka⁵³ (L. Annaeus Seneca, 14. god. p.n.e. – 65. god. n.e.); Gaj Petronije⁵⁴ (Gaius Petronius Arbiter); Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus, 35–95. god. n.e.); Marko Marcijal⁵⁵ (Marcus Valerius Martialis, 40–102. god. n.e.); Stacije⁵⁶ (P. Papinius Statius, oko 40–96. god. n.e.); Publije Kornelije Tacit⁵⁷ (Publius Cornelius Tacitus, 55–120. god. n.e.); Gaj Plinije Mlađi⁵⁸ (Gaius Plinius Secundus, 62–113. god. n.e.); Juvenal⁵⁹ (Decimus Iunius Iuvenalis, 60–140. god. n.e.) i drugi.

³⁸ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 104-109.

³⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 110.

⁴⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 111-114.

⁴¹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 115.

⁴² Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 116.

⁴³ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 116-117.

⁴⁴ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 117.

⁴⁵ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 117-118.

⁴⁶ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 118.

⁴⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 119.

⁴⁸ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 120.

⁴⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 120-122.

⁵⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 122-123.

⁵¹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 123-125.

⁵² Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 126.

⁵³ Strani pisci, književni leksikon, Isto, str. 656-658; Большая Энциклопедия, Семнадцатый томъ, С. Петербургъ (Без године издања), стр. 271-272; Философский словарь, логики, психологии, этики и истории философии, С. Петербургъ 1911. стр. 233; В. Ф. Асмус: Античная философия, (Издание 2.. дпшпчмемпе), Москва 1976. str. 489-492.

⁵⁴ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 131-135.

⁵⁵ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 138-140.

⁵⁶ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 141.

⁵⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 141-151; Strani pisci, književni leksikon, Isto, str. 703-704; Vojna enciklopedija, 9, Beograd 1967. str. 662-663.

⁵⁸ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 151-154; Strani pisci, književni leksikon, Isto, str. 571-572;

⁵⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 151-154.

Najpoznatiji pisci postklasičnog doba rimske književnosti bili su: Svetonije Trankvil⁶⁰ (Gaius Suetonius Tranquillus, 75–150. g. n. e.); Gelije⁶¹ (Aulus Gellius, oko 125–175. g. n. e.); Apulej⁶² (Apuleius, rođen oko 125. g. n. e.); Flor⁶³ (Lucius Annaeus Florus, oko 120. g. n. e.); Higin⁶⁴ (Hyginus stvarao je oko 200. godine n.e.); Justin⁶⁵ (Iunianus Iustinus, pisac sa početka 3. veka); Dioklecijan⁶⁶ (245–312. g. god. n.e.) (Gaius Valerius Aurelius Diocletianus); Eutropije⁶⁷ (Eutropius, sredina 4. veka); Amijan Marcelin⁶⁸ (Ammianus Marcellinus, 4. vek); Aurelije Viktor⁶⁹ (Sextus Aurelius Victor, 4. vek); Ausonije⁷⁰ (Decimus Magnus Ausonius, oko 310–393. g.); Klaudijan⁷¹ (Claudius Claudianus, oko 400. g.); Makrobije⁷² (Ambrosius Theodosius Macrobius, oko 400. g.); Jeronim⁷³ (Eusebius Sophronius Hieronymus, oko 350–420. g.); Avgustin⁷⁴ (Aurelius Augustinus, 354–430. g.); Boetije⁷⁵ (Anicius Severinus Boethius, 480–524. g.); Justinijan⁷⁶ (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus, caruje 527–565. g.) i drugi.

⁶⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 158-161.

⁶¹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 161.

⁶² Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 161-163

⁶³ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 163-164.

⁶⁴ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 164.

⁶⁵ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 164-165.

⁶⁶ Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Istorija, Interpres, Beograd 1970. str. 146.

⁶⁷ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 166-167.

⁶⁸ Strani pisci, književni leksikon, Isto, str. 25-26;

⁶⁹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 168-169.

⁷⁰ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 170.

⁷¹ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 170-171.

⁷² Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 171.

⁷³ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 172.

⁷⁴ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 172.

⁷⁵ Dr Milan Budimir: *Litterae latinae*, Isto, str. 173.

⁷⁶ Georgije Ostrogorski: *Istorija Vizantije, Prosveta*, Beograd 1996. Str. 87-103. — Justinijaje izvršio kodifikaciju rimskog prava u *Corpus Iuris Civilis* (Zbornik građanskog prava), Vojna enciklopedija 4, Beograd 1961. str. 288. — U službi Justinijanove rimske ideje bila je i kodifikacija rimskog prava, najdugotrajnije delo Justinijanovog doba. Justinijanovoj administraciji je nametnut latinski jezik, koji se održao tokom ranog srednjeg veka.

Slika 1 – Justinijanov zbornik, Naslovna strana Godofredusovog izdanja iz 1583. godine

Pored rimske postoje vizantijska i dubrovačka književnost, koje su rađene na bogatom latinskom jeziku. U vizantijskoj književnosti dominiraju istorije i hronike. Nezaobilazne su u izučavanju srednjovekovne istorije naroda na Balkanskom poluostrvu i razvoj prava. Ova književnost obiluje hagiografijama velikog broja vladara. Ima bogatu poeziju, epigram, satire, crkvenu poeziju, romane, teološku književnost i narodnu književnost (dimotiku). Očuvan je veliki broj zakona.

Najstariji natpisi na latinskom jeziku potiču iz VI veka stare ere. Prvi spomenik književnog latinskog jezika predstavljaju *Zakoni dvanaest tablica* (*Leges Duodecim Tabularum*) koji potiče iz petog veka stare ere, a poslednji je Justinijanov *Kodeks rimskog građanskog prava* iz šestog veka n. e.

Kako se od II veka stare ere rimska vlast počela širiti po čitavom Sredozemlju, tako je i latinski jezik izlazio iz okvira drevne Italije i prerastao u svetski diplomatski jezik.

Ovaj standardni latinski jezik, kojim je napisana gotovo celokupna sačuvana rimska književnost, primenjivan je u hrišćanskoj teologiji, filozofiji⁷⁷, prirodnim naukama, pravu i administraciji tokom sledeća dva milenijuma, sve do XIX veka, da bi i danas ostao prisutan i često nezamenljiv u političkoj, naučnoj i stručnoj terminologiji.

Međutim, za istoriju antičke kulture važna je činjenica da tokom celog antičkog doba procenat pismenog stanovništva nikada nije prešao trideset odsto. Tako, i u rimskoj državi nepregledne mase nepismenog i polupismenog stanovništva nisu govorile književnim „gradskim govorom“, nego svojim narodnim jezikom (*sermo plebēius* ili *vulgāris*), koji je imao sopstveni razvojni put. U određenim istorijskim uslovima od njega će nastati romanski jezici (italijanski, francuski, španski i rumunski). Pošto glavni izvori za izučavanje latinskog jezika nisu živi govornici (kao kod modernih jezika), nego sačuvani stari tekstovi, o ovom narodnom govoru znamo veoma malo. Između književnog i narodnog govora stoji razgovorni, svakidašnji jezik (*sermo cotidiānus*), kojim su u svakodnevnoj komunikaciji govorili obrazovani slojevi rimskog stanovništva, i čije tragove nalazimo u Plautovim komedijama, Petronijevom romanu te nekim epistolografskim delima.

U skladu s napred navedenim, latinski jezik je nezaobilazan za temeljno izučavanje pravnih, medicinskih nauka, farmakologije i farmacije. Da bi jedan pravnik bio kompetentan i široko obrazovan i da bi mogao pokrivati široko naučno naučno polje, neophodno je dobro ili, bar, elementarno poznavanje latinskog jezika.

Danas u svetu postoji preko 491 nauka i naučna disciplina, koje su međusobno povezane i jedna drugoj su uzajamno pomoćne nauke⁷⁸. To nas obavezuje da latinski jezik sve više i temeljnije izučavamo.

U celini gledano, danas su najtraženija zanimanja sa pravnim naukama. Živimo u vremenu kada širom sveta niču razna preduzeća, kojima su potrebna lica sa zvanjem diplomirani pravnik. Dakle od osnovnih studija do master i doktorskih studija izučavanje latinskog jezika je sve veća potreba, bez obzira što je to mrtvi jezik, koji se zvanično retko gde primenjuje.

Da bismo temeljno izučili sve vrste prava, neophodno je poznavanje latinskog jezika. Do nedavno na svim univerzitetima na kojima su postojali pravni fakulteti, obavezno je bilo izučavanje latinskog jezika. Uostalom, kako će student prava savladati rimsko pravo, istoriju države i prava, civilno pravo, krivično pravo, sudsku medicinu i druge predmete, bez elementarnog poznavanja latinskog jezika.

Pravnici dominiraju u diplomatiji, koja je potrebna u svim sferama društva. Dakle diplomatija je primenjivana od drevnih najstarijih vremena do naših dana⁷⁹.

⁷⁷ История философии, (Под редакцией Г. Ф. Александрова, Б. Э. Быховского, М. Б. Митина и П. Ф. Юдина); Том I, Москва 1941. str. 310-377.

⁷⁸ O uzajamno pomoćnim naukama vidi više u Prof. dr Hivzo Gološ: Uzajamno pomoćne nauke i naučne discipline, (rukopis)

⁷⁹ Istorija diplomatije, sv. 1, (Redaktor V. P. Potemkin), Beograd 1945. str. 7.

Kako raditi bez poznavanje diplomatije i latinskog jezika u nekom preduzeću ili ustanovi? Zato vratimo latinski jezik na pravni fakultet⁸⁰.

Medicinske nauke su tesno vezane za latinski jezik⁸¹. Sve grane medicine danas se odvijaju u striktnoj povezanosti sa pravnim naukama. Dakle rade u skladu sa pozitivnim pravom, koje se odnosi na pojedinu medicinsku nauku. Otuda i obaveza pravnika da što bolje poznaje latinski jezik kako bi se lakše i bolje snašao ako se nađe u delokrugu medicinskih nauka. Većina sudskih predmeta vezani su za lekarske nalaze. Pravnici (sudije) obavezni su da poznaju medicinske nalaze, bez obzira kakvu pomoć imaju od sudskih veštaka. Raznovrsnost medicinskih nauka su od velike pomoći dobrim pravnicima.

Pošto je područje medicine veliko, deli se na:

1. Osnovne (bazne) medicinske nauke;
2. Kliničke medicinske nauke;
3. Stomatologija;
4. Veterinarska medicina;
5. Farmacija;
6. Ostale grane medicine (npr. biljna medicina-fitomedicina).

Sledeće grane medicine za primenu pravnih nauka nezaobilazne su: Hemija za medicinu; Medicinska biofizika; Humana genetika; Anatomija; Histologija; Embriologija; Fiziologija; Medicinska biohemija; Klinička biohemija i laboratorijska medicina; Patologija; Patološka fiziologija; Medicinska mikrobiologija; Imunologija i imunoematologija; Farmakologija; Farmakologija i toksikologija; Klinička farmakologija; Radiologija; Ultrasonografija; Nuklearna medicina; Ginekologija i akušerstvo; Pedijatrija; Neonatologija; Neuropedijatrija; Dečja hematologija i onkologija; Dečja endokrinologija i dijabetologija; Dečja kardiologija; Dečja pulmologija; Dečja nefrologija; Dečja reumatologija; Dečja gastroenterologija; Dečja ortopedija; Interna medicina; Angiologija; Endokrinologija i dijabetologija; Kardiologija; Gastroenterologija; Hematologija i onkologija; Nefrologija; Pulmologija-pneumoftziologija; Reumatologija; Gerijatrija; Hirurgija; Spinalna hirurgija; Opšta hirurgija; Neurohirurgija; Torakalna hirurgija; Hirurgija srca; Vaskularna hirurgija; Visceralna hirurgija; Urologija; Ortopedija; Dečja hirurgija; Plastična hirurgija; Ratna hirurgija; Onkologija; Otorinolaringologija; Neurologija; Psihijatrija; Oftalmologija; Dermatovenerologija; Anesteziologija; Transfuziologija; Infektologija; Epidemiologija; Higijena i ekologija; Porodična medicina; Fizikalna medicina i rehabilitacija; Medicina rada; Medicinska statistika; Medicinska informatika; Socijalna medicina; Sportska medicina; Tropska medicina; Urgentna medicina; Vazduhoplovna medicina; Hiperbarična medicina; Sudska medicina;

⁸⁰ O izučavanju latinskog jezika na pravnim fakultetima uporedi, Obrad Stanojević: Latinski jezik za pravnike, (Drugo izdanje), Izdavačko informativni centar studenata, Beograd 1975.

⁸¹ O latinskom jeziku u medicinskim naukama vidi više, Vera Marković: Latinski jezik za studente medicine, (Treće izdanje), Medicinski fakultet Univerziteta — Beograd, Grafostil — Kragujevac, Beograd – Kragujevac 2013; Radmila Matić: Medicinska terminologija — latinski jezik za studente medicine, (Prvo izdanje), Elit medica, Beograd 2006.

Veterinarska medicina; Stomatologija; Oralna hirurgija; Maksilofacijalna hirurgija; Farmacija i Javno zdravstvo.

Obzirom da skoro svaka od navedenih grana medicine ima svoje subspecijalnosti koje se bave isključivo samo određenim problemima dotične grane medicine, pravicima, posebno sudijama na svim nivoima su od velike pomoći. Da bi uspešno obavljali svoju dužnost i opravdali etiku pravnika, pravnik je obavezan da dobro poznaje latinski jezik.

Za pravnike je potrebno da znaju da postoji i podela medicine na:

- Hirurške grane medicine, (hirurgija, otorinolaringologija, oftalmologija, urologija itd).
- Grane konzervativne medicine, (interna medicina, neurologija, psihijatrija, dermatologija itd.).

Prilikom donošenja raznih rešenja pravnici su obavezni da precizno terminološki donose rešenja, koja u svakom pogledu moraju biti nedvosmislena, jasna i precizna. Otuda moraju biti svestrano obrazovani građani, koji su obavezni da dobro poznaju forenziku.

Ozbiljniji rad pravnika se bazira na izučavanju forenzike u kojoj su dokazi vezani za latinski jezik. **Forenzika** (*forenzička nauka*) je primena širokog spektra nauka s ciljem pružanja odgovora na pitanja od interesa za pravni sistem. Forenzički nalazi mogu biti u vezi sa kriminalom ili parničnim postupkom. Reč *forenzički* potiče od lat. *forēnsis*, sa značenjem „pred forumom“. U rimsko doba, krivična prijava je značila javno predstavljanje slučaja u forumu. Lice optuženo za krivično delo i tužilac bi dali govore na osnovu njihovih strana priče. Osoba sa boljim argumentima i prezentacijom bi prevladala. U današnje vreme se termin forenzika prvenstveno odnosi na forenzičku nauku.

Najstariji trag o aplikaciji nauke za otkriće laži u istoriji je iz vremena grčkog filozofa Arhimeda⁸² (287-212. god. p.n.e.) i Stare Grčke koji je tada ustanovio specifičnu težinu navodne zlatne krune i dokazao da ta koju je ispitao nije bila od zlata. Arapski događaj priča nam o kupcu, koji je trebao da istraži ubistvo koje je bilo počinjeno srpom. On je dao doneti sve srpove u selu i samo na jednom su se skupljale muve, što se iskoristilo kao dokaz za ovo ubistvo. Kineski priručnik za ispitivanje napisao je 1248. godine Song Si. Među pionire forenzičara u Evropi spada francuski dvorski lekar hirurg Ambroaz Pare (*Ambroise Pare* 1510—1590), a krajem XVIII veka je izašlo je nekoliko članaka o forenzičkoj i policijskoj medicini.

Izučavanje latinskog jezika nezaobilazan je za mnogobrojne odseke forenzike:

- Računarska forenzika se bavi razvojem algoritama i softvera za forenzička ispitivanja.
- Kriminalistika je primena raznih nauka radi davanja odgovora na pitanja vezana za ispitivanje i poređenje bioloških dokaza, evidencije tragova i

⁸² O Arhimedu vidi više u Vojna enciklopedija, 1, Beograd 1958. str. 211; Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Istorija, Interpres, Beograd 1970. str. 41.

otisaka (kao što su otisci prstiju, stopala, i tragovi vozila), kontrolisanih supstanci i balističkih nalaza.

- Digitalna forenzika je primena naučnih metoda i tehnika radi povraćaja podataka sa elektronskih / digitalnih medija.

- Forenzičko računovodstvo je studija i interpretacija računovodstvene evidencije.

- Forenzika fotografija iz vazduha je studija i interpretacija fotografske evidencije snimljene iz vazduha.

- Forenzička antropologija je primena fizičke antropologije u pravnom okruženju, obično radi povraćaja i identifikacije ljudskih ostataka.

- Forenzička arheologija je primena kombinacije arheoloških tehnika i forenzike u sprovođenju zakona.

- Forenzička astronomija koristi metode astronomije za određivanje ranijih nebeskih sazvežđa za forenzičke svrhe.

- Forenzička botanika je studija biljnog života radi sticanja informacija o mogućim kriminalnim aktivnostima.

- Forenzička hemija je studija detekcije i identifikacije nezakonitih droga, akceleranata korištenih u slučaju podmetanja požara, eksploziva i ostataka baruta.

- Forenzička daktiloskopija je studija otisaka prstiju.

Ispitvanje forenzičkih dokumenata daje odgovore na pitanja o spornim dokumentima koristeći niz naučnih procesa i metoda u kojima je nazaobilazno poznavanje latinskog jezika:

- Forenzička DNK analiza koristi jedinstvenost DNK molekula za identifikaciju osoba

- Forenzičko inženjerstvo je naučno ispitivanje i analiza strukture i proizvoda radi utvrđivanja uzroka kvara i nanese štete.

- Forenzička entomologija se bavi ispitivanjem insekata u, na i oko ljudskih ostataka radi određivanje vremena i lokacije smrti.

- Forenzička geologija se bavi evidencijom u tragovima u obliku zemljišta, minerala i nafte.

- Forenzička geofizika je primena geofizičkih tehnika kao što je radar za detekciju objekata skrivenih u zemlji ili ispod vode.^[1]

- Forenzička limnologija je analiza evidencije sakupljene na mestima zločina u ili oko izvora sveže vode. Ispitivanje bioloških organizama, posebno diatoma, može da bude korisno u uspostavljanju veze između osumljenih i žrtava.

- Forenzička lingvistika se bavi problemima pravnog sistema koji zahtevaju jezičku stručnost.

- Forenzička meteorologija je proces rekonstruisanja vremenskih događaja za pojedinu lokaciju.

- Forenzička odontologija je studija jedinstvenosti denticija, poznatija kao studija zuba.

- Forenzička optometrija je studija naočara i drugi očnih pomagala vezanih za mesto zločina i krivične istrage.
- Forenzička patologija je polje u kome se principi medicine i patologije primenjuju za određivanje uzroka smrti ili povrede u kontekstu pravne istrage.
- Forenzička podijatrija je primena studije otisaka stopala ili obuće i njihovih tragova pri analizi poprišta kriminala radi uspostavljanja ličnog identiteta u forenzičkim ispitivanjima.
- Forenzička psihijatrija je specijalizovana grana psihijatrije koja se primenjuje u naučnoj kriminologiji.
- Forenzička psihologija je studija uma pojedinca, koristeći forenzičke metode. Ona obično određuje okolnosti koje su proizvele ponašanje počinitelja kriminala.
- Forenzička seizmologija je studija koja omogućava pravljenje razlike između seizmičkih uzrokovanih nuklearnom eksplozijom i zemljotresom.
- Forenzička serologija je studija telesnih fluida.
- Forenzička toksikologija je studija uticaja droga i otrova na ljudsko telo.
- Forenzička video analiza je naučno ispitivanje, poređenje i vrednovanje video snimaka u pravnim pitanjima.

Izučavanje latinskog jezika i njegova primena u pravnim i prirodnim naukama, koje su pomoćne nauke za prava višestruko je korisna. Razmotrimo prirodnu nauku Botaniku, neophodnu za sveobuhvatnu primenu prava.

Botanika je grana biologije koja se bavi naučnim proučavanjem biljaka – nauka o biljnom svetu, o biljkama i rastinju⁸³. Njeno ime potiče od grčke reči βοτανικός, botanikós – koji se odnosi na biljke (βοτάνη, botánē – trava, biljka). Često se označava i terminima „nauka o biljkama“ i „biologija biljaka“. Obuhvata više disciplina koje proučavaju izgled, građu, rast, razviće, reprodukciju, metabolizam, fiziologiju, oboljenja, ekologiju, srodnost i evolucionu istoriju biljaka⁸⁴. Biljka je predmet proučavanja botaničkih disciplina.

Među prvim botaničkim radovima, napisanim oko 300. godine p.n.e., su i dva velika Teofrastova⁸⁵ (372-288. godine p.n.e.) dela: Istorija biljaka i Uzroci biljaka (tj. Priroda biljaka). U njima je opisao mnogo vrsta kao i njihovu primenu. Rimski lekar Dioskorides je dopunio Teofrastove spiskove biljaka. Veliku pažnju posvetio je upotrebi lekovitih biljaka. Ove knjige su tokom antičkih vremena bile najvažniji doprinos botanici, i na njih su se oslanjali istraživači i lekari.

⁸³ Milan Vujaklija: Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd 1986. str. 129; — O botanici vidi više u Domenek Tomas i Marija Hose: Botanika, (Drugo izdanje), Beograd 1974;

⁸⁴ Branimir Petković, Ljiljana Merkulović, Sonja Duletić-Laušević: Morfologija biljaka sa praktikumom, Beograd 2005. ;

⁸⁵ O Teofrastu, vidi više u: Teofrast: Karakteri (Predgovor Petar Pejčinović), IP „V. Masleša“, Sarajevo 1975; Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Filozofija, Interpres, Beograd 1973. str. 488. — Teofrast se smatra osnivačem botanike. — Древнегреческие атомисты, Баку 1946. str. 267. Više o Teofrastu vidi,

Botaničke discipline su: morfologija i anatomija biljaka, sistematika biljaka, biljna citologija, biljna genetika, fiziologija biljaka, fitoekologija (ekologija biljaka), fitogeografija (biljna geografija), paleobotanika i palinologija.

Izučavanje botanike nemoguće je bez dobrog poznavanje latinskog jezika, jer nazivi biljaka su na ovom jeziku. Da bi pravnici znali da radi i na poslovima gde je zastupljena botanika, potrebno je da poznaju latinski jezik, bar elementarno.

Botanika je važna za pravne nauke zato što se od velikog broja biljaka, čija su imena na latinskom jeziku, prave najraznovrsniji lekovi. Pravnici su obavezni da znaju i vrednuju adekvatnu ili neadekvatnu primenu terapija u sudskim procesima. Ako žele pravilnu primenu veštačenja u teškim krivičnim delima neophodno je dobro poznavanje latinskog jezika.

ZAKLJUČAK

Latinski jezik spada među starije indoevropske očuvane jezike. Ima bogatu istoriju zasnovanu na neoborivim izvorima, koji se čuvaju u bibliotekama, arhivima i muzejima. Vekovima i milenijima se uspešno razvijao i prerastao u starom i srednjem veku u svetski jezik.

Da bi se uspešno razvijale mnoge nauke i naučne discipline, čiji su koreni u starom i novom veku, neophodno je bar elementarno poznavanje latinskog jezika. U ovom radu razmatrane su filološke, pravne, filozofske, istorijske, medicinske i druge nauke. Prikazane i dokazane su potrebe poznavanja latinskog jezika. Posebno je dat osvrt na uspešan razvoj pravnih nauka. Da bi moderan i savremen diplomiran pravnik bio kompletno spreman za sve vrste poslova koje mu se nude neophodno je izučavanje latinskog jezika.

Iz unapred prikazanog sledi predlog da se latinski jezik ponovo vrati na široka vrata pravnih nauka, jer danas je pravnicima potreban kako bi proširili svoje vidike i svoje sposobnosti za rad u svim ustanovama, koje nude pravnicima rad na neodređeno vreme, kao i uspešno izučavanje svih pravnih nauka i naučnih disciplina.

ISTORIOGRAFIJA

MONOGRAFIJE

1. Albin Vilhar: Latinski citati, Matica srpska, Beograd 1991.
2. Branimir Petković, Ljiljana Merkulović, Sonja Duletić-Laušević: Morfologija biljaka sa praktikumom, Beograd 2005.
3. Bruna Kuntić-Makvić: Latinski jezik u obnovljenom jednopredmetnom studiju povijesti na filozofskom fakultetu u Zagrebu, Skopje 1984;
4. Domenek Tomas i Marija Hose: Botanika, (Drugo. izdanje), Beograd 1974;
5. Dr Milan Budimir: Litterae latinae, (Četvrto, neizmenjeno izdanje), Beograd 1972.

6. Dr Stjepan Antoljak: Pomoćne istorijske nauke, Kraljevo 1971.
7. Georgije Ostrogorski: Istorija Vizantije, Prosveta, Beograd 1996.
8. Istorija diplomatije, sv. 1, (Redaktor V. P. Potemkin), Beograd 1945.
9. Milan Budimir i Miron Flašar: Pregled rimske književnosti, Naučna knjiga, Beograd 1991, str. 225.
10. Milan K. Radić: Stenografija – Krespodentni deo, Beograd – Novi Sad 1988.
11. Milivoj Šrepel: Rimska književnost i latinski jezik, (Po T. Birtu i O. Weiseu), (Priredio Milivoj Šrepel), Matica hrvatska, knj. 3, Zagreb 1898.
12. Miomir Z. Milinković: Retorika, Enoxa, Požega 2006.
13. Obrad Stanojević: Latinski jezik za pravnike, (Drugo izdanje), Izdavačko informativni centar studenata, Beograd 1975.
14. Opširnije o Publiju vidi, M. C. Howatson: The Oxford Companion to Classical Literature (2nd ed.), 1997.
15. Prof. dr Hivzo Gološ: Uzajamno pomoćne nauke i naučne discipline, (rukopis)
16. Radmila Matić: Medicinska terminologija – latinski jezik za studente medicine, (Prvo izdanje), Elit medica, Beograd 2006.
17. Teofrast: Karakteri (Predgovor Petar Pejčinović), IP „V. Masleša“, Sarajevo 1975;
18. Veljko Gortan, Oton Gorski i Pavao Pauš: Latinska gramatika, (Četvrto izdanje), Školska knjiga, Zagreb 1971.
19. Vera Marković: Latinski jezik za studente medicine, (Treće izdanje), Medicinski fakultet Univerziteta – Beograd, Grafostil – Kragujevac, Beograd – Kragujevac 2013;
20. Viktor Novak: Latinska paleografija, Naučna knjiga, Beograd 1991.
21. Zlatko Lukić: Antičke poslovice, Banjaluka-Stokholm-Oslo, 1968. 2000.
22. В. Ф. Асмус: Античная философия, (Издание 2., дополненное), Москва 1976.
23. Древнегреческие атомисты, Баку 1946.
24. История философии, (Под редакцией Г. Ф. Александрова, Б. Э. Быховского, М. Б. Митина и П. Ф. Юдина); Том I, Москва 1941.

ENCIKLOPEDIJE, LEKISKONI I REČNICI

1. Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Filozofija, Interpres, Beograd 1973.
2. Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Istorija, Interpres, Beograd 1970.
3. Milan Vujaklija: Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd 1986.
4. Strani pisci, književni leksikon, Školska knjiga, Zagreb 1968.
5. Vojna enciklopedija 4, Beograd 1961.
6. Vojna enciklopedija, 1, Beograd 1958.
7. Vojna enciklopedija, 2, Beograd 1959.
8. Vojna enciklopedija, 9, Beograd 1967.
9. Большая Энциклопедия, Девятнадцатый томъ, С. Петербургъ (Bez godine izdanja),

10. Большая Энциклопедия, Семнадцатый томъ, С. Петербургъ (Без године издања),
11. Философский словарь, логики, психологии, этики и истории философии, С. Петербургъ 1911.

JUSTIFICATION FOR STUDYING LATIN LANGUAGE AT THE LAW FACULTIES

PhD Hivzo Golos
PhD Ahmed Bihorac

Abstract:

Latin was the language of the millennia diplomatic language in Europe and in the Middle Ages and the large number of new states. Until the advent of world languages French, Angleščina, Arabic and Russian, Latin language was unmistakable. Latin language until the last decade of the twentieth century was required in all faculties of social sciences. Knowing the language makes it easier to study law, history, medicine, literature and other sciences. Back to the Latin language faculties of law will enable easier study and application of the law in our country and in the world.

Keywords: Latin, history, law, medicine, literature, archives, scholarly sources sources.

343.9.022
343.22-053.6

MALOLJETNIČKE BANDE

Doc. dr Enver Međedović*
Msc Bahra Plojović*

Apstrakt:

Maloljetničke bande su od davnina bile interesantne sa aspekta kriminoloških i kriminalističkih istraživanja. Djeca imaju potrebu za druženjem, a do posebnog izražaja dolazi kod udruživanja radi vršenja krivičnih djela.

U ovom radu su predstavljena osnovna obelježja maloljetničkih bandi kroz istoriju, kao i osnovne karakteristike maloljetničkih bandi kroz proučavanje osnovnih oblika kriminalnog ispoljavanja.

Gljučne riječi: maloletnici, bande, nasilje.

Uvod

Maloljetničke bande predstavljaju poseban vid prestupničkog ponašanja, karakterističan po specifičnom sistemu vrijednosti i podkulture (organizacije, života, ponašanja, ispoljavanja emocija), koje ih izdvajaju i dovode u sukob sa opšte društvenim vrijednostima i normama. Njih karakteriše realizacija individualnih ciljeva kroz grupno ponašanje. U grupi se stiče ugled, prestiž i ispoljavaju specifični oblici solidarnosti (prijateljstvo, kolektivni duh – solidarnost i zajedničko ubeđenje) u realizaciji kriminalnih ciljeva.

Selektivnost članova i prijem u grupu se odvija na principu prihvatanja vrijednosti i normi ponašanja delinkventne grupe. Takve grupe su isključivo karakteristika građanskih sredina i dokoličarskog načina života, stila i kulture. One imaju određenu strukturalnu formu i ustrojstvo. Na čelu se nalazi "lider", vođa što obezbeđuje u neformalnoj grupi jedinstvo, formira stavove i obezbeđuje discipline.

Kod ovakvih organizovanih maloljetničkih bandi sprovodi se i organozovano nasilje, čije su tradicionalne karakteristike: članstvo istog etničkog, rasnog i socijalnog porijekla, koji potiču pretežno iz dezorganizovanih porodica i prigradskih naselja, odanost i poštovanje uobičajenih normi bande, kohezija među

* Docent za užu naučnu oblast kriminalističko-bezbednosne nauke na Departmanu za pravne nake Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: e.medjedovic@uninp.edu.rs.

* Asistent za užu naučnu oblast pedagogija na Departmanu za pedagoško-psihološke nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: b.plojovic@uninp.edu.rs.

članstvom je obrnuto srazmerna odgovornosti prema školskim obavezama i društvu, solidarnost i drugarstvo iskazuju u nasilnim akcijama, ciljevi, uloge i odgovornost su jasno definisani pravilima bande, u organizaciji postoji jasno utvrđena i ustanovljena odgovornost, ustanovljeni prostor djelovanja je pod kontrolom određene bande, kontinuirani i često ritualni postupak odvija se kod prijema novih članova.

Novija obelježja ovih skupina karakterišu se pomeranjem donje granice, multietičnosti u mješovitim sredinama, porast broja pripadnika ženske populacije, sticanje prihoda od droga i prostitucije.

Subkultura maloljetničke bande iskazuje se najvidljivije u odijevanju, znakovima raspoznavanja kao što su tatui, držanje, odijevanje, ponašanje, način komunikacije, specifični grafiti, ozbiljne nasilne akcije, korišćenje droga, alkohola, promiskuitet i dr¹.

Istorija maloljetničkih bandi

U drugoj polovini XIX vijeka, tj. nakon industrijske revolucije maloljetnička delinkvencija poprima oznake socijalnog problema². A posebno su došli do izražaja grupni oblici vršenja krivičnih djela.

Grupno vršenje krivičnih djela od strane maloljetnika je veoma kompleksna pojava i poznata ja od davnina, radi se o anonimnoj omladini koju je teško istraživati zbog nemogućnosti ulaska u njihove strukture, kao i iz nejasnoće zadataka i razloga zbog kojih se maloljetnici nalaze u njima.

U sudskim arhivama se mogu naći podaci o maloljetničkim bandama u 18 vijeku, jer su ubelježena grupna vršenja krivičnih djela od strane maloljetnika.

U srednjem vijeku su se isticale grupe mladih, tzv. Zazue (frajeri), koji su se razlikovali u odnosu na ostale po specifičnoj nošnji, kao i izvjesnim pojedinostima.

¹ Maloljetničko nasilje je najviše prisutno u SAD-u, gdje prema izjavi bivšeg predsjednika Klintona godišnje strada od oružja više djece nego u 25 najvećih zemalja svijeta. Prema nekim podacima FBI-a, delinkventne grupe u formi maloljetničkih bandi u SAD- vrše 43% krivičnih djela svih maloljetnika. Sjedinjene države od 80-ih godina beleže ubrzani rast maloljetničkih bandi. U tom periodu, broj gradova koji imaju problem s bandama uvećao se od 286 oblasti sa 2.000 bandi sa skoro 100.000 članova bandi 1980. godine na nekih 4.800 oblasti sa preko 31.000 bandi i približno 846.000 članova bandi 1996. godine. Anketa učenika osmog razreda u 11 gradova pokazala je da su 9% njih trenutno članovi bande, a 17% njih je reklo da su ranije pripadali bandi u nekom trenutku svog života (Esbensen and Osgood, 1997).

I druga istraživanja su pokazala slične procenete, kao i da su članovi bande odgovorni za veliki dio delikata nasilja. U Ročesterskom centru Programa za istraživanje uzroka i koreliteta delinkvencije, koji je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije, članovi bande (30% uzorka) samoprijavili su vršenje 68% delikata nasilja (Thornberry, 1998). U Denverском centru, odrasli članovi bandi (14% uzorka) samoprijavili su vršenje 89% svih delikata nasilja (Huizinga, 1997). U jednom drugom istraživanju, koju su podržale Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije i druge agencije i organizacija, odrasli članovi bandi u Sijetlu (15% uzorka) samoprijavili su umešanost u 85% pljački koje je prijavio čitav uzorak (Battin et al., 1998).

² B. Milosavljević, Socijalna patologija i društvo, Banja Luka, 2004, str. 171.

Međutim, tada smo imali strogo postupanje crkve (XVI vijek) uz pomoć vojske, tako da su buntovničku omladinu pod mentorstvom Ignacije Lojola formirali školu za omladinu, koja je radali na prevaspitanju omladine koja se izdvajala u odnosu na ostale mlade.

U XVIII vijeku se javljaju grupe mladih, koji su bili skitnice, drski, bezobzirni, razuzdani itd. Kod njih je uglavnom bilo karakteristično kršenje moralnih normi. Međutim, kasnije su se isti nepristojno ponašali prema ženama i ljudima, a kasnije su se regruravali i kao izvršioc i krivičnih djela, prije svega krivičnih djela iz oblasti imovinskih delikata.

Oko 1910. godine se javljaju teži oblici devijacija i delinkvencije, tako što su počeli oponašati starije drugove (članove udruženja zločinaca), daju svojim grupama bombasta imena, nosili su posebne frizure, odavali su krađi, nasilju, a sa vremena na vrijeme bi dolazilo i do sukoba bandi, u najvećem broju slučajeva zbog zauzimanja teritorije.

Maloljetničke bande su djelovale na skoro svim kontinentima, tako je na II kongresu UN-a podniet izvještaj o pojavi maloljetničkih bandi i problemima koji nastaju njihovim djelovanjem. Istaknuta su djelovanja bandi u tzv. kriminogenim zonama, pa je bilo riječi o bandama srednje veličine – bande tinejdžersa), kao i o bandama gradskih četvrti, koje broje i preko 100 članova, ali u osnovi radi se o slabijoj organizaciji.

Tipologija maloljetničkih bandi

Gang – predstavlja određenu vrstu bande. Gang je anglosaksonskog porijekla i potiče od riječi akt što u prijevodu znači „što se kreće ili da ide“. Gang je stroga organizacija, gdje postoji jasno izražena svijest o subkulturi, koja se izražava kroz mržnju prema okolini i čvrstoj unutrašnjosti. Među pripadnicima ganga je prisutan duh solidarnosti. Raymond River ih je dijelio na dobroćudne i patološke bande. Prema stepenu društve kohezije i struktuiranja dijele se na: 1)Horde (imaju zajednički način izražavanja, okupljaju ali ne organizuju, a unutar hordi se formiraju bande sa vođama); 2)Bande i 3)Gagnove.

Teddy boys (Engleska) (mangupi) su predstavljala neorganizovana bratstva bludnih i nesrećnih mladića. Za njih je bilo karakteristično nasilje visokog inteziteta (korišćenje oružja, napadi na djevojke, pojava razbojništva, tuče sa drugim ganguovima itd.). Imalo ih je oko 30 hiljada.

Crne bluze (francuska) – Prozvani su crnim bluzama od strane štampe, zato jer su imitirali filmske glumce (crni ili crveni kožni prsluci). Članovi crnih bluza su bili između 15-19 godina. Motori su im bili najveća satisfakcija, međutim bili su dostupni uglavnom vođama. I među njima dominira nasilje, posbno kroz napade slučajnih prolaznika. Spoljni izgled crnih bluza je bio specifičan po hodu, obrvama koje su bile uzdignute, kao i po izbačenoj donjoj usni. Društvena dimenzija je bila takva da je imalo više neformalnih grupa uz posebne specifičnosti. Pretpostavka je

da su brojali oko 25 hiljada članova. Konformizam i agresivnost su bili prisutni kroz provokativan stav, izazivanje prolaznika, kao i divlja vožnja.

Halbštarkeni (Nemačka, Austrija, Švajcarska) – predstavlja sinonim za nekog ko nije dorastao ili je još uvijek mlad i zelen. Nemačka štampa, tj. Berlinske novine *Der Tag* su pisale o protestima protiv opasne omladine, koji su po ulicama Helbelštrase i Charlottenburg udarali odrasle po glavi školskim knjigama, razbijali prozore, lupali izloge i činile druge izgrede. Uglavnom su bile osobe muškog pola, oblici udruživanja su im bili difuzni, prepoznavali su se po buci, a svijest o nepravdi je bila znatno umanjena. Fenomen su velegrada, bilo ih je u većim ili manjim grupama uzrasne kategorije između 16 i 18 godina.

Starosna, demografska i struktura delikata maloljetničkih bandi

Na osnovu dosadašnjih kriminološki istraživanja, pokazalo se da je saučesništvo kod maloletnika češće nego kod punoletnih lica. Od ukupnog broja osuđenih maloletnika samo 44% je delovalo samostalno, dok je ostalih 56% djelo izvršilo uz učešće drugih lica (saučesnika).³ U odnosu na nedelinkventnu populaciju postoje stereotipi mišljenja i socijalnih očekivanja da ništa ne čitaju, da se bave pretežno borilačkim sportovima u kojima je više prisutna fizička snaga i nadmetanje⁴.

Prosečna starost članova maloljetničkih bandi je između 17 i 18 godina, ali ima i starijih članova u gradovima gde bande postoje duže. Muški članovi bande u velikoj meri brojčano premašuju ženske članove bande, a taj raspon je veći kod starijih adolescenata, nego kod mlađih adolescenata. Bande su različite veličine u zavisnosti od vrste bande. Tradicionalne (velike, trajne, teritorijalne) bande obično broje oko 180 članova, dok specijalizovane (npr. za promet droge) bande obično broje tek oko 25 članova. Po velikim gradovima, neke bande broje na hiljade, pa čak i desetine hiljada članova⁵. Ono što se danas zapaža da „posmatrači u bilo kom razdoblju imaju sklonost da osobine bandi povezuju sa osobinama određenih etničkih grupa koje su zastupljene u gradskoj donjoj klasi u tom periodu..., grublje rečeno, što zastupljenije populacije iz donje klase, to će više biti bandi”. Mnogo autori koji se bave problemom maloletničkog prestupništva se slažu sa time, ali uz

³ Đ. Ignjatović, *Kriminologija*, Beograd, 2005, str.255.

⁴ V. Obradović, *Delinkventno ponašanje (empirijska studija)*, Sarajevo, 2008, str. 147.

⁵ Početkom XIX vijeka, maloljetničke bande u Sjedinjenim državama bile su prevashodno irske, jevrejske i italijanske (Haskins, 1974; Sante, 1991). Prema nedavnoj nacionalnoj anketi snaga reda, etnicitet pripadnika bandi je 48% afroamerički, 43% hispanski, 5% belaćki i 4% azijski (Curry, 1996). Međutim, ankete učenika pokazuju mnogo veće prisustvo belih adolescenata među članovima bandi. Od skoro 6.000 anketiranih osmaka na 11 lokacija (Esbensen and Osgood, 1997), 31% učenika koji su rekli da su članovi bande bili su Afroamerikanci, 25% su bili Hispanci, 25% su bili bijelci, 5% su bili Azijati, a 15% su bili pripadnici drugih etničkih grupa. Bursik i Gresmik (Bursik and Gramsick, 1993) ukazuju da, uprkos nesrazmjernoj zastupljenosti manjinskih grupa u istraživanjima u poređenju sa manjinskim grupama, „crnci i Hispanci nemaju posebnu sklonost za članstvo u bandama. Prije će biti da su prosto previše zastupljeni u onim krajevima koji najviše dovode do djelatnosti bandi”.

značajnu napomenu: „Savremene maloletničke bande se nalaze uglavnom u donjoj klasi, mahalama, getoima, barijima ili u promenljivim zajednicama radničke klase, međutim, nije jasno da li klasa, siromaštvo, kultura, rasa ili etnicitet, ili društvena promjena, samo po sebi, ima presudan uticaj na problem bandi”. Maloljetničke bande su u poslednje vrijeme postale sve zastupljenije u ruralnim zemljama, varošima i varošicama iz razloga koji nisu baš najjasniji.

Određeni delikti su povezani sa različitim rasnim/etničkim maloljetničkim bandama. Maloljetničke bande su relativno umiješane u delikte sa drogom; u nasilje vezano za teritoriju; u imovinski kriminalitet. Brojna istraživanja su pružila odlične opise maloljetničkih bandi, obično su organizovani u vršnjačke družine, koje su vezane za određenu teritoriju (bario) i poznati su po tučama. Banda pruža odnose nalik porodičnim za adolescente koji se osjećaju izolovanim, klize između svojih matičnih i usvojenih kultura i osjećaju se kao stranci na obe strane. Maloljetničke bande imaju jake veze sa svojim komšilukom ili barijom, koji ih veže za jednu veću kulturu, veći dio njihovog nasilja vezan je za odbranu teritorije komšiluka. Nasuprot tome, maloljetničke bande po velikim gradovima trude se da zemijene tradicionalne društvene mreže koje su mlade povezivale sa legitimnim prilikama za zaposlenje. Zato se te bande više bave preduzimaštvom od drugih etničkih/rasnih bandi i mogu se iz „lešinarskih” grupa razviti u teritorijalne bande i bande za promet narkotika .

Pribežavanje nasilju za zaštitu komšiluka ili teritorije bande od suparničkih bandi takođe je prevashodni cilj. Nasilje se retko planira i obično do njega među bandama dolazi spontano kao odgovor na širok spektar situacija.

Osmišljeni su novi neetnički načini za klasifikovanje bandi, mada složenost, varijante i promenljiva struktura bandi praktično prkosi statičnim kategorijama. Jedan način da se posmatra banda jeste kroz kontinuitet stepena organizovanosti, od maloljetničkih grupica koje se družu po tržišnim centrima i drugim mestima; do kriminalnih grupa, malih družina prijatelja koji su se udružili radi vršenja krivičnih djela kao što su operacije prometa ukradene robe; do uličnih bandi koje se sastoje od grupa adolescenata i mladih punoletnih lica koji čine polustrukturisanu operaciju i upuštaju se u delinkventsko ili kriminalno ponašanje; do odraslih kriminalnih organizacija koje se bave kriminalnom delatnošću prije svega iz ekonomskih razloga. Ove poslednje su poznate još i kao kriminalne bande i ne smatraju se maloljetničkim bandama. Često nije lako napraviti razliku između svih ovih različitih oblika bandi; u nekim krajevima određene grupe se mogu razviti od manje zvaničnih do zvaničnijih organizacija u skladu sa navedenim razvojnim putem.

Razmere problema - Teško je procijeniti razmjere problema maloljetničkih bandi. Ne postoji nikakva saglasnost o tome šta je to što čini jednu maloletničku bandu. Mnoge oblasti negiraju postojanje bandi. Druge oblasti, pak, pogrešno, kako to mnogi stručnjaci smatraju, manje ozbiljne oblike adolescentskih grupa koje krše zakon opisuju kao bande. Neki bande zovu drugim imenima, kao što su „ekipe” ili „grupe”, iako neke od njih nisu bona fide bande; nego su specijalizovane grupe za

predatorski kriminalitet ili promet droge. Izgleda da su zajednice sklonije da problematične adolescentske grupe etiketiraju kao bande, ako ih javnost doživljava kao problem. Iako ima raznih definicija maloljetničke bande, većina obuhvata sljedeće elemente: samoosnovana grupa, ujedinjena oko zajedničkih interesa, koja kontroliše određenu teritoriju, ustanovu ili preduzeće; koristi simbole u komunikaciji; i kolektivno se bavi kriminalitetom. Takođe su prisutni brojni problemi sa bandama u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima. Sprovedene su tri ankete za procenu problema sa maloljetničkim bandama u maloljetničkim zatvorima i popravnim domovima. Istraživanje zatvorskih uslova: maloljetnički zatvori i popravni domovi koje je finansirala Kancelarija za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije obuhvata anketu svih službenika administracije maloljetničkih zatvora i popravnih domova. Od službenika administracije u maloljetničkim zatvorima i školama za obuku zatraženo je da procijene razmjere zatvorenih maloljetnika koji imaju probleme određene vrste, uključujući i veze sa bandama. I kod populacije maloljetničkih zatvora i kod populacije škola za obuku, službenici administracije procijenili su da je oko 40% zatvorenih maloljetnika imalo veze sa bandama. Anketa po popravnim domovima iz 1990. godine pokazala je da je 160 ispitanika, više od $\frac{3}{4}$ (78%) ispitanih ustanova, prijavilo problem sa bandama u određenom vremenskom periodu. 52% ispitanih ustanova prijavilo je da je više od 10% zatvorenih maloljetnika povezano sa bandama. Više od $\frac{1}{3}$ (40%) prijavilo je povezanost zatvorenica sa bandama. Anketom je proveravano da li bande predstavljaju problem u tim ustanovama. 14% ispitanika je prijavilo napad na zatvorske čuvare; od kojih je 28% prijavilo više od jednog incidenta. Od 150 prijavljenih napada na zatvorske čuvare, 11 njih se završilo bolničkim liječenjem. Otprilike $\frac{1}{3}$ svih ispitanih ustanova prijavila je jedan ili više incidenata u kojima se nasilje u koje su bili umiješani članovi bande završilo ozbiljnom povredom⁶.

Bande očigledno predstavljaju ozbiljan problem za maloljetničke zatvore i popravne domove. Postoje dokazi da se, osim doprinošenja institucionalnom nasilju, u tim ustanovama osnivaju bande i da se tamo vrbuju novi članovi. Osnivanje bandi je verovatno vezano za potrebu zatvorenika da se zaštite od drugih zatvorenika⁷. Smeštanje u popravni dom je jedan od najjačih pokazatelja budućeg članstva u zatvorskoj bandi u odraslom dobu.

⁶ Na uzorku srednjih škola iz centra grada i popravnih domova iz četiri države SAD, Šeli i Rajt (Sheley and Wright, 1993, 1995) anketirali su preko 800 ozbiljnih prestupnika muškog pola u 6 maloljetničkih popravnih domova u blizini gradskih sredina koje imaju probleme sa bandama. $\frac{2}{3}$ (68%) zatvorenika samoprijavilo je veze sa bandom ili „kvazibandom”. Mnogo je veća zastupljenost vatrenog oružja kod članova bandi, nego kod onih koji nisu članovi bandi: 81% članova bandi i kvaziband i imalo je revolver, a oko $\frac{3}{4}$ njih imalo je automatski ili poluautomatski pištolj. 84% zatvorenika reklo je da bar „s vremena na vreme” nosilo pištolj, godinu ili dve pre zatvaranja, a 55% njih je reklo da ga nosi „sve vreme” ili „veći deo vremena”.

⁷ Čikaški Lordovi poroka potiču iz Državne škole za obuku dečaka iz Ilinioisa, gde je nekoliko štićenika odlučilo da osnuje novu bandu stopivši svoje veze sa drugim bandama, u nadi da će osnovati najžešću bandu Čikaga (Dawley, 1992; Keiser, 1969)

Neophodni su programi na uličnom nivou za prekidanje tog vrzinog kola članstva u maloljetničkim bandama, dalje angažovanje u maloletničkim zatvorima i popravnim domovima i stalno bavljenje bandama u onim zajednicama gdje se vraćaju bivši zatvorenici. Takodje treba raditi na prevenciji u zajednici, posebno je interesantna psihologija zajednice usmjerena na prevenciju⁸.

Maloljetničke bande i nasilje

Članovi maloljetničkih bandi vrše ozbiljne i nasilne delikte sa daleko višom stopom učestalosti od bilo kojih adolescenata koji nisu članovi bande. Bande su vrlo kriminogene u određenim velegradima i zajednicama. Istraživanja još uvijek nisu utvrdila šta je uzrok visokih nivoa učestalosti pojedinačnih ozbiljnih i delikata nasilja u bandama ili trajnih efekata članstva u bandi. Da li su pojedinačne osobine članova bandi ključni faktor? Te osobine bi mogle biti važne, međutim ni do današnjih dana nisu nađene razlike u razmjerama učešća članova bandi, uličnih prestupnika koji nisu članovi bandi i neprestupnika u osam različitih konvencionalnih aktivnosti: rad u toku školske godine, rad preko leta, pohađanje nastave, učešće u školskim sportskim aktivnostima, drugim školskim aktivnostima, sportskim aktivnostima zajednice, aktivnostima zajednice i verskim aktivnostima.

Norme bande takođe predstavljaju značajan faktor povećanja nivoa nasilja u vršnjačkim grupama bandi: „Nasilje koje postoji unutar bande, naročito tokom grupnih funkcija kao što je inicijacija, služi da ojača veze među članovima” Većina bandi rukovodi se normama koje podržavaju otvorenu upotrebu nasilja za rešavanje sporova i za postizanje grupnih ciljeva u vezi sa vrbovanjem članova, odbranom nečijeg identiteta kao člana bande, zaštitom i širenjem teritorije i odbranom ugleda bande. Dozvoljeno nasilje u bandi određeno je i kodom časti koji naglašava nepovredivost nečije muškosti i definiše prekršaje pravila ponašanja. Nasilje je još i način dokazivanja čvrstine i boričake sposobnosti, kao i izgradnje statusa u bandi.

Te norme – kao i činjenica da je nasilje zarazno i prostorno razbacano, da eskalira tokom vremena i, po svemu sudeći, brže se širi među maloljetnicima koji su skloni nasilju – mogle bi objasniti zašto je nivo nasilja u bandama veći nego u drugim delinkventskim vršnjačkim grupama. Spremnost na pribegavanje nasilju je ključna osobina po kojoj se bande razlikuju od drugih adolescentskih vršnjačkih grupa. Nasilje služi i za održavanje organizacije unutar bande i za kontrolu članova bande.

Nivoi nasilja bandi razlikuju se od velegrada do velegrada, od zajednice do zajednice, pa čak i unutar iste bande. Nasilje u određenoj grupi menja se kako se grupa razvija: „Nasilje je promenljivo. Nasilje nije nešto neizbežno i stalno unutar

⁸ G.C. Davison, J.M. Neale, Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja, prijevod 6. Prerađenog izdanja, Zagreb, 1998. više o tome na strani: 699-701.

bande⁹". Danas u prilog teme imamo nasilničko ponašanje između djece¹⁰, koje proističe iz namjere da se povrijedi druga osoba, gdje je jedna osoba žrtva, a više njih su nasilnici, te je prisutna očita neravnoteža snaga.

Takođe, i kada je riječ o maloljetnicima koji su učinili ubistvo, svi posmatrani maloljetnici su bili izvršioc i muškog pola, (ili saizvršioc i) a njih 32,5% (13 slučajeva) su imali saučesnike, od čega su 61% (8 slučajeva) bili saizvršioc i, 30,77% (4 slučajeva), pomagači, a u jednom slučaju (7,69%) je postojao podstrekač.¹¹

Veoma je visoko izraženo grupno vršenje krivičnih djela maloljetnika, što ovo ponašanje čini teškim problemom. Iako se, na osnovu iznijetih podataka ne može sa pouzdanišću govoriti o stepenu organizovanosti tih grupa, izvjesno je da one postoje i da je njihovo djelovanje veoma izraženo¹².

Zaključak

Problemi sa maloljetničkim bandama se najizraženiji u Sjedinjenim državama, čak i u manjim velegradima i gradovima. U Srbiji, kao i ostalim zemljama u okruženju ne postoje maloljetničke bande sa tako velikim brojem članova, podjelom poslova, vršenjem brojnih krivičnih djela, ali svakako da nisu zanemarljive grupe maloljetnika u formiranju određene strukture bande.

Sastav maloljetničkih bandi se mijenja. Javlja ju se manje, slabo izgrađene bande, a, iako promet droge uglavnom nije organizovana aktivnost kojom rukovode bande, sada ima više narko-bandi nego tokom prethodnih decenija. Menja se i rasni/etnički sastav bandi, a bande postaju organizovanije.

Nasilje bandi – naročito ubistva – se povećalo, uglavnom zahvaljujući dostupnosti opasnijeg oružja, a naročito automatskih i poluautomatskih pištolja. To nasilje je takođe u vezi sa sklonošću bandi da budu povezane sa prometom droge. Međutim, nova istraživanja dovode u pitanje to koliko su zapravo prodaje droge u vezi sa bandama zapravo važan razlog nasilja. Izgleda da je veći deo nasilja bandi vezan za sukobe sa drugim bandama.

Čini se da migracija bandi malo dobrinosi lokalnom problemu sa bandama, uključujući i promet droge, osim u slučaju geografskih oblasti. Postoje izvjesno

⁹ Iako američko društvo ima dobar razlog za strah od nasilja određenih bandi, nasilje većine bandi je upereno protiv drugih bandi. Od skoro 1.000 ubistava, u Čikagu od 1987. do 1994. godine, koja imaju veze sa bandama, 75% njih bila su među bandama, a 14% slučajeva obuhvata žrtve koje nisu članovi bandi, a koje su ubili članovi bandi (Block et al., 1996). Većina sukoba među bandama usredsređena je na određene dijelove velegrada koji imaju probleme sa bandama. Ti sporovi oko teritorije uglavnom se završavaju tučama na granici sporne teritorije. Isto tako, kako ističu Blok i kolege (Block and colleagues, 1996:11), „Prostorna analiza ukazuje na ‚maroderski‘ obrazac, u kome članovi suparničke bande odlaze u srce neprijateljske teritorije u potrazi za potencijalnim žrtvama“. Epizode nasilja obično se događaju u poluprečniku od 1,5 km od prebivališta napadača. Suparništvo sa drugim bandama, a ne osveta društvu, predstavlja motiv za rast i širenje bande.

¹⁰ H. Korač, Kriminologija/Maloljetničko pretpuništvo, Sarajevo, 2013, str. 88.

¹¹ M. Škulić, Maloletnici kao učinio ci i kao žrtve krivičnih djela, Beograd, 2003, str. 288.

¹² Ž. Jašović, Kriminologija maloletničke delinkvencije, Beograd, 1991., str. 134.

razlike između rezultata istraživanja i izveštaja istražnih organa o migraciji maloljetničkih i odraslih bandi i prometu droge; međutim, veći dio toga može se objasniti različitim metodama, definicijama i izvorima podataka koji se koriste u istraživanju.

Iako je došlo do značajnog pomaka u prepoznavanju faktora rizika za ulazak maloljetnika u bande, potrebno je još mnogo podataka kako bi se tačno ustanovio razvojni niz putem koga ti faktori djeluju. To znanje će biti vrlo korisno pri razvoju programa za prevenciju i intervenciju. Napredak je ostvaren i u razvoju sveobuhvatnih programa koji kombinuju prevenciju, socijalnu intervenciju i rehabilitaciju, kao i suzbijanje nasilja bandi. Međutim, usled nedostatka procjena programa, malo toga se zna o djelotvornosti tih intervencija. Trenutna procjena programa na pet lokacija Kancelarije za maloljetničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije mogla bi da baci više svjetla na djelotvornost sveobuhvatnih programa.

Ključno pitanje za borbu protiv maloljetničkih bandi jeste pružanje jednoobrazne definicije za njih – njihovo izdvajanje od problematičnih grupa maloljetnika i odraslih kriminalnih organizacija. Maloljetničke bande i odrasle kriminalne organizacije imaju različito porijeklo i za učesnike imaju posebne svrhe. Nastojanja da se razviju djelotvorne dugoročne intervencije moraju uzeti u obzir te razlike.

Literatura:

1. Davison G.C., J.M. Neale, Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja, prijevod 6. Prerađenog izdanja, Zagreb, 1998.
2. Ignjatović Đorđe, Kriminologija, Beograd, 2005.
3. Jašović, Kriminologija maloljetničke delinkvencije, Beograd, 1991.
4. Milosavljević Branko, Socijalna patologija i društvo, Baja Luka, 2004.
5. Klein, Malcolm W.; Kerner, Hans-Jürgen; Maxson, Cheryl; E.Weitekamp, The Eurogang Paradox: Street Gangs and Youth Groups in the U.S. and Europe; 2000.
6. Korač Hana, Kriminologija/Maloljetničko pretupništvo, Sarajevo, 2013
7. Obradović Vladimir, Delinkventno ponašanje (empirijska studija) , Sarajevo, 2008.
8. Howell, James C., Juvenile Justice Bulletin: Youth Gangs: An Overview, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention; 1998.
9. Škulić Milan, Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela, Beograd, 2003.

JUVENILE GANG

**PhD Enver Međedović
Msc Bahra Plojović**

Abstract:

Juvenile gangs have always been interesting from the point of the criminological and criminalistics investigations. Children have a need for companionship, and to come to the fore of conspiracy to commit criminal offenses.

This paper presents the basic characteristics collected juvenile gang in history, as well as the basic characteristics of juvenile gang through the study of basic forms of criminal manifestations.

Key words: juvenile, gang violence.

35.085:351.74(497.11)

PRAVNO-SOCIOLOŠKI ASPEKT PRIMJENE SUVREMENIH MODELA POLICIJSKOG RADA I RIZICI UGROŽAVANJA LJUDSKIH PRAVA

MSc Dženis Šaćirović*

Apstrakt:

Autor se u ovom radu bavi izlaganjem o primjeni suvremenih modela policijskog rada, njegove uloge kao odgovoru na suvremene bezbednosne izazove i prijetnje, a sa druge strane i mogućnostima zloupotrebe, kako od strane sistema, tako i strane pojedinca ili grupa. Neophodnost primjene suvremenijih modela, i rizici od ugrožavanja ljudskih prava evidentiran su problem na koji autor želi ukazati, naročito sa aspekta politizacije policijsko-obavještajnog aparata koji može implicirati kategorične interese ugrožavanja privatnosti određenih društvenih grupa, među kojima na meti mogu biti osobe, čija bi opća građanska, vjerska, politička ili druga određenja bila „nepoželjna“ po većinsku ili određenu interesnu grupaciju. Sociološki aspekt primjene i praćenja suvremenih modela rada zahtijeva i ozbiljnu primjenu i značaj naglaska na etički kodeks prema kome se moraju određivati ciljevi u kadrovskoj politici lica kojima se povjeravaju strogo povjerljivi poslovi i depolitizacija državnih institucija takvog tipa.

Autor ističe i to da kadrovska politika koja je politički motivirana u administraciji pomenutih institucija vrši zloupotrebu, tako što kolektivne interese, zamjenjuje uskim interesima pri čemu negativno utječe na dva temeljna načela: deprofesionalizuje upravu i vrši ugrožavanje građanskih i ljudskih prava. Autor naglašava da politički obziri kao sveprisutni, ne smiju nadvladati razloge postojanja i funkcioniranja dobre uprave.

Ključne riječi: policijski rad, ljudska prava, politizacija, pravo, sociološki, načela.

Uvod

Velike polemike oko pitanja opravdanosti postojanja suvremenih modela rada policija u svijetu namjeću brojna mišljenja. Svi su mišljenja da kvalitetan model prevencije nasilja i odstalih oblika inkriminiranih zakonima treba pristupiti

* Saradnik u nastavi Departmana za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: dzenis.sacirovic@hotmail.com.

efikasno. Uz pojam efikasnosti namijeće se i pojam objektivnosti u radu, tj. standarda koji ne dozvoljavaju zloupotrijebu okolnosti koje dovode do ovlašćenja određenih lica za vršenje određenog posla. Pravni i sociološki aspekt iskazani u neophodnosti postojanja novih modela rada, uvijek prate i etički kodeks sa moralnim zakonitima kao jedinim zaštitnicima od manipulacija situacijama i izazovima koji su nekada stvarni, nekada nametnuti kao takvi. Dolazimo do zaključka već na samom početku: pitanje morala pojedinca podjednako je važno u oba slučaja, kako onog koji čini djelo van zakona, tako i onog koji činidbu vrši u ime zakona.

Primjena novih policijskih modela i kršenja ljudskih prava - odnos izmjeđu potrebe i rizika

Primjena novih standarda u primjeni ili pristupu određenom problemu vezuju se za razvoj fenomena koji prethode njihovoj primjeni. Kao uzrok konkretne ili ugrožavanja bezbjednosti većeg obima, pojavljuju se modeli suzbijanja koji zahtijevaju adekvatno suprotstavljanje problemu koji izaziva određenu reakciju. Kada se govori o kriminalnim aktivnostima grupa ili pojedinaca, nezaobilazan je stav po kome se pristupa, i koji glasi da razvoj i povećana stopa kriminala zahtijeva razvoj i povećanje stope njegove prevencije. S aspekta primjene, preventivne mjere su srž kriminalistike, obavještajnih službi i svih okvira djelovanja. Stoga se praćenjem razvoja novih oblika kriminala, modificirao i razvoj primjene na planu njegovog suzbijanja. Razvoj novih tehnologija, od sfere informatike i komunikacija, do sfere inovacija u *modus operandi* kriminalaca, moralo se ići u susret novim izazovima i novim zadacima. Na promjenu represivnog djelovanja u preventivno, utjecali su izazovi koji su vremenom išli od općeg ka sve složenijim. Tako se recimo osamdesetih godina u svijetu dješava ekspanzija kriminala i novih oblika, pa je odnos – krivično djelo – represija, prestao da donosi plodve, jer se na planu zaustavljanja djelovanja kriminalaca trebalo pristupiti korijenito, na principu otkrivanja potencijalnih prijestupnika, tj. lica koja spremaju činjenje krivičnih djela. Tako se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, sve veće službe svijeta rukuvode novim modelom rada nazvanim kriminalističko-obavještajni rad, čiji mehanizmi zaštite čvrsto profilisu potencijalne kriminalce i sav obavještajni materijal stavljaju na razmatranje ostalim organima reda. Ovako suvremeni model policijskog djelovanja zahtijevao je i temeljnu pripremu generacija službenika da se “naviknu” na primarni interes postojanja ovog modela i da im da do znanja da ovlasti s kojima raspolažu su velike i vrijedne odgovornog ponašanja. Sve veći rizik od nepostojanja primjene ovog modela, slijedio je i rizik od adekvatne neprimjene istog. Razlog neprimjene se sastoji u rizicima nemarkiranja bezbednosnih prijetnji u vidu postojanja objektivnih polazišta, tj. osnova sumnje, do rizika zloupotrijeba, tj. korišćenja ovog modela rada na neosnovanom i ničim izazvanom zadiranju u privatnost ljudi, za koje ne postoje valjani razlozi. U korist ovome ide i to da je historija rada obavještajnih i policijskih službi zabilježila to da se su se mnogi

pojedinačni slučajevi miješali i predstavljali se kolektivnim. Tako su pod rizicima od zloupotreba, našli se i mnogi pripadnici nacije poistovijećeni sa određenom konfliktnom grupom ili pojedincem, na vjerskoj, političkoj ili pak ostalim slobodama koje se vezuju za integritet i slobodan izbor čovjeka. U tom smislu, rizici od zloupotrijeba su ne manji od rizika nepostojanja jednog modela koji garantira efikasnost službi za zaštitu bezbjednosti.

Pravno-sociološki aspekt i društveni kontekst za pojavu kriminalističko-obavještajnog rada

Pojava KOR³⁵⁹ metoda kao dominantnog stila policijskog rada (takozvani „obavještajno vođen policijski rad“) može se pripisati ranim devedesetim godinama dvadesetog vijeka, kada je taj termin počeo da se pojavljuje u zvaničnim policijskim dokumentima i u kriminološkim udžbenicima. Prva primjena KOR-a obično se povezuje sa britanskom policijom i periodom kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina prošlog vijeka, koji je obilježio tvrdokoran porast u stopama kriminala koji, bar naizgled, nije odgovarao na tradicionalne metode kontrole, uključujući i reaktivni model policijskog rada: otkrivanje ili prijava krivičnog djela — aktiviranje policije — rješavanje krivičnog djela — krivično-pravno procesuiranje na relaciji tužilaštvo-sud. Zbog rasta kriminala početkom devedesetih godina, pojavio se pritisak javnosti da policija učini nešto drugačije, što bi bilo istovremeno ekonomski efikasnije i što bi dovelo do bržeg smanjenja stopa kriminala; drugim riječima, pojavio se trend „novog javnog menadžmenta“ sa imperativom da se poveća efektivnost, koji je stigao i u policiju.³⁶⁰ „Policija je gubila bitku na ulicama, a sa njom i povjerenje javnosti. Nagli razvoj privatnih bezbjednosnih kompanija u nekim oblastima javne bezbjednosti marginalizirao je policiju.“³⁶¹ Preispitivanje strategije policijskog rada koje je uslijedilo, prije svega kroz izvještaj Revizorske komisije za efikasnost policije iz 1993. godine, dovelo je do preispitivanja metodološkog fokusa karakterističnog za reaktivni policijski rad, a to je gotovo isključivo fokus na krivična djela, umjesto na počinioc.³⁶² Nacionalni obavještajni model Velike Britanije bliže određuje ciljeve obavještajno vođenog policijskog rada na osnovu četiri ključna aspekta:

- usmjeravanje policijskog rada prije svega na počinioc krivičnih djela, a naročito na aktivne kriminalce, korišćenjem i javnih i tajnih metoda;
- kontroliranje kriznih mjesta za kriminal i opći javni nered;

³⁵⁹ Skraćena - misli se na kriminalističko-obavještajni rad i u daljem tekstu se odnosi na pomenuti termin i njegovo značenje.

³⁶⁰ Ratcliffe, H.J.: „Intelligence-led policing“, Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, no. 248, Australian Institute of Criminology, Canberra, 2005, pp. 1-2.

³⁶¹ Ibid, p. 2.

³⁶² Heaton, R.: „The prospects for intelligence-led policing: Some historical and quantitative considerations“, Policing and Society, vol. 9, 2000, pp. 337-356; Heaton „Intelligence-led Policing and Volume Crime Reduction“, Policing Advance Access, 14.07.2009, <http://policing.oxfordjournals.org/content/3/3/292.full.pdf>, pristup 25.02.2011.

- istraga povezanih serija krivičnih djela i drugih incidenata, i
- primjena preventivnih mjera, uključujući i suradnju sa lokalnih interesnim grupama da bi se smanjila ukupna količina kriminala i javnog nereda.³⁶³

Kriminalističko-obavještajni rad kao odgovor na bezbjednosne izazove

Osnovni interes kriminalističko-obavještajnog rada jeste borba protiv svih vidova kriminala i očuvanje javnog reda i lične i javne bezbjednosti građana. Iako to izgleda kao veoma uska oblast rada, suvremeni oblici kriminala i njihova povezanost i dinamičnost, kao i mobilnost kretanja kriminalnih grupa, u suvremenom kontekstu ugrožavanja bezbjednosti ističe policijsko-kriminalistički obavještajni rad kao obavještajnu aktivnost koja koristi sve raspoloživosti prvog reda i značaja. Upravo, za ostvarenje ovog vida obavještajnog rada suvremene policijske službe upotrebljavaju sve resurse kojima raspolažu. Pri tome se prikupljaju sve moguće informacije o događajima na terenu, od najmanjih kriminalnih djela do informacija koje se odnose na organizirani kriminal i kriminalne grupe. Sve ove informacije oblikuju kriminalističko-obavještajni rad kao totalni policijski obavještajni rad (led policing intelligence). Upravo ovakav totalni obavještajni pristup u radu suvremene policije i posebno kriminalističke policije predstavlja novi teorijski i praktični pristup policijskog djelovanja.³⁶⁴ Kriminalističko-obavještajni rad (Criminal intelligence) predstavlja suvremeni pristup prikupljanja informacija o kretanju i razvoju kriminala, čiji su akteri kriminalne grupe i pojedinci. Suvremeni pristup rada policije obuhvata sve nivoe policijskog djelovanja. Razmatranje odnosa KOR i klasičnog policijskog rada najčešće se svodi na konstatovanje činjenice da je KOR proaktivan i pre svega preventivan, dok je klasični policijski rad reaktivan i usmjeren na prikupljanje dokaza za procesuiranje počinitelaca krivičnih djela pred sudovima. Međutim, klasični policijski rad je još od sedamdesetih godina XX. vijeka pod znakom pitanja, jer je već tada u pitanje dovedena njegova efikasnost.

Primjeri kršenja ljudskih prava u suvremenim okolnostima

Francuska skupština usvojila je velikom većinom prijedlog spornog zakona o špijunaži građana, koji omogućava vlastima široko prisluškivanje bez dozvole suda. Novi zakon će omogućiti vlastima da nadgledaju digitalnu i mobilnu komunikaciju svakog pojedinca koji je povezan sa nekom istragom o "terorizmu" bez prijetodne dozvole sudije, a Internet provajderi i telekomunikacione kompanije će morati da daju podatke ako to bude zatraženo od njih. "Obavještajne službe će imati pravo da

³⁶³ Ratcliffe, loc. cit.

³⁶⁴ Andonov, O, Stanković, V.: Kriminalističko-obaveštajni rad – teorijski i praktični pristup savremenog rada policije, Vojno delo, Beograd, 2014. str. 148-149.

postave kamere i uređaje za snimanje u privatnim stambenim objektima i da instaliraju uređaje koji diskretno snimaju sve pritisnute znake na tastaturi na određenom kompjuteru u realnom vremenu. Vlasti će moći da vrše nadgledanje podataka mjesec dana, a metapodataka (podaci o podacima) pet godina.”³⁶⁵ Isti zakon 21.08.2013. godine, izglasan je na Novom Zelandu. Kao hibridna prijetnja nacionalnoj bezbjednosti jedne države i kao uvjet ovakvim potezima vlasti nametala se pojava terorizma. U slučaju Francuske, to se svakako povezuje za posljednji veliki napad na redakciju lista “Šarli ebdo”. Aprila 2014. godine rasformirana je policijska jedinica za “praćenje muslimana. Specijalna jedinica formirana je 2003. godine i njen rad uglavnom se svodio na to da inspektori u civilu prisluškuju muslimane u prodavnicama, restoranima, džamijama i na fakultetima. Angažirani su i plaćeni doušnici, kojima je rečeno da se infiltriraju među studente posvijećene vjeri, jer „biti religiozni musliman jeste indikator terorizma. Eufemistički nazvana Demografska jedinica godinama je nadgledala muslimansku populaciju u Njujorku u potrazi za pojedincima koji su povezani sa terorizmom. Stanovnici su praćeni i pored toga što nisu prekršili nijedan zakon niti su bili osumnjičeni za neko krivično djelo, pa ni za zavjereništvo protiv Amerike. Program su godinama kritikzирale grupe za zaštitu ljudskih prava, a policija je, objavljujući rasformiranje jedinice, priznala da on nije doveo ni do jednog značajnog traga.³⁶⁶

Kao što iz navedenog možemo zaključiti, na primjeru ovih država, i spominjanjem terorizma kao najveće prijetnje, objekti markirani kao potencijalni problem i utjecaji na problem su – ljudi. Izrazito u slučaju, kako se navodi, dvaju država, S.A.D.-a i Francuske, povodi za uvođenje mjera špijunaže, potječu od njihovih prilika i bezbjednosnih rizika koji su u tim konkretnim slučajevima vezani za tzv. džihadizam i povezani su sa vjerskom odrednicom velikih nacionalnih skupina u tim državama koje se deklariraju islamskom pripadnošću. Dakle, na osnovu nekoliko kriminalnih i teško kvalificiranih krivičnih akata koje su počinili ili se sumnja da su to bili pripadnici u ovom slučaju islamske vjeroispovijesti, pristupa se kolektivnoj osudi i nastojanjima da se narušavanjem privatnosti sviju njih okrijavaju potencijalne namjere o budućim “opasnim” aktivnostima. Fenomen ovakvog tretmana manjinskih ili nevezano za taj fenomen brojnosti, u daljem slučaju, “nepodobnih ili nepoželjnih” grupa ljudi od strane državne uprave ili drugih nacionalnih interesa, može se iskoristiti od strane izvršne vlasti, što načinima koji se izvode iz ovih primjera predstavljaju nesaglediva kršenja ljudskih prava običnih građana. Fenomen džihadizma pomiješan sa fenomenom djelovanja i akta jednog ili više lica, u ovim slučajevima je predstavljen kao kolektivni stav jedne vjerske grupacije i smatra se kao potencijalni problem koji može poteći od svakog od njih, što je nedvosmislena zabluda iza koje se krije zloupotrijeba mehanizama zaštite nacionalne bezbjednosti. Iako je religijski fenomen vrlo jak,

³⁶⁵ Tekst preuzet sa: <http://mondo.rs/a792488/Info/Svet/Francuska-usvojila-novi-zakon-o-spijuniranju-gradjana.html>, dostupan 05.05.2015. godine.

³⁶⁶ Tekst preuzet sa: <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/U-Njujorku-prekinuto-spijuniranje-muslimana-samo-zato-sto-su-muslimani.lt.html>, dostupan 18.04.2014. godine

utjecajan, i svakako zanimljiv predmet posmatranja, izričito utjecajan u sferi terorizma zato što iz određenja predstavlja akt ubjedjenja kojim se postiže uglavnom nematerijalna korist, u fenomenu terorizma se ne mogu naći izričiti utjecaji religija, jer njihova doktrina umnogome doprinosi upravo suprotnom efektu – nijedna ne podržava niti poziva na nasilje, pa se svaki akt može nazvati izuzetno aktom samovolje i tumačenja jednog pojedinca ili grupe, koji su neispravni.

Kao žrtve, u ovom slučaju špijuniranja, su obični građani, etiketirani kao potencijalne prijetnje kojima se zadire i u najintimniju privatnost, a što je paradoks, oni mogu biti na meti komercijalizirane službe iza čije se navodne misije kriju strogi politički ili ostali utjecaji koji nemaju veze sa zaštitom nacionalne bezbjednosti. Još jedan korak u diskriminiranje i "odrešenost ruku" obavještajnim službenicima ide i to što u korak sa sve većim brojem ovlašćenja ide sve veći broj neobaveznih postupaka koji im prijethe. Primjer su nepostojanja sudskih naloga i drugih obrazaca koji legaliziraju postupanja licima određenim za povjerenu vrstu posla, u ovom slučaju obavještajne aktivnosti.

Filozofsko-etički pristup kao stožer zaštite

Upravo je zaštita ljudskih prava, prije svega individualnih prava i privatnosti, deo zakonski regulisanih društvenih odnosa u kojima policija može djelovati u okvirima u kojim sprovodi svoja ovlašćenja. Koliko je cijela organizacijska struktura policije kao nosilaca moći sposobna razdvojiti datu joj moć i poštovati ljudska prava? Koliko je takva organizacija sposobna da poštuje ideale zapadne liberalne demokratije koja ističe slobodu, vladavinu prava, te shodno tome poštovanje individualnih prava?³⁶⁷

„Ljudsko pravo je skupina etičkih sloboda, zahtjeva, moći i imuniteta koji oblikuju sustav etičke autonomije koju ima pojedinac kao ljudsko biće u odnosu na državu”.³⁶⁸

Mogu li sve veća neizvjesnost i strah za vlastiti život, a sve veća želja ili potreba za sigurnošću prevladati te ideale i može li država to iskoristiti kao opravdanje za uvođenje opće kontrole nad građanima? Takav stav vodi tretiranju čovjeka kao sredstva da bi se ispunio cilj koji država želi da ostvari. Pritom je važno imati na umu Kantovu misao da se u „cijelom svijetu sve što čovjek hoće i nad čime ima vlast može upotrijebiti kao sredstvo; samo je čovjek, a sa njime i svako umno biće svrha sam po sebi.”³⁶⁹

Prihvati li se iskorišćavanje pojedinca kao sredstva za ostvarenje cilja i da se zato pronalaze svakojaka objašnjenja kako je to u interesu države, te zato, i moralno opravdano, ulazi se u sferu u kojoj ljudski život gubi važnost, jer se

³⁶⁷ Ibid, str, 155.

³⁶⁸ Wellman, C.: „Nova koncepcija ljudskih prava“, zbornik radova: Ljudska prava Matulović, M. (ur.), Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1992, str. 57-66.

³⁶⁹ Kant, I.: Kritika praktičkog uma, Naprijed, Zagreb, 1990, str. 25.

čovjeku ukida mogućnost slobode i ostvarenja. I sva opravdanja samo su laži, jer državi nikada nije stalo do istine, već do istine koja je njoj korisna, bila to poluistina ili zabluda.³⁷⁰

Sloboda, kao temeljno ljudsko pravo, pripada svakom čovjeku; u političkoj teoriji definiše se kao odsutnost vanjske prisile i mogućnost samoodređenja pojedinca koji je oslobođen vanjskog određenja. Zato liberalnodemokratski poredak naglašava negativnu slobodu koja svoje ostvarenje traži u minimalnoj državi koja se shvata kao nužno zlo i koja nema prava da se miješa u privatni život čovjeka, osim da se brine o njegovoj zaštiti. I tu se otvara opasnost da država pređe svoja ovlašćenja. S druge strane, i sami ljudi traže zidove koji bi zadržali pobesneli okean, traže red, sigurnost, organizaciju, jasne i prepoznatljive autoritete, te su uznemireni mogućnošću postojanja prevelike slobode koja ih čini izgubljenim u ogromnom, neprijateljskom vakumu, u pustinji bez puteva, orijentira i ciljeva.³⁷¹

Takvu idealnu priliku rado koriste prijedstavnici političkih vlasti. Stvaraju se iluzije realnosti i daju se lažna obećanja da je nužno, iz bezbjednosnih razloga, miješati se u privatni život pojedinca i slobodu građana, a sve zbog njihove navodne bezbjednosti. Gdje je granica izmjeđu bezbjednosti i privatnog života? Kada se narušava princip *primum non nocere*? Kada postoji obećanje i poluostvarenje lijepog i dobrog uređenog društva, a ne postoji poseban interesni cilj političkog iluzioniste, onda je iluzija po svom suštinskom izrazu privid.³⁷² U iluziji nenanošenja štete pojedincima daje im se lažno objašnjenje i uveravanja da je u njihovom interesu da budu obmanuti. Upravo zato je danas i moguće legitimno ograničenje nekih ljudskih prava u ime zaštite i bezbjednosti. U pozadini lijpih riječi i inicijativa korisnih za društvo kriju se postupci uzimanja moći pojedincima, uzimanje slobode i prava i mnogo laži, malih i velikih, namernih i slučajnih.³⁷³

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda Veća Evrope izričito naglašavaju da se ne smiju kršiti ili biti dovedena u pitanje, ni u izuzetnim okolnostima, ljudska prava garantovana međunarodnim ugovorom i običajnim pravom, kao što su pravo na slobodu mišljenja, veroispovijesti, zabrana mučenja.³⁷⁴ Poznate su i pojave državnog terorizma kojim država uz pomoć policije kontrolira privatni i javni život svakog pojedinca. Najciničniji oblik je neuočljiv državni terorizam, jer se zasniva na obmani i prevari građana.³⁷⁵ U tom slučaju država, umjesto da pruža sigurnost i red, provodi teror nad njima, iako država sama terorizam pravda kao legitiman čin ratovanja. Vrlo često se kroz medije obećanja o dobro uređenom društvu podupiru osećajima o idealu zajedništva i bezbjednosti, kao i potreba za gradnjom „nove”

³⁷⁰ Niče, F.: Nesavremena razmatranja, Plato, Beograd, 1995, str. 169.

³⁷¹ Berlin, I.: Četiri eseja o slobodi, Feral Tribune, Split, 2000, str. 54.

³⁷² Simeunović, D.: “Hegelov doprinos političkoj teoriji u delu Estetika”, Srpska politička misao, god. 15, br. 4, 2008, str. 125-146.

³⁷³ Andonov, O, Stanković, V.: Ibid, str. 156.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Primorac, I.: “Terorizam i etika”, Filozofska istraživanja, god. 15, broj 1-2. Str. 291-303, Zagreb, 1995, str. 56-57.

države. Politička vlast na iluziji koju potpuno oblikuje kako želi, gradi ideju dobrog, pravednog građanina koji mora podržati političku vlast u potpunoj kontroli i nadziranju.³⁷⁶

Danas, u doba straha i nesigurnosti, izgubljenosti u samom sebi, nametnuta je i ideja o stvaranju novog identiteta kroz novu sigurnost, novo zajedništvo. Izgradnja osjećaja zajedništva i sigurnosti postiže se identifikacijom sa vlastitom grupom i propagiranom podjelom na: *mi* i *oni*. Strahujući za svoj život, pojedinac spremno prihvata tu podjelu. Na taj način vlast dobija legitimno pravo da kontrolira, nadzire, zatvara i ispituje, pa čak i da ubija svakog ko je potencijalno opasan. Svaka zamišljena osoba koja ne odgovara modelu osobe postaje neprijatelj. U ime imaginarne slobode i demokratije, ruše se temeljna ljudska prava. „Slobodni građani” se ne protive kontroli, mučenju i zatvaranju svakog ko je stigmatizovan kao sumnjiv. Strah za vlastiti život jači je od želje za idealima liberalne demokratije. Zbog kolektivne histerije svjedoci smo paradoksa u kojem smo mi „istodobno policajci dužni paziti na sumnjivo ponašanje, ali smo i osumnjičeni podložni nadzoru onih koje i sami nadziremo.”³⁷⁷ Slobodan pojedinac je marioneta političke vlasti, jer nema mnogo izbora, a uvijek je pravilo: ko nije sa nama, protiv nas je. Uvijek onaj ko iskaže kritiku ili neslaganje s dominantnom paradigmom postaje varvarin, drugi, izopštenik, te da bi to bilo izbegnuto, u strahu za vlastiti život i u želji za bezbjednost, prihvata ovakvu paradigmu kao jedini izbor.³⁷⁸

Stvaranjem emocionalne i iracionalne zajednice straha, stvara se baza za radikalne akcije.³⁷⁹ Iluzorno je vjerovati da se liberalna demokratija može „zaštiti” ili očuvati suspendovanjem ljudskih prava i sloboda. To ograničavanje sloboda ima samo jedan put, a to je put u diktaturu.³⁸⁰ Sve češće se zanemaruje ljudsko pravo na privatnost, a to pravo osigurava stanje nepoznatosti, nepromatranosti i tajnosti.³⁸¹ Država, koja zagovara distinkcijujavne i private sfere, svakom pojedincu treba da osigura to pravo. Kako je to moguće ako samo u Velikoj Britaniji postoji 4,2 miliona nadzornih kamera ili jedna kamera na 14 osoba? Da li se kreće ka apsolutnoj kontroli i nadzoru, jer se sve masovnije prisluškuju telefoni, internet i sami pojedinci, a sve zbog predupređenja terorizma. Ipak, takva ekspanzija moći može biti usmjerena u različite svrhe.³⁸²

Koristeći iluziju i obmanu, političke vlasti te mjere nameću kao nužne. Bezbjednost postaje toliko važna da prevladava sve ideale demokratije, pa i slobodu i prava pojedinaca, a sve radi održanja zajednice. Pojedinac je danas primoran da preda svoju slobodu zbog nesigurne bezbjednosti očuvanja pred stvarnim ili izmišljenim neprijateljima, a sve više se provode zatvaranja i sistemska

³⁷⁶ Andonov, O., Stanković, V.: Ibid.

³⁷⁷ Derenčinović, D.: Ogleđi o terorizmu i antiterorizmu, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002, str. 4.

³⁷⁸ Andonov, O, Stanković, V.: Ibid, str, 157.

³⁷⁹ Beck, U.: Moć protiv moći u doba globalizacije, Školska knjiga, Zagreb, 2004, str. 34.

³⁸⁰ Wilkinson, P.: Terorizam protiv demokratije, Golden marketing, Zagreb, 2002, str. 52.

³⁸¹ Wellman, C.: Ibid, 57-66.

³⁸² Andonov, O, Stanković, V.: Ibid.

kontrola, a samo na temelju indicija. Ipak, još pre 250 godina Benjamin Frenklin je rekao: „Oni koji se odriču esencijalnih sloboda da bi ostvarili malu i prolaznu bezbjednost, ne zaslužuju ni slobodu ni bezbjednost”.³⁸³

Standardi primjene i etička pitanja vezana za kriminalističko-obavještajni rad

Obavještajni rad se takođe često posmatra isključivo u svojoj tehničkoj dimenziji, kao skup metoda kojima se, uz odgovarajuća ovlašćenja, može doći do osjetljivih i potencijalno operativno vrijednih informacija. Ta perspektiva izostavlja specifično ljudsku stranu obavještajnog rada, koja podrazumijeva kritičku procjenu relevantnih interesa i prava. Obavještajnom operativcu potrebna je etika kao i svakom javnom službeniku, a vjerovatno i više nego i drugima. Etika nije mogućna ukoliko operativac ne raspolaže odgovarajućim atributima ličnog integriteta, jer apstraktni skup pravila nije dovoljan osnov za moralno dobro zasnovano djelovanje ukoliko ličnost nije tako integrirana da može da usvoji ta pravila. Stoga je prvi faktor rizika u obavještajnom radu, a u našem kontekstu ovdje prije svega u kriminalističko-obavještajnom radu, izbor kadrova i ličnosti koje treba da sprovede djelatnosti u ovom domenu borbe protiv kriminala i terorizma. Zbog tajnosti djelovanja koje je svojstveno svakom obavještajnom radu, nivo diskrecije i učestalost donošenja diskrecionih odluka u toj vrsti rada su viši i veći nego u drugim javnim službama; utoliko je realna mogućnost nadzora, uprkos različitim strukturama koje su za takav nadzor formalno zadužene, znatno manja nego u manje tajnim oblastima djelovanja države, što znači da je integritet uposlenika obavještajnog rada utoliko značajniji.³⁸⁴

Etički kodeks kao neophodan segment zaštite od kršenja ljudskih prava

Pošto se službenici u svakodnevnom kriminalističko-obavještajnom radu suočavaju sa etičkim pitanjima koja mogu da odudaraju od onih sa kojima se susreću u privatnom životu, neophodno je ustanoviti čvrste etičke standarde kao „prvu pomoć” u razrješavanju nastalih dilema. Svrha kodeksa etičkog ponašanja javnih službenika, u javnom sektoru uopće pa i u domenu kriminalističko-obavještajnog rada, jeste da na jasan način definira prihvatljivo postupanje u obavljanju povjerenih javnih poslova promoviranjem najviših standarda. Kodeks stavlja opća moralna načela u kontekst jedne profesionalne grupe ili specifičnih obilježja jedne grupe poslova.³⁸⁵

Historija pojedinih velikih obavještajnih službi, poput američke CIA, pokazuje da dugoročno odbijanje da se formalizuju minimalni etički standardi profesionalnog rada može da dovede do pojave niza ozbiljnih propusta i

³⁸³ Ibid.

³⁸⁴ Ibid, str. 55-56.

³⁸⁵ Ibid, str. 11.

zloupotrijeba sa dalekosežnim posljedicama po ugled same službe, javni interes i ljudska prava.³⁸⁶ Zbog toga je, bar kada je riječ o kriminalističko-obavještajnom radu koji čini deo policijske organizacije kao općeprihvaćen standard na međunarodnom nivou preporučeno uvođenje kodeksa ponašanja, procedura i mjera koje treba da osiguraju očuvanje integriteta policijskih službenika i ispravno postupanje, tako da budu poštovana osnovna prava i slobode pojedinaca obuhvaćenih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima od 1950. godine.³⁸⁷ Kao osnovni princip etičkog kodeksa pominje se *integritet*. On se određuje kao pojam čestitosti ili poštenja javnog službenika u obavljanju povjerenih dužnosti i dostizanje najboljeg mogućeg načina služenja i doprinosa javnom interesu. Primjer "Etičkog kodeksa za kriminalističko-obavještajni rad"³⁸⁸ ilustruje primjere etičkih standarda za primjenu i to su: privrženost javnom interesu; poštovanje vladavine prava i ljudskih prava; politizacija (politika vođenja); rukovođenje (nepriistrasnost u odlučivanju, aktivnosti van službe...); odgovornost; priznanje propusta; transparentnost; ali se još mogu dodati i depolitizacija službe (lišavanje svih posrednih i neposrednih utjecaja na službu od strane političkih faktora), te sami uslovi za primanje u radni odnos lica i njihovo određivanje. Preventivno djelovanje na polju potencijalnih prijestupnika, treba pratiti i preventivno djelovanje lica koja rade na polju preventivnog otkrivanja tih lica. Kao razlog više ide u prilog i to da se jedna dobra uprava ne može služiti olakim procjenama i kada je riječ o prepoznavanju bezbjednosne opasnosti, ali i prepoznavanju onih lica kojima se povjereni poslovi u niukakvom slučaju ne smiju ustupiti. Etički kodeks kako za ponašanje, tako i za prijem lica, treba biti temeljan i sproveden kako bi razlozi dobre uprave nadvladali razloge bilo koje druge prirode.

Zaključak

Nakon nekoliko drastičnih primjera primjene srestava kojima policijske i obavještajne službe raspolažu, složićemo se da svaka uprava odgovara na dva velika izazova: profesionalna i etička primjena u radu. Kadrovska politika koja je politički ili bilo kako drukčije motivirana na ključne položaje u administraciji na kojima bi se trebali nalaziti profesionalni službenici, postavlja članove vladajuće klase ili lica iz određene interesne grupe, koji tako sa visokih hijerarhijskih položaja

³⁸⁶ Detaljnije o značaju etičkog kodeksa obaveštajnog rada pogledati u: Paul G. Ericson, "The Need for Ethical Norms", *Studies in Intelligence*, Vol. 36, Issue 1, 1991, Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/volume-36-number-1/html/v36i1a02p_0001.htm.

³⁸⁷ "Recommendation No. Rec (2001) 10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics", 19 September 2001, Council of Europe, <https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1277578&SecMode=1&DocId=212766&Usage=2>, rr. 4, 7–8.

³⁸⁸ Istoimeni naslov publikacije, autora, Fatić, A., Korać, S., i Bulatović, A., objavljene u Beogradu, Centar za bezbednosne studije 2011. godine

uređuju i na nižim nivoima sličnu kadrovku politiku. Tako dolazi do toga da na odgovorne položaje dolaze manje kvalitetni pojedinci za koje politika ne predstavlja ništa drugo do dobar i trajan izvor prihoda. Takvo miješanje politike, što je više naglašeno to je veća izvjesnost da politički obziri nadvladaju razloge postojanja i funkcioniranja dobre uprave. Ako se govori o integritetu i profesionalnom odnosu obavještajne službe prema suštini svog postojanja i delovanja, valja naglasiti da etički standardi zahtijevaju u ovoj sferi visok stepen prisutnosti u odnosu na druge sfere institucionaliziranog djelovanja. Etički standardi za uposlenike na povjerljivim poslovima neophodni su jer mogućnosti i ovlašćenja kojima pojedinci raspolažu prevazilaze lične mogućnosti i sposobnosti običnog građanina. Policajac, kako onaj na najvećem, tako i onaj na najnižem hijerarhijskom nivou moraju biti odani mjeri pravde i pravičnosti, isto onoliko koliko su odani svom znanju i profesionalnom djelovanju, jer ljudski faktor je za primjenu bilo kog savršeno uspješnog modela rada ipak najvažniji.

Literatura

Primarna:

Andonov, O, Stanković, V.: Kriminalističko-obaveštajni rad – teorijski i praktični pristup savremenog rada policije, Vojno delo, Beograd, 2014.

Beck, U.: Moć protiv moći u doba globalizacije, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

Berlin, I.: Četiri eseja o slobodi, Feral Tribune, Split, 2000.

Derenčinović, D.: Oglеди o terorizmu i antiterorizmu, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.

Heaton, R.: "The prospects for intelligence-led policing: Some historical and quantitative considerations", Policing and Society, vol. 9, 2000.

Kant, I.: Kritika praktičkog uma, Naprijed, Zagreb, 1990.

Niče, F.: Nesavremena razmatranja, Plato, Beograd, 1995.

Primorac, I.: "Terorizam i etika", Filozofska istraživanja, god. 15, broj 1-2, Zagreb, 1995.

Ratcliffe, H.J.: "Intelligence-led policing", Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, no. 248, Australian Institute of Criminology, Canberra, 2005.

Recommendation No. Rec (2001) 10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics", 19 September 2001, Council of Europe, <https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1277578&SecMode=1&DocId=212766&Usage=2>, rr. 4.

Simeunović, D.: "Hegelov doprinos političkoj teoriji u delu Estetika", Srpska politička misao, god. 15, br. 4, 2.

Wellman, C.: „Nova koncepcija ljudskih prava“, zbornik radova: Ljudska prava Matulović, M. (ur.), Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1992.

Wilkinson, P.: Terorizam protiv demokratije, Golden marketing, Zagreb, 2002.

Sekundarna:

<http://www.mondo.rs/>

<http://www.politika.rs/>

LEGAL ASPECTS OF APPLICATION OF CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL MODEL POLICE WORK AND RISKS OF DISTURBANCES OF HUMAN RIGHTS

MSc Dzenis Sacirovic

Abstract:

The author of this paper deals with the presentation of the application contemporary model of policing, its role as a response to modern security challenges and threats, and on the other hand, the possibilities of abuse, either by the system, and the individual or group. The necessity of application of more modern models, and the risk of human rights violations registered the problem in which the author wishes to point out, especially in terms of the politicization of the police and intelligence apparatus, which can imply a categorical compromising the privacy interests of certain social groups, among which can be targeted by people, whose general civic, religious, political or other determinations was "undesirable" by the majority or a particular interest group. The sociological aspect of the application and monitoring of the work of contemporary model requires serious application and emphasis on the importance of the code of ethics by which objectives are to be determined in the personnel policy of persons entrusted with tasks strictly confidential and de-politicization of state institutions of this type.

The author points out that the personnel policy that is politically motivated in administration of these institutions is carried abuse, by collective interests, replaces the narrow interests being adversely affected by two fundamental principles: deprofessionalize administration and performs endangering civil and human rights. The author stresses that political considerations as all present shall not prevail against the grounds of the existence and functioning of good governance.

Keywords: policing, human rights, politicization, law, sociology, principles.

343.3/.7::004
004.738.52

UVID U DARKNET I NJEGOV NAČIN FUNKCIONISANJA

MSc Enver Biševac*
Doc. dr. Muzafer Saračević*
MSc Edin Korićanin*
Mirza Delić*

Apstrakt:

Darknet je kolektivni naziv za razne anonimne mreže. Darknet predstavlja prostor gde se nalaze kriminalci, dileri droge, trgovci oružja, pedofili, koa i disidenti koji zagovaraju anonimnost ili se plaše za svoje živote. Primarni cilj Darkneta je anonimnost korisnika, zato se paketi podataka nikada ne šalju direktno sa jedne na drugu korisničku stranu - nego šifrovano putem raznih računara.

Ključne reči: darknet, anonimne mreže, paketi podataka.

UVOD

Darknet je mreža koja je namerno skrivena i nedostupna na Internetu sa kojim smo svi upoznati. Darknet predstavlja prekrivenu mrežu kojoj se može pristupiti uz određeni softvre, kofiguracije ili ovlašćenja. Često se koriste i nestandardni komunikacioni protokoli i portovi. Koncept Darknet je izvorno razvijen od strane američke mornarice, međutim zbog anonimnosti koju Darknet nudi, razne druge grupe su iskoristile tu prednost. Novinari, političari i mnogi koji žive u prepresivnim društvima oslanjaju se na Darknet radi slobodnog objavljivanja informacija. Duboka mreža (engl. Deep Web) se odnosi na sve delove Interneta koji se ne mogu indeksirati preko pretraživača. Duboka mreža uključuje podatke koji se nalaze u privatnim bazama podataka i akademskim resursima. Darknet je deo duboke mreže, shodno tome da njegov sadržaj nije dostupan preko pretraživača. Dok za pristup Darknetu je potreban odgovarajući softver i može mu pristupiti bilo ko [1]. Klasifikacija mreže može da se izvrši na sledeće:

* Asistent na Departmanu za računarske nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: e.bisevac@uninp.edu.rs.

* Docent na Departmanu za računarske nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: muzafers@uninp.edu.rs.

* Asistent na Departmanu za računarske nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: e.koricinan@uninp.edu.rs.

* Saradnik u nastavi na Departmanu za računarske nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: mirza.delic@uninp.edu.rs.

- Površina mreže (engl. surface web) - mesto gde se može pronaći sve putem tipični pretraživača (Google Chrome, Safari, itd.).
- Duboka mreža (engl. deep web) - mesto na kome tipični pretraživačni ne mogu pronaći državne baze podataka, biblioteke itd.
- Mračna mreža (engl. dark web) ili Darknet mali deo duboke mreže koji je namerno skakriven putem standardnih pretraživača i dostupan je samo preko Tor meže i Tor pretraživača [2].

Obzirom da standardni pretraživači ne rade na Darknetu, obični direktorijumi sadrže linkove sa adresama koje se koriste za navigaciju na Darknetu. Međutim direktorijumi sa linkovima su nepouzdana jer se adrese stalno menjaju. Često se dešava da veb stranice budu ugašene preko noći i sutradan ponovo pokrenute na drugoj adresi, jer su ugrožene od strane hakera ili agencija za sprovođenje zakona koje te stranice krše. Upotreba Darkneta je izuzetno teška za nove korisnike. Redovni korisnici se oslanjaju na informacije adresa veb sajtova od drugih korisnika koji su već upućeni.

Uobičajena karakteristika Darkneta su njegova virtuelna tržišta. Prikrivenost Darkneta je ono što ga čini idealnim za obavljanje transakcija nezakonitog poslovanja kao i mnoga tržišta koja olakšavaju prodaju droge, oružja, ukradene robe i pružanja raznih nezakonitih usluga. Kao način plaćanja, koriste se Bitkoini (engl. Bitcoins) jer kreditne kartice nisu prihvatljive obzirom da se mogu pratiti i transakcije mogu biti odbačene. Korisnost Darknet za pojedince, korporacije i vlade za zakonite, privatne i bezbedne komunikacije je očigledna, ali sama njegova tajnost je pogodna za zloupotrebu od strane kriminalaca [3].

RAZVOJ I STRUKTURA DARKNET-A

Termin je nastao 1970. godine i dobio je javno prihvatanje radom "The Darknet and the Future of Content Distribution", koji su 2002. godine objavili zaposlenici Microsoft-a, Peter Biddle, Paul England, Marcus Peinado i Bryan Willman. U svojem radu, oni su izneli svoje stavove i tvrdnje da je pristupstvo Darknet-a primarna prepreka za razvoj Digital rights management - DRM tehnologija i neminovnost autorskih prava [4]. J.D. Lasica je u svojoj knjizi Darknet: Holivudski rat protiv digitalne generacije (engl. Darknet: Hollywood's War Against the Digital Generation) iz 2005. godine opisuje mrežno deljenje datoteka putem Darkneta [5]. 2015. godine Jamie Bartlett je u njegovoj knjizi The Dark Net koristio termin da opiše niz podzemnih i emergentnih subkulutra i tržišta [6]

1990tih godina, postojalo je vrlo malo veb sajtova na Darknetu koji su imali profesionalni izgled. Većinu veb sajtova su kreirali amateri, osim onih koje su vodili kriminalne organizacije.

Od 2015. godine termin Darknet se često koristi kao sinonim za mračni veb zbog količine skrivenih servisa na Torovom Darknetu. Upotreba Darkneta može biti iz različitih razloga. Neki od razloga su:

- Bolju zaštitu privatnosti građana od ciljanog i masovnog nadzora.

- Zaštitu disidente od političke odmazde; (Arapsko proleće).
- Prijava nepravilnosti i curenje informacija.
- Računarski kriminal.
- Prodaja ograničene robe na Darknet tržištima.
- Deljenje datoteka (pornografija, poverljive datoteke, nezakonit ili krivotvoreni softver, itd).

Za pristup Darknet-u neophodan je instaliran poseban softver ili da se izvrše posebne mrežne konfiguracije. Neki od trenutno aktivnih softvera pomoću kojih se može pristupiti Darknetu su Tor, I2P, Freenet, RetroShare, GNUnet, Zeronet, Syndie, OneSwarm i Tribler [7]. Primarni cilj Darkneta je anonimnost korisnika, zato se paketi podataka nikada ne šalju direktno sa jedne na drugu korisničku stranu - nego šifrovano putem raznih računara

Ono što je bitno napomenuti jeste to da neke web tehnologije ne rade kada se koristi Tor. Jedna od veb tehnologija jeste i Flash koji se koristi za reprodukciju videa na YouTube. Ono što je takođe karakteristično kada se koristi Tor jeste to da pristup veb stranicama traje duže nego na drugim pretraživačima, a kada se vrši pristup hostovanim veb stranicama, Tor je još sporiji.

Sadržaj dubokog veba uključuje ogromne baze podataka, biblioteke i veb sajtove koji su namenjeni samo njihovim članovima i nisu dostupni široj javnosti. Može se reći da se uglavnom sastoji od akademskih resursa koje održavaju univerziteti. A kao što je već rečeno, za njego pristup koriste se alternativni pretraživači. Obzirom da veb sajtovi nisu indeksirani, oni ne mogu biti sveobuhvatno pretraženi u celini i zbog toga se dešava da mnogi projekti ne uspeju ili nestanu. Neki od pretraživača su Ahmia.fi, Deep Web Technologies, TorSearch i Freenet.

Anonimnost na Darknetu se postiže primenom mreže, ugneždene kao sloj luka i pomoću nje se ostvaruje anonimna komunikacija. Kada se pristupa Internetu, računar direktno pristupa serveru hostinga veb sajta koji se posećuje. Kada se koristi luk mreža (engl. Onion network) ova veza puca i podaci se umesto toga odskaku od podsredinka pre nego stignu na svoju destinaciju. Komunikacije se registruje na mreži ali medijum saobraćaja je sprečen da zna ko obavlja komunikaciju. Tor pravi popularni Onion Ruter koji je prilično razumljiv za anonimne komunikacije i dostupan je na većini operativnih sistema.

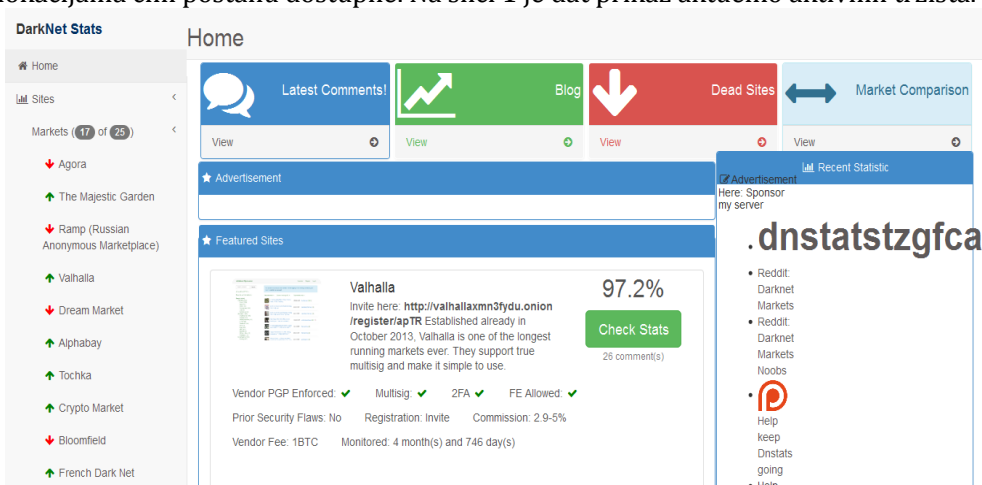
Iako oni informatički pismeniji korisnici mogu pronaći različite načine za konfiguraciju i upotrebu Tor-a, karakteristično za njega jeste da može biti jednostavan kao instalacija novog pretraživača. Preuzimanje Tor-a sa njegovog sajta, pokretanje i to je sve što je potrebno za pristup Darknetu. Pretraživač je izgrađen na osnovu otvorenog izvornog koda Fajrfoks pretraživača, pa svi korisnici koji su koristili ili koriste Fajrfoks, uvideće da je Tor pretraživač poznat i jednostavan za korišćenje. Tor pretraživač se takođe može koristiti za anonimno pretraživanje sadržajem površinskog veba, zato što korisnik ima dodatnu zaštitu od svega. I korisnici imaju mogućnost da posete veb sajtove koji su anonimno

objavljeni na Tor mreži, koji su inače nedostupni ljudima korisnicima koji ne koriste Tor [8].

Još jedna luk mreža jeste The Freenet Project, koja nudi sličnu funkcionalnost ali i mogućnost kreiranja privatnih mreža, što znači da se resursima lociranim na datoj mašini mogu pristupiti samo ljudi koji su ručno dodati na listu prijatelja [9]. Još jedna privatna mreža koja se zove I2P (engl. the Invisible Internet Project) postaje sve popularnija. Iako Tor još uvek ima mnogo korisnika, postoji pomak ka I2P koji nudi niz poboljšanja kao što su integrisani sigurni e-mail, skladištenje i deljenje fajlova i integrisane društvene funkcije kao što su blogovanje i časkanje [10].

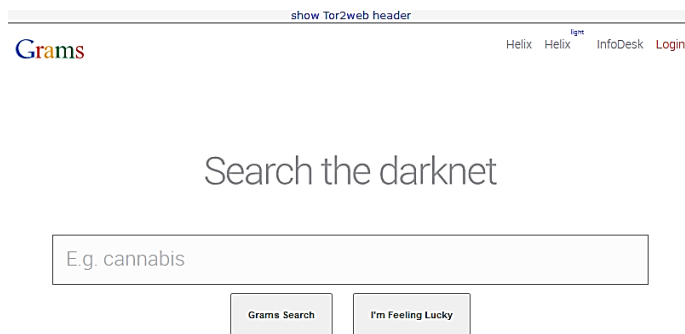
DARKNET TRŽIŠTA – TRGOVINA

Ono što je karakteristično za tržišta na Darknetu jeste da se na njima može pronaći razni nedozvoljeni sadržaj. Sam pristup tržištima na Darknetu može biti izazov ukoliko korisnik ne zna šta traži. Često se mogu naći liste skrivenih usluga ili .onion linkovi na Clearnet sajtovima poput Redit i DeepDotWeb. TheHiddenWiki.org je takođe odlično mesto za početak u potrazi za skrivenim uslugama i tržištima zajedno sa DNstats.net, obzirom da DNstats.net pruža ažurne informacije o trenutnom statusu pojedinih tržišta, zajedno sa vestima o novim lokacijama čim postanu dostupne. Na slici 1 je dat prikaz aktuelno aktivnih tržišta.

Slika 1. DarkNet Stats

Takođe tu su i pretraživači koji omogućavaju korisnicima da lakše pronađu ono što im je potrebno. Jedan od napopularnijih jeste Grams - <http://grams7enufi7jmdl.onion/>. Na slici 2 je dat prikaz početne stranice Grams pretraživača.

Slika 2. Grams

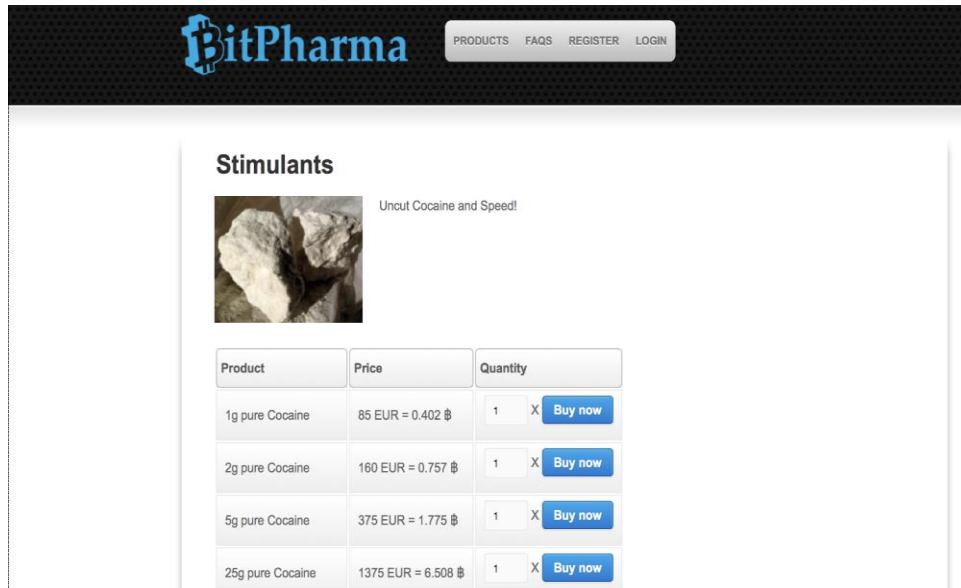
Drugi popularni pretraživač jeste Torch - <http://xmh57jrznw6insl.onion/>. Na slici 3 je dat prikaz početne stranice Torch pretraživača.

Slika 3. Torch

Oba ova sajta omogućavaju pretragu sadržaja na tržištima i drugim skrivenim uslugama koje se nalaze na Darknetu. Na veb sajtu DEEP.DOOT.WEB - <https://www.deepdotweb.com/dark-net-market-comparison-chart/> je data lista poređenja tržišta sa Darkneta. Sajt je sličan sajtu DarkNetStats. Na sajtu su date razne informacije za svako tržište, od URL adrese, vrste tržišta, ocene korisnika do datuma kada je tržište kreirano. Kada je u pitanju trgovina narkoticima, svakako jedno od najpoznatijih tržišta jeste BitPharma - <https://s5q54hfww56ov2xc.onion.to/>.

Za pristup tržištu potrebna je registracija korisnika, gde nakon registracije, korisnici mogu vrlo lako izvršiti kupovinu svih narkotika. Na slici 4 dat je prikaz BitPharma.

The screenshot shows the BitPharma website interface. At the top, there is a navigation bar with the BitPharma logo and links for PRODUCTS, FAQs, REGISTER, and LOGIN. The main content area is titled 'Stimulants' and features a sub-header 'Uncut Cocaine and Speed!' with an image of white rock-like substances. Below this is a table listing different quantities of pure cocaine for sale.

Product	Price	Quantity
1g pure Cocaine	85 EUR = 0.402 ₿	1 X Buy now
2g pure Cocaine	160 EUR = 0.757 ₿	1 X Buy now
5g pure Cocaine	375 EUR = 1.775 ₿	1 X Buy now
25g pure Cocaine	1375 EUR = 6.508 ₿	1 X Buy now

Slika 4. BitPharma

Jedan veoma interesantan veb sajt jeste i USA Citizenship - <https://xfnwyig7olypdq5r.onion.to/> na kojem mogu kupiti američki pasoš, vozačka dozvola, krštenica i druga dokumenta uz pomoć kojih se može postati zvanični državljanin SAD. Na slici 5 je dat prikaz USA Citizenship.

The screenshot shows the USA Citizenship website. The header includes the text 'USA Citizenship' and navigation links for Products, FAQs, Register, and Login. The main content area is titled 'Become a citizen of the USA, real USA passport' and features an image of the American flag and the Statue of Liberty. Below the image is a text block describing the service and a table listing the product for sale.

We offer bulletproof USA passports + SSN + Drivers License and Birth Certificate and other papers making you an official citizen of the USA!
It will even work if you arent in the USA yet

How we do it? Trade secret! But we can assure you that you wont have any problems with our papers.
We are shipping documents from the USA, international shipping is no problem.
You can use your own name or a new name!
Information on how to send us required info (scanned signature, biometric picture etc) will be given after purchase.

Product	Price	Quantity
Your USA citizenship	5900 USD = 25.079 ₿	1 X Buy now

Slika 5. USA Citizenship

Ono što je takođe dostupno na Darknetu jeste velik broj hakreskih foruma poput V3rmillion, Raid Forums, GreySec, RealForums, Evilzone itd.

ZAKLJUČAK

Anonimno i neprepoznatljivo surfovanje, preuzimanje elektronskih podataka, e-mailova, sve to je u tzv. „Darknet-mreži“ moguće. Mogućnosti policije ili tajne službe da otkriju Darknet korisnika su vrlo ograničene. Tu se hvatanjem podataka i pokušajem njihove analize ništa ne može postići. Policija se tu vraća na tradicionalne metode. Uprkos ogromnoj količini informacija koje sadrži, Darknet kao deo Deep Weba predstavlja dvosmisleni i nejasni deo digitalnog sveta. Mnogi korisnici Interneta nisu čuli za njega i smatraju da rezultate pretrage koje dobiju na Google pretraživaču je sve ono što veb ima da ponudi. Sa druge strane tu su oni koji ukinuli ga jer tvrde da predstavlja podzemi svet kriminala i nemoralnog ponašanja. Postoje i oni koji su zainteresovani za ono što on nudi i da istraže njegove neistražene granice, ali jednostavno nisu sigurni odakle da počnu. Darknet nudi tržište za širok spektar nelegalnih supstanci, usluga i komunikacija. Darknet takođe poseduje i najkontroverznije političke debate i deljenje informacije između disidenata, novinara, ekstremista i varalica. Baš kao i crna tržišta koja su postojala vekovima ranije, Darknet je dinamičan i raste veoma brzo. Darknet predstavlja nestabilan ekosistem gde se sajtovi pojavljuju, transformišu, proširuju i nestaju nepredviđenim tempom. To je prostor koji služi kao kao platforma za korupciju, ekspolataciju i kriminal. Bez obzira na motiv učesnika i korisnika, Darknet će nastaviti da oblikuje svet u kojem živimo.

LITERATURA

- [1] "Richmond - Journal of Law & Tehcnology," 2010. [Online]. Available: <http://jolt.richmond.edu/v16i4/article14.pdf>.
- [2] "brandpower," 3 Oktobar 2011. [Online]. Available: <http://www.brandpowder.com/how-deep-is-your-web/>.
- [3] "NPR," 25 Maj 2014. [Online]. Available: <http://www.npr.org/sections/alltechconsidered/2014/05/25/315821415/going-dark-the-internet-behind-the-internet>.
- [4] P. Biddle, P. England, M. Peinado and B. Willman. [Online]. Available: <http://msl1.mit.edu/ESD10/docs/darknet5.pdf>. [Accessed 16 Novembar 2015].
- [5] J. D. Lasica, Darknets: Hollywood's War Against the Digital Generation, New York: J. Wiley & Sons, 2005.
- [6] J. Bartlett, The Dark Net: Inside the Digital Underworld, New York: Melville House Publishing, 2014.
- [7] L. Hardesty, "MIT News," 11 Jul 2016. [Online]. Available: How to stay anonymous online.

[8] "Tor Project," [Online]. Available: <https://www.torproject.org/>.

[9] [Online]. Available: <https://freenetproject.org/>.

[10] "The Invisible Internet Project," [Online]. Available: <https://geti2p.net/en/>.

INSIGHT INTO THE DARKNET AND ITS WAY OF FUNCTIONING

MSc Enver Biševac
PhD Muzafer Saracevic
MSc Edin Koricanin
Mirza Delic

Abstract:

Darknet is a collective term for a various anonymous networks. Darknet is the space where there are criminals, drug dealers, arms dealers, pedophiles, and dissidents who advocate anonymity or fear for their lives. The primary objective of the darknet is anonymity, because the data packets are never sent directly from one to the other user page - but encrypted through various computer.

Key words – darknet, anonymous networks, data packages.

316.647.5:37(049.32)

BOOK REVIEW „FORSONING – SKILT LANGS VEIEN“ by author Enver Djuliman

Prof. dr Lars Petter Soltvedt*

Enver Djuliman came to Norway in 1993, as a refugee from the war in Bosnia-Hercegovina. Employed by the Norwegian Helsinki Committee, for the past 20 years he has been teaching human rights and reconciliation in the Western Balkans, Aserbajdsjan, Georgia, Armenia, Russia, Ukraine and Belorussia. Based largely on his own background and experience, he has now published his book *Reconciliation – signs along the way*. His objective is that the book may be a resource to understand the complicated path towards peace and reconciliation in former traumatized societies.

Reconciliation is, as Enver Djuliman reminds us, indeed a complicated process, involving perhaps most importantly *the will* to reconcile. It may take place at different levels of society, between individuals, in local communities, among politicians and religious leaders. The individual, according to Enver Djuliman, must emancipate himself or herself from the collectivity and take responsibility for the reconstitution of trust and a viable peace, together with likeminded representatives with different religious or cultural background. Such *peace facilitators* should include academics, artists, politicians, journalists, war veterans, human rights activists, persons living in diaspora - or just the ordinary person living across the street, who does not want the children to inherit the hatred of a traumatic past.

The will to reconcile and live in peace may find its most important source and energy through the educational system. Enver Djuliman's own view after twenty years as an educator is that education is quite simply peace building by another name. Unfortunately, formal education in most of the countries where he has worked, is preoccupied more with what the state at different times and intervals may decide what is most useful and not what is most needed in terms of societal peace, inclusion and freedom of the individual to think and do what he or she values most. Until this change, education for peace may very well better rest in the hands of non-governmental organizations or even private educational institutions, freed from ethnocentric political solidarity.

* Associate professor in Political Science and Human Rights, University College of Southeast-Norway, e-mail: Lars.P.Soltvedt@hbv.no.

In the view of Enver Djuliman, the wars in the Western Balkans in the 1990s started at schools and Universities or in the shelves of libraries where subjective and ethnocentric recollections of the past are stored. To those of us who at times work and meet students and members of faculties at universities in the Western Balkans, this view is understandable given the present context of selective historical interpretations and political nepotism. Today, Enver Djuliman relates to us, students in Kosovo learn that the Balkan wars of 1912-1913 was the most unjust period in the history of the Albanian people. In Serbia, on the other hand, the same wars reflect positively current national sentiments, since at the time after that war, Kosovo reunited with Serbia.

This may serve as an example of the need to establish what Enver Djuliman terms “critical memory” in the teaching of history in schools and universities in the region. Rather than accepting official interpretations of the past, critical memory rests on individual and independent reflections of the recent and perhaps not so recent past. Critical memory may pave the path away from subjective ethnicism to human rights *with freedom for all everywhere*, as the former US president Franklin D. Roosevelt once put it.

Enver Djuliman’s book *Forsoning – skilt langs veien*, Oslo: Pax forlag, 2016 (260 pages) is an important reminder of the responsibility that we all should share, not only on how to relate and interpret history, but most importantly on how to relate to our fellow human beings. To our neighbor next door as well as to the one across the road. The book conveys specifically a message to such caretakers of societal peace as politicians, religious leaders, artists, journalists, war veterans, human rights activists, academics and teachers, of their responsibilities in terms of reconciliation and, one may hope – *perpetual peace!*

Carl von Clausewitz argued that war is the continuation of politics by other means. Certainly, in the countries of the Western Balkans, peace may be considered the continuation of war by other means. The French philosopher Antoine de Saint-Exupery writing on “matters of consequence” in his book *Le petit Prince*, tells us that it is only with the heart that one may see truly. Certainly, this poetic tale of a young extraterrestrial wanderer who appears in the desert and befriends a marooned pilot may convey a message to us all. The challenge, however, as Enver Djuliman puts it, is to bridge the gap between the mind and the heart. If the will to reconcile is strong enough, the heart will follow.

Enver Djuliman’s book is a challenging one. An important book that needs to be translated to perhaps a more worthwhile audience than the Norwegian. Anders Behring Breivik managed to traumatize us all in Norway by his mass killings of 77 mostly young people on the 22nd of July, 2011. The Norwegian state has traumatized many by its mishandling for many years of our own indigenous people and national minorities. The real value of Enver Djuliman’s book, however, will only become apparent when translated into the languages of countries where he will continue to work, hopefully for many years.

Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд 34

PRAVNE teme : časopis Departmana za
pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru /
glavni i odgovorni urednik Aleksandar R. Ivanović. -
God. 4, br. 7 (2016)- . - Novi Pazar :
Univerzitet u Novom Pazaru, 2016- (Beograd :
Megraf). - 25 cm
Polugodišnje
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812